



सनातनजैनग्रंथमाला ।

५

आचार्यवर्य श्रीगुणनंदिविरचिता

जैनेन्द्रप्रक्रिया ।

६-१२

संपादकः-

श्रीलालजैन व्याकरणशास्त्री ।

प्रकाशकः-

पद्मालालजैनमंत्री भारतीयजैनसिद्धांतप्रकाशनीसंस्था काशी

मुद्रकः-

अलोपीप्रसादः ई. जे. लानसेमेडिकलहालयंत्रालयाप्यक्षः

गौरीशंकरलाठधंदप्रभायंत्रालयस्य व्यवस्थापकश्च ।

वीरनिर्माण संवत् २४४१ । ईस्वी सन् १९१४ । ६

प्रथमावृत्तिः]



[मूल्यं सार्द्धरुप्यकं ।

ॐ

ॐ

प्रस्ताव ।

सत्स्वपि नैकविधेषु व्याकरणशास्त्रेषु कथंचिच्छन्दसिद्धिमवधार-
यत्सु पाणिनीयमुग्धबोधादिषु यदिद प्रकाशपदमानीतन्तत्रास्यापरि-
शीलितमनीषिप्रवेष्टव्यत्काखिलाङ्गसौंदर्यादिगुणगण विहाय नो निमि-
त्तान्तरं । तदेवेद व्याकरणशिरोमणीयमान व्याकरण यद्विरच-
यितृविषये श्रीवोपदं वनिर्मितयातुपाठे दरीदृश्यते वाचोयुक्तिरिय—

इन्द्रध्रुवः काशकृत्स्नापिशर्लाशाकटायनाः ।

पाणिन्यामरजैनेन्द्रा जयंत्यष्टादिशाब्दिकाः ॥

अस्ति यथार्थनामास्य शब्दार्णवस्तथाप्येतन्निर्मातुर्देवैर्नदिपूज्यपाद
जिनेन्द्रबुद्ध्यादिनैकाभिधया प्रकाशमानतयैर्नजैनेन्द्रमित्याचक्षते लोकाः ।

यदिदमायाति दृष्टिपथमधुना भवता मधरत्न, वर्तते तदस्यैव जैने-
द्राभिधयाभिधीयमानस्य शब्दार्णवव्याकरणस्य शाकटायनादिप्रक्रिया
तरपुरासनतमेय प्रक्रिया । सस्कृतप्रथिविक्षूणामल्पमतीनामपि सुकरः
प्रवेशोऽप्ययनेनास्या । लघुरपीयमावहति सामान्यकार्यकरमाखिलसूत्र-
सदोहभर । केवलामपीमामर्थायतामाशु भवति सुदुस्तरोपि सस्कृ-
तमहोदधिस्सुखेनैव क्षणैकतर. । प्रवेशयति चेषमखिलटाकासु यत्र
तत्रोपलभ्यमानासु शब्दार्णवचंद्रिकाप्रभृतिषु सारत्येन । कृतश्वा-
घोर्येणास्या प्रकरणाविभागः सधिनामसमासद्वरंतमिळतकृदतेति पोढा ।
तथा चोक्तं—

१ यो देवर्नदिप्रथमाभिधानो बुद्ध्या महत्या स जिनेन्द्रबुद्धिः ।

श्रीपूज्यपादोऽजनि देवताभिर्यत्पूजित पादयुग तदीय ॥

संधेर्नाम्नः समासस्य द्विधेर्मिङ्कृतोरपि ।

संक्षेपादञ्जसंज्ञार्थे प्रक्रियामवतारये ॥ १ ॥

विषयाणामेशमेतादृश्यवतारिता प्रक्रियाऽऽचार्यवरेण यथा सत-
तप्रयुज्यमानानां तेषां न कस्यचिदवशेषो यो हि नोदाहृतोऽस्यां ।
उपलभ्यते चास्यां प्रक्रियांतरानुपलभ्यमाना सुप्तमीचीनानर्वा रीतिर्य-
दुदाहृताः सौगम्याय सांबिषु पूर्वावस्थाः पङ्क्तिने शब्दोत्पादका धात-
वस्तथाश्वाजंतहलताशेषशब्दाः समासे विप्रहास्तद्धिते सार्थप्रत्यया
मिञ्जंते धातूनां सर्वरूपाणि कृदंते चार्थपुरस्सरमुख्यमुख्यविषयाः ।
नास्ति कश्चिदवशिष्टोऽजनेषु हलतेषु वा शब्दो यस्य नोदाहृता रूप-
नयनरीतिः । एवमतिहितकारिण्याः निखिलव्याकरणाङ्गसुशोभिताया-
श्वास्याः कर्ता सुगृहीतनामधेयो महनीयपादो श्रीमदाचार्यवरो गुणनदी
कदा धाराभङ्गमिम मंडयामास स्वशरीरमंडनेनेति न पार्यते निर्णेतु
जैनेतिहासप्राप्त्यप्राप्तितयेति महद्दुःखेनावद्यते, परतथापि नदिसंध-
पद्मबलिलेखमनुसृत्य शक्यते वक्तुं यदनेनाचार्यवरेण जैनैद्रसूत्रपाठ-
निर्मातुः पूज्यपादपूज्यपादाचार्यशिष्यशिष्येण भाव्यं । तदनुसारतोऽस्य

समयापि ३९४ तमे संवसरे संभाव्यते ।

नासीत्सत्तोत्तरखंडे भारतस्यास्याः सर्वोपकारिण्याः प्रक्रियायाः प्राक्
प्रकाशनात् । अलम्यत्र संख्यादिपंचवस्तुसमन्वितान्वितार्थापंचवस्तु
नाम्नी लघ्वीवसी प्रक्रिया सा हि न व्याकरणसर्वस्वप्रदीपिका छात्र-
जनातिहितकारिणीत्यतो नाध्ययनाव्यापने प्राचरत्, नापि प्राचारयत
प्रचारकैः । समवलोक्य चेमामेतादृशीमन्याञ्वाचार्यकृतामनुपलभ्यमा-
नामुद्दिधीर्षुर्जनेन्द्रव्याकरणं लब्धवर्णसंदोहस्सांप्रतिकपंडितसाहाय्येना-
भिनयां प्रक्रियामुदचिकीर्षत् । परं न तत्र सततं विघ्नव्यूहव्याहन्यमान-
तया साफल्यमुपेयिवान् । अत्रांतराल एवाश्रांतपरिश्रमणोद्दिधीर्षवो

जैनांकितं पुरातनं वाङ्मयं तदुन्नयदत्तसर्वस्वाः पूज्यतमं पं० पन्नालाल
 बाकलीवालाः दक्षिणप्रांतस्थविद्विच्छ्रेष्ठ के. कुमारैया महाशयसाहा-
 य्येन तालपत्रस्थकार्णाटिकलिपिलिखितामेनां प्रक्रियामुपालभतातिश्र-
 मेण । विलोक्य चैनामुपयोगिनीं तदंभावाभावानिष्पादनसमर्थां प्रकाश-
 यितुमनसो मां कार्णाटकलिपिमध्येतुं प्रैरयन् । माननीयो गुरूणामनुग्रहः,
 इत्यवहितचेतसा मयापि विहितो यत्नो गरीयसायासेन, अवाप्नुव-
 ङ्चातिसाफल्यमराभि च नागरीलिपिप्रातिष्ठयमानां तां कर्तुम् । सम-
 पादि च तेनैवैकपुस्तकेन बहुकालमतो नाशक्नुवमङ्कान्प्रदातु सूत्र-
 संख्यासख्यापकान्, अवशिष्टा च शकितस्थलबहुलताऽऽक्षरसा-
 म्यान्नवलिपिसप्रवेशात्पुस्तकैक्याच्च । गते चानल्पसमये तैरेव पं०
 के. कुमारैयामहोदयैरनुग्रहवशतया प्रेषित पुस्तकांतर । परं नासी-
 तच्छुद्धमासीच्चास्यैवानुकृतिरिति न साहाय्यमवाप्त तेन । तदन्तरे
 बाबूचंद्रसेन जैनैवद्यमहोदयैश्शब्दार्णवचंद्रिकास्यैवलघुवृत्तिरनुगृह्य
 प्रेषिता । सासीदतीव शुद्धा प्राचीनतमा चेति महत्साहाय्यमवत्त-
 मिति चिरमनुगृहीतास्तेषा । समर्भाप्सतां विद्याभिवृद्धिमेतेषामुपरि
 विनिवेदितमहाशयानां नो विस्मरिष्यामो महदंतदुपकारभरम् ।
 कालनिर्णयादिक चाचार्यवरदेवनदिपादानां प्रकाशयिष्यामो यथा-
 साधन शब्दार्णवचंद्रिकाप्रस्तावनोऽह्नेखसमये ।

समुपलभ्यंते चास्य जैनेद्र (शब्दार्णव) व्याकरणस्य निम्न-
 लिखितानि व्याख्यानार्दान्यधुना—

१ पंचवस्तु—(लघुजैनेद्र)-लघुकौमुदीसदृशी लघीयसी
 प्रक्रियेया ।

२ । जैनेद्रप्रक्रिया—(लघुः) आचार्यवरगुणनदि विर-
 चिता नातिलष्वी संस्कृतपिपाठिपुमहद्वितकरी
 प्रक्रियातो मुद्रापितेयमखिलटांकातः प्राक् ।

३ । जैनैन्द्रमक्रिया—(गरीयसी) श्रीमद्विद्वच्छिरोमणि पं०
वंशीधरमहानुभावेर्विरचिता सिद्धांत-
कोमुद्यत्संपृहमाणातिमहती प्राक्रियेय-
मपि मुद्राप्यते तैरेव शोलापुरनगरे ।

४ । शब्दार्णवचंद्रिका—(जैनैन्द्रलघुवृत्तिः) श्रीमदाचार्य-
वरश्रीसोमदेवसूरिविरचिता निखिल-
सूत्रार्थप्रकटनकरी नातिमहती वृत्ति-
रियमपि मुद्राप्यतेऽत्र ।

५ । जैनैन्द्रमहावृत्तिः—श्रीमदाचार्य—अभयनंदिर्विरचि-
ता पाणिनीयकाशिकावृत्तितोपि
महद्व्याख्यानदीपिका । मुद्राप्यते
काश्यामन्यत्र ।

६ । न्यासः—श्रूयते समुपलब्धिर्वर्द्धक्षिणप्रान्तेऽस्य । प्रयत्यते
तदुपलब्धये ।

विरम्यते चांतेर्धयित्वाखिलमहाशयपुरस्तात् प्रमादविहिताशुद्धी-
रवक्षन्तुं नतिपुरस्सरगावेद्य चेदमिति शम् ।

गच्छतस्खलन कापि भवत्येव प्रमादतः ।

हसति दुर्जनास्तत्र समादधति सजनाः ॥

विदुषामनुचरः

शीलाळजैनः ।

८० तमपृष्ठस्य व्युत्पाठः ।

शुनः । शुना । श्वभ्या । श्वभिरित्यादि । तथा युवन् मघवन्
शब्दयोरप्युशि कृते दीर्घभवतः । यूनः । यूना । युवभ्यामित्यादि ।
मघोनः । मघोना । मघवभ्यामित्यादि नेयं । करिन्शब्दस्य भेदः ।
ततः स्वादयः । इन्हनित्यादो वर्तमाने—

२८८(क) सौ । ४ । ४ । १० । इनादीनां किवर्जिते
सौ दीर्भवति । करी । करिणौ । करिणः । हे करिन् । हे करिणौ ।
हे करिणः । करिण । करिणौ । करिणः । इत्यादि । तथा हस्तिन्
शिखिन् गामिनित्येवमादयः । पथिन् शब्दस्य भेदः “ सावनहुह. ”
इत्यधिकृत्य—

२८८ (ख) पथिमथ्यृभुक्षणामात् । ५ । १ । ६६ ।
पथिन् मथिन् ऋभुक्षिन् इत्येतपामाकारादेशो भवति सौ परतः ।
सोरित्त्विसर्जनीयौ ।

२८८ (ग) एर्द्धे । ५ । १ । ६७ । पथ्यादीनामवयवस्येका-
रस्याकारादेशो भवति धे परतः ।

२८८ (घ) थो न्यः । ५ । १ । ६८ । पथ्यादीना थका-
रस्य स्थाने न्यो भवति धे परतः । पन्थाः । पन्थानौ । पन्थामः । हे
पन्थाः । हे पन्थानौ । हे पन्थानः । पन्थानं । पन्थानौ । शसादौ-

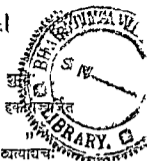
परिशिष्ट नं. २:

४२ तमस्थच्युतपाठः

६६ (क) श्यनेःसुद्धं । १ । १ । ३१ । शिअनपसुद्ध च
धसञ्ज भवति ।

शुद्धशुद्धिपत्रम् ।

पृष्ठाकाः	पंक्तयः	अशुद्धिः	शुद्धिः
६	७	हकाराद्वर्जित	हकाराद्वर्जित
८	८	"	"
१३	६	अत्याद्यचः	अत्याद्यचः
१६	९	ज्ञयः (वृत्तिः)	पदातादुत्तरस्य हकारस्य पूर्वम् वा भवति
१७	८	कृद्गुणेते	कृद्गुणोते
२१	२१	कण्ठटिकः	कण्ठटिकः
३४	१	जसः शी	जसः शी
३९	६	च कृतेऽय-	चाकृतेऽय-
"	१८	सर्गशब्दवत्	धर्मशब्दवत्
४३	३	मुनी	मुनि
४४	१७	मृदः परस्य	मृदः पदस्य
४६	१७	क उप्	क इल् ?
४७	१६	गिनाक्	गिनाक्
५२	१८	एन मातृ	एन भ्रातृ
५५	१९	गोशब्दः	गोशब्दः
५७	१८	हे जरमे	हे जरसी
५८	१२	उत्तर—	अंतर—
६१	१३	मोरय—	गौरय—
६६	१२	चमूजम्	चमूजम्



पृष्ठांकाः	पंक्तयः	अंशुद्धिः	शुद्धिः
"	१३	भृमेश्वेड्—	भ्रमेश्व इः
"	१५	हे भोरि—	हे भूरि—
६९	८	अनेक—	नैक
७१	१०	दध्यक्षोऽनङ्	दध्यक्षोऽनङ्
७५	६	मित्रदुक्	मित्रघुक्
८२	७	ढकारातः प्राड्शब्द	ढकारातः प्रौड् शब्दः ।
८३	१	सृग्	सृग्
८५	१०	विक्रीड	विक्रीड्
"	"	क्रीड	क्रीड्
८८	२१	उद उत्तरस्य	उद उत्तरस्य भस्य
९०	१७	नुम् भवति	नुम् अख च न भवति
"	२०	प्रैत्यादि	प्रत्यादि
९१	२०	स्महतौ	स्महतौ
९७	१३	लकारजकारा—	लकारभकारा—
१०१	१	गर्दप् । गर्दव्	गर्धप् । गर्धव्
१०५	४	भ्यसोऽत्	भ्योऽसोऽत्
१०९	१२	कृतमित्यादिना सिनि-	कृकम्यादिना सिनिषेधः
११३	१२	गुणोक्तोरु	गुणोक्तोरु
"	१४	पृदु पृद्वी	पृथुः पृथ्वी
११८	५	द्विरुक्तरधोऽभि	द्विरुक्तरधोभिः
११९	१३	गार्गः	गार्ग्यः



जैनद्रसंज्ञापरिचयः ।

जैनद्रसंज्ञा	पाणिनीयसंज्ञा	जैनद्रसंज्ञा	पाणिनीयसंज्ञा
ब्रूगः	आर्द्धघातुकं	घिः	लघुः
अप्	चतुर्थीविभक्तिः	रुः	अनुनासिकं
इत्	इत्	टिः	भावकर्म
इप्	द्वितीयाविभक्तिः	चः	सम्भ्यासः
उन्	पठ्	झिः	अव्ययं
ईप्	सप्तमीविभक्तिः	ञः	कर्मव्यतिहारः
उह्	उपधा	टिः	टिः
उन्	श्लुः	ता	पठ्ठीविभक्तिः
उप्	लृप्	निः	गतिः
उस्	लृक्	त्यः	प्रत्ययः
एप्	गुणः	यः	धर्म्यस्तं
ऐप्	वृद्धिः	दः	आत्मनेपदं
फा	पंचमी विभक्तिः	दिः	प्रगृह्यं
फिः	संबुद्धिः	दीः	दीर्घं
खं	लोपः	दुः	वृद्धं
गुः	संज्ञा	शु	उत्तरपदं
गः	सार्वघातुकं	घं	सर्वनामव्ययं
गिः	उपमर्गः	विः	अङ्गकं
गुः	अंगं	वृः	रुः

जैनेन्द्रसंज्ञा	पाणिनीयसंज्ञा	जैनेन्द्रसंज्ञा	पाणिनीयसंज्ञा
निः	निपात	वा	प्रथमा विभक्ति
नप्	नपुसकलिंग	वाक्	उपपद
न्यक्	उपसर्जन	वृद्ध	गोत्र
पः	प्लुत	व्यः	वृत्त्य
प्रः	ह्रस्व	वत्स्यत्	भविष्यत्
वं	बहुव्रीहि	पं	तत्पुरुष
बोधयं	सबोधन	सः	समास
भा	तृतीयाविभक्ति	सत्	वर्तमान
भ्रुः	घु	सु	धि
मं	परस्मैपद	स्फः	सयोग
मिद्	तिङ्	स्वं	सवर्ण
मुः	नदी	स्त्रिः	सर्वनाम
मृत्	प्रातिपादिकं	स्थि	सख्या
यः	कर्मधारय	हः	अव्ययीभाव
रः	द्विगु	ह्रद्	तद्धित
रुः	गुरु	हादिः	जुहोत्यादि





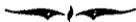
श्रीपूज्यपादाय नमः ।

सनातनजैनग्रंथमाला ।

५

आचार्यवर्य श्रीगुणनंदिविरचिता

जैनेन्द्रप्रक्रिया ।



सर्वज्ञाय नमस्तस्मै वीतक्रेताय आनये ।

येन भज्यामनश्चनस्तमन्मोमश्चिक्रिमितः ॥ १ ॥

अथ प्रत्याहारक्रमोऽनुवर्ष्यते—

अ इ उ ऋ । शृर् । ए ओ ङ् । ऐ औ च् । ह य
 व र ल ण् । प्र म ङ् ण न म् । क भ ङ् । घ ङ् घ प् ।
 ज य ग ङ् द र् । ख फ लृ ट थ च ट त व् । क प
 य् । श ष स श्रं श्रः ऋ क ऋ प र् । हल् । इति प्रत्याहा-
 रसूत्राणि^१ । उक्तं च-

सुन्त्रयोद्गरसूत्राणि तावन्तश्चानुसंधकाः ।

पद् चत्वारिंशतो वर्णाः प्रत्याहारस्य संग्रहे ॥

इति सर्वे वर्णाः अनिस्युच्यते । तत्कथं—

१ । महाशक्तिपंचयन्त्रादिषु पाणिनायकप्रत्याहारसूत्रयश्च यावदा
 रसूत्राणि वर्तन्ते ।

१ । सात्मेतादिः^१ । १ । १ । इता सहोच्चार्यमाणो-
वर्णः समुदायो वा आदिभूतस्तन्मध्यपतितानां संज्ञा भवत्यात्मना
सह । कथमित्संज्ञा—

२ । अप्रयोगीत्^२ । १ । २ । इह शास्त्रे संव्यवहारा-
योपदिश्यमानो वर्णः समुदायो वा यो लौकिकशब्दप्रयोगे न
श्रूयते स इत्संज्ञो भवति । शास्त्रे कार्यार्थमापद्यमानो लोके चाश्र-
यमाणो यः स इत्संज्ञो भवति इत्यर्थः । एवं अच् हल् बल्
इत्यादयो योज्याः । यस्येत्संज्ञा तस्य लोपः । कथं पुनरिहानु-
पदिष्टा द्विमात्रत्रिमात्रा दीर्घप्लुता गृह्यन्ते । स्वग्रहणात् । कथं—

३ । स्वस्याभाव्योऽत्परोऽणुदित्^३ । १ । १ ।
अण् च उदिच्च गृह्यमाणः स्वस्य ग्राहको भवति आत्मना सह
भाव्यं तपरं च वर्जयित्वा । इत्यणा द्वित्रिमात्राणां ग्रहणं भवति ।
कोऽयं भाव्यः—

आदेशः प्रत्ययश्चैव कटमितो हि लक्षणो ।

भाव्यशब्देन पंचैते कथ्यन्ते देवनन्दिभिः ॥

तपरं किं नाम—

१ । तात्परं च तत्पूर्वं च स्वं न गृह्णात्यणां कुलं ।

विग्रहद्वयसंकल्पाद्यथाऽदेहेविति स्मृतौ ॥

१ । अस्य स्थाने महावृत्तो व्यंयेनेतादिः । १ । १ । ७३ । इति
सूत्रमुपलभ्यते । २ । अस्य स्थाने महावृत्तो कार्यार्थोऽप्रयोगान् ।
१ । २ । ३ । इति सूत्रं वर्तते । ३ । अस्य स्थाने महावृत्तो-अणुदि-
त्स्वस्यात्मनाऽभाव्योऽत्परः । १ । १ । ७३ । इति सूत्रं दृश्यते ।

किं पुनः स्वं नाम—

४ । सस्थानक्रियं स्वं । १ । १ । यस्य वर्णम्य स्थानं क्रिया च येन वर्णेन समानं भवति स तेन तुल्यस्थानक्रियत्वात्स्वसंज्ञो भवति । किं पुनः स्थानं-वर्णानामुत्पत्तेरधिकरणभावं विभ्राणः शरीरावयवः स्थानं । तदष्टधा । तद्यथा-कंठताल्वोष्ठमूर्द्धादंतोरोजिह्वामूलनासिकमिति । आह च—

अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कंठः शिरस्तथा ।

जिह्वामूल च दंताश्च नासिकोष्ठौ च तालु च ॥

का वा क्रिया-तेषामेव वर्णानामुत्पत्त्यावात्मनः प्रयत्नविशेषपूर्वकः परिस्पंदरूपः कंठादीना प्रवृत्तिविशेष क्रिया । सा चतुर्धा-स्पृष्टता, ईपत्स्पृष्टता, विवृतता, ईपद्विवृतता चेति । कस्य पुनः किं स्थानं का वा क्रिया-अकुहाविसर्जनीयजिह्वामूलीयाः कंठ्याः । कुर्जिह्वामूली । हविमर्जनीयौ उरस्यौ । जिह्वामूलीयो जिह्वयः । सर्वमुखस्थानमवर्णमित्येके । इ ए ऐ चु यशास्तालव्याः । ए ऐ कंठतालव्यावित्येके । उ श्रो औ पूषध्मानीया ओष्ठ्याः । श्रो औ कंठचौष्ठ्यावित्येके । अट्टुरपा मूर्धन्याः । रेफो दंतमूल इत्येके । लृतुलसा दंत्याः । वो दंत्योष्ठ्यः । मृष्वस्थानमित्येके । नासिकयोऽनुस्वारः । कठचनासिक्य इत्येके । तथा स्पृष्टं करण ककारादिभकारांतानां पंच पंच भूत्वा पंचवर्गमंज्ञानां । ईपत्स्पृष्टं यरलवानामंतन्थसंज्ञकानां । विवृतमचां । ए श्रो विवृततर्गं । ताभ्यामै श्रौ ताभ्यामवर्णः । ईपद्विवृतं शपसहानामृष्वसंज्ञकानां । संबृतं नामकरणं पंचमवर्णस्येत्येके । तथाह—

वर्गेषु स्पृष्टमंत.स्येष्वीपच्च विवृतं त्वचि ।

ईपच्चोष्मस्ववर्णो च संवृतं करणं विदुः ॥

इति स्वग्रहणविभागः । तत्र अ इति प्रसंज्ञाकारः । उदात्तानुदात्तस्वरितश्चेति त्रिप्रकारः । पुनरपि प्रत्येकं षसंज्ञकोऽङ्गसंज्ञकश्चेति द्विप्रभेदः । इति षोढा । एवं क्षीरेवं पः । इत्येवमष्टादशात्मकमवर्णं ब्रुवते । आह च—

प्रदीपाख्यप्रभेदाच्च त्रैस्वर्योपनयेन च ।

षसंज्ञेतरभेदादः संख्यातोऽष्टादशात्मकः ॥

स च परस्परस्य स्वो भवति । तथा इवर्णः । तथा उवर्णः । तथा ष्टवर्णः । तथा लृवर्णः । लृवर्णस्यानुकरणादन्यत्र दीर्घास्ति । एचां प्रा न संति । ते द्वादशप्रभेदाः । यवला द्विप्रभेदाः । षसंज्ञका अषसंज्ञकाश्चेति । रेफस्योष्मणां च स्वे न संति । चर्यो वर्येण स्वमेति । शास्त्रे संख्यवहारप्रसिद्धये संज्ञारूपाणि प्रदर्शयते । तत्र—अण् । अक् । इक् । उक् । एङ् । अच् । इच् । एष् । ऐच् । अण् । इण् । यण् । अम् । यम् । टम् । यञ् । भप् । भप् । अय् । हय् । वय् । भय् । जय् । वय् । छय् । मय् । मय् । भय् । खय् । यय् । भय् । खय् । चय् । शय् । अल्ल् । हल्ल् । वल्ल् । शल्ल् । इत्येकोनचत्वारिंशत्प्रत्याहाराः । तथाह—

णटजवैश्वतसः पाद् द्वे संज्ञे कण्णमैर्नव ।

चयाभ्यामष्ट शेनेता षड्भ्यां दर्शव ताः ॥ क प्राटिः-

५ । आकालोच् प्रदीपः । १ । १ । एकमात्रकालोऽच,
प्र इति संज्ञो भवति । द्विमात्रकालोऽच् दी इति संज्ञो भवति ।
त्रिमात्रकालोऽच् प इति संज्ञो भवति । तथाह—

एकमात्रः प्रसंज्ञः स्याद् द्विमात्रो दीरितीरितः ।

त्रिमात्रस्तु प इत्युक्तो हल्संज्ञं त्वर्द्धमात्रिकं ॥

वर्गेष्वाद्यो द्वितीयश्च शपसा अप्यघोपकाः ।

तृतीयतुर्यवर्णाः स्युर्महाप्राणा हंसयुताः ॥

इति प्रत्वाहारानुप्रवेशः समाप्तः ॥ १ ॥



संधेर्नाम्नः समाम्भस्य हृदिधेर्मिहृत्नोरपि ।

समासादङ्गसंज्ञप्यं प्रक्रियाभवतारये ॥ १ ॥

तत्र प्रथमं तावत्संधिमनुवर्णयिष्यामः । तद्यथा—कः संधिः-
पूर्वोत्तरवर्णानां परस्परमव्यवधानेन संधानं संधिरविराम इत्यर्थः ।
दधि अज्ञान । शमी अत्र । मधु अपनय । धू आननं । पितृ
अर्थः । लृ आकृतिः इत्येवं व्यवस्थिते बुद्ध्या कार्यार्थमिकारा-
दीन् अपकृष्य संधावित्यपिकृत्य—

६ । अचीको घण् । ४ । ३ । इक यणादेशो भवति
अचि परतः । इत्यनियमेन यणप्राप्ते—

७ । 'स्वासन्नः । १ । १ । इहाम्वासन्नस्वासन्नप्रसंगे
स्थानार्थगुणप्रमाणैर्यथास्वमासन्न एव विधिर्भवति । इति तालं-

१ । अस्य स्थाने महावृत्तौ-स्थानेतरतमः १ । १ । ४६ । इति
पाणनीयवल्सूत्रमुपलभ्यते ।

व्यस्य इवर्णस्य स्थाने स्थानतः स्वासन्नतालव्यो यकारो भवति ।
 ओष्ठस्य उवर्णस्य स्थाने दंत्योष्ठ्यो वकारो भवति । मूर्द्धन्यस्य
 ऋवर्णस्य स्थाने मूर्द्धन्यो रेफो भवति । दंत्यस्य लवर्णस्य स्थाने
 दंत्यो लकारो भवति । इति नियमे कृते “यरो ङितो वा डे” इति
 प्रस्तुत्य ‘शरो द्वे’ इति ‘अचो होऽहचः’ इति चाधिकृत्य—

८ । १अव्यचः । ५ । ४ । अदीसंज्ञकादचः परस्य रेफ-
 हकाराद्वर्जितस्य वर्णस्य स्थाने द्वे रूपे वा भवतः । इति द्वित्वे कृते—

९ । २भ्रलो जग् भ्रशि । ५ । ४ । झलो वर्णस्य
 जग् भवति भ्रशि परतः । इति पूर्वस्य घकारस्य दकारे कृते
 ‘अनचूकं शब्दरूपं परं वर्णमाश्रयेदिति’ सन्निकर्षे च कृते-
 दद्धचशान, दध्यशान । शम्यत्र, शम्यत्र । मध्वपनय, मध्व-
 पनय । वध्वाननं, वध्वाननं । पितृत्र्यं, पितृत्र्यः । लाकृतिः ।
 इति च सिद्धं ॥ त्रि अंबकः । गौरी आश्रयः । वायु अंबरं ।
 भू आदि इति स्थिते—इको यण्भ्यः व्यवधानमित्येके^१ । तेषां
 त्वाचार्याणां अंबीको यणित्यत्र इक इति कानिर्देशस्ततोऽयमर्थः ।
 इकः परो यण् भवति अस्वेऽचि परतः । इति इको मध्ये यणि
 सति त्रियवकः । गौरीयाश्रयः । वायुअंबरं । भूवादिः । यणादेरे

१ अस्य स्थाने महावृत्तौ—अनचि । ५ । ४ । १३१ । इति सूत्रं
 वृत्तिरपि भिन्नैवोपलभ्यते । २ अस्य स्थाने महावृत्तौ—झलां जग्
 झशि । ५ । ४ । १२८ । इति सूत्रं वर्तते । ३ “भूवादीनां वकारोऽयं
 लक्षणार्थः प्रयुज्यते । इको यण्भिव्यवधानमेकेषामिति संग्रहः ॥”
 इति महावृत्तौ ।

च पूर्ववत् त्र्यंबकः इत्यादिः ॥ ने अनं । लो अनं । रे औ । नी औ इति स्थिते अचोऽन्यथायाव् । ४ । ३ । एचः स्थाने अचि परतः अय् अव् आय् आव् इत्यन्ते आदेशाः भवन्ति ।

१० । 'एचोऽन्यथायाव् । ४ । ३ । एचः स्थाने अचि परतः अय् अव् आय् आव् इत्यन्ते आदेशाः भवन्ति ।

११ । यथासंख्यं समाः । १ । २ । यदा उद्देशिनोऽनुद्देशिनश्च समा भवन्ति तत्र संख्यामनुक्रम्य परिपाद्या भवन्ति । इति प्रथमसंख्यस्य एकारस्य स्थाने प्रथमसंख्यो अय् भवति । एवं सर्वत्र । ओकारस्य अय् । ऐकारस्य आय् । औकारस्य आव् इति कृते—नयनं, लयनं, रायौ, नावौ । एच इति किं! त्वमत्र । अचीति किं गोकुलं ।

१२ । 'गव्यूतिरध्वमाने । ४ । ३ । गोशब्दस्य एचो अवादेशो निपात्यते अध्वपरिमाणेऽर्थे । गवां यूतिः गव्यूतिः । अध्वपरिमाण इति किं! गायूतिः ॥ देव इन्द्रः । माला इयं । आ-इहि । गंध उदकं । बाला ऊढा । अर्द्ध ऋचः । आ ऋकारः । महा ऋपिः । परम ऋपिः । तव लृकारः इति स्थिते—अचीत्यनुवर्तमाने—

१३ । आदेप् । ४ । ३ । अवर्णादचि परतः एप् भवति । क एप् ।

१४ । अदेडेप् । १ । १ । अकार एकार ओकारश्च प्र-

१ । अस्य स्थानं महावृत्तां—एचोऽन्यथायावः । ४ । ३ । ६६ । इति सूत्रं वर्तते । २ अस्य स्थाने महावृत्तां—'गायूतावध्वपरिमाणे इति वार्त्तिकमुपलभ्यते ।

त्येकमेप् इति संज्ञो भवति । कस्येविति शंकायां-

१५ । द्वयोरेकः । ४ । ३ । द्वयोः पूर्वपरयोः स्थाने एक एव भवति । तद्वैडिः पर इत्यत्र परग्रहणस्य पूर्वापेक्षत्वात्परस्य स्वासन्न एव विधिर्भवति ।

१६ । रंतोऽणुः । १ । १ । उः स्थाने अणु शिष्यमाण एव रपरो भवति । 'शरो द्वे' इत्याधिकृत्य-

१७ । अचो होऽहचः । ५ । ४ । अचः परौ यौ रेफ-हकारौ ताभ्यां परस्य रेफहकाराद्वर्जितस्य वर्णस्य द्वे रूपे वा भवतः । न स्फेऽचीत्यनुवर्तमाने-

१८ । शरः । ५ । ४ । शरोऽचि परे द्वे रूपे न भवतः । ऋवर्णलृवर्णयोरेकत्वप्रतिज्ञानात् लृकारे शिष्यमाणस्य रंफस्य

१९ । डश्चर्फिडादीनां^३ । ५ । ३ । अफिडादीनां ढकारस्य रेफस्य च लृत्वं भवति । इति लकारः । देवेंद्रः । मालेयं । एहि । गंधोदकं । वालोढा । अर्घर्चर्चः, अर्द्धर्चः । अक्कारः, अर्कारः । परमर्षिः । महर्षिः । तवल्कारः । इति सिद्धं ॥ तव एपः । महा ऐसवण । दिव्या ओपधिः । परम औपगवः इति व्यव-

१ । अस्य स्थाने-अचो रहाद् द्वे । ५ । ४ । १२६ इति सूत्रमस्ति । २ । अस्य स्थाने-'शरोऽचि द्वित्व न' इति वार्तिकमेवास्ति ! ३ । अस्य स्थाने नास्ति किमपि सूत्रं परं विभाषाचि । ४ । ३ । ३२ । इति सूत्रस्थितेन "डलयोः समानविषयत्वं स्मर्यते" इति वार्तिकेन कार्यं कृतं, एव च "र अ" इति प्रत्याहारं रंतोणुरित्यस्मिन् सूत्रे प्रदिलप्य लृत्वं कृतं ।

स्थिते—आदेनित्येत्तन्मात्रादित्यनुवर्त्तमाने—

२० । एच्यैप् । ४ । ३ । अवर्णदिचि परतो द्वयोः पूर्वपरयोः स्थाने एकः परस्य स्वासन्नः ऐप् भवति । कः ऐप्—

२१ । आदैगैप् । १ । १ । अकारैकारौकाराणां त्रयाणां ऐवित्येषा संज्ञा भवति । तवैपः । महैरावणः । दिव्यापधिः । परमौपगवः । अक्ष ऊहिणी इति स्थिते—

२२ । अक्षाद्दृहिण्यां^१ । ४ । ३ । अक्षशब्दाद्दृह्यमिप् निपात्यते । अक्षाणामूहोऽस्यामस्तीति अक्षांहिणी सेना ॥ स्व ईरी । स्व ईरिणी । स्व ईरः । इति स्थिते—

२३ । स्वादीरीरे । ४ । ३ । स्वशब्दात् ईरी ईर इत्येतयोरैप् भवति । स्वैरी । स्वैरिणी । स्वैरः ॥ प्र ऊहः । प्र ऊढः । प्र ऊढिः । प्र एपः । प्र एप्यः । इति स्थिते—

२४ । प्राद्दृहोढोढ्येप्ये । ४ । ३ । प्रशब्दादैप् भवति ऊहादिषु परतः । प्रौहः । प्रौढः । प्रौढिः । प्रैपः । प्रैप्यः ॥ खद्वा ऋश्यः । महा ऋषिः । इति स्थिते—

२५ । ऋत्यकः । ४ । ३ । अकः ऋकारे लृकारे च प्रादेशो वा भवति । खद्व ऋश्यः । खद्वश्यः । मह ऋषिः । महापिः । एवं सर्वत्रोदाहर्य ॥ प्र ऋणं । दश ऋणं । ऋण ऋणं । क्वल ऋणं । वसन ऋणं । वत्सतर ऋणं । इति स्थिते—

१ अस्य न्यायं “अक्षाद्दृहिण्यामैवत्तद्व्य.” इति वार्तिकं ।

२ अस्य स्थाने “स्वादीरोरिणोः” इति वार्तिकं ।

३ । अस्य स्थाने “प्राद्दृहोढोढ्येप्येषु” इति वार्तिकं ।

२६ । ^१प्रदशार्णकंबलवसनवत्सतरादृणे । ४ ।
 ३ । प्रादेरैप् भवति ऋणपरे । द्वयोरेकः । प्रार्ण । दशार्ण ।
 ऋणार्ण । कंबलार्ण । वसनार्ण । वत्सतरार्ण ॥ ऐपं बाधते
 पुनः प्रादेशः । तेन प्र ऋर्ण । दश ऋणं । इत्यादि ॥ सुख
 ऋतः । दुःख ऋतः । इति स्थिते—

२७ । ^३ऋते भासे । ४ । ३ । अवर्णाताद् ऋतरब्दे
 परतो द्वयोरेकः परस्य स्वासन्नः ऐप् भवति तौ चेन्निमित्तनैमित्त-
 कौ भासे भवतः । सुखार्त्तः । दुःखार्त्तः । सुखार्तः । दुःखार्तः ।
 भासे इति किम् ? सुखेनर्तः । दुःखेनर्तः ॥ इह एव तिष्ठ । अद्य
 एव दृश्यते इति स्थिते--‘एडि परे’ इति वर्तमाने—

२८ । ^३एवेऽनियोगे । ४ । ३ । अवर्णातादेवशब्दे
 परतो द्वयोरेकः परोजादेशो भवत्यनियोगे । न चेत् स एव
 शब्दो नियोगविषयेऽवधारणे वर्तते । इहेव तिष्ठ । अद्येव दृश्यते ।
 अनियोगे इति किं ? इहैवास्व । अत्रैव तिष्ठ माघ गाः ॥ विंघ
 श्रोष्ठी । स्थूल श्रोतुः ।

२९ । वौष्ठौतौ से^४ । ४ । ३ । अवर्णातादोष्ठोत्वोः
 परयोः परोऽजादेशो वा भवति द्वयोरेकः । विंबोष्ठी । विंबौष्ठी ।
 स्थूलोतुः । स्थूलौतुः । से इति किं ? पर्यौष्ठं देवदत्त । पश्यौतुं

१ अस्य स्थाने ‘ऋणदशप्रवत्सतरकंबलवसनानामृणे’ इति
 वार्तिकं । २ । अस्य स्थाने महावृत्तौ-एतादृशमेव वार्तिकं वर्तते न
 तु सूत्रं ॥ ३ अस्य स्थाने महावृत्तौ-‘एवे चानियोगे पररूपं’ इति
 वार्तिकं । ४ अस्य स्थाने “आत्वांष्टयोः से वा पररूपं” इति वार्तिकं ।

विनृमिंत ।

३० । सीमंतः केशेषु^१ । ४ । ३ । सीमंत इति निपा-
त्यने केशविषये । सीमंतः । सीमंतः । अन्यत्र सीमांतो-
ग्रामः ॥ तव ओंकारः । अद्य आ ऋकारः । अद्य आ ऋश्य-
ताम् । अप एहि । अद्य ओदा ।

३१ । ओमाङोः । ४ । ३ । अवर्णातादोम्यब्दे आ-
दादेशेऽचि परे द्वयोरेकः परोजादेशो भवति । तवोंकारः ।
अद्यर्कारः । अद्यर्श्यात् । अपेहि । अद्योदा ॥ लोक अग्रं ।
विद्या अंतं । दधि इदं । नदी ईहते । मधु उदकं । बधू उदरं ।
पितृ ऋषमः । पितृ ऋकारः । पितृ लृकारः । इति स्थिते—

३२ । स्वेऽको दीः । ४ । ३ । स्वेऽचि परतः अकः स्थाने
द्वयोरेको दीर्भवति । लोकाग्रं । विद्यांतं । दधीदं । नदीहते ।
मधूदकं । बधूदरं । पितृषमः । पितृकारः ॥ मुने अत्र । साधो
अत्र । मुने अनघ । साधो अनघ । पूर्वोऽमीत्यनुवर्तमाने—

३३ । पदेत्येङ्^२ । ४ । ३ । पदांतादेशोऽकारादां पदे
परतः परः पूर्वो भवति । द्वयोरेकः । मुनेऽत्र । साधोऽत्र । मुने-
ऽनघ । साधोऽनघ । तकारः किं ? तथाहुः । पट्वास्व । पदे
इति किं ? नयनं । लवनं ॥ गो अग्रं इति त्रिः स्थिते—

३३ । गोर्वेङ्^३ । ४ । ३ । गोरेडोऽति परतः एजादेशो

१ । अन्य स्थाने “सीमंतः केशवेशं” इति वार्तिकं । २ । अन्य
स्थाने “एङोऽति पदांतात्” ४ । ३ । १६ । इति सूत्रं । ३ । ४ मनयोः
स्थाने—विभाषाऽन्यत्र । ४ । ३ । १०२ । इति सूत्र ।

वा भवति । पक्षे अवोऽनक्षेचि, इति श्रवादेशो वा । गोऽर्ग्रं ।
गवाग्रं । गो अग्रं । गो ईश्वरः । गो एपः । इति द्वि स्थिते-

३५ । अवोऽनक्षेऽचि^१ । ४ । ३ । गो शब्दस्य एङो-
ऽक्षशब्दवर्जितेऽचि परतोऽवादेशो वा भवति । गवाग्रं ।
गोऽर्ग्रं । गवेश्वरः । गवीश्वरः । गवैपः गवेषः ॥ गो इंद्रः । गो
इंद्रदत्तः ।

३६ । 'इंद्रे । ४ । ३ । गो शब्दस्य एङोऽव इत्यय-
मादेशो भवति इंद्रशब्दे परे । पृथक् सूत्रकरणात् नित्यं ।
गवेन्द्रः । गवेन्द्रदत्तः ॥ गो अक्षः ।

३७ । 'वातायनेऽक्षे । ४ । ३ । गोशब्दस्य एङोऽक्ष-
स्थेऽचि परतो नित्यमयादेशो भवति वातायनेऽर्थे । गवाक्षः ।
वातायन इति किं ! गोऽक्षः ।

इति स्वरसंधिः ॥ २ ॥

अथ प्रकृतिसंधिः ।

एवं संधाविति प्रसक्ते प्रतिषेधोयमुच्यते-

३८ । 'पाद्मानितौ । ४ । ३ । पसंज्ञकादितिशब्द-
वर्जितेऽचि परतो द्वयोरेको यो विधिः प्राप्नोति स न भवति ।
कस्य पः ।

१ अस्य स्थाने "गोईरेद्रेऽयह्" ४ । ३ । १०१ । इति सूत्रं । २ अस्य
स्थाने न किमपि सूत्रं परं, विभाषाऽस्यत्र । ४ । ३ । १०२ । अत्रस्थ-
व्यवस्थितविभाषामपलंब्य कार्यं कृतं । ३ अस्य स्थाने "प्रकृत्यापि
दिपाः । ४ । ३ । १०३ इति सूत्रं ।

३६ । वाक्यटेः पः । ५ । ४ । वाक्यस्य टेः पो भवति । इत्यधिकृत्य—

४० । भोरच प्रत्यभिवादेऽस्त्रीशूद्रे वा^१ । ५ । ३ । श्रीशूद्रप्रियवर्जिते प्रत्यभिवादे वर्तमानस्य वाक्यस्य टेः पो वा भवति, भोरब्दस्य च । कः टिः ।

४१ । व्यंत्यादचः^२ । ५ । ३ । अचां मध्ये योऽत्योऽच् तदादि शब्दरूपं टिसंज्ञं भवति । अभिवादये देवदत्तोऽहं भोः । आयुष्मान् एधिं देवदत्त ३ अतिचिरं । पत्ने संधिः ।

४२ । दूराद्घृते । ५ । ३ । दूराद् विप्रकृष्टाद्घृते आह्वयमाने यद्वाक्यं वर्तते तस्य वाक्यस्य टेः पो वा भवति । आगच्छ भो माणवक देवदत्ता ३ अत्र । आग्रज विश्वभूतेऽअत्र । पान्नानितावित्यतो नेति वर्तते ।

४३ । दिः^३ । ४ । ३ । दिसंज्ञकादचि परत यत्रान्नोति तत्र भवति । को दिः—

४४ । ईदूदेद्विदिः । १ । १ । ईकार ऊकार एकार इत्येतदंतो यो द्विः सदिसंज्ञो भवति । मुनी आसाते । पट्ट इह । अर्घयेते आगमं ।

४५ । झः । १ । १ । अदसो दकारस्य स्थाने यः कृतो मकारस्तस्मात्परो यो ईदूतौ तौ दिसंज्ञौ भवतः । अर्मा अश्वाः । अमू इमा॥

१ । अस्य स्थाने 'प्रत्याभिवादेऽशूद्रस्त्रिसूयके । ५ । ३ । ९१ । इति सूत्रं । २ अस्य स्थाने 'अंत्यादचष्टिः । १ । १ । ६५ । इति सूत्रं । ३ । अस्य स्थाने-प्रकृत्याधि दिपाः । ४ । ३ । १०३ इति सूत्रं ।

४३ । न्यजनाद्^१ । १ । १ । निसंज्ञको योऽच् आद्-
वर्जितः स दिसंज्ञको भवति । अ अपेहि । इ इंद्रं पश्य । उ
उत्तिष्ठ । आ एवं किल तत् । आ एवमनुमन्यसे ।

ईपदर्थे क्रियायोगे, मर्यादाभिविधौ च यः ।

एतमाहं ङितं विद्यात् वाक्यस्मरणयोरङित् ॥ १ ॥

ईपदर्थे-आ उष्णं । ओष्णं । क्रियायोगे-आ इहि । एहि ।
मर्यादायां-आ उदकांतात् । थोदकांतात् । अभिविधौ-आ
आर्येभ्यः । आर्येभ्यः यशोगतं समंतभद्रायं ।

४७ । ओत् । १ । १ । ओकारांतो यो निः स दिसं-
ज्ञको भवति । अहो इति । उताहो इति । नौ इंद्रायं ।

४८ । चेकोऽसेऽस्वे प्रः^२ । ४ । ३ । इकः स्थानेऽ-
स्वेऽचि परतः प्रादेशो वा भवति, न चेत् ताविगचौ एकत्र से
भवतः । दधि अत्र । दध्यत्र । शमि अत्र । शन्यत्र । प्रादेश-
सामर्थ्यादत्र यण् न भवति । अस इति किं ? नद्युदकं । वध्वा-
ननं । अस्व इति किं ? दर्धाद । नदायं ।

इति प्रकृतिसिद्धिः ॥ ३ ॥

अथ व्यंजनसंधिः ।

पिति कृति तुगित्यनुवर्तमाने-

१ मस्य स्थाने "निग्नेऽजनाद् । १ । १ । २२ । इति सूत्रं ।
२ । सम्य म्थाने "विभाषेकोऽस्वे प्रश्च" । ४ । ३ । १८४ । इति
सूत्रं महावृत्तौ ।

४६ । छे च^१ । ४ । ३ । छकारे परतोऽजंतस्य तुगा-
गमो भवति । “स्तोः श्चुना श्चुः” इति तुकश्चुत्वं । देवच्छत्रं ।
इच्छति । म्लेच्छति ॥

५० । द्यो वा पदस्य^२ । ४ । ३ । पदसंबन्धिनो घश्चे
परतस्तुगागमो वा भवति । कन्याच्छत्रं । कन्यादत्रं । मुनी-
च्छाया । मुनीद्याया । य इति किं ? श्वेतच्छत्रं । पदस्येति किं ?
ईच्छति ॥ अच् आश्रितं । ककुप् अंतरं । मुवाक् आचार्यः ।
मधुलिट् अमरः । तत्त्वविद् याति मोक्षं । इति स्थिते--पदस्ये-
त्यधिकृत्य-

५१ । झलो जश्^३ । ५ । ४ । झलः पदांते वर्तमा-
नस्य जश् भवति । अजाश्रितं । ककुबंतरं । मुवागाचार्यः ।
मधुलिट् अमरः । तत्त्वविद्याति मोक्षं ॥ अन् मात्रं । ककुप
मंडलं । वाक् मधुरा । पद् नयाः । तत् नयनं । इति द्विःस्थिते-
पदन्येत्यधिकृत्य-

५२ । ञरो छो वा छे । ५ । ४ । यरः पदांते वर्तमा-
नस्य छो भवति वा छे परतः । स्यासन्नः । कः पुनर्हः ।

५३ । नास्तिक्यो छः । १ । १ । नास्तिकाकृतमनु-
रागमापद्यमाना वर्णाः जमडणानाः हंसज्ञा भवंति । पक्षे-

१ अस्य स्थाने “छे । ४ । ३ । ६१ । इति सूत्रं । २ । अस्य
स्थाने “द्यः । ४ । ३ । ६३ ।” “वा पदस्य । ४ । ३ । ६४ । इति
सूत्रद्वयं । ४ । अस्य स्थाने “यरो छो विभाषा छे । ५ । ४ । १२५ ।”
इति सूत्रं ।

जरत्वं । अन्मात्रं । अज्भात्रं । ककुम्मंडलं । ककुम्भंडलं ।
वाङ् मधुरा । वाग्मधुरा । पण्णयाः । पद्दनाः । तन्नयनं । तदून-
यनं ॥ वाक् मयं । मधुलिङ् मानं । इति स्थिते-

५४ । त्ये^१ । ५ । ४ । यः पदांते वर्तमानस्य ङो
भवति ङसंज्ञादौ त्ये परतः । पुनर्वचनं नित्यार्थं । वाङ्मयं ।
मधुलिङ्मानं ॥ अज् हलौ । ऋण्डुप् हुतं । वाक् हरति । पद्
हलानि । तत् हितं । इति द्विः स्थिते यय्यं परस्वमित्यधिकृत्य-
“स्थास्थंभोः पूर्वस्योदः” इति च प्रस्तुत्य-

५५ । भूपो हः । ५ । ४ । अतीतसूत्रं चतुष्टयविधानं
समन्तमद्रस्याचार्यस्य मतेन विकल्पो भवति नान्येषां । स्वांसन्न
इति महाप्राणस्योष्मणो हकारस्य स्थाने तादृश एव तद्गुणवर्ग-
चतुर्थी भवति । अज्जलौ । अज्जलौ । ऋण्डुवभुतं । ऋण्डुव्
हुतं । वाग्हरति । वाग्हरति । पद्दलानि । पद्दलानि ।
तद्धितं । तद्धितं ॥ सुवाक् शोभते । ककुप् श्रूयते । मधुलिङ्
श्यामः । तत्श्वेतं । तत्दलोकः । तत्शमदानं । इति द्विः स्थिते-
क्षयः पदांतादित्यधिकृत्य -

५६ । शरद्धोऽमि । ५ । ४ । भयः पदांतादुपरत्स
रकारस्य चकारो भवति अमि परतः । चतुष्टयं समन्तमद्रस्य-

१ । अस्य स्थाने नास्ति किमपि सूत्रं परं ‘यरो ङो
विभाषा ङे । ५ । ४ । १२५ ।’ इति सूत्रे विभाषापदग्रहणसामर्थ्यात्
कार्यमस्य कृतं ।

स्येत्यनेन विकल्पो भवति । सुवाक्लोमते । सुवाक् शोभते ।
ककुब्च्छ्रूयते । ककुब्ध्रूयते । मधुलिङ्घयामः । मधुलिङ्श्यामः ।
तच्छ्रूवेत । तद्श्रूतं । तच्छ्रूलोकः । तत् श्लोकः । तच्छ्रूमशानं ।
अमीति किं ? वाक्श्रूयते ॥ कृद् श्रेते । सुगण् श्रेते । इति त्रिः स्थिते-

५७ । इणोः कुक् टुक् छुरि वा^१ । ५ । ४ । क्कार-
रणकारयोः पदांते वर्तमानयोः यथासंख्यं कुक् टुक् इत्येतावागमौ
वा भवतः शरि परतः । उकार उच्चारणार्थः । क्कार आदेशवि-
ध्यर्थः । तौ च किदंत इति धते भवतः । कृद्कृशेते । कृद्-
कृष्टेते । कृद्श्रेते । सुगण्द्रुष्टेते । सुगण्द्रुश्रेते । सुगण्श्रेते ॥ भवान् शर
इति त्रिः स्थिते-

५८ । नश्शि तुक् । ५ । ४ । नकारस्य पदांते वर्तमान-
स्य शकारे परे वा तुगागमो भवति । पूर्ववदुकारककारौ । स्तोः
श्चुना श्चुरिति तुक्श्चुत्वं ।

५९ । नश्चापदांते झलि । ५ । ४ । नकारस्य
मकारस्य चापदांते वर्तमानस्य अं इति अनुस्वारो भवति झलि
परतः । इति नकारस्यानुस्वारः । तस्य च-

६० । ङ्यच्चं परस्वं । ५ । ४ । अं इति अनुस्वारो
ययि परत परस्वं भवति । इति परस्वत्वं । भवान्च्छ्रूः । भवान्श्च

१ अस्मिन् सूत्रे वा इति पदं महावृत्तौ न धर्तते ।

२ अस्य स्थाने-नश्चापदांतस्य झलि । ५ । ४ । ८ । इति सूत्रं ।

३ । अस्य स्थानं-यय्यनुस्वारस्य परस्वं । ५ । ४ । १३२ । इति सूत्रं
महावृत्तौ ।

शूरः । भवान् शूरः ॥ भवान् छादयति । भवान् ठकारीयति ।
 भवान् थुडति । भवान् चरति । भवान् टीकते । भवान् तरति ।
 इति द्विः स्थिते-पुमः खद्यं परे सिसुगिति प्रस्तुत्य-

६१ । नश्छव्यप्रशान् । ५ । १ । प्रशान्वर्जितस्य
 नकारांतस्य पदस्य अम् परे छवि परतः सिगादेशः सुग्चागमः
 पर्यायेण भवतः । ककारोऽतविध्यर्थः । उकार उच्चारणार्थः ।
 इकारो रिस्योरिति विशेषणार्थः ।

६२ । रिस्योः^१ । ५ । ४ । पदांते वर्तमानयोः रेफसका-
 रयोरिदितोः परयोर्यः पूर्वस्तस्य स्वासन्नडादेशो भवति । नकार-
 स्यान्वत्रानुस्वारः । सकारस्य र्चुत्वे शकारः । ष्टुत्वे षकारः ।
 भवाँश्छादयति । भवाँश्छादयति । भवाँष्ठकारीयति । भवाँष्ठकारीय-
 ति । भवाँस्थुडति । भवाँस्थुडति । भवाँश्चरति । भवाँश्चरति ।
 भवाँष्टीकते । भवाँष्टीकते । भवाँस्तरति । भवाँस्तरति ॥ अपशा-
 निति किं ? प्रशान् चिनोति । नकारस्य र्चुत्वे अकारः । प्रशा-
 न्चिनोति ॥ मयो वोच्युज इत्यधिकृत्य-

६३ । डमो डमुद् तु प्रात्^२ । ५ । ४ । प्रात् परो
 यो डम् तदंताद् पदात् परस्याचो यथासंस्थं डमुडागमो भवति ।
 उकार उच्चारणार्थः । टकारो देशविध्यर्थः । तु शब्दो नित्यार्थः ।
 प्रत्यङ्ङाम्ते । सुगाण्ह । पचन्नयं । प्रादिति किं ? प्राङ्ङाम्ते ।

१ । अस्य स्थानं नास्ति पृथक् सूत्रं परं नकारस्य स्थाने
 डनुग्चारपृथं षष मकारो विधीयते ।

२ । अस्य स्थाने डमो नित्यं डमुद् प्रात् । ५ । ४ । १६ इति ।

अचीति किं ? प्रत्यङ् शेते । अत्र पदाद्ग्रहणे नटणादि अनीश्वर
इत्यादौ द्विर्भावो न स्यात् ।। कुंतः संज्ञापूर्वविधेरसत्यत्वात् ।
हर्लति अधिकृत्य—

६४ । नुग्मोअं^१ । ५ ४ । नुको मकारस्य । च पदांत
वर्तमानस्य अं इति अनुस्वारो भवति हलि परतः । स चैको
विदुः ॥ अकार उच्चारणार्थः । रंम्यते । पापं हंति । व्रतं रक्षति ।
धर्मं शृणोति । स्वर्गं साधयति ॥ हर्लति किं ? इदमत्र । यय्यं
परस्वमित्यधिकृत्य—

६५ । वा अनुक् पदांतस्य । ५ । ४ । नुकः पदांत
वर्तमानस्य मकारस्य च अं इति अनुस्वारस्य वा परस्वं भवति
ययि परतः । चङ्म्यते । चक्रम्यते । दंद्रम्यते । दन्द्रम्यते ।
यंयम्यते । यँय्यम्यते । त्वङ्करोपि । त्वकरोपि । त्वञ्चरसि ।
त्वं चरसि । त्वण्टीकसे । त्वंटीकसे । त्वन्तरति । त्व तरति ।
त्वम्पचसि । त्वंपचसि । त्वयासि । त्वँय्यासि । त्वँव्वहसि ।
त्वं वहसि ॥ यय्यं परस्वमित्यधिकृत्य—

१ । अम्य स्थानं मोऽनुस्वारः । ५ । ४ । ७ इति, एव च ततो नुक् ।
५ । २ । १७० । अस्मिन् सूत्रे नुगिति पूर्वांतकरणे कृतदीत्वम्यानु-
वर्तमानस्य अम्य विशेषणे तत्र इति पदस्याभावेऽपि कार्यमिद्धौ
नुडिति परादिकरणं ज्ञापयति “अस्मिन् प्रकरणे पूर्वांत- आगमः
स्वानिमित्तमंतरेणापि विक्रियंत” तेनाज्ञलादापिप्यनुस्वारः । ययम्यंत
रंम्यते इति महावृत्तौ ॥

२ । महावृत्तौ-अस्मिन् सूत्रे नुक्ग्रहणं नास्ति ।

६६ । तोलिं । ५ । ४ । तवर्गस्य पदांतस्य लकारे परतः परस्वं भवति । तडिल्लोला । विद्युल्लता । भवाँल्लिखति विद्वाँल्लोकेशः ॥ रोरीत्याधिकृत्य अंतेऽरिति वर्तमाने खरीति कुप्वोरिति च प्रस्तुत्य-

६७ । = क = पौ च । ५ । ४ । खरभूतयोः कर्वा-पवर्गयोः परतो रेफस्य = क = प इत्येतावादेशौ भवतः अः इति विसर्जनीयश्च । क = करोति । कः करोति । क = खनति । कः खनति । क = पठति । कः पठति । क = फलति । कः फलति ॥ रोरीत्याधिकृत्य अंतेऽरिति च प्रस्तुत्य-

६८ । शरि सरच । ५ । ४ । रेफस्य सकारादेशो भवति शरि परतः अः इति विसर्जनीयश्च । करशेते । कः शेते । कप्पंडः । कः पंडः । कस्सरति । कः सरति ॥ रोरीत्याधिकृत्य--

६९ छवि । ५ । ४ । रेफस्य सकारादेशो भवति छवि परतः । कच्छादयति । कष्ठकारीयति । कस्थुडति । कश्चरति । कण्टीकते । कस्तरति ॥ कुप्वोस्तिभोस्तिरित्यधिकृत्य-

७० । 'इसुसोऽपेक्षायां । ५ । ४ । इसंतस्य उसंतस्य च पदस्य संबन्धिना रेफस्य कुप्वोः परतः सिरित्ययमादेशो भवति या स्थानिनिमित्तपदे चेदन्योऽन्यापेक्षाविषये भवतः । ईकारः क्विणोः ससेः प इति विशेषणार्थः । क्विणोः ससेः यः । नुम् शर् इति च प्रस्तुत्य-

७१ । त्यादेशयोः । ५ । ४ । त्यसकारस्य आदेशस-
कारस्य च कवर्गादिगुंताच्च नुमःशरश्च परस्य पत्वं भवति ।
इति मेः पत्वं । सर्पिं २ करोति । सर्पिः करोति । सर्पिष्करोति
सर्पिष्पिबति । सर्पिं २ पिबति । सर्पिः पिबति । धनुस्संडयति ।
धनुः संडयति । धनु २ संडयति । धनुष्फलति । धनु २ फलति ।
धनुः फलति । अपेक्षायामिति किं ? तिष्ठतु सर्पिः २ पिव त्वमुदकं ।
तिष्ठतु सर्पिः पिव त्वमुदकं ।

७२ । स्तोः श्चुना श्चुः । ५ । ४ । सकारतवर्गयोः
शकारचवर्गाभ्यां योगे शकारचवर्गौ भवतः । सकारस्य शकार
चवर्गाभ्यां योगे शकारो भवति । तवर्गस्य शकारचवर्गाभ्यां योगे
चवर्गौ भवति । कश्शोभते । कश्चिनात्ति । मरुच्चरति । मरुच्चि-
रति । धर्माविज्जयति । मज्जति । भृज्जति । बृहज्जपः । महा-
ब्रह्मपः । तब्ज्जकारेण । तब्ज्जुजे । स्तोःश्चुना श्चुरित्यनुवर्तमाने-

७३ । ष्टुना ष्टुः । ५ । ४ । स्तोः सकारतवर्गयोः
षकारटवर्गाभ्यां योगे षकारटवर्गौ भवतः । सकारस्य षकारटव-
र्गाभ्यां योगे षकारो भवति । तवर्गस्य षकारटवर्गाभ्यां योगे टवर्गो
भवति । कप्पण्डः । कप्टीकते । कष्टकारीयति । तट्टीकते । तट्टका-
रेण । तट्टीकते । तट्टीकते । तण्णकारेण । पदस्येत्याधकृत्य-

७४ । न तोपि । ५ । ४ । पदांतस्य तवर्गस्य षकारे
परतः दुत्वं न भवति । तीर्थकृत् षोडशः । महान्पंडः । तोरिति
किं ? कप्फाडिकः । न तोरित्यधिकृत्य-

७५ । शात् । ५ । ४ । शकारात् परस्य तोरचुत्वं न भवति । प्रश्नः । क्लिश्नाति ॥ यशस् अमति । तेजस् दहति । इति स्थिते-पदस्येत्यधिकृत्य-

७६ । ससज्जुपो रिः । ५ । ४ । सकारस्य पदांतस्य सज्जु-शब्दस्य च, रिर्मवति । इकारो हशि रेरिति विशेषणार्थः । “ऋत उः” स्वत्योऽतः, इति चानुवर्तमाने-

७७ । हशि रेः । ४ । ३ । अकारादुत्तरस्य रेफस्य उत्वं, भवति हशि परतः । पूर्ववदेपि कृते यशो अमति । तेजो दहति ॥ यशस् अत्र । तेजस् अत्र । पूर्ववद् रित्वे कृते-ऋत उः, स्वत्योऽतः, हशि रेरिति वर्तमाने-

७८ । अति । ४ । ३ । अकारादुत्तरस्य रेरुत्वं भवति अति अकारे परतः । पदे त्ये इत्यकारस्य पूर्वत्वे यशोऽत्र । तेजोऽत्र ॥ हे भगोर् अत्र । हे भोर् अत्र । हे अधोर् अत्र । देवार् आसते । धार्मिकार् आयान्ति । इति स्थिते-भगवद्भवत्वधवतो रिः काववस्यौ, इत्यनुवर्तमाने-

७९ । ओदाद् योऽशि ५ । ४ । ओकारादनन्तादवर्णाच्च परम्य रेयकारादेशो भवति अशि परतः । हे भगोयत्र । हे भोयत्र । हे अधोयत्र । देवायासते । धार्मिकायायाति । ओदादिति किं ! मुनेरत्र । साधुरागतः । अशीति किं ! भो.करोति ।

१ । २ । अतयोः स्थाने रेरुत्तः । ४ । ३ । १०० इति ।

३ । अस्य स्थाने ओदपूर्वस्य योऽशि । ५ । ४ । ४ । इति सूत्रं ।

कः सनति ॥ भगोय् अत्र । भोय् अत्र । पट्व् उ । असाव् उ ।
तय् उ । तस्माय् उ । इति द्विः स्थिते--

८० । १व्योऽस्पष्टः खं । ५ । ४ । प्रकृतादोकारादवर्णाच्च
परस्य वकारस्य यकारस्य चास्पष्टोऽव्यक्तश्रुतिरीपत्स्पष्टकरस्यः
प्रशियथिलस्थानकरणः ख चादेशौ भवतोऽशि परतः । अशि ह्रस्वि-
नित्यमुत्तरत्र खवचनादिहाचि विकल्पः । किं खं ।

८१ । नाशः ख । १ । १ । नाशशब्देन प्रतिपाद्य-
मानस्यार्थस्य खमित्येषा सज्ञा भवति । इति खे कृते--

८२ । पूर्वत्रासिद्धं । ५ । ३ । पूर्वम्निन् शास्त्रे कर्तव्ये
परं शास्त्र असिद्धं भवति । इति यकारवकारयोरसिद्धत्वात्
अथवादिर्न भवति । भगोयँत्र । भगो अत्र । भोयत्र । भो अत्र ।
पटवुँ । पट उ । असावुँ । असा उ । अर्थादचीति किं ? वृत्त-
वृश्चमाचक्ष्णाणो वृत्तव् हसति ॥ पटव् इह । असाव् इदुः ।
तय् आहु । तस्माय् आसनम् । इति त्रि स्थिते -

८३ । वाऽनुज्यात् । ५ । ४ । अवर्णात्परस्य वकारस्य
यकारस्य चास्पष्ट ख चादेशौ वा भवतः उजि वर्जिते अशि
परतः । पक्षे तदवस्थाता । पटविह । पट इह । पटक्विह ।
असाविदुः । असा इदुः । असाविदुः । तयाँहुः । त आहुः ।
तयाहुः । तस्मायाँसनं । तस्मायासनं । तस्मा आसनम् । अनुजीति
किं ? पटवुँ । पटउ । द्विरूपमेव ॥ भगोय् हसति । भोय् देहि ।
देवाय् याँति । वाताय् वाँति । इति स्थिते--

१ । अस्य स्थानं व्योः ख वा । ५ । ४ । ५ । इति सूत्र महावृत्ता ।

८४ । हलि । ५ । ४ । अशि यो हल् तस्मिन्-हलि
परतः व्योः खं भवति । नित्यार्थं वचनं । भगो हसति । भो
देहि । देवा यांति । वाता वांति । अशीति विशेषणं हलः किं ?
वृक्षव् करोति ॥ पुनर् रात्रः । पटुर् राजा । इति स्थिते-दो ङि
स्मिन्नुवर्तमाने-

८५ । रों रि । ५ । ४ । रेफस्य रिपरतः खं भवति ।

८६ । द्वित्वेऽणः^१ । ४ । ३ । ढकारस्य रेफस्य च खे सति
पूर्वस्याणो दीर्भवति । इति दीत्वे कृते । पुना रात्रः । पट्ट राजा ॥
एपस् हसति । सस् जयति । इति स्थिते-दियो हल्युदिति वर्तमाने-

८७ । तोऽनभ्से सात्सोः खं^२ । ४ । ३ ।

तकारस्य स्थाने यः कृतः सकारस्तस्मात् परस्य सोः खं भवति
हलि परतः न चेत् स तकारस्थानिसकारो नभ्से वर्तमानः ।
एप हसति । स जयति जिनः । अनभ्से इति किं ? अनेपो
हसांत । असो जयति ।

इति व्यंजनसंधिः ।

इति जैनेन्द्रप्रक्रियायां प्रथमः संधिः समाप्त ॥ १ ॥



१ । अस्य स्थाने द्वित्वे पूर्वस्याणो दीः । ४ । ३ । २१६ । इति ।
२ । अस्य स्थाने-हल्येतत्तदोरनभ्से ऽकोः मुखं । ४३ । १०९ । इति ।

अथ नामनिर्णयमनुवर्णयिष्यामः ।

तत्र अजंताः पुंलिंगाः ।

तद्यथा—संव्यवहारप्रसिद्धयर्थं पुरुषैः संकेतितः शब्दो नाम ।
तत् द्विविधं । अजंतं हलंतं चेति । तदष्टविधमापि संभवति । पुंलिंगं
स्त्रीलिंगं नपुंसकलिंगं स्त्रीपुंसकलिंगं पुत्रपुंसकलिंगं स्त्रीनपुंसक-
लिंगं स्त्रीपुंनपुंसकलिंगं अलिंगं चेति । तत्र अजंतेषु पुल्लिङ्गेषु
प्रथममकारांतः पुंलिंगो धर्म इत्येष शब्दः स्वभावादेवैकत्वादि-
वृत्तिमान् । अव्युत्पत्तिपक्षे—

८८ । अघु मृत् । १ । १ । घुवर्जितमर्थवच्चब्दरूपं मृत्
संज्ञं भवति । इति मृत्संज्ञां लभते । व्युत्पत्तिपक्षे पुनः—

८९ । कृद्दृत्साः । १ । १ । कृदंतं हृदंतं ससंज्ञकं च
मृत्संज्ञं भवति । इति लब्धमृत्संज्ञादतः त्यः पर इत्यधिकृत्य-
कृद्यामृद् इति च प्रस्तुत्य—

९० । स्वौजसमौद्गृष्टाभ्यांभिस्डेभ्यांभ्यस्डसि
भ्यांभ्यंस्डसोसान्डयोस्मुप् । ३ । १ । ङघंतादाघंतान्मृ-
द्गपाच्च परास्यमंज्ञामृत्या स्वादयो भवंति । इति विधाना-
देविशेषेण सर्वस्वादिसंसंगे प्राप्ते 'मिहैकार्थं वाः' इत्येवमादिना
लक्षणेन स्वादीनां नियमः क्रियते । कथं—मिहसिरोऽन्वद्व्यु-
त्पन्न्या, एति मुपथेति चानुवर्तमाने—

९१ । आप्परा विभक्तीहल्यः । १ । २ । अर्थ-

१ । अस्य स्थानं तामामाप्यरास्तद्धलषः । १ । २ । १५७ इति

वशात् विभक्तीपरिणाम इति सुपश्चेत्येतत्तांतं संपद्यते । सुपां त्रिशो मृत्वा स्थिताना विभक्तीशब्दस्य हलोऽचश्च यथासंख्यमाप्पराः शकारपराः पकारपराश्च सतः संज्ञा भवन्ति । इति तासां सुपां सप्ताविशेषसंज्ञाः क्रियन्ते । सु औ जम् इति वाः । अम् औट् शम् इति इप् । टा भ्याम् भिम् इति भा । डे भ्याम् भ्यम् इति व्यप् । ङसि भ्याम् भ्यम् इति का । ङम् ओम् आम् इति ता । ङि ओम् सुविति ईप् ।

६२ । मिडैकार्थे वाः । १ । ४ । मिडतेन पदेनैकार्थे समानार्थे वर्तमानात् ङ्यन्तादावंतान्मृद्रूपाश्च वा विभक्ती भवति । तस्याश्चावयवानां त्रयाणामपि 'एको द्विर्वहुश्चैकरः' इत्यनुवर्तमाने-

६३ । सुपश्च । १ । २ । सुपां त्रीणि त्रीणि वचनानि एक्यः एको द्विर्वहुरित्येवं संज्ञकानि भवन्ति । इत्येकद्विर्वहुसंज्ञका विधीयन्ते । तेषां चावयवानां त्रयाणामपि संकरेण प्राप्तौ सत्यां नियमः क्रियते ।

६४ । साधने स्वार्थे । १ । २ । एकार्थे साधने स्वार्थे एक-मुर्भवति । द्वित्वाविशिष्टेत्थे साधने द्विरो भवति । बहुत्वविशिष्टेऽर्थे साधने बहुर्जम् भवति । एवं सर्वत्र । उकारञ्कारयोः "अप्रयोगादिति" इत्संज्ञा । कार्यार्थमनयोस्पादानं, न प्रयोगे श्रवणार्थमिति निवृत्तिः । सकारादीनां प्रयोगे श्रवणार्थमुपादानमिति नेत्संज्ञा । उकारः 'सावनडुहः' इति विरोपणार्थः । जकारो जर्साति विरोपणार्थः । धर्म स् इति स्थिते-

६५ । सुम्भिडंतं पदं । १ । २ । मुबंतं मिडंतं च यच्च-
ब्दरूपं तत्पदसंज्ञं भवति । इति पदसंज्ञायां पदम्येत्यधिकृत्य-
'ससजुपो रिरिति रिरादेशः । इकारो 'इश्चि रेः, इति विशेषणार्थः ।
रारित्यधिकृत्य—

६६ । अंनेऽः^३ । ५ । ४ । अंते विरामे अवसाने वर्तमानस्य
रेफस्य अः इति विसर्जनीयो भवति । इति विसर्जनीयः । अकार
उच्चारणार्थः । धर्मः तिष्ठति इत्यादि मिडंतं पदमभिसंबंधनीयं ।
एवमुत्तरत्रापि । धर्मं औ इति स्थिते आदेविति वर्तमाने—

६७ । एच्यैप् । ४ । ३ । द्वयोरेकः परस्य स्वासन्न ऐप्
भवति । धर्मा । धर्मं अस् इति स्थिते 'तदैचि परः, उस्यपदे'
इति चाधिकृत्य—

६८ । एप्यतः^२ । ४ । ३ । अकारस्य द्वयोरेकः परो भव-
त्यपद एपि परतः । इति पररूपे प्राप्ते 'यन्न्यतो दीः' इति अनु-
वर्तमाने—

६९ । जसि । ५ । ३ । गोरकारांतस्य दीर्भवति जसि परतः
इति दीर्त्वं भवति । स्वेको दीरिति पुनर्दीर्त्वं । पूर्ववद् रित्वं
विसर्जनीयश्च । धर्माः । तथा संबोधनार्थविवक्षायां मिडंकार्थे
वाः इति वाः भवति । तस्याः—

१ । अम्य म्याने—विरामं विसर्जनीयः ५ । ४ । १८९ । इति
सूत्रं घत्तते । २ । अम्मिन् सूत्रे 'अपदे' इति पदमधिकं महाश्रुत्तौ
३ । अम्य म्याने—सुष्टि पूर्वम्यं । ४ । ३ । ८९ । नेच्यात् । ४ ।
३ । ९२ । इति सूत्रद्वयं प्राक्रियाभेदश्च घत्तने ।

- १०० । संबोधने बोध्यं । १ । ४ । संबोधने ऽथे विहितायाः वायाः बोध्यमिति संज्ञा । प्रसिद्धतत्संबंधस्य व्यापारात्तर प्रत्यभिमुखीकरण श्रामत्रण संबोधनं तत् प्रोक्तनार्थं । हे भोः प्रनृतयः शब्दाः प्रागुपादीयते । हे धर्म स् इति स्थिते--

१०१ । सुप्कि । १ । ४ । बोध्यस्यैरुवचनं सुः किसंज्ञा भवति । इति किसंज्ञा । 'व्योः खं बल्कौ, हल् ड्याप्चः सुसिपत्यनच् 'केरेढ' इति चानुवर्तमाने--

१०२ । प्रात् । ४ । ३ । प्रादुत्तरस्य केरनचः खं भवति । द्विवहो. पूर्ववत् । हे धर्म । हे धर्मो । हे धर्मा । किं तिष्ठसि । किं तिष्ठथः । किं तिष्ठथ इति गम्यते । धर्म इति त्रि. स्थिते--

१०३ । कर्मणीप् । १ । ४ । कर्मणि कारके इप् भवति । किं कर्म?

१०४ । कर्त्राप्यम् । १ । २ । कर्त्रा यदाप्यत्वेन विवक्षित-मौप्सितानिप्सितोदासनिविकल्पं तत् कर्मसंज्ञं भवति । इत्येवमादि लक्षणो विहितः । तस्या एको ऽम् । द्विरौट् । बहु शस् । टकारशकारयोरित्संज्ञा । टकारः सुडिति प्रत्याहारार्थः । शकारः शासिति विशेषणार्थः । सुटीदुतः प्राक् स्वमित्यधिकृत्य--

१०५ । पूर्वोऽमि । ४ । ३ । सुव्यमि परतः परः पूर्वो भवति द्वयोरेकः । औटि पूर्ववत् । 'स्वेको दीः', सुटीदुतः प्राक् स्वं, इति चाधिकृत्य--

१०६ । शसि । ४ । ३ । यसि परतः प्राचोऽकः स्वं दीर्भवति द्वयोरकः । इति दात्वे कृते-

१०७ । न्पुंसि । ४ । ३ । यसो नकारादेशो भवति पुंसि पुंलिङ्गे गम्यमाने ।

१०८ । षो नो णोऽभिन्ने^२ । ५ । ४ । पकाररेफाम्यां परस्म नकारस्य शत्वं भवत्यभिन्ने । इति शत्वं प्राप्तं । नांतरोयनप्रोदेशे इति चाधिकृत्य-

१०९ । क्षुम्नाद्यन्तेपुं^३ । ५ । ४ । क्षुम्नादीनां पदस्यात्ये च वर्तमानस्य नकारस्य शत्वं न भवति । इति निषिद्धं । धर्मम् । धर्मो । धर्मान् । पश्येत्यादि क्रियासंबन्धः । धर्म इति त्रिः स्थिते-संज्ञो भा वेरित्यनुवर्तमाने-

११० । कर्तृकरणे । १ । ४ । कर्तरि करणे च कारके वर्तमानात् इयान्मृदः परा भा विभक्ती भवति । कः कर्ता । किं वा करणं

१११ । स्वतंत्रः कर्ता । १ । २ । इतरेषां कारकाणां साध्य-सिद्धिं प्रति प्रवर्तमानानां स्वातंत्र्येण प्राधान्येन यत् कारकं विवक्षितं तत् कर्तृमंत्रं भवति ।

११२ । साधकतमं कारणः । १ । २ । सिद्धेषु कारकेषु मत्स्व-पि साध्यायाः क्रियायाः साधकत्वं प्रकषेण यद्विद्यत्तितं तत् कारकं

१ । अन्य म्यां नश्च पुंसि । ४ । ३ । ९१ । इति । २ । अन्य म्यां षो नो णः समाने । ५ । ४ । ८५ । इति । ३ । यस्य म्यां क्षुम्नादिषु । ५ । ४ । ११७ । अन्य । ५ । ४ । ११५ । इति । ४ । अस्मिन् भेति पदमाधिकं महारूतौ ।

करणसंज्ञं भवति । तस्याः भाया एकष्टा द्विभ्याम् बहुभिस् । टकार इत्संज्ञ. स्येनात् ङष्टाङ्सीति विशेषणार्थः । स्वको दीरिति दीत्वे प्राप्ते गोरित्याधिकृत्य-भिसोऽत ऐसिति चानुवर्त्य--

११३ । स्येनान्ङष्टाङ्सेः । ५।१। अकारांतस्य गोर्निमित्तभूतानां ङस् टा ङसे इत्येतेषां यथासंख्यस्य इन् आत् इत्येते आदेशा भवन्ति । इति टा इत्येतस्य इन् इत्ययमादेशो भवति । को गु. ?

११४ । यत्त्ये तदादि गुः । १।२। यस्य त्यः यत्त्यस्तस्मिन् यत्त्ये परत. तदादि शब्दरूपं गुसंज्ञं भवति । पूर्ववदेप् । पौनो गोऽभिन्ने इति णत्वं । भ्यामि-यञ्यतो दीरित्याधिकृत्य-

११५ । सुपि । ५ । २ । गोरकारांतस्य दीर्भवति यञादौ सुपि परतः ।

११६ । भिसोऽत ऐस् । ५।१ । अकारांतस्य गोर्निमित्तभूतस्य भिस ऐसित्ययमादेशो भवति । पूर्ववदैदप् । रित्वविसर्जनीयौ च । धर्मेण । धर्माभ्यां । धर्मैः । कर्तरि प्रयोगे स्फीयते इत्यादिः करणे त्ववाप्य इत्यादिका क्रिया संबध्यते । धर्म इति त्रि. स्थिते--

११७ । संप्रदानेऽप् । १।४ । संप्रदाने कारके वर्तमानात् ङ्याम्भूदो अप् विभक्ती भवति । किं संप्रदानम् ।

११८ । कर्मणोपेयं संप्रदानं । १ । २। कर्मणा करणभूतेन कर्ताप्येन गवादिना पारिभाषिकेण लोकिनेन वा परिस्पदात्मकेन यदुपेयत्वेन निवाक्षितं तत्कारक संप्रदानसंज्ञं भवति । तस्या एको ङे ।

द्विर्भ्याम् । बहुर्भ्यम् । ङकारः । इत्संज्ञो ङेर्यः । इति विशेषणार्थः ।
गोरिति भिसोऽत ऐसिति च प्रस्तुत्य—

११६ । ङेर्यः । ५।१ । अकारांतस्य गोर्निमित्तमृतस्य ङे इत्ये-
तस्य य इत्ययमादेशो भवति । सान्निपातपरिभाषाया अनित्यत्वा-
त्सुपीति दीत्वं । भ्यामि पूर्ववद् । भ्यासि सुपीति दीत्वं प्राप्तं ।

१२० । वहौ ऋल्येत् । ५।२ । गोरकारांतस्य श्लादौ
बहुवचने परत एकारादेशो भवति । इति एत्वं च प्राप्तं । सुपीति
दीत्वं प्राप्तं तयोरुभयोरन्यत्र सावकाशयोरेकत्र समादितयोस्तु-
ल्यबलयोः स्पद्धे सति परत्वविधिर्भवति । पूर्ववत् स्त्वविसर्ज-
नीयौ । धर्माय । धर्माभ्याम् । धर्मेभ्यः । दीयते इत्यादि क्रिया-
मिगमः । धर्म इति त्रिः स्थिते--

१२१ । काऽपादाने । १ । ४ । अपादाने कारके वर्तमानात्
ङ्याम्भृदः का भवति । किमपादानं—

१२२ । ध्यपाये घुघमपादानं । १ । २ । धियो बुद्धेरपायो
विभागो ध्यपायः । तस्मिन् ध्यपाये सति यत् ध्रौव्येन विवाजितं
तत्कारकं अपादानसंज्ञं भवति । तस्या एको ङसिः । द्विर्भ्याम् ।
बहुर्भ्यम् । ङकारेकारावित्संज्ञौ । ङकारः सोऽङ्ङितीति विशेषणार्थः ।
इकारो ङयसेः स्मिस्मादिति विशेषणार्थः । स्येनान्ङष्टाङ्सेरिति
ङ्सेरदादेशो भवति । स्वेको दीरिति दीत्वं । भ्यामि भ्यासि च पूर्व-
वत् । धर्मात् । धर्माभ्याम् । धर्मेभ्यः । अचरोऽहतीत्यादि
क्रियाऽवसायते । धर्म इति त्रिः स्थिते--

१२३ । ता शेपे । १ । ४ । शेपे विवक्षिते ड्याम्मृदः ता विभक्ती भवति । कर्मादीनामविवक्षा । ततोऽन्यः स्वस्वाम्यादिः शेषः । तस्या एको ङस् । द्विरोस् । घहुराम् । ङकारो ङस्त्वस्योरिति विशेषणार्थः । स्येनान् ङस्ताडसेरिति ङसः स्य इत्ययमादेशो भवति । वही शल्येदिति वर्तमाने— ।

१२४ । ओसि । ५ । २ । अकारान्तस्य गोरत्वं भवत्योऽति परतः । इत्येत्वमयादेशो रित्वविसर्जनीयौ च । आम्घ्यात्स्मेः सुडिति वर्तमाने— ।

१२५ । प्रेल्म्वाप्चतुरो नुट् । ५ । १ । प्र इल् मु इत्येवं संज्ञेभ्यः आबताच्चतुःशब्दाच्च नुडागमो भवत्यामि परतः । ङकारटकारयोरित्संज्ञायामुकारउच्चारणार्थः । टकारः टिदादिरिति विशेषणार्थः । स्वचिह्नस्याविष्टाष्टपञ्चभिन्नाब्धिद्वाब्धिद्रश्रुवक्षस्वास्तिकस्य दीरिति गोरिति च प्रस्तुत्य— ।

१२६ । नाम्यतिसृचतसृ ॥ गोरन्तस्य दीर्भवति नामि परतः तिसृ चतसृ इत्येतौ शब्दौ वर्जयित्वा पूर्ववत् नकारस्य णत्वम् । धर्मस्य । धर्मयोः । धर्माणाम् । फलमित्यादिशब्दप्रयोगः धर्म इति त्रिः स्थिते— ।

१२७ । ईयाधारे च^१ । १ । ४ । आधारे च कारके वर्तमानात् ङ्याम्मृद ईप विभक्ती भवति । फः पुनराधारः ।

१२८ । आधारोऽधिकरणम् । १ । २ । आधेते क्रियाऽस्मि-

त्रित्याधार । कर्तृसमवायिन्या शयनादिक्रियाया कर्मसमवायि-
न्याश्च पचनादिक्रियाया अधिकरणत्वेन योर्थो विवक्षित म
आधारसज्ञो भवति । तन्या एको ङि । द्विरोस् । बहु सुप् ।
हकारपकारयोरित्सज्ञाया हकारो “न्याम्मोङ्ङेराम्” इति विशेष-
णार्थ । पकार मुनिति प्रत्याहारार्थ । पूर्ववदेप् । ओसि च
ओसीति एत्वम् । सुपि वहौ झल्येदित्येत्व । विवणो ससेप्प ।
नुम्शर इति च प्रन्तुत्य-

१२६ । त्यादेशयोः । ५ । ४ । ४३ । त्यसकारभ्यादेशस
कारम्य च कवर्गादिणताच्च नुम्शरपरादुत्तरम्य पत्व भवति । इति
पत्व । धर्मे । धर्मयो । धर्मेपु । चित्त निधेहि इत्यादि क्रिया-
भिमवध कार्य । एवमकाराना पुलिंगा शब्दा सप्तविमक्ती
क्रियामिमवधो योज्य । परमस्ति प्रक्रियाविशेष सर्वादिपु ।
तथाहि । सर्व । विश्व । उभ । उभयद् । अन्य । अन्यतर ।
इतर । इतर । इतम । त्व । त्वत् । नेम । सम । सिम । पूर्व ।
पर । अवर । दक्षिण । उत्तर । अपर । अघर । म्व । अतर ।
त्यन् । तत् । यत् । अटम् । इटम् । णतद् । णक् । द्वि । युप्नद् ।
भवन् । अम्मद् । किम् । इति सर्वादय । तेषा युप्नदम्मद्
वर्निताना अमिधेयवन् लिंग भवति । तत्रिलिंग । तत्र यदा
पुलिंगान्तदा योज्यते विशेष्यते च जसिठम्ढिडम्यामिध्वेव ना
न्यत्र धर्मादिभ्य । सर्व । सर्वा । जसि मर्व अगिति म्थिते
गोरिति भिसोत प्रेसिति ये म्ने इति च वर्तमाने—

१३० । जशः शी । ५ । १ । १४ । क्षिसंज्ञकस्याकारम्य
गोर्निमित्तभूतस्य जसः स्थाने शीत्ययमादेशो भवति । शकार
इत्संज्ञः शित्सर्वस्येति विशेषणार्थः । कः क्षिः ।

१३१ । स्निः सर्वादिः^१ । १ । १ । ४० । सर्वादयः
स्निसंज्ञा भवन्ति । इति स्निसंज्ञायां “आदेप्” सर्वे । सर्वादीनामीप
संबोधनमस्तीत्येके । हे सर्व । हे सर्वा । हे सर्वे । सर्वम् । सर्वा ।
सर्वान् । सर्वेण । सर्वाभ्याम् । सर्वैः । सर्व ए इति स्थिते-“ड्यै”
इत्यधिकृत्य—

१३२ । स्नेः स्मैः^२ । ५ । १ । १२ । स्निसंज्ञकस्याकारात्स्य
गोर्निमित्तभूतस्य डे इत्यस्य स्मै इत्ययमादेशो भवति । सर्वस्मै ।
सर्वाभ्यां । सर्वेभ्यः । डसि—

१३३ । ड्यसेः स्मिन् स्मात्^३ । ५ । १ । १३ । स्नेरकारांतस्य
गोर्निमित्तभूतयोः डि असि इत्येतयोः यथासंख्यं स्मिन् स्मात्
इत्येतावादेशौ भवतः । इति डसेः स्मात् । सर्वस्मात् । सर्वा-
भ्याम् । सर्वेभ्यः । सर्वस्य । सर्वयोः । आमि—

१३४ । आम्यात्स्नेः सुट्^४ । ५ । १ । ३४ । स्नेरवर्णा-
ताद् गोरामि परतः सुट् भवति । पूर्ववदेत्वं षत्वं च । सर्वेषाम् ।
सर्वासिन् । सर्वयोः । सर्वेषु । एवं विश्वोभोमयडन्याभ्यतरेतर-

१ । अस्य स्थाने सर्वादिः सर्वनाम् । १ । १ । ३५ । इति सूत्रम् ।

२ । अस्य स्थाने-सर्वनाम्नः स्मै । ५ । १ । १२ । इति ।

३ । अस्य स्थाने डसिड्यो स्मात्स्मिन् । ५ । १ । १३ । इति ।

४ । अस्य स्थाने आम्यात्सर्वनाम्नः सुट् । ५ । १ । ३४ । इति

शब्दाः । टकारः स्त्रियां ङ्यर्थः । डतरडतमौ त्र्यौ, तेन तदंतानां कतरयतरततैकतरकृतमप्रभृतीनां ग्रहणं । तेषां त्वनेभामिम शब्दानां च सर्ववद् प्रक्रिया ।

१३५ । १समं सर्वयुक्ते । १ । १ । ४१ । सर्वार्थे युक्तार्थे च समशब्दः सर्वादिर्भवति । स च सर्ववद् ।

१३६ । १पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराख्यत्र्यौ ष्यचस्थायां । १ । १ । ४२ । स्वाभिधेयापेक्षावधिनियमो व्यवस्था । तत्रैतानि थसंज्ञायां सर्वादीनि भवति ।

१३७ । १स्वमज्ञातिव्यनाख्यायां । १ । १ । ४३ । स्वशब्दः सर्वादिर्भवति, न चेत् ज्ञातिघनपर्यायः ।

१३८ । १बहिर्योगोपसंब्यानेऽपुर्णतरं । १ । १ । ४४ । बहिर्भावेन बहिष्ठेन वाग्नेन वा वस्तुना योगे उपसंब्याने उपसं-विष्यमाने च वर्तमाने अंतरशब्दः सर्वादिर्भवति न पुरि बहि-येगिऽपि ।

१३९ । १पूर्वादिर्दृ ङ्यस्योर्या १ । १ । ४५ । पूर्वार्थो नवाकारांता ङिङ्स्योः परतः सर्वादयो वा भवन्ति ।

१४० । १जसि । १ । १ । ४६ । जसि च विकल्परः । इति

१ । २ । ३ । ४ इमे योगाः गणपाठस्थाः, न तु सुप्रपाठस्थाः महागृही ।

५ । ङिङ्स्योः । १ । १ । ४३ । इति सुप्रमम्य स्थाने ।

६ । ङ्यस्य स्थाने पूर्वादयो नप । १ । १ । ४२ इति ।

जम्हातिडिष्वेव विशेषोऽन्यत्र सर्वशब्दवत् । पूर्वे पूर्वाः ।
पूर्वस्मात् पूर्वात् । पूर्वस्मिन् पूर्वे । एवं परादयोऽपि नेयाः ।
त्यदादीनां सप्तानां अत्वस्य किमः कादेशस्य च विधानादकारां-
तत्वं । त्यद् इति स्थिते पूर्ववत्स्वादिः इतां च निवृत्तिः ।

“सुप्याप्त्नः” इत्यधिकृत्य—

१४१ । त्यदादेरः । ५ । १ । १७७ । त्यदादीनामकारांता-
देशो भवति सुपि परतः । तास्थानेऽन्तेऽल इति दकारस्यात्वं ।
एप्यत इति पररूपं । त्यदादेर इति प्रस्तुत्य—

१४२ । तोः^१ सोऽन्ते सौ । ५ । १ । १८० । त्यदादीनां
तवर्गस्थानन्ते वर्तमानस्य सकारादेशो भवति सौ परतः । सर्व-
शब्दवदन्यत् । स्यः । त्यौ । त्ये । हे स्य । हे त्यौ । हे त्ये ।
त्य, त्यौ, त्यान् । त्येन, त्याभ्यां, त्यैः । त्यस्मै, त्याभ्यां, त्येभ्यः ।
त्यस्मात्, त्याभ्यां, त्येभ्यः । त्यस्य, त्ययोः, त्येषां । त्यस्मिन्, त्ययोः,
त्येषु । एवं तदादयोऽपि योज्याः । अदस् शब्दस्य तु विशेषः ।
अदस् इति स्थिते पूर्ववत् स्वादिरितां च निवृत्तिः । तोस्सोऽन्ते
साविति अधिकृत्य—

१४३ । असौ । ५ । १ । १८१ । असावित्यदसः सकारस्य
औकारादेशो भवति । अत्वापवादः । सोश्च खं निपात्यते । तो-
स्सोऽन्ते साविति दकारस्य च सकारः । एच्यैप् । असौ ।
अदस् औ इति स्थिते-त्यदाद्यत्वे पररूपे ऐपि च कृते—

१४४ । दाडुर्दोमोऽदसोऽसेः । ५ । ३ । ११६ । अदसोऽ-
कारीनूतसकारांतस्य दकारात्परस्य वर्णमात्रस्य च उत्वं दकारस्य च
मत्वमिति कर्तव्यं । स्वस्याभाव्योऽत्परः इति प्रथक् नन्निर्देशात्
भाव्योऽपि स्वस्य ग्राहको भवतीति स्वासन्न इति द्विमात्रस्याकारस्य
द्विमात्र ऊकारो भवति । अम् । जसि अदे इति स्थिते-

१४५ । बहुप्वेरीः^१ । ५ । ३ । ११८ । अदसो बहुत्वे
निष्पन्नस्य एकारस्य ईकारो भवति । उत्वापवादो दस्य च मत्वं ।
अमी । संबोधनेऽप्यविशेषः । अमि पूर्ववदत्वमत्वमुत्वं च । अमुं ।
आंति पूर्ववद् । अम् । शसि दीत्वं न्मुंसीति नत्वं । पूर्ववदन्यद् ।
थमून् । टा सुपि-अमु आ इति स्थिते-

१४६ । टो नाऽस्त्रियां^२ । ५ । २ । १२६ । सोः परस्य
अभियां विहितस्य टा इत्येतस्य ना इत्यादेशो भवति । इति नाभावे
कर्तव्ये मुभावस्यासिद्धत्वादप्राप्ते सुलक्षणे नाभावे-

१४७ । न मु टाविधौ । ५ । ३ । ३७ । टा इत्येतस्य
विधिष्ठाविधिस्तस्मिन् कर्तव्ये न मुभावोऽसिद्धः । इति नाभावे
कृते पुनर्मुत्वस्यासिद्धत्वात् मुपीति दीत्वे प्राप्ते टा इत्येतास्मिन्
विधिस्तस्मिन्निति च विग्रहे मुभावस्य सिद्धत्वात् दीत्वं न
भवति । अमुना । भ्यामि मुपीति दीत्वे सत्युत्वं मत्वं च ।
अमूम्यां ।

१ । अस्य स्थाने-वहावीरेतः ५।३।८७। इति सूत्रं

२ । अस्य स्थाने-आडो नाऽस्त्रियां । ५ । २ । ११३। इति सूत्रं ।

१४८ । नेदमदसोऽकः^१ । ५ । १ । १६ । इदमदसित्येता-
भ्यामककाराभ्यां परस्य भिसो न ऐस् भवति । भिस ऐस्मावाभा-
वादेत्वमीत्वं च । अमीभिः । ङयि उत्त्वमत्वयोरसिद्धत्वात् स्मै-
भावः पत्वं च । अमुष्मै । अमूभ्यां । अमीभ्यः । अमुष्मात् ।
अमूभ्यां । अमीभ्यः । अमुष्य । ओसि एत्वे अयादेशे च कृते
उत्वं मत्वं च, अमुयोः । अमीपां । अमुस्मिन् । अमुयोः । अमीपु ।
इदम् शब्दस्य तु भेदः । इदमिति स्थिते पूर्ववद् स्वादिविधिः । सौ-

१४९ । इदमो मः । ५ । १ । १८३ । इदमः सौ सुपि
परतो मकारादेशो भवति । अत्वापवादः ।

१५० । पुंसीदोऽय् । ५ । १ । १८६ । पुंसि वर्तमानस्य
इदम इदरूपस्य अय् इत्ययमादेशो भवति । टा यत्वापवादः ।
हल्ङ्यादिना सौः खं । अयं । त्यदाद्यत्वमन्यत्र ।

१५१ । दः । ५ । १ । १८४ । इदमो दकारस्य मकारादेशो
भवति सुपि परतः । इमौ । इमे । संबोधनेष्येवं । इमं । इमौ ।
इमान् । टायां-

१५२ । दौस्यनोऽकः^३ । ५ । १ । १८७ । इदमः ककार-
वर्जितस्य इदरूपस्य अन इत्ययमादेशो भवति टा ओसि सुपि
परतः । अनेन ।

१५३ । हलि खं । ५ । १ । १८७ । इदम इदरूपस्य हलादौ
सुपि परतः खं भवति । ततो दीत्वं । आभ्यां । भिसि पूर्ववद् ऐस्

१ । अस्य स्थाने—इदमदस्ताः, सकोः । ५ । १ । ९ । इति ।

२ । अस्य स्थाने—अनाप्यकः । ५ । १ । १७० । इति सूत्रं ।

भावे निपिद्धे पुनरेत् । णभि । अम्मै । आम्मा । एम्म्य ।
अस्मात् । आम्मा । एम्म्य । अम्म्य । अनयो । एपा । अम्मिन् ।
अनयो । एपु । इदम इत्यन्वादेशे इति चाधिकृत्य—

१५४ । टौसिप्येतदश्चैनत्^१ । ५ । १ । १६० । इदम
एतदश्च टा ओस् इप् इत्येतेषु परत एनदित्ययमादेशो भवति
अन्वादेशे कथितानुक्रमेण । पूर्ववदत्वे पररूपत्वे च कृतेऽयमा
देश । एनेन । एनयो । एनयो । एन । एनौ । एनान् ।
एतच्छब्दस्य एप । एतौ । एते । इत्यादि नेय । एकशब्दस्य
एक , ण्कौ, एके इत्यादि सर्वशब्दवत् । यद्येकशब्द एकत्व
सख्याया वर्तते तदैकवचनमेव सर्वासा । एक । एक । एकेन ।
इत्यादि । द्विशब्दस्य द्वित्ववाचित्वात् द्विवचनमेवात्त्व च । द्वौ ।
द्वौ । द्वाभ्या । द्वाभ्या । द्वाभ्या । द्वयो । द्वयो । किम् शब्दस्य—

१५५ । किमः क । ५ । १ । १७८ । किम क इत्ययमादेशो
भवति त्यदादिमवधिनि सुपि परत । क , कौ, के इत्यादि नेय ।
त्वद् युन्मद् भवद् अम्मद् शब्दाना अत्वाभावात् उत्तरत्र
निश्चय । सर्वादीनि असजाया सर्वादीनि भवति सजाया तु न
भवात् । सर्वनामा कश्चित् तस्मै सर्वायेत्यादि भवति । प्रथमा
दीना जसि विशेषोऽन्यत्र सर्वशब्दवत्—

१५६ । प्रथमचरमनयाल्पाद्द्विकनिपयनेमाः । १ ।
१ । १७ । प्रथमार्दाना तयानस्य च तत्त्ववधिनि जमि स्त्रि सजा

वा भवति । यदा खिसंज्ञा तदा जसः शीभावः । प्रथमे प्रथमाः ।
चरमे चरमाः । द्वितये द्वितयाः । अल्पे अल्पाः । अर्द्धे अर्द्धाः ।
कतिपये कतिपयाः । नेमे नेमाः । नेमशब्दस्य सर्वादित्वादन्यत्र सर्व-
शब्दवत् । तीयत्यातस्य डेढसिद्धिषु विशेषोऽन्यत्र धर्मशब्दवत् ।

१५७ । ^१तीयो डिति । १ । १ । ५३ । तीयत्यांतः शब्दो
डिति कार्ये कर्तव्ये खि संज्ञो वा भवति । इति विकल्पेन
म्मायादिः । द्वितीयस्मै द्वितीयाय । द्वितीयस्मात् द्वितीयात् ।
द्वितीयस्मिन् द्वितीये । एव तृतीयशब्दः इति । आकारांतः क्षीर-
पाशब्दाखिलिङ्गस्तत्र पुलिङ्गो नीयते । पा पाने । पा इत्येषा
प्रकृतिः पानार्थे वर्तते । इत्युक्तार्थत्वात् पानशब्दस्य निवृत्तिः ।
पा इति स्थिते । तस्याः—

१५८ । भूवादयो धुः । १ । २ । १ । भू इत्येवमादीनां
चुरादिपर्य्यतानां पाठतोऽर्थतश्च परिच्छिन्नानां^२ धुसंज्ञा भवति ।
धुसंज्ञायां सत्यां क्षीरमित्युपपदं । ततः कर्मणीत्यम् । क्षीरं पिबति
इति विग्रहे—त्यः पर इति धोरिति कर्मणीति क्वचिदिति चानु-
वर्तमाने—

१६६ । क्विप् । २ । २ । ७४ । कर्मणि वाचि धोः
क्वचित् क्वचित्ययं त्यः परो भवति । स च—

१६० । कृत्^३ कर्तरि क्विः । २ । ४ । ४७ । क्विर्वर्जितः

१ । अस्य स्थाने तीयस्य डिति । १ । १ । ४४ । इति सूत्रं ।

२ । अस्य स्थाने “परितात्मनां” इति पाठः । (क) पुस्तके धर्तते ।

३ । अस्य स्थाने कर्तरि कृत् २ । ४ । ५२ । इति सूत्रं ।

कृत्सज्जन्म्य कर्तरि भवति । क्विप् पुन कृत् ।

१६१ । कृटमिड् । २ । १ । ६६ । मिद्वर्जितो धोर्विद्धि
तस्य कृत्सजो भवति । इति कर्तरि भवति । स सेवाऽप्रयोगीत् ।
ककार विठ्तीति विशेषणार्थ । वकार प्राक्केर्वाऽसम इति
सति साम्ये बाधनार्थ । इकार उच्चारणार्थ । पकार पिति
कृति तुगिति विशेषणार्थ । तत कृदन्तस्य मृत्सजाया स्वादि
विधि प्राप्त । क्षीर अम् पा इति स्थिते सुप् सुपेत्याधिकृत्य-

१६० । वागमिड् । १ । ३ । ८५ । मिद्वर्जित वाम्मज्
कृदन्तेनोत्तरपदेन सह नित्य पसो भवति । अमिडिति प्रतिषेधश्चन
ज्ञापक तिवाक् नारफाणा कृद्धि सह सुबुत्पत्ते प्राक् एव सो
भवतीति । किं वाग्सन् ।

१६३ । ईपा वाक् । २ । १ । ६७ । तत्र धोरधिकारे
ईपा निर्दिष्टस्य वाक् सजा भवति । इति वाक् सजा ।

१६४ । सुपां धुमृदोः । १ । ४ । १६७ । धुमृदोरवयव
भूतस्य सुप उप् भवति । इति सुप उप् ।

१६५ । ३वोक्तं पूर्वं । १ । ३ । १०६ । साधिकारे वया
विभक्त्योक्तं पूर्वं प्रयोक्तव्य । इति क्षीरशब्दस्य पूर्वनिपात ।
क्षीरपा इत्येतन्मात् स्वादिविधि मुटि नाम्नि विशेष । क्षीरपा,
क्षीरपौ, क्षीरपा । सर्वोधनेष्वेव । क्षीरपा, क्षीरपौ । यसादा

१ । अस्य स्थाने-ईपात्र याक् । २ । १ । ७७, इति सूत्र ।

२ । अस्य स्थाने याक् न्यक् । १ । ३ । ९३ । इति सूत्र ।

वजादौ । भस्येत्यनोखमंबस्फादित्यधिकृत्य—

१६६ । आतो ऽनापः^१ । ४ । ४ । १३८ । भसंज्ञकस्या-
कारांतस्य स्वं भवति आपं वर्जयित्वा । कः पुनर्भः—

१६७ । यच्चि भः । १ । २ । १२० । यकारादावजादौ च
धवर्जिते स्वादौ परतः पूर्वं भसंज्ञं भवति । इति भसंज्ञायां क्षीरपः,
क्षीरपा । हलादावविशेषः । क्षीरपाभ्यां, क्षीरपाभिः । क्षीरपे,
क्षीरपाभ्यां, क्षीरपाभ्यः । क्षीरपः, क्षीरपाभ्यां, क्षीरपाभ्यः । क्षीरपः,
क्षीरपोः, क्षीरपां । क्षीरपि, क्षीरपोः, क्षीरपासु । स्त्रियामप्येवं
रूपं । तथा सोमपादयः । इकारांतः पुल्लिङ्गो मुनिशब्दः । मुनि
इति स्थिते स्वादयः । सोरित्वविसर्जनीयौ । मुनिः । औकारयोः ।

१६८ । सुटीटुतः प्राक्स्वं । ४ । ३ । १०६ । प्राचः
पूर्वस्येकारस्योकारस्य च स्वं दीर्भवति अजादौ सुटि परतः । द्वयो-
रेकः । इति दीत्वं । मुनी । जसि । प्रस्यैप् कावित्यधिकृत्य—

१६९ । जसि । ५ । २ । ११६ । प्रांतस्य गोरेब् भवति
जसि परतः । मुनयः । संबोधने कौ ।

१७० । प्रस्यैप् कौ । ५ । २ । ११५ । प्रांतस्य गोरेब् भवति
कौ परतः । “व्योः स्वं बल्काविति” “हृस्व्याभ्यः सुसिप्त्यन-
च्” इति प्रस्तुत्य—

१ । अस्य स्थाने “आतो घोः” इति सूत्रं । २ । अत्र प्रक्रियाभेद-
स्तावत् स्थानिसूत्राणि तु ‘सुटि पूर्वस्वं । ४ । ३ । ८९ । नेच्यात् ।
४ । ३ । ९२ । घो जसि च । ४ । ३ । ९३ ।’ इति महावृत्तौ

१७१ । केरेः । ४ । ३ । ६५ । एङतात्परस्य केरनचः
 स्वं भवति । इति सोः स्वं । द्विवहोः पूर्ववत् । हे मुने । हे मुनी ।
 हे मुनयः । अमि पूर्ववत् । मुनी । मुनी । शसि दात्वन्त्वे-मुनी-
 न् । टायां-टो नाऽल्लियामिति नामावः । मुनिना । हलादाववि-
 शेषः । मुनिभ्यां । मुनिभिः । षेडसिडस्सु प्रस्यैवित्यधिकृत्य-

१७२ । सोर्द्धिति^१ । ५ । २ । ११८ । स्वन्तस्य गोरेव्
 भवति ङादौ सुपि परतः । किं नाम सु । “य्वौ स्त्र्यास्यौ मुः”
 “द्धिति प्रश्चेति च प्रस्तुत्य-

१७३ । ^२स्वसन्धिपनि । १ । २ । ११० । व्योर्यः प्रःम
 मुसंज्ञो भवति सस्त्रिपतिशब्दौ वर्जयित्वा । इति मुसंज्ञा ।
 मुजये । मुनिभ्यां । मुनिभ्यः । “पदेत्येङः” इत्यधिकृत्य-

१७४ । ^३डस्डस्योः । ४ । ३ । १११ । एङः परयोः ङम्
 ङसीत्येतयोरिति परतः परःपूर्वो भवति द्वयोरेकः । मुनेः । मुनिभ्यां ।
 मुनिभ्यः । मुनेः । मुन्योः । मुनीनां । न्याम्पोर्द्धेरामित्यनुवर्तमाने-

१७५ । ^४सोर्द्धौ । ५ । २ । १२५ । स्वन्तात् गोः परस्य
 ङेडावित्ययमादेशो भवति । ङकाराष्टिसार्थः । मस्येति सभिति
 चानुवर्तमाने-

१ । ‘सोर्द्धि’ इति पाठो मद्रासोत्पन्नपाठे शब्दाणवचं द्विकायां
 चवत्तने ।

२ । अस्य स्थाने “स्यमस्त्रि । १ । २ । १६ । पतिः से । १ । २ ।
 १७” इति सूत्रद्वयं ।

३ । अस्य स्थाने “ङमिडम्नोः । ४ । ३ । ९७ इति सूत्रं ।

४ । अस्य स्थाने ‘सोर्द्धौ सां । ५ । २ । ११२ । इति सूत्रं ।

१७६ । डिति टः १ । ४ । ४ । १३ । ६ । १ । गोर्मस्य टेः खं भवति
डिति परतः । इति टिखं । मुनौ । मुन्योः । मुनिषु । एवं रवि-
कविकलिबालिकेलिवन्धग्निवृष्टिक्रमिध्वनिदधिकपिप्रमृतयः । सखि-
शब्दस्याभिधेयार्थिगस्य विशेषः । सखि इति स्थिते स्वादिविधिः ।
सखितोऽकावित्यधिकृत्य—

१७७ । डित्सौ । ५ । १ । ७४ । सखिशब्दस्य गोर्निमि-
चमूते किवर्जिते सौ परतो डन्नित्ययमादेशो भवति ।

१७८ । ष्तास्थानेऽतेलः । १ । १ । ५४ । तायाः स्थाने
विधिरुच्यमानोऽते वर्तमानस्यालः स्थाने भवति । इति अंतेलः
स्थाने विज्ञाते पुनरनेकवर्णः सर्वस्य इति सर्वस्य प्राप्ते—

१७९ । डित् । १ । १ । ५५ । डिदेवानेकाल् अंत्यस्यालः
स्थाने भवत्यतोऽन्यः सर्वस्य । इति नियमेन अंत्यस्य इकारस्य स्थाने
भवति । ङकारोऽप्रयोगीत्संज्ञायां डिदिति विशेषणार्थः । हल्ङ्या-
दिना सोः खं । दीः इति गोः इति “नोङ्.” इति च प्रस्तुत्य—

१८० । धेऽकौ । ४ । ४ । ६ । किवर्जिते धे परतो गोर्नोङो
दीर्भवति । त्यस्वे त्याश्रयमिति सुबंतं पदं । पदस्येत्यधिकृत्य—

१८१ । नो मृदंते खं । ५ । ३ । ४३ । मृदः परस्यांते-
ऽवयवे वर्तमानस्य नकारस्य खं भवति । सखा । सुटि “ओतो
णित्” इत्यनुवर्तमाने—

१ । अस्य स्थाने—“टेः । ४ । ४ । १२७ ।” इति सूत्रं ।

२ । अस्य स्थाने “अनङ् सौ । ५ । १ । ७० ।” इति सूत्रं ।

३ । अस्य स्थाने एतादृशमेव सुब्रह्मयं ।

४ । अस्य स्थाने नखं मृदंतस्याकौ । ५ । ३ । ३० इति सूत्रं ।

१८२ । 'सखितोऽकौ । ५ । १ । ७३ । सखिशब्दात्परं
धं किवर्जितं शीत् भवति । गृजेरेषित्यधिकृत्य-

१८३ । ङिण्यचः । ५ । २ । ३ । गोरजंतस्य अकारणका-
रानुबंधे त्ये परत पेच् भवति । आयादेशः । सखायौ । सखायः ।
संबोधनेऽप्येवं । अकाविति प्रतिषेधात् क्त भवति । ततः
प्रस्यैप् कावित्येप् केश्व खं । द्विवद्भोः पूर्ववत् । हे सखे । हे स-
खायौ । हे सखायः । सखायं । सखायौ । शसि पूर्ववत् सखीन् ।
टायां स्वसखिपतीति मुसंज्ञाप्रतिषेधान्न नाभावः । सख्या । हला-
दावविशेषः । सखिभ्यां । सखिभिः । ङेऽपि मुसंज्ञाविरहात्
एच् न भवति । सख्ये । सखिभ्यां । सखिम्यः । ङसिङ्सोः
“ङ्सूडस्योरिति” “अत उत्” इति च प्रस्तुत्य-

१८४ । ख्यत्योऽतः^१ । ४ । ३ । ११३ । ख्य त्य इत्ये-
ताभ्यां अनजूकाभ्यां परस्य ङ्सूडस्योरकारस्य उत् भवति । अत
इति स्थानिनिर्देशात् द्वयोरेक इति निवृत्तः । सख्युः । सखिभ्यां ।
सखिम्यः । सख्युः । सख्योः । सखीनां । ङौ “न्याम्मोर्ङेरामिति
“इदुतः” इति च प्रस्तुत्य-

१८५ । औः^२ । ५ । २ । १२४ । इदुद्भवां परस्य डेरौ-
कारो भवति । सख्यौ । सख्योः । सखिपु । पति शब्दस्य मुटि मुनि

१ । अस्य स्थाने-“सख्युरकौ । ५ । १ । ७२ । इति सूत्रं ।
२ । अस्य स्थाने “ख्यत्यादतः । ४ । ३ । ११ । इति सूत्रं ।
३ । अस्यापि कार्यं “औदच्च सोः । ५ । २ । ११२ ।” इति योगे-
नैव कृतं ।

शब्दवदन्यत्र सखिशब्दवत् । पतिः । पती । पतयः । हे पते । हे पती । हे पतयः । पतिं । पती । पतीन् । पत्या । पतिभ्यां । पतिभ्यः । पत्युः । पतिभ्यां । पतिभ्यः । पत्युः । पत्योः । पतीनां । पत्यौ । पत्योः । पतिषु । त्रिशब्दोऽभिधेयलिङ्गः । अतो बहुवचनमेव आदशभ्यः संख्याबहुविषये त्यविधानात् । त्रयः । त्रीन् । त्रिभिः । त्रिभ्यः । त्रिम्यः । आमि-

१८६ । त्रेस्त्रयः । ५ । १ । ३५ । त्रिशब्दस्य त्रय इत्ययमादेशो भवति आमि परतः । पूर्ववद् नुद् दीत्वं णत्वं च । त्रयाणां । त्रिषु । कतिशब्दस्याऽन्यक्तलिङ्गस्य विशेषः । किमम् इति स्थिते का संख्या मानभेषां इति विगृह्य-

१८७ । किमश्च स्येर्द्धतिश्च^१ । ३ । ४ । २१० । स्थिः संख्या यन्मान तद्वाचिनः किम् शब्दात् तदिति वासमर्थात् यद् तद्ग्रां च अस्येति तार्थे ढतिस्त्यो भवति घनुरच । ङकारश्चिस्त्वार्थः । सुपो धुमृदोरिति सुबुप् । बहुविषयत्वाद्बहुवचनमेव भवति । जम्शसोः शिरिति वर्तमाने-

१८८ । उविलः । ५ । १ । १६ । गोरिस्संज्ञकात् परयोर्जम्शसोः उब्भवति । क उप् ।

१८९ । ष्यांता चेल्^२ । १ । १ । ३६ । पकारांता नकारांता च या संख्या ङतिर्यांताश्च इल् संज्ञा भवन्ति । इति इल् संज्ञा ।

१ । ग्रन्थ स्थानं 'किमः । ३ । ४ । १६३ । संख्या परिमाणे ढतिश्च । ३ । ४ । १६४ ' इति च मंत्रं ।

२, अस्मिन् स्त्रे चोति पदं नास्ति महावृत्तौ

कृति तिष्ठन्ति । कृति पदय । कृतिभिः । कृतिभ्यः । कृतिभ्यः ।
कृतीनां । कृतिषु । एवं यत्तदोर्यतिततिशब्दौ तत्रेयौ । ईकारांतो-
ऽभिधेयलिङ्गो आमशीशब्दः । णिन् प्रापणे । इति णिञ् अकारो-
ऽप्रयोगीत् जितः फलेश्चे इति विशेषणार्थः । पूर्ववद् धुसंज्ञायां—

१६० । ध्वादेः णोऽष्टघाण्डिब्व्चस्कः स्नं १ ४।३ ।

६२ घ्वाण्डिब्व्चर्वाजितस्य घोरादिभूतस्य पकारस्य खकारस्य च
यथासंख्यं सकारो नकारश्चादेशो भवति । आमशब्दात्कर्मणीप् ।
आमं नयतीति विगृह्य—“क्वचित् क्विविति” क्विप् । स च
प्रतिलब्धकृतसंज्ञः कर्तरि भवति । पूर्ववदप्रयोगीत् प्रयोजयति ।
वागमिष्ठिति सविधिः । मुपो धुमृदोरिति मुबुप्, वक्तं पूर्वमिति
आमशब्दस्य पूर्वनिपातरच ।

१६१ । ग्रामाग्राणीः । ५ । ४ । १०५ । आम अम शब्दा-
भ्यां परस्य नीनकारस्य गुत्वं भवति । इति खत्वं । पूर्ववद्स्वादि-
विधिः सौरित्वविसर्जनीयौ । अजादौ-मणीन् इत्यधिकृत्य—

१६२ । एर्गिवाक्चाद्गुञोऽस्तुधियः । ४ । ४ । ८२ ।

गिनाक्चाद् परो यो उद् तस्मात्परस्य इवर्णस्य यणादेशो भवति
मुर्धिशब्दं वर्जयित्वा । ह्लादावविशेषः । आमणीः । आमण्यौ ।
आमण्यः । संबोधनेऽप्येवं । आमण्यं । आमण्यौ । आमण्यः । आमण्या ।
आमणीभ्यां । आमणीभिः । आमण्ये । आमणीभ्यां । आमणी-

१ । अस्य स्थाने “ध्वादेः षः सः । ४ । ५ । ३ । णो नः । ४ । ३ । ५४ ।

‘घोवातिप्यक्वित्तदृश्यतीनां प्रतिषेधो वक्तव्यः’ इति वातैदश्च ।

भ्यः । ग्रामण्यः । ग्रामणीभ्यां । ग्रामणीभ्यः । ग्रामण्यः । ग्रामण्योः ।
ग्रामण्यां । ङी —

१६३ । न्याम्भोर्ङेराम् १ । ५ । २ । ११६ । नीइत्येतस्मात्
आवंतात् मुसंज्ञकाच्च परस्य ङेः आमित्ययमादेशो भवति ।
ग्रामण्यां । ग्रामण्योः । ग्रामणीषु । एवं अग्रणी प्रभृतयोऽपि योज्याः ।
स्त्रीलिङ्गेऽप्येवमेव । उन्नीशब्दस्य भेदः । णीञ् इति स्थिते नस्त्वं
तस्य गिना योगः । को गिः । प्रादिरिति वर्तमाने—

१६४ । क्रियायोगे गिः । १ । २ । १५७ । क्रियायां
ध्वर्धेन योगे संबन्धे सति प्रादयो गिसंज्ञा भवन्ति । के पुनः प्रादयः ।
प्रपराऽपसमन्ववनिर्दुरव्याद् न्यधयोऽप्यतिसूदभयश्च । प्रतिना सह
लक्षयितव्याः पर्युपयोरपि लक्षणमत्र ॥१॥ इति विंशति प्रादयः ।

१६५ । तिः । १ । २ । १५८ । प्रादयः तिसंज्ञाश्च भवन्ति ।

१६६ । प्राग् घोस्ते । १ । २ । १७५ । ते गितिसंज्ञाः
शब्दाः घोः प्राग् प्रयुज्यन्ते । इति पूर्वप्रयोगनियमः । तत्तस्मात्
त्त्राशः कृत्वस्सुष्वद्धाम्त्कांतुम्सुम्भिडाभवित्यन्यक्स्वरादयो शि-
रित्युच्चब्दस्य शिसंज्ञायां सत्यां सुपो शिरित्युप्वचनसामर्थ्यात्
सुः तत् उप् । नयतीति विगृह्य-पूर्ववद् क्विवादिः । उत् स् नी
इति स्थिते—

१६७ । तिक्वाद्दुः १ । ३ । ८३ । तिसंज्ञाः कुः
आद् दुम् इत्येते च शब्दाः समस्यन्ते नित्यं पसो भवति । पूर्ववद्

१ । अस्य स्थाने “ङेराम् म्वाम्नोभ्यः । ५ । २ । ११०” इति
सूत्रं । २ । अस्य स्थाने “तिक्प्रादयः । १ । ३ । ८१” इति महावृत्तौ

सुबुप् पूर्वनिपातश्च । यरो ङो वा ङे इति उकारस्य नत्व । उन्नी
इत्यत पुन स्वादय । उन्नी । उन्नी । उन्नी । उन्न्य । ग्रामणीशब्द
वत् । स्त्रीलिङ्गेऽप्येव रूप । नीशब्दस्य भेदः । णीन् इति
पूर्ववन्नत्वे क्विविधि । नी इत्यत स्वादयो हलादावविशेष ।
अजादो तु—

१६८ । 'हल्श्नुधुञ्ज्वावोरचीयुव्यो । ४ । ४।७५ । हल
पर श्नु धु ञ्ज् इत्येतेषा इवणोवर्णयोरचि परत इय् उव् इत्येतौ
आदेशौ भवत । नी । नियौ । निय' । सधोधनेऽप्येव ।
निय । नियौ । निय' । निया । नीभ्या । नीभि । निये ।
नीम्या । नीम्य । निय । नीभ्या । नीम्य । निय । नियो ।
निया । नियां । नियो । नीपु । स्त्रीलिङ्गेऽपि समान रूप । सुधी
शब्दस्य विशेष । ध्यै स्मै चिंताया । डुधान् धारणे च ।
डुकारजकारयोरप्रयोगीत्वात् डुकारो द्वित्व क्त्ररिति विशेष-
णार्थ । अकारो दविध्यर्थ । प्रारु सुशब्द प्रयुज्यते । सुध्या-
यति सुदधातीति वा सुधी । अत एवाऽसुधिय इति निपातनात्
रूपसिद्धि । सुधी । सुधियौ । सुधिय । इत्यादि नीशब्दवत् ।
एव सुश्र्यादय ।

उकारात् पुलिंग कारुशब्द स च मुनिशब्दवत् । कारु ।
कारु । कारव । इत्यादि । एव बाहुमानुर्केतुकतुततुपटुप्रभृतयो
नेया । क्रोष्टुशब्दस्य विशेष । क्रोष्टु इति स्थिते स्वादय ।

१ । अस्य स्यात् 'श्नुधुञ्ज्वावोरचीयुवो । ४ । ४।७५ । इति रूपम् ।

“एधे” इति “सखितोऽकाविति” चाधिकृत्य—

१६६ । तृज्वत्क्रोष्टुः । ५ । १ । ७६ । क्रोष्टुशब्दः
तृजंत इव भवति क्विर्जिते धे परतः । इति तृज्वद्भावे सति
“दन्तौ” इत्यधिकृत्य—

२०० । ऋदुंशनस्पुरुदंशोऽनेहसां । ५ । १ । ७५ ।
ऋकारांतानां उशनस् पुरुदंशस् अनेहस् इत्येतेषां च क्विर्जिते
सौ परतः इन्नादेशो भवति । “तास्थानेऽतेलः” इति सिद्धे
डिदिति नियमेन अंत्यस्य भवति । पूर्ववद् डकारस्य निवृत्तिः ।
सोश्च खं । धेऽकाविति दीत्वं । नो मृदंते स्वमिति नखं । क्रोष्टा ।
औटि । “प्रस्थैप् कौ” इत्यनुवर्तमाने—

२०१ । ऋतो ङिधे । ५ । २ । ११४ । ऋकारांतस्य
गोरेब् भवति डौ धे च परतः । रंतोऽणुरिति रपरत्वं । “दीर्गो-
र्नोऽङः” धेऽकाविति प्रस्तुत्य—

२०२ । स्वसनप्तृनेतृत्वष्टृक्षृतृहोतृपोनृप्रशास्तृत्र-
पां । ४ । ४ । ८ । स्वसादीनां वृन् वृच् इत्येवमंतानां अप्
शब्दस्य च क्विर्जिते धे परतो गोरुडो दीर्भवति । क्रोष्टारौ ।
क्रोष्टारः । किसंबोधने तृज्वद्भावाभावात् प्रस्थैप् का वित्येप् ।
हे क्रोष्टो । हे क्रोष्टारौ । हे क्रोष्टारः । क्रोष्टारं । क्रोष्टारौ । शसि
न्पुंसीति दीत्वनत्वे । क्रोष्टून् । टादावजादौ—

१ । अस्य स्थाने नास्ति सूत्रं, परं क्रोष्टुशब्दस्याभिधानवशात्
क्विर्जिते धे न भवन्ति रूपाणि, एवं च क्रोष्टुशब्दस्यापि किशस्
भिस्म्यामाम्स्तुप्सु नास्ति प्रेयागः । अन्यत्रतु द्वयोरपि भवन्ति ।

२०३ । वाऽच्चापि । ५ । १ । ७८ । क्रोष्टुशब्दस्य
तृज्वद्भावो वा भवति टादावजादौ परतः । हलादावविशेषः । यदा-
ऽतिदेशस्तदा यणादेशोऽन्यत्र कारुशब्दवत् । क्रोष्ट्रा । क्रोष्टु-
ना । क्रोष्टुम्यां । क्रोष्टुम्यः । षष्ठस्योरित्यधिकृत्य-

२०४ । ऋत्त उः^१ । ४ । ३ । १११ । ऋकारांतात् परयोः
दृष्टस्योरिति परत उकारादेशो भवति । द्वयोरेकः । रंतोऽणुरिति
रत्त्वं ।

२०५ । रात्सः । ५ । ३ । ५५ । रेफात्परस्य सकारस्य
सं भवति । इति सखं । क्रोष्टुः । क्रोष्टुम्यां । क्रोष्टुम्यः ।
क्रोष्टुः । क्रोष्ट्रोः । क्रोष्ट्वोः । नित्यत्वादामि नुटा तृज्वद्भावो
वाध्यते । क्रोष्ट्रानां । क्रोष्ट्रि । क्रोष्ट्रौ । क्रोष्ट्वोः । क्रोष्ट्रुषु ॥
ऋकारांतः खलपूशब्दोऽभिधेयलिङ्गः । पूञ् पवने । पूजः अकारो
दाविध्यर्थः । धुसंज्ञायां सत्यां खलशब्दात् अम् । खलं पुनातीति
विगृह्य विवादिविधिः । वागमिडीति सविधिः । सुप उप् । मृत्सं-
ज्ञायां स्वादयः । खलपू । सुप्यजादौ । “यणिणः” एर्गिवाग्चा-
दुद्धोऽसुधियः” इत्यनुवर्तमाने-

२०६ । सुप्योः । ४ । ४ । ६३ । गि वाग् चपूर्वादुद्धः
परस्य उवर्णस्य यणादेशो भवति अजादौ सुपि परतः । खलप्वौ ।
खलप्यः । हे खलपू । हे खलप्वौ । हे खलप्वः । खलप्वं । खलप्वौ ।
खलप्वः । खलप्व्वा । हलादावविशेषः । खलपूम्यां । खलपूमिः ।
इत्यादि नीशब्दवन्नेयं । एवं यवोत्पूर्वस्य लूञ् छेदने इत्यस्य

यवलूउस्तूशब्दौ । लूशब्दाच्चुउवादेशः । लूः । लुवौ । लुवः ।
 इत्यादि । प्रतिपूर्वाद् भू सत्तायामित्यस्मात् क्विवादिः स्वाद-
 यश्च । “ह्रस्वरपुनर्वर्षाम्यो भुवः” इति नियमादजादौ सुपि
 यणादेशो न भवति । हलादावविशेषः । प्रतिभूः । प्रतिभुवौ ।
 प्रतिभुवः । हे प्रतिभूः । हे प्रतिभुवौ । हे प्रतिभुवः इत्यादि ।
 एवं स्वयंभूमित्रभूमृतयो नेयाः । स्त्रीलिङ्गेष्येतेषामेवं रूपं ।

— ऋकारांतः पुलिंगः पितृशब्दः । पितृ इति स्थिते पूर्ववद्
 स्वादयः । सौ ऋदुशनस्फुरुदंशोऽनेहसामिति ङन् । अन्यत्
 पूर्ववत् । स्वसृनप्तृ इत्यादिना नियमेन दीत्वं न भवति । पिता ।
 पितरौ । पितरः । संबोधने कौ ङञ् भवति । प्रस्यैप् काविति
 एप् । हे पितः । हे पितरौ । हे पितरः । पितरं । पितरौ । शसि
 दीत्वनत्वे पितृन् । दाशौ यणादेशः । पित्रा । पितृभ्यां । पितृभिः ।
 पित्रे । पितृभ्यां । पितृभ्यः । ङस्ङस्योः “ऋत उ ” इत्युत्वं ।
 पितुः । पितृभ्यां । पितृभ्यः । पितुः । पित्रोः । आमि नुण्णत्वदी-
 त्वानि । पितृणां । कथमत्र णत्वं षकाररेफाभावादिति चेदुच्यते
 ऋवर्षे रेफमागोऽस्तीति प्रतिज्ञानात् । तच्च धिन्विकृव्योरिति
 निर्देशात् तृप्नातेः क्षुम्नादिषु णत्वप्रतिषेधाच्च ज्ञायते । पितरि ।
 पित्रोः । पितृषु । एवं मातृजामातृप्रमृतयः । नृशब्दस्य पुन-
 रामि विशेषः । अन्यत्र पितृशब्दवत् । धेर्गोरित्याधिकृत्य-

२०७ । नुर्वा । ४ । ४ । ४ । नृशब्दस्य गोर्दीर्भवति वा
 नामि परतः । नृगां पतिः । नृणां पतिः । नृचत्थांतस्य मातृश-

व्दस्य भेदः । माङ् माने । ङकारो दविध्यर्थः । मा इति स्थिते
मिमीत इति विगृह्य—

२०८ । ष्वुतृच् २।१।१२६। घोः ष्वु तृच् इत्येती स्यौ
भवतः । इति तृच् । स च “कृत् कर्तर्यङ्गिरिति कर्तारि भवति ।
चकारः ष्वुतृज्भ्यामिति विशेषणार्थः । मातृ इत्यतः स्वादयः ।
क्रोष्टुशब्दवत् प्रक्रिया । माता । मातारौ । मातारः । हे मातः ।
हे मातारौ । हे मातारः । मातारं । मातारौ । मातृन् । मात्रा ।
मातृभ्यां । मातृभिः । मात्रे । मातृभ्यां । मातृभ्यः । मातृ ।
मातृभ्यां । मातृभ्यः । मातृः । मात्रोः । मातृणां । मातरि ।
मात्रोः । मातृषु । कर्तृशब्दस्य भेदः । ङ्कृन् करणे । ङ्कृशब्द-
ञकारावितौ पूर्ववद् प्रयोज्यतः । कृ इत्येतस्य घुसंज्ञायां
सत्यां करोतीति विगृह्य पूर्ववद् तृच् । यत्त्ये तदादि गुरिति पूर्वस्य
गुसंज्ञायां—

२०९ । शेषोऽग एव । २।४।८६ । धोर्विहितो मिद्-
शिद्भ्यामन्ये ये त्यान्ते अग संज्ञा एव भवति । इत्यगसंज्ञा “गो.”
मिंदेरेविति च वर्तमाने—

२१० । गाऽगयोः । ५ । ३ । ६१ । गे चागे च परतो
गोरेऽभवति । कस्य स्थाने—

२११ । इकस्तौ । १ । १ । १७ । तौ एवैपौ अनिर्दिष्टस्था-
निनौ इक एव स्थाने भवतः । इति इकः स्थाने भवति । रंतत्वं

परस्य द्वित्वं । कर्त्तृ इत्यतः स्वादयः । कर्त्ता । कर्त्तारौ । कर्त्तारः ।
इत्यादि मातृशब्दवत् । एवं भर्तृहर्तृप्रभृतयस्तृच्युताः । ऋकारांतो
वाच्यलिङ्गः प्रियगृ शब्दः । उभाभ्यां सुः । प्रियो गूरस्य इति
विगृह्य-सुप्सुपा, अवान्यार्थेनेकं वमिति वर्तमाने -

। २१२ । एकार्थं । १ । ३ । ६० । एकः समानोर्थो
द्रव्यमधिकरणं यस्य तदेकार्थं समानाधिकरणं अनेकं सुबंतं सुबंतेन
सह समस्यते वसज्ञः सो भवति । सुवुप् ।

। २१३ । गुणस्तिस्थि चे । १ । ३ । १११ । गुणःवि-
शेषणं स्तिः सर्वादिः स्थिः संख्या च वसे पूर्व प्रयोक्तव्य । इति
प्रियशब्दस्य पूर्वनिपातः । प्रियगृ इत्यतः स्वादयः । ऋदुशनसित्यत्र
ऋतो डिधे इत्यत्र च - तकारात्त ङन्एपौ भवतः । प्रियगृः ।
प्रियग्री । प्रियग्रः । हे प्रियगृः । हे प्रियग्री । हे प्रियग्रः ।
इत्यादि । लृकारलृकारौ चाप्रासिद्धौ । एकारांतो ऽभिधेयलिङ्गो ऽ-
तिहेशब्दः । अतिशब्दात्सुः । हे शब्दादम् । कथमत्र अम् ।
अनुकरणशब्दो ऽनुकार्ये हेशब्दे वर्तयति । अतिक्रमणक्रियाया-
हेशब्दः कर्म भवति इति अतिक्रांतो हेशब्द इति विगृह्य-प्रात्यय-
परिनिःप्रत्यादयो गतक्रांतकृष्टगोवक्तान्तस्थितादिषु वेष्माप्के-
प्भ्यरिति अतिशब्दः क्रातेर्थे 'वर्तमानो वांतो हेशब्देनेयतेन
सह पसो भवति । सुवुप् । अतिहे इत्यतः स्वादयः । अतिहे ।
अतिहयौ । अतिहयः । हे अतिहेः । हे अतिहयौ । हे अति-
हयः । अतिहयं । अतिहयौ । अतिहयः । अतिहया । अति-
हेभ्यां । अतिहेभिः । अतिहये । अतिहेभ्यां । अतिहेभ्यः ।

अतिहे । अतिहेभ्यां । अतिहेभ्यः । अतिहेः । अतिहयोः ।
अतिहयां । अतिहयि । अतिहयोः । अतिहेषु । एवं सेपरमसेशब्दौ ।
ओकारांतः उमयलिङ्गो गोशब्दः । ततः स्वादयः । एर्धे इत्य-
धिकृत्य—

२१४ । ओतो णित् १ । ५ । १ । ७१ । ओकारात्परं
धं णिद्वद् भवति । णिद्वद्भावस्य प्रयोजनं ण्णित्यच इत्यैप् ।
गौः । गावौ । गावः । हे गौः । हे गावौ । हेगावः । वाम्शसो-
रिति च प्रस्तुत्य—

२१५ । ओतः । ४ । ४ । ७६ । ओकारांतस्य गोरा-
कारांतादेशो भवति अमृशसोः परतः । गां । गावौ । गाः । गवा ।
गोभ्यां । गोभिः । गवे । गोभ्यां । गोभ्यः । गोः । गोभ्यां ।
गोभ्यः । गोः । गवोः । गवां । गवि । गवोः । गोषु । एवं दोशब्दः ।
ऐकारांतः पुलिङ्गो रैशब्दः । ततः स्वादयः । “सुप्याष्टन्” इत्य-
धिकृत्य—

२१६ । रायः स्मि १ । ५ । १ । ५६ । रैशब्दस्य गोराकारो
भवति सकारादौ मकारादौ च सुपि परतः । राः । रायौ । रायुः ।
रायं । रायौ । रायः । राया । राभ्यां । राभिः । राये । राभ्यां ।
राभ्यः । रायः । राभ्यां । राभ्यः । रायः । रायोः । रायां । रायि ।
रायो । रासु । ओकारांतः पुलिङ्गो ग्गौशब्दः । ततः स्वादयः ।

१ । अस्य स्थाने-गोर्णित् । ५ । १ । ६७ । इति सूत्रं ।

२ । अस्य स्थाने “रायो हलि । ५ । १ । १४४ । इति सूत्रं ।

हलादावविशेषोऽजादाववादेशः । ग्गौः । ग्गावौ । ग्गावः ।
इत्यादि नेयं ।

इत्यजंताः पुंलिङ्गाः ॥

अथाजंताः स्त्रीलिङ्गा उच्यन्ते । तत्राकारांतोऽप्रसिद्धः । तत्रा-
कारांतस्तु दयाशब्दः । उच्याम्मृदः स्त्रियामित्याधिकृत्य-

२१७ । अजाद्यतां टाप् । ३ । १ । ४ । अज इत्येवमादिना-
मकारांतानां च स्त्रियामभिधेयायां ये मृदस्ततष्टाप् भवति । इति
दय इत्यतष्टाप् । टपकारयोरित्संज्ञा । टकारष्टाप्डापोः सामान्य-
ग्रहणाविघातार्थः । पकारः सामान्यग्रहणार्थः । स्वेऽको दीः ।
द्वयोरेकः । दयां इति स्थिते स्वादयः ।

१ । २१८ । हल्ङ्याव्यः सुसिप्त्यनच् । ४ । ३ । ६३ ।
हलंताद् ङी चाप् च यो दीस्तदंताच्च परेषां सुसिप्तीनां अनचां
खं भवति । दयां । औकारयोः “जस.शी” इति वर्तमाने-

२१९ । आप औतः ३ । ५ । १ । १५ । गोरावतात् उत्तरस्य
औकारस्य शीत्ययमादेशो भवति । शकारः शीम्बोरिति विशेष-
णार्थः । आदेप् । दये । जसि स्वेको दीः । दयाः । किसंबोधने-
“नहौः शल्येत्” “टि चापः” इति च प्रस्तुत्य-

१ । २२० । कौ । ५ । २ । १०८ । आवतस्य गोरेव् भवति कौ

१ । अस्य स्थाने ‘अजाद्यतष्टाप् । ३ । १ । ४ । इति सूत्रं ।

२ । अस्मिन् सूत्रे “हल्ङ्यापो” इति पाठो महावृत्तौ ।

३ । अत्र ‘औत’ स्थाने औडो वर्तते महावृत्तौ ।

परतः । केरेडः इति केश्च लं । हे दये । हे दये । हे दयाः ।
पूर्वाऽमीति पूर्वत्वं । दयां । दये । शसीति दीत्वं । दयाः ।

२२१ । टि चापः । ५ । २ । १०७ । टा सुपि ओसि च
परतः गौरावंतस्य एत्वं भवति । इति एत्वमयादेशः । दयया ।
हलादावविशेषः । दयाम्यां । दयाम्निः । डित्सु वचनेषु सोऽङ्-
ति वर्तमाने-

२२२ । याडापः । ५ । २ । ११७ । आवंतस्य गोर्नि-
मित्तमृतस्य डितः सुपो याद्वागसो भवति स च टिदादिरिति
परस्यादौ भवति । टकार आदेशविध्यर्थः । एच्यैप् । दयायै ।
दयाम्यां । दयाम्यः । दयायाः । दयाम्यां । दयाम्यः । दयायाः ।
“टि चापः” इति एत्वमयादेशः । दययोः । आमि प्रेल्स्वामि-
त्यादिना नुट् । दयानां । दयायां । दययोः । दयासु । एव शाल-
मालाशुक्लाद्रयो नेयाः । जराशब्दस्याजादौ विशेषः । अन्यत्र
दयाशब्दवत् । “रोच्युः” “वास्येर्ह्योटीति” च वर्तमाने-

२२३ । जराया ङस् ५ । ५ । १ । १७३ । जराशब्दस्य
गोर्निमित्तमृतेऽजादौ सुपि परतो वा ङसादेशो भवति । ङका-
रौऽत्यविध्यर्थः । जरा । जरसौ, जरे । जरसा, जराः । हे
जरे, हे जरे, हे जरसे । हे जराः, हे जरसः । जरसं, जरां ।
जरसौ, जरे । जरसः, जराः । जरसा, जरया । जराम्यां ।
जराभिः । जरसे, जरायै । जराम्यां । जराम्यः । जरसः,

जरायाः । जराभ्यां । जराभ्यः । जरसः, जरायाः । जरसोः ।
 जरयोः । जरसां, जराणां । जरसि, जरायां । जरसोः, जरयोः ।
 जरासु । सर्वादिरपि टापि कृते दयाशब्दवदन्यत्राम्ङितः । सर्वा ।
 सर्वे । सर्वाः । हे सर्वे । हे सर्वे । हे सर्वाः । सर्वाम् । सर्वे ।
 सर्वाः । सर्वया । सर्वाभ्यां । सर्वाभिः । ङित्सु—“सोर्ङि”
 “याडाप.” इति च प्रस्तुत्य—

२२४ । स्नेः स्याद् प्रश्च । ५ । २ । ११८ । स्निसंज्ञ-
 कादाबंतात् उत्तरस्य ङितः स्याडागमो भवति प्रादेशश्च पूर्वस्याप ।
 सर्वस्यै । सर्वाभ्यां । सर्वाभ्यः । सर्वस्याः । सर्वाभ्यां । सर्वाभ्यः ।
 सर्वस्याः । सर्वयोः । आमि । आभ्यास्त्नेः सुङिति सुद् ।
 सर्वासां । सर्वस्यां । सर्वयोः । सर्वासु । एवं विश्वादीनामुभय-
 शब्दवर्जितानां उत्तरशब्दपर्यतानां रूपं नेयं । त्यदादीनां तु स्वादौ
 त्यदाद्यत्वे पररूपत्वे टापि च कृते सर्वाशब्दवत् योज्यं । स्या ।
 त्ये । त्याः । इत्यादि । सा । ते । ताः । इत्यादि । अदसः पूर्व-
 वदौत्वादिनिपातनं । असौ । अन्यत्र त्यदादित्वादत्वे कृते सर्वा-
 शब्दवत् । अन् । अमूः । हे असौ । हे अमू । हे अमूः । अमूं ।
 अमू । अमूः । अमुया । अमूभ्यां । अमूभिः । अमुप्यै । अमूभ्यां
 अमूभ्यः । अमुप्याः । अमूभ्यां । अमूभ्यः । अमुप्याः । अमुयोः
 अमूषां । अमुप्यां । अमुयोः । अमूपु । इदमः स्वादयः । सौ—
 “इदमो मः” इति मकारस्य मकारादेशः ।

२२५ । यः सौ । ५ । १ । १८४ । इदमो वकारस्य यकारा-
देशो भवति सौ परतः । इयम् । एवमन्यत्र त्यदाद्यत्वे मत्वे
च कृते टाप् । इमे । इमाः । हे इयं । हे इमे । हे इमाः ।
इमां । इमे । इमाः । अनया । आभ्यां । आभिः । अस्यै ।
आभ्यां । अभ्यः । अस्याः । आभ्यां । आभ्यः । अस्याः ।
अनयोः । आसां । अस्यां । अनयोः । आसु । एतदः । एषा ।
एते । एताः । हे एषे । हे एते । हे एताः इत्यादि । एकस्य-
एका । एके । एकाः । इत्यादि । द्विशब्दस्य-द्वे । द्वे । द्वाभ्याम् ।
द्वाभ्यां । द्वाभ्यां । द्वयोः । द्वयोः । किमः कादेशे कृते टाप् ।
का । के । काः । हे के । इत्यादि । प्रथमादीनां दयाशब्दवत्
रूपासिद्धिः । प्रथमा । प्रथमे । प्रथमाः । इत्यादि । तृतीयान्तस्य
डित्सु “तीयो ङितीति विकल्पेन सर्वादित्वाद् तत्रैव भेदोऽन्यत्र
दयाशब्दवत् । द्वितीयस्यै, द्वितीयायै । द्वितीयस्याः, द्वितीयायाः ।
द्वितीयस्याः, द्वितीयायाः । द्वितीयस्यां, द्वितीयायां । एवं तृतीय
शब्दः । इकारान्तः स्त्रीलिङ्गो मतिशब्दः । ततः स्वादयः ।
मुटि मुनिशब्दवत् । मतिः । मती । मतयः । हे मते । हे मती ।
हे मतयः । मतिं । मती । मतीः । अत्रियामिति प्रतिषेधात्
नाभावः । मत्या । मतिभ्यां । मतिभिः । “य्वी स्वास्या मुः” ।
वेति च प्रस्तुत्य—

२२६ । ङिति प्रश्न । १ । २ । १०८ । व्योयः प्रः स्यात्प्रः
इयुवोश्च स्थानिनौ यौ य्वी न्वघास्यौ तेषां मुसंज्ञा वा भवति
ङिति परतः । “सोर्ङिति” च प्रस्तुत्य—

२२७ । अणमोः । ५ । २ । ११६ । म्वंतात्परस्य ङितः सुपो
 अडागमो भवति स च टिदादिः । अटश्चेति एच्यैप् यणादेशश्च ।
 मत्यै । मुसंज्ञाविरहपक्षे सुसंज्ञायां मुनिशब्दवत् । मतये ।
 मतिभ्यां । मतिभ्यः । मत्याः, मतेः । मतिभ्यां । मतिभ्यः ।
 मत्याः, मतेः । मत्योः । मतीनां । मत्यां, मतौ । मत्योः ।
 मतिषु । एवं शुचिरुचिकृतियुवतिहानिप्रभृतयः । विंशत्यादयः
 संख्यायामेवोपाददते संख्येयेषु च स्वर्लिंगं स्त्रीत्वमेकत्वे चोपादा-
 यैव वर्तते तस्मादंशवचनांता एव । विंशतिः । विंशतिं ।
 विंशत्या । विंशत्यै, विंशतये । विंशत्याः, विंशतेः । विंशत्यां,
 विंशतौ । विंशतेर्द्वित्वबहुत्वामिधित्सायां द्विवचनबहुवचनेऽपि
 भवतः । एवं षष्ठिसप्तत्यशीतिनवतयोऽपि शब्दाः । त्रिशब्दस्य
 विशेषः ।

२२८ । त्रिचतुरः स्त्रियां तिसृचतसृ । ५ । १ । १७ ।
 तृचतुरित्यंतयोः स्त्रीलिंगेऽर्थे वर्तमानयोः यथासख्यं तिसृ चतसृ
 इत्येतावादेशौ भवतः सुपि परतः ।

२२९ । रोच्युः । ५१ । १७२ । तिसृ चतसृ इत्येतयोः
 ऋकारस्य रेफादेशो भवति अजादौ सुपि परतः । तिस्रः तिष्ठति ।
 तिस्रः पश्य । तिस्रभिः । तिस्रभ्यः । तिस्रभ्यः । “नाम्यतिसृ-
 चतसृ” इति प्रतिषेधाद्दीत्वं न भवति । तिसृणां । तिसृषु ॥ ईका
 रांतः स्त्रीलिंगो लक्ष्मीशब्दः लक्ष्मू दर्शनांकनयोः । ततो “लक्षे
 र्मुद् चेति ईकारस्त्यो मुद् चागमः । ततः स्वादयः । नायं ईकारो
 ङीत्य इति सुखं न भवति । लक्ष्मीः । लक्ष्म्यौ । लक्ष्म्यः ।

२३०। द्यौ स्त्र्याह्यौ मुः । १ । २ । १०४ । यौ ईकारो-
 शरैः स्त्रियमाचक्षणी तौ मुसंज्ञौ भवतः । इति मुसंज्ञायां—“कौ”
 प्रोऽम्बार्थद्वयः इति प्रमुत्थ—

२३१ । १मोः । ५ । २ । ११० । म्वंतस्य प्रादेशो भवति कौ
 परतः । प्रादिति केः स्वम् । हे लादिम् । हे लक्ष्म्यौ । हे लक्ष्म्यः ।
 लक्ष्मी । लक्ष्म्यौ । लक्ष्मीः । लक्ष्म्या । लक्ष्मीभ्यां । लक्ष्मीभिः ।
 द्वित्सु मुसंज्ञायां—लक्ष्म्यै । लक्ष्मीभ्यां । लक्ष्मीभ्यः । लक्ष्म्याः ।
 लक्ष्मीभ्यां । लक्ष्मीभ्यः । लक्ष्म्याः । लक्ष्म्योः । प्रेल्म्भादिना-
 नुद् । लक्ष्मीणां । लक्ष्म्यां । लक्ष्म्योः । लक्ष्मीषु । एवं तंत्री-
 प्रमृतयः । उभयट् टकारः स्त्रियां ङ्यर्थः । उभय इति स्थिते-
 इज्ज्दिङ्द्वाणत्रण्णूट इति टित्त्वादतो ङीः । ङकारो हलङ्घाव्यः
 इति विशेषणार्थः । टिसं । ऐरिति चानुवर्तमाने—

२३२। ङ्याम् । ४ । ४ । १५१ । मोरवर्णात्स इषर्णात्स
 मस्य सं भवति ङीत्ये परतः । ततः स्वादयः । उभयी । उभर्यौ ।
 उभय्यः । हे उभयि । हे उभर्यौ । हे उभय्यः । उभयी । उभ-
 र्यौ । उभयीः । उभर्या । उभरीभ्यां । उभरीभिः । उभर्यै । उभ-
 र्याभ्यां । उभरीभ्यः । उभर्याः । उभरीभ्यां । उभरीभ्यः ।
 उभर्याः । उभर्योः । उभरीनां । उभर्या । उभर्योः । उभ-
 र्यीषु । कर्तृशब्दस्य भेदः । “ङ्याम्भृदः” स्त्रियामिति चाधिकृत्य—

१। अस्य म्याने—“प्रोम्बार्थभ्योः । ५ । २ । १०२ । इति ।

२। अस्य म्याने—यस्य ङ्यां च । ५ । ४ । १३४ । इति ।

२३३ । १ङ्युगिद्ञञ्चोः । ३ । १ । ५ । उगिदंताद्
 ञकारांताञ्जकारांतादञ्चुल्यांताच्च मृदः स्त्रियां वर्तमानाद् ङीत्यो
 भवति । यणादेशः । ततः स्वादयः । कर्त्री । कर्त्र्यौ । कर्त्र्यः । हे
 कर्त्रि । इत्यादि उभयीशब्दवन्नेयं । एवं मातृप्रभृतयः । भवतु इति
 स्थिते उकार उगित्कार्यार्थः । ङ्युगिद्ञञ्चोरिति ङीः । ततः
 स्वादयः । भवती । भवत्यौ । भवत्यः इत्यादि उभयीशब्दवत् ।
 या प्रापणे । या इति स्थिते घुसंज्ञायां “त्यः” “परः” धोः
 लडिति च प्रस्तुत्य-

२३४ । ३सति । २।२।११६ । सति भवति वर्तमाने काले
 धोः परो लडित्ययं त्यो भवति । टकारः “टिडेटेरेः” इति विशेष-
 णार्थः । अकार उच्चारणार्थः । “लटोऽवानितौ शतृशानाविति
 वर्तमाने-

२३५ । ३सल्लटः । २।२।११७ । सति काले यो लट् तस्य
 स्थाने शतृशानावित्येतावादेशौ भवतः । शकारो मिङ्गशिद्ग इति
 विशेषणार्थः । ञकार उगिद्कार्यार्थः । गे यगित्यनुवर्तमाने-

२३६। कर्तरि शप् । २ । १ । ८१ । कर्तृवाचिनि गे परतः
 शबित्ययं त्यो भवति । विकरणत्वान्मध्ये भवति । शकारः
 “एचोऽश्या” इति विशेषणार्थः । पकारो गोऽपिदिति विरो-
 पणार्थः ।

१ । अस्य स्थाने उगिट्टन्नाङ्गीः । ३ । १ । ६ इति

२ । अस्य स्थाने “संप्रति । २ । २ । १०१ । इति सूत्रं ।

३ । अस्य स्थाने “तस्य शतृशानाववैकार्ये । २ । २ । १०२ ॥ इति ।

२३७ । हृदादेरुजुप्^१ । ह्रादिभ्योऽदादिभ्यश्च परस्य कर्तरि यथासंख्यं उच् उप् इत्येतावादेशौ भवतः । इति शप उप् । यात् इत्यस्मादुगित्वान्डीः । “इन्द्रोर्नुम्” “विदेः शतुर्वसुः” “वा नपः” इति च वर्तमाने—

२३८ । शिम्बोरात् । ५।१।३२ । गोरवर्णातात्परस्य शतुर्वा नुमागमो भवति शिम्बो परतः । मकार आदेशविध्यर्थः । उकार उच्चारणार्थः । नुग्लोऽमित्यनुवर्तमाने नश्चापदांते भर्त्सीत्यनुस्वारः । “यय्यं परस्वमिति परस्वं । ततः स्वादयः । यांती । यांत्यी । यांत्यः । हे यांति । हे यांत्यी । हे यांत्यः । इत्यादि । नुमभावपक्षे-याती । यात्यौ । यात्यः । हे याति । हे यात्यौ । हे यात्यः । इत्यादि । नू सचायां । धुसंज्ञायां पूर्ववद्गतः शत्रादेशे शपि च शिति गागयोरिति एवादेशः । परस्वरूपं । भवदित्येतस्मादुगित्वान्डीः ।

२३९ । शपरयात्^२ । ५ । १ । ६३ । शवंताद् गोः श्यांताच्च परस्य शतुर्नित्यं नुम् भवति शिम्बोः परतः । पूर्ववदितो निवृत्तिः । ततः स्वादयः । भवंती । भवंत्यौ । भवंत्यः । हे भवंति । इत्यादि । दिवु कीडाजयेच्छापण्युतिगत्रिपु । दिव् उकारो बोधित इति विशेषणार्थः । धुत्वे लटः शत्रादेशे च मति—

१ । अस्य स्थाने “शोऽदादिभ्यः । १ । ४ । १४३ । “इन्द्रो-यादिभ्यः । १ । ४ । १४२ । इति सूत्रं ।

२ । अस्य स्थाने “शयज्ञः । ५ । १ । ५९ । इति सूत्रं ।

२४०। दिवादेः श्यः । २ । १ । ८३ । दिवादिभ्यो घुभ्यः
कर्तृवाचिनि गे परतः श्य इत्ययं त्यो मध्ये भवति । दीवोरिगुडः
इति च वर्तमाने—

२४१। हल्यभकुर्द्धुरः । ५।३। ११४ । हलि परौ यौ रेफव
कारौ तदंतस्य भ कुर् ह्युर् वजितस्य घोरिगुडो दीर्भवति ।
इति दीत्वे दीव्यदित्युगित्वात् डीः । शप्श्यादिति नुम् । ततः
स्वादयः । दीव्यंती । दीव्यंत्यौ । दीव्यंत्यः । हे दीव्यंति ।
इत्यादि नेयं । स्त्रीशब्दस्य स्त्रिणातेरिः । स्त्रियात्तेर्वा डिप् । डीश्चेति
उणादिपु निष्पन्नस्य विशेषः । ततः स्वादयः । स्त्रीतिनिर्दे-
शात्सोःखं । स्त्री । “हल्शुधुभ्रुवोऽचीयुव्योः” इति वर्तमाने—

२४२ । स्त्रियाः । ४ । ४ । ७७ । स्त्रीशब्दसंबन्धिनः इवर्णस्य
गोनिमित्तभूतेऽजादौ इयादेशो भवति । स्त्रियौ । स्त्रियः । संबो-
धने स्त्रीति मुसंज्ञायां मोः प्रादेशः । प्रादिति केः खं । हे स्त्रि ।
हे स्त्रियौ । हे स्त्रियः ।

२४३ । वाऽम्शसोः । ४ । ४ । ७८ । स्त्रीशब्दस्येवर्णस्य
अम्शसोरियादेशो वा भवति । स्त्री । स्त्रियं । स्त्रियौ । स्त्रियः ।
स्त्रीः । स्त्रिया । स्त्रीभ्यां । स्त्रीभिः । स्त्रियै । स्त्रीभ्यां । स्त्रीभ्यः ।
स्त्रियाः । स्त्रीभ्यां । स्त्रीभ्यः । स्त्रियाः । स्त्रियोः । आर्मायुवोः
वेति च नियमे विकल्पे च प्राप्ते सति स्त्रीति मुसंज्ञायां प्रेल्वा-
दिना नुद् । स्त्रीणां । स्त्रिया । स्त्रियोः । स्त्रीषु । अनड्वह ।

अनदुह् इति गौरादिषु उभयथा पाठात् ङीत्यः । ततः स्वादयः । अनद्वाही । अनद्वाही । अनद्वाहः । हे अनद्वाहि । इत्यादि । तथा-अनदुही । अनदुही । अनदुहः । हे अनदुहि । इत्यादि । नेयं । श्रीशब्दस्य भेदः । श्रिन् सेवायां । श्रिन् धकारो दविष्यर्थः । घुसंज्ञायां-क्वचिदिति वर्तमाने-

२४४ । क्विप् । २ । २ । ७३ । क्विप् च क्वचिद् दृश्यते । म च अप्रयोगी प्रतीयते । क्वचिदित्येतस्य बहुलार्थत्वात् क्वचि-दन्यधेवेति वचनात् दात्वम् । श्री इत्यतः स्वादयः । श्रीः । मूल-पूर्वगत्या क्व्यंतो घुत्वं न जहाति इति वा घुत्वात् हल्दनुधुभ्रुयोऽर्चा-युव्योरिति अजादी इयादेशः । श्रियौ । श्रियः । किमपोपने आमि युवोरिति नियमात् अनुसंज्ञायां-हे श्रीः । हे श्रियौ । हे श्रियः । श्रियं । श्रियौ । श्रियः । श्रिया । श्रीभ्यां । श्रीभिः । द्विद्वचनेषु - आमि युवोः, वेति च प्रभृत्य-

२४५ । टिति प्ररच । १ । २ । १०८ । ज्योर्यः प्रः स्या-न्यो यौ च व्याविभ्रुवोः स्थानिनी स्याम्यौ तेषां तत्संबंधिनि अन्यसंबंधिनि वा टिति वा भ्रुमंज्ञा भवति । इति भ्रुसंज्ञायां अहागमोऽन्यत्र इयादेशः । श्रियं । श्रिये । श्रीभ्यां । श्रीभ्यः । श्रियाः । श्रियः । श्रीभ्यां । श्रीभ्यः । श्रियाः । श्रियः । श्रियोः । "आमि युवोरिति" वर्तमाने-

२४६ । वा । १ । २ । १०७ । यामिभ्रुवोः स्थानिनी यौ स्याम्यौ । वा । यामि, वा भ्रुमंज्ञा भवति । श्रीभ्यां । श्रियाम् । श्रियि ।

ध्रियोः । श्रीषु । एवं हीमभृतयः । उकारान्तः स्त्रीलिङ्गस्तनु
 शब्दः । शरीरवाची स्त्रीलिङ्गः । स्तोकार्थस्तु त्रिलिङ्गः । तस्य
 मतिशब्दवत् प्रक्रिया । तनुः । तनू । तनवः । हे तनो । हे तनु ।
 हे तनवः । तनुं । तनू । तनूः । तन्वा । तनुभ्यां । तनुभिः ।
 तन्वै । तनवे । तनुभ्यां । तनुभ्यः । तन्वाः । तनोः । तनुभ्यां ।
 तनुभ्यः । तन्वा । तनोः । तन्वोः । तनूनां । तन्वां । तनौ ।
 तन्वोः । तनुषु । एवं कृकुकुस्नायुधेनुप्रभृतयः । उकारान्तः
 स्त्रीलिङ्गो वधुशब्दः । स च लक्ष्मीशब्दवन्नेयः । वधूः । वध्वौ ।
 वध्वः । हे वधु । हे वध्वौ । हे वध्वः । वधूं । वध्वौ । वधूः ।
 वध्वा । वधूभ्यां । वधूभिः । वध्वै । वधूभ्यां । वधूभ्यः । वध्वाः ।
 वधूभ्यां । वधूभ्यः । वध्वाः । वध्वोः । वधूनां । वध्वां । वध्वोः ।
 वधूषु । एव चमूजमूयवागूप्रभृतयः । अशब्दस्य तु भेदः । भृशु
 चलने । उकारो “बोदितः” इति विशेषणार्थः । भृमेश्च ह्ररिति
 ह्रः । डित्वाष्टेः खं । ततः स्वादयः । भ्रू इति स्थिते श्रीशब्दव-
 त्प्रक्रिया । भ्रूः । भ्रुवौ । भ्रुवः । हे भ्रोरित्यादि नेयं । एवं स्वयंभू
 प्रभृतयः । हन्भूशब्दस्य तु भेदः । हन्भवतीति विगृह्य “क्वचित्”
 इति क्विप् । वाक्सविधिः । हन्ह्रमू इति स्थिते—

२४७ । ह्रन्ह्रः । ४ । ४ । १२६ । क्विबन्तवाचो हकारस्य
 स्फांतस्य खं । ततः स्वादयः । हन्भूः । अजादौ सुपि—

२४८ । ह्रन्करपुनर्वर्षाभ्याम्भः । ४ । ४ । ८४ ।
 हन् कर पुनर् वर्षा इत्येतेभ्य एव परस्य भू इत्येतस्य क्विबन्तस्य

मुप्यजादौ यणादेशः । हन्म्वौ । हन्म्वः । हे हन्मोरित्यादि ।
 एवं करभूकारमुपुनर्भूवर्षाम्भूवदाः । अकारांतः स्त्रीलिङ्गो
 मातृशब्दः । स च पितृशब्दवन्नेयः शसि नत्वं वर्जयित्वा । माता ।
 मातरौ । मातरः । हे मातः । हे मातरौ । हे मातरः । इत्यादि ।
 एवं स्वसृदुहितृममृतयः । अकारांतः प्रियगृशब्दः स च पुलिङ्ग-
 वन्नेयः । लृकारांतो लृकारांतरचामसिद्धः । एकारांतो अतिहे
 शब्दः स च पूर्ववन्नेयः । ओकारांतः स्त्रीलिङ्गो गोशब्दः ।
 सोऽपि पूर्ववत् । ऐकारांतः सुरैशब्दः स च शोमनो राः यस्याः
 सा सुरा । सुरायौ । सुरायः । इत्यादि रैशब्दवन्नेयः । औकारांतो
 नौशब्दः । तस्य गौ शब्दवन्नीतिः ।

इति अजंताः स्त्रीलिङ्गाः ।

अथाजंताः नपुंसकलिङ्गाः ।

अकारांतो नपुंसकलिङ्गो दानशब्दः । ततः स्वादयः । नपः
 स्वमोरित्युपि प्राप्ते—

२४६ । अतोऽम् । ५ । १ । २३ । अकारांतस्य नपुंसक-
 लिङ्गस्य गोर्निमित्तमूतयोः स्वमोरमादेशो भवति । पूर्वेऽमीति
 अकारस्य पूर्वत्वं । “ जसः शी ” “ आप औतः ” इति च
 प्रस्तुत्य—

२५० । नपः । ५ । १ । १६ । नपुंसकलिङ्गस्य गोर्निमित्त-
 मूतस्य औकारस्य शीभावी भवति । आदेप् । दाने । “ नपः ”
 इति वर्तमाने—

२५१ । जस्शसोः । ५ । १ । १७ । नपुंसकलिङ्गात् परयोः
जम्शसोः शिरित्ययमादेशो भवति । “तास्थानेऽन्तेऽलः” इति
प्राप्ते-शित्सर्वस्य भवति । “इदिद्धोर्नुम्” “उगिदचां घेऽम्वादेः”
इति च प्रस्तुत्य—

२५२ । नपोऽचः^१ । ५ । १ । ५३ । नपुंसकलिङ्गस्य गोर-
जंतस्य नुमागमो भवति घे परतः । उकार उच्चारणार्थः । मकार
आदेशविध्यर्थः । “नोळः” इति वर्तमाने—

२५३ । घेऽकौ । ४ । ४ । ६४ । क्विर्वजिते घे परतो नोळो
दीर्भवति । दानानि । किसंबोधने पूर्ववदमि सति. “केरेह.”—

२५४ । प्रात् । ४ । ३ । ६५ । केरनचः प्रात्परस्य स्वं
भवति । इति मकारस्य स्वं । एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् अमः
पूर्वत्वं । द्विवहोः पूर्ववत् । हे दान । हे दाने । हे दानानि ।
इप्यप्येवं रूपाणि । दानं । दाने । दानानि । शेष. पुंवन्नेयः ।
दानेन । दानाम्यां । दानैः । दानाय । दानाम्यां । दानेम्यः ।
दानात् । दानाम्यां । दानेम्यः । दानस्य । दानयोः । दानानां ।
दाने । दानयोः । दानेषु । एवं शुक्लवस्त्रवदननयनादयः । सर्वा-
दयोऽप्येवं नेतव्याः । अन्यादीनां पुनः पंचानां भेदोऽस्ति ।
अन्य इत्यतः स्वादयः—

२५५ । पंचतोऽनैकतरस्यान्यादेर्दुक् । ५ । १ । २४ ।
नपुंसकलिङ्गानां अन्यादीनां पंचानां एकतरवर्जितानां दुगागमो

१ । अस्य स्थाने-नपोऽञ्जल. । ५ । १ । ५१ । इति सूत्रं ।

२ । अस्य स्थाने-इतरादेः पंचकस्य दुक् । ५ । १ । २२ । इति ।

भवति स्वमोः परतः । उकार उच्चारणार्थः । ककार आदेशवि-
ध्यर्थः । “भूलो जश् भ्रुणि” इति “चर्खरि” इति च वर्तमाने—

२५६ । वांऽन्ते । ५ । ४ । १५४ । अन्तेऽवसाने विरामे
वर्तमानानां भूलां वा चर्भवति । अचच इति द्वित्वं । अन्यत् ।
अन्यत् । अन्यद् । अन्यद्दु । अन्ये । अन्यानि । हे अन्यद्दु
हे अन्यद् । हे अन्यत् । हे अन्यत् । हे अन्ये । हे अन्यानि ।
पुनरपि—अन्यत् । अन्यत् । अन्यद् । अन्यद्दु । अन्ये । अ-
न्यानि । पुंलिङ्गवद् यथा । एवं अन्येतरैतरकतमादयः । अनेक-
तरस्येति किं ? एकतरं । एकतरे । -एकतराणि । इन्मादि ।
त्यदादीनां तु स्वमोर्विशेषोऽस्ति । त्यद् इत्यतः स्वादयः । त्य-
दाद्यत्वात् प्रागेव नित्यत्वात्—

२५७ । नपः स्वमोः । ५ । १ । २० । नपुंसकलिङ्गात्परयोः
स्वमोरुभ्रमवति । त्यस्वे त्याश्रयमिति पुनरत्वे प्राप्ते—

२५८ । नोमता गोः । १ । १ । ७१ । उमता वचनेन
लुप्तत्यमाश्रित्य यत् कार्यं प्राप्तं गोरधिकारे तन्न भवति । पूर्वव-
च्चर्त्वं द्वित्वं च । त्यत् । त्यत् । त्यद् । त्यद्दु । त्ये । त्यानि ।
इत्यादि । तत् । तत् । तद् । तद्दु । ते । तानि । इत्यादि । यत् ।
यत् । यद्दु । यद् । ये । यानि । इत्यादि । अदसः सौरुप् । नोमता
गोरिति प्रतिषेधात् असाविति निपातनं न भवति । रिक्त्वविसर्ज-
नीयौ । अदः । अन्यत्र त्यदाद्यत्वादि कार्यं कृत्वा पश्चादुत्व-
मत्वे । अम् । अम्नि । हे अदः । इत्यादि । इदमः-इदं । इमे ।

१ । अस्य स्थाने—“विरामे वा । ५ । ४ । १३१ । इति सूत्रं ।

इमानि । एतदः-एतत् । एतत् । एतद् । एतद्द् । एते । एतानि ।
इत्यादि । एकशब्दस्य-एकम् । एके । एकानि । द्विशब्दस्य-
द्वे । द्वे । इत्यादि । किमः-किं । के । कानि । इत्यादि । आकारांतो
नपुंसकलिङ्गो क्षीरपाशब्दः-

२५६ । प्रो नपि । १ । १ । १० । नपुंसकलिङ्गे वर्तमा-
नस्य मृदः प्रो भवति । इति प्रादेशे कृते दानशब्दवन्नेयः ।
क्षीरप । , क्षीरपे । क्षीरपाणि । इत्यादि । केचिच्चतुर्थ्येकवचने
क्षीरपायेत्यत्र आतो नाप इत्यातः खे क्षीरपे इति भवतीति
मन्वते । तदन्ये सन्निपातपरिभाषया न भवतीत्याहुः । एवं
सोमपा अम्बुपादयः । इकारांतो नपुंसकलिङ्गो वारिशब्दः । ततः
स्वादय । नपः स्वमोरित्युप् । वारि । औकारयोः । “आप
श्रौतः ” इति वर्तमाने “नपः”, इति शीः । “ इदिद्धोर्नुम् ”
इत्यधिकृत्य-

२६० । सुपीकोऽचि । ५ । १ । ५६ । गौरिगंतस्य
नपुंसकलिङ्गस्य नुमागमो भवत्यजादौ सुपि परतः । पूर्ववदितो
निवृत्तिर्णत्वं । वारिणी । जम्शसोः शिर्नुम् । दीत्वं । णत्वं च ।
वारीणि । क्लिसंबोधने “नपः स्वमोः” “जरसो वा” इति च प्रस्तुत्य-

२६१ । इकशखम् । ५ । १ । २२ । गौरिगंतात् नपुंसक-
लिङ्गात्परयोः स्वमोर्वा र्खं भवति । पक्षे—उच्च । शित्करणं
अमः सर्वादेशार्थं । यदा र्खं तदा प्रस्यैप् कावित्येप् भवति,
नोपि । नोमता गौरिति निषेधात्-हेवारि । हे वारि । हे वारिणी ।
हे वारीणि । पुनरपि-वारि । वारिणी । वारीणि । वारिणा ।
वारिभ्यां । वारिभिः । वारिणे । वारिभ्यां । वारिभ्यः । वारिण् ।

वारिम्यां । वारिम्यः । वारिणः । वारिणोः । आमि-प्रेल्म्याप्-
चतुरो नुडिते नुद् । नामि-मुम्मिद्धंतं पदमित्यधिकृत्य-

२६२ । स्वादावये । १ । २ । ११८ । धवजिते स्वादा
पूर्वं पदसजं भवति । पदस्येत्यधिकृत्य नो मृदन्ते स्वमिति नञ् ।
तनो नाम्यतिमृचतमृ इति दात्वेन स्वस्यासिद्धत्वाद् -

२६३ । नोडः । ४।४।५। नकारांतस्य गोरुहो दीर्भवति
नामि परतः । इत्युहो दात्वं । वारोणां । वारिणि । वारिणोः ।
वारिषु । एवं सक्रियश्चिदध्यक्षिशब्दानां रूपसिद्धिः । टादा-
वजादौ तु विशेषः । मादाविति वर्तमाने—

२६४ । १।सकथ्यास्थिदध्यक्षांऽनङ् । ५ । १ । ५८ । सक्रिय
श्चास्ति दाधि आन्नि इत्येतेषांमिगंतानां नपुंसकलिङ्गानां अनङ्-
देशो भवति मादावजादौ परतः । ङकारोत्याविध्यर्थः । नकारेऽ-
कार उच्चारणार्थः । मस्येत्यधिकृत्य—

२६५ । अनो न्वमम्बस्फात् । ४ । ४ । १३४ । मसंज्ञ-
कावयवम्य अन्नित्येतस्याकारस्य स्व भवति नचेत् मोऽन्शब्दो
मकारवकारांतात् स्फात् परो भवति । सकथ्ना । सक्रियम्यां ।
सक्रियमिः । सकथ्ने । सक्रियम्यां । सक्रियम्यः । सकथ्नः । सक्रिय-
म्यां । सक्रियम्यः । सकथ्नः । सकथ्नोः । सकथ्नाम् । मस्य
अनोस्त्रमम्बस्फादित्याधिकृत्य—

२६६ । वा डिर्याः । ४ । ४ । १३६ । मसजावयवम्यान्नि-

त्येतस्य अकारम्य खं भवति वा ङि ङौ शिशब्दे च परतः न
चेत्सोऽन् शब्दो भवस्फाद् परो भवति । सक्थिन् । सक्थनि ।
सक्थनो । सक्थिषु । एवं अस्थिदध्यक्षणापि रूपं नेयं ।
त्रिशब्दस्य, जसूशसोः शिः । नुम् । णत्वं दीत्वं च । त्रीणि ।
त्रीणि । पुंवदन्यत्र । शुचिशब्दस्य वेपोर्वारिशब्दवत् । शुचि ।
शुचिनी । शुचीनि । इत्यादि । टादावजादौ तु ।

२६७। भादौ वक्तुपुस्कं पुंवद् । ५ । १ । ५७ । भादौ
अजादौ उक्तपुस्कं नपुंसकालिगं वा पुंवद् भवति । पुंभावस्य
नुम्प्रादेशयोरभावः प्रयोजनं । तत्र मुनिशब्दवदितरत्र वारि-
शब्दवत् । शुचिना । शुचिभ्यां । शुचिभिः । शुचये,
शुचिने । शुचिभ्यां । शुचिभ्यः । शुचेः, शुचिनः । शुचिभ्या
शुचिभ्यः । शुचेः, शुचिनः । शुचिनोः, शुच्योः । शुचीनां । शुचौ,
शुचिनि । शुच्योः, शुचिनोः । शुचिषु । एवं सखिपत्यादयः ।
ईकारांतो ग्रामणीशब्दः । तस्य “प्रो नपि” इति प्रादेशः । ततः
स्वादयः । ग्रामणि । ग्रामाणिनी । ग्रामणीनि । हे ग्रामणि ।
हे ग्रामणिनी । हे ग्रामणीनि । इत्यादि शुचिशब्दवत् । एव नी
उर्नीत्यादयः । उकारांतास्त्रिपुशब्दः । ततः स्वादयः । त्रपु ।
त्रपुणी । त्रपूणि । हे त्रपो । हे त्रपु । इत्यादि वारिशब्दवत् ।
जतुमृदुलघुप्रभृतीनां शुचिशब्दवत् नीतिः । उकारांतः खलपु-
शब्दः । तस्यापि प्रादेशे खलपु । खलपुनी । खलपूनि । हे
खलपो । हे खलपु । हे खलपू इत्यादि ग्रामणीशब्दवत् । एवं
लृलृप्रभृतयः । ऋकारांतः कर्तृशब्दः । कर्तृ । कर्तृणी । कर्तृणि ।

हे कर्तः । हे कर्तृ इत्यादि नेयं । एवं मातृप्रभृतयः आमर्णा
 शब्दवत् । ऋकारांतः प्रियगृशब्दः । तस्यापि प्रादेशः प्रियगृ ।
 प्रियगृणी । प्रियगृणि । हे प्रियगृ । हे प्रियगृ इत्यादि कर्तृशब्द-
 वत् । लृकारांतलृकारांतावप्रोसद्धौ । एकारांतो अतिहेशब्दः ।
 तस्यापि प्रादेशे- अतिहि । अतिहिनी । अतिहिनी । हे अति
 हे । हे अतिहि । इत्यादि शुचिशब्दवत् । ओकारान्त उपगो-
 शब्दः । तस्यापि प्रादेशः । उपगु । उपगुनी । उपगुनी । हे उपगो,
 हे उपगु । इत्यादि जतुशब्दवत् । ऐकारांतोऽतिरैशब्दः ।
 तस्यापि प्रादेशे- अतिरि । अतिरिणी । अतिरिणि । पुनरपि
 अतिरि । अतिरिणी । अतिरिणि । अतिरिणी, अतिराया । एक-
 देशविकृतस्यानन्यत्वात् रायःस्मिरिति आत्वं । अतिराभ्यां ।
 अतिराभिः । अतिरिणे, अतिराये । अतिराभ्या । अतिराभ्यः ।
 अतिरिण्यः, अतिरायः । अतिराभ्यां । अतिराभ्यः । अतिरिण्यः,
 अतिरायः । अतिरिण्यः, अतिरायोः । अतिरिण्यां । अतिरिणि,
 अतिरायां । अतिरिण्योः, अतिरायोः । अतिरामु । इत्यादि
 शुचिशब्दवत् । औकारांतोऽतिनौशब्दः । तस्यापि प्रादेशे-
 अतिनु । अतिनुनी । अतिनुनी । इत्यादि मृदुशब्दवत् ।

इत्यन्ताः नपुंसकलिङ्गाः ।

अथ हलन्ताः पुंलिङ्गाः ।

दुह्रीन् रक्षणे । अकारो दविध्यर्थः । औकारोऽनिदर्थः ।
 गां दोग्धाति विगृह्य क्वचित् क्विप् । स च सर्वोऽप्रयोगात् ।

वाक्स । सुबुप्च । गोदुह इति स्थिते-त्ततः स्वादयः । सोः खं ।
हो ढ इति ढत्वे प्राप्ते तदपवादः ।

२६८ । दादेर्घोर्घः । ५ । ३ । ६७ । दकारादेर्धोरवयवस्य
हकारस्य घकारादेशो भवति पदान्ते झालि परतः ।

२६९ । एकाचो वशो भर्षं भूपः स्ववोः । ५ । ३ । ७३ ।
शपन्तस्यैकाचशब्दरूपस्य योऽवयवो वशु तस्य । भप् भवति
सकारे ध्वशब्दे पदान्ते च । इति दकारस्य मष्टं । जश्त्वं चर्त्वं ।
पक्षे द्वित्वं च । गोधुग् । गोधुक् । गोधुग्म् । गोधुक्क् । संहितैवा-
न्यत्र । गोदुहौ । गादुहः । हे गोधुक् । हे गोधुक्क् । हे गोधुग्
हे गोधुग्म् । हे गोदुहौ । हे गोदुहः । गोदुहम् । गोदुहौ ।
गोदुहः । गोदुहा । गोधुग्म्याम् । गोधुग्म्यः । गोदुहे । गोधुग्म्याम् ।
गोधुग्म्यः । गोदुहः । गोधुग्म्याम् । गोधुग्म्यः । गोदुहः ।
गोदुहोः । गोदुहाम् । गादुहि । गोदुहोः । गोधुंसु । एवं दण्डदुह
रत्नदुह् कोशदुह् इत्येवमादयः । श्वलिह्शब्दस्य भेदः । लिहौञ्
आम्वादाने । पूर्ववदौकारभकारयोः निवृत्तिः । श्वन्शब्दादम् श्वान
लेदीति विगृह्य पूर्ववद् क्विप् वाक्सः । सुबुप् च । नो मृदन्ते
समिति नखं । श्वलिह् इति स्वादयः ।

२७० । हो ढः । ५ । ३ । ६६ । हकारस्य ढकारादेशो भवति
पदान्ते झालि च । जश्त्वं चर्त्वं द्वित्वं च । श्वलिद् । श्वलिद् ।
श्वलिद् । श्वलिद् । श्वलिहौ । श्वलिह । इत्यादि । एवं
मधुलिह् अभ्रलिहादयः । मित्रद्रुह्शब्दस्य भेदः । द्रुहञ् हिंसा-

बाम् । “ऊकार ऊदिद्भ्रुः” इति विशेषणार्थः । मित्रशब्दादम् ।
मित्रं द्रुष्यतीति विगृह्य क्त्रिप् वाक्सः । सुवुप् स्वादयः ।

२७१ । वा द्रुद्भ्रुः ष्णुहृष्णिहां । ५ । ३ । ६६ । द्रुह्
मुहृष्णुहृष्णिह् इत्येतेषां हकारस्य घकारादेशो वा भवति झलि
पदान्तं च । पञ्च दत्वं । एकाचो वाशित्यादिना भूप्मावः ।
मित्रस्त्रिक् । मित्रद्रुक् । मित्रद्रुग् । मित्रद्रुद् । मित्रद्रुद् । मित्रद्रुद् ।
मित्रद्रुद् । एवं झलि पदान्ते च रूपद्वयं । अजादौ तु सहितैव । एवं
मुहृउष्णिहृउष्णुह् इत्येते शब्दाः । अनडुहृशब्दस्य भेदः । ततः
स्वादयः । “एधे” इत्याधिकृत्य—

२७२ । चतुरनडुहोर्वाः । ५ । १ । ७६ । चतुरनडुहोन्-
दन्तस्य च गोरुकारस्य वा इत्ययमादेशो भवति धे परतः ।

२७३ । सावनडुहः । ५ । १ । ६४ । अनडुहो नुमागमां
भवति मौ परतः । सोः णं । हकारस्य स्फांतस्य सं । धेऽका-
विति दीत्वं । अनद्वान् । अनद्वहो । अनद्वहः ।
मंनोपने—

२७४ । वः कौ । ५ । १ । ८० । चतुरनडुहोन्तदन्तस्य च
गोरुकारस्य च इत्ययमादेशो भवति कौ परतः । हे अनद्वन ।
हे अनद्वहो । हे अनद्वहः । अनद्वहम् । अनद्वहो
अनडुहः । अनडुहा । हन्ता—

२७५ । बभ्रुस्त्रिस्त्रुध्वंस्वनडुहां दः । ५ । ३ । १०७ । बभ्रु
संभ्रु षंभ्रु अनडुह् इत्येतेषां सकारस्य हकारस्य च पदान्तास्य

दकारादेशो भवति । अनडुङ्ग्याम् । अनडुङ्गिरित्यादि नेयं ।
 यकारान्तोऽभिधेयलिङ्गः समयशब्दः । अयौ गतौ । औकारो
 दार्थः । सम्शब्दात्सुः । शेरित्युप् । समयते इति विगृह्य
 "मन्वन्क्वनिप्विचःक्वाचित्" इति विच् । स च अप्रयोगी ।
 चकार एवर्थः । इकार उच्चारणार्थः । वकारोऽसमासिद्ध्यर्थः ।
 प्रादिना सह सः । ततः स्वादयः । समय् । समयौ । समयः । हे समय् ।
 हे समयौ । हे समयः । समयम् । समयौ । समयः । समया ।
 व्योः खं वल्काविति यखं । समभ्यां । समाभिः । इत्यादि नेयं ।
 एवं सुवयादयोऽपि । वकारान्त आश्रयालिङ्गः सुदिव्शब्दः ।
 शोभना घौरस्येति विगृह्य वसः सुदिव् । ततः स्वादयः ।

२७६ । घौः । ५ । १ । ६५ । दिवित्यस्याव्युत्पन्नस्य मृदः
 सौ औकारो निपात्यते सोश्चरित्वाविसर्जनीयौ । यणादेशः ।
 सुघौः । सुदिवौ । सुदिवः । हे सुघौः । हे सुदिवौ । हेसुदिवः ।
 सुदिवम् । सुदिवौ । सुदिवः । सुदिवा । हलादौ-

२७७ । दिवो हल्युत् । ४ । ३ । १२४ । दिवः पदस्योदा-
 देशो भवति हलादौ परतः । तकारो विकारानवृत्त्यर्थः । सुद्यु-
 भ्याम् । सुद्युभिः । इत्यादि नेयं । रेफान्तश्चतुरशब्दो वाच्यलिङ्गो
 बहुवचनान्तः । जसि "चतुरनडुहोर्वाः" इत्युकारस्य वादेशः ।
 चत्वारः । हे चत्वारः । चतुरः । चतुर्भिः । चतुर्भ्यः । चतुर्भ्यः ।
 आमि-प्रेस्त्वाम् चतुरो नुडिति नुड् णत्वं च । चतुर्णाम् । सुपि
 रेश्च सुपीति नियमात् सत्वविसर्जनीयौ न भवतः । चतुर्षु ।

लकारान्तोऽव्युत्पन्नपक्षेऽप्रसिद्धः । व्युत्पन्नपक्षे तु समयशब्द-
 बत् प्रज्वलशब्दः । ज्वल दीप्तौ । अकार उच्चारणार्थः । प्रज्व-
 लतीति विगृह्य क्विप् । ततः स्वादयः । प्रज्वल् । प्रज्वलौ ।
 प्रज्वलः । इत्यादि । एवं प्रचलादयः । अकारान्तः सर्वज्ञशब्दः ।
 सर्वं जानातीति सर्वज्ञः । स इवाचरतीति कर्तुः क्विरिति
 क्विः । सर्वज्ञतीति विगृह्य पुनः क्विप् । “अतः” इत्यसं ।
 पूर्ववदन्यत् । सर्वक् । सर्वग् । सर्वज्ञौ । सर्वज्ञः । इत्यादि ।
 एवमन्येष्वभ्यूहाः । मकारान्तः प्रशाम्शब्दः । शमु दमु
 उपशमने । उकारो “योदितः” इति विशेषणार्थः । ध्रुत्वे प्रादिना
 सह सः । प्रशाम्यतीति विगृह्य क्विप् ।

२७८ । डस्य ^३भ्रूलकव्योः क्लिति । ४ । ४ । १२ । ढसंज्ञा-
 न्तस्य गोरुहो भ्रूलादौ किति ङिति क्वौ च परतः दीर्भवति ।
 ततोऽस्य क्लित्वात् सुपो क्षेरित्युच्चचनमामध्यात् सुप् ।

२७९ । मो नः । ५ । ३ । १११ । पदान्तस्य घोर्मो नो
 भवति पदान्ते भ्रूलि च परतः । इति नत्वस्यासिद्धत्वात् खं न
 भवति । प्रशान् । प्रशाम्शब्दस्य-प्रदान् । प्रदामौ । प्रदामः । हे
 प्रदान् । हे प्रदामौ । हे प्रदामः । प्रदामम् । प्रदामौ । प्रदामः ।
 प्रदामा । प्रदान्म्याम् । प्रदान्मिः । इत्यादि । तमु कांक्षायामि-
 त्यस्य प्रतानित्यादि । ढकारान्तः सुड्शब्दः । डुऔ शब्दे ।
 औकारो दार्थः । सुडवते इति विगृह्य विचि ढवमाचष्टे “मृदो

ध्वर्ये णिज्वद् बहुलमिति णिच् । चकारः णिङ्णिचोः सामान्य-
 ग्रहणार्थः । गकार ऐवर्यः । “णाविष्ठवन्मृदः” इति इष्ठवद् भावेन
 टेरिति टेः खं । मुड्यतीति विगृह्य-क्विप् । खेरिति णिसं ।
 स्वादयः । मुड् । मुडौ । मुडः । इत्यादि । सुपि ङ्णोः कुक्डुक्
 छरीति कुक् पत्वं । मुञ्चु । णकारान्तः सुपण्शब्दः । सुपण् ।
 सुपणौ । सुपणः । इत्यादि । सुपण्शब्दः । नकारान्तो राजन् शब्दः ।
 ततः स्वादयः । नोऽङ् इति प्रस्तुत्य धेऽकौ । हल्ङ्यादिना सुखं
 नो मृदन्ते खमिति नखं । राजा । राजानौ । राजानः । किसम्बो
 धने “न काविति प्रतिषेधान्नखं न भवति । हे राजन् । हे राजानौ ।
 हे राजानः । राजानम् । राजानौ । शमादौ अजादो अनो स्वम-
 म्बस्फादित्यकारस्य खं । चत्वे नकारस्य अकारादेशः । राज्ञः ।
 राज्ञा । हलादौ नो मृदन्ते खमिति न खं ।

२८० न खं सुन्विधिकृच्छुकि । ५ । ३ । ३६ । सुपो
 विधिः सुपि च विधिः सुन्विधिः । तस्मिन् कृच्छुक्चरणे च तुकि
 कर्तव्ये न स्वमासिद्धं भवति । इति नखस्य सिद्धत्वात् दीर्घं भवति ।
 राजम्याम् । राजभिः । राज्ञे । राजम्यां । राजाम्यः । राज्ञः ।
 राजम्याम् । राजम्यः । राज्ञः । राज्ञो । राज्ञाम् । वा ङि-
 श्योरिति विकल्पेनाकारस्य खं । राज्ञि । राजनि । राज्ञोः । राजसु ।
 एव मूर्द्धाक्षतक्षवृषादयः । दीवन् शब्दस्य सुटि नास्ति विशेषः ।
 असादावजादौ-दीवोरिगुठः” इति दीत्वं । दीवन् । दीवन्त्यादि

नेयं । एवं प्रातिदीवनशब्दः । 'पूपन्शब्दस्य तु भेदः । ततः
स्वादयः ।

२८१ । इन्ह्रन्पूर्यमूणां शौ । ४ । ४ । ६ । इन् ह्रन्
पूपन् अर्यमन् इत्येतेषामुडोः शवेव दीर्भवति । नान्यत्र । इति
नियमादप्राप्ते पुनः—

२८२ । सौ । ४ । ४ । १० । क्विर्जिते सौ एव इन् ह्रन् पूपन्
अर्यमन् एतेषामुडो दीर्भवति । पूषा । पूषणौ । पूषणः । हे
पूपण् । हे पूषणी । हे पूषणः । पूषणम् । पूषणौ । शसादी
राजन्वन्नेयः । पूषणः । पूष्या । पूषम्यामित्यादि । एवं अर्य-
मन्शब्दः । ब्रह्मह्रन्शब्दस्य भेदः । हनौ गतिर्हिंसनयोः । औ-
कारोऽनिदिर्घः । ब्रह्माख्यं हतवान् इति विगृह्य-भूते “कर्माणि
हनः” इत्याधिकृत्य—

२८३ । ब्रह्मभ्रणत्रश्रे विवप् घ्नः । २ । २ । ६८ । ब्रह्म
भ्रूण ब्रत्रेषु कर्मसु बाहु भूते काले हन्तेषोः विवप् त्यो भवति ।
म चाप्रयोगी । कन्य झल्क्वयोरिति दीर्त्वं प्राप्तं । इन्ह्रलिति
नियमान्न भवति । वाक्सः । सुभिति मृतं च स्वादयः । सा-
विति दीर्त्वं च । ब्रह्महा । षो णो नः । प्राक्पदस्यादिति च
प्रस्तुत्य—

२८४ । एका च्च्यौ णः । ५ । ४ । ११४ । पकाररेफात् प्राक्-
पदस्यात् परस्य एकाच्च्यौ मृदन्तनुम्सुबन्कारस्य नित्यं रत्वं

१ । अत्र “दीर्घः । ४ । ४ । १० इति मित्रं सूत्रं । ३ । अत्र बहु-
वचनं महादृष्टौ ।

भवति । ब्रह्महणौ । ब्रह्महणः । हे ब्रह्महन् । हे ब्रह्महणौ । हे ब्रह्महणः । ब्रह्महणम् । ब्रह्महणौ । शसादावजादावनोऽस्ते कृते “चजोः कुधिरये तेऽनिटः” इत्याधिकृत्य-

२८५ । हो घनो^१ जिणन्नि । ५ । २ । ६७ । हन्तेर्हकारस्य जिति णिति त्ये नकारेण च योगे सति कुत्वं भवति ।

२८६ । घि घनः^२ । ५ । ४ । १३५ । निमित्तनैमित्तकयोर्मध्ये घकारादेशे सति हन्तेर्नकारस्य णत्वं न भवति । ब्रह्मघ्नः । ब्रह्मघ्ना । ब्रह्महभ्यामित्यत्र-

२८७ । नखं सृब्धिधिकृत्तुकि । ५ । ३ । ३६ । सुपः स्थाने सुपि च विधौ कृदाश्रये तुकि कर्तव्ये न खं असिद्धं भवति । इति क्विवाश्रयस्तुक् न भवति तदा ब्रह्महभिरित्यादि । एव अणहन् आदयः । सुधवन्सुपर्वन्शब्दयोस्त्वम्बस्फादिति प्रतिषेधात् अनो खं न भवति । शसादावाचि पूर्ववदन्यत् । सुधर्मणः । सुपर्वणः । इत्यादि नेयं । एवं सुचर्मन्यज्वन् प्रभृतयः । श्वन्शब्दस्य सुट्यविशेषः । श्वा ।- श्वानौ । श्वानः । हे श्वन् । हे श्वानौ । हे श्वान । श्वानम् । श्वानौ । शसादावचि-वसोर्वस्योसिति प्रस्तुत्य-

२८८ । श्वयुवन्मघोनोऽहृती । ४ । ४ । १३३ । श्वन् युवन् मघवन्नित्येषां मसंज्ञकानां भवयवम्य वकारस्य उशादेशो भवति अहृति गुनिमित्ते त्ये परतः ॥ शकारः सर्वादेशार्थः ।

१ । अत्र “हन्तेः” इति पाठो महावृत्तौ । २ । अस्य स्थाने “हन्तेषु” । ५ । ४ । १०६ । इति सूत्र ।

२८२ । अह्य षे वं । ५ । १ । ६६ । पय्यादना
ममत्रकाना षे स्व भवति । पय । पथा । पयिम्याम् । पयि
भिरित्यादि । एव मधिन्ममुन्निन्शब्दौ । अत्रतानानर्लिगाना
सम्यावाचिना भेदोऽस्ति । बहुमध्ययविषयत्वात् बहुवचनमेव ।

२८० । उचिलः । ५ । १ । १६ । इल्मनकात् परयो
जमगमोरूप भवति । नो मृदते स्व । पच । हे पच । पच ।
पचमि । पचम्य । पचम्य । प्रेत्स्वात्पिना नुत् । नोट इति
दीव । नो मृदने स्व च । पचानाम् । पचन्तु । एव सप्तन्
प्रमृतय । अष्टनित्यतो वसात्पय ।

२८१ । सुप्या^३प्त्न । ५ । १ । १५६ । अष्टनिव्येनम्य
तदन्तम्य वा गोर्निमित्तमूते सुपि परत आ इत्यादेशो भवति ।

२८२ । अष्ट^३श्रौय् । ५ । १ । १८ । अष्टन्शब्दा
त्तनाकारात् परयो जमगमोरागादेशो भवति । शराग् शिक्ता
याथ । पृथ्येर् । अष्टौ । शसि आतो नामि इति आन्त्व । अष्टौ ।
अष्टाभि । अष्टाभ्य । अष्टाम्य । अष्टानाम् । अष्टामु । कृता
कारम्याष्ट ट्स्वजनमिदं लिगमाक्षपिकम्पम्य । तनागमावपये
पचन्शब्दवत् । लष्ट । हे अष्ट । अष्ट । अष्टनि । अष्टम्य ।
अष्टम्य । अष्टानम्य । अष्टामु । सकारान्तो त्तोऽशब्द । उन्त्र
उत्सर्गे । अकार उच्चात्कार्थ । त्त उन्नीति विगृह्य क्विचा
दि वाचस । नत्र स्वादय । स्फान्तम्य स्त । उन्त्रवन्वादि ।

१ । अम्य म्याने—विभक्त्यामाष्टन । ५ । १ । १५३ । इति
सुष । २ । अम्य म्याने—अष्टाम्य म्यात् । ५ । १ । १८ । इति सुष ।

जलोत् । जलोद् । जलोज्झौ । जलोज्झः । इत्यादि । मकारांतो गर्दभशब्दः । स इवाचरतीति गर्दभतीति पुनः क्विप् । ततः स्वं । ततः स्वादयः । एकाच इत्यादिना भप्भावः । गर्धप् । गर्द्धब् । गर्द्धभौ । गर्द्धभः । एवं प्रक्षुभादयः । घकारान्तः परिष् शब्दः । परिहन्यतेऽनेनेति परिषः । स इवाचरति परिषतीति पुनः क्विप् । परिक् । परिग् । परिषौ । परिषः । इत्यादि । एवं समुद्धादयः । डकारान्तः प्राड्शब्दः । प्राड इवाचरति । प्राडतीति पुनः क्विप् । प्राट् । प्राड् । प्राडौ । प्राडः । इत्यादि । एवं मुडादयः । घकारान्तस्तत्वबुध्शब्दः । बुधौञ्जाने । अकारो दार्थः । औकारोऽनिडर्थः । तत्त्वं बुध्यते इति विगृह्य-क्विप् । भप्भावः । पूर्ववदन्यत् । तत्वमुत् । तत्वमुद् । तत्वबुधौ । तत्वबुधः । इत्यादि । एवं अर्थबुध्सुबुधादयः । जकारान्तो भिषज्शब्दः । भिषज रोगापनयने । अकार उच्चारणार्थः । भिषज्यत इति विगृह्य क्विप् । ततः स्वादयः । सुस्वं ।

२६३ । चोः कुः । ५ । ३ । ६५ । चवर्गस्य श्लि च पदान्ते च कवर्गो भवति । वा चर्त्वं । भिपक् । भिपग् । भिपजौ । भिपजः । हे भिपक् । हे भिपग् । हे भिपजौ । हे भिपजः । भिपजम् । भिपजौ । भिपजः । भिपजा । भिषग्भ्याम् । भिषग्भिः । इत्यादि । एवं पुण्यमाजादयः । युज्शब्दस्य भेदः । युजिर्गो योगे । औकारोऽनिडर्थः । अकारो दार्थः । इरशब्दो वोरित इति विशेषणार्थः । युनाक्ति इति विगृह्य-

२९४ । ऋत्विग् दघृक् सृग् दिग् णिग् ज्वुग् युजिष् चः
२ । २ । ७१ । ऋत्विग् दघृग् सृग् दिग् उष्णिक् इत्येते
शब्दाः क्यन्ता निपात्यन्ते । अञ्चु युजि ऋचि इत्येतां क्विथ्येति
क्विर्मवति । स चाप्रयोगी । ततः स्वादयः ।

२९५ । युजिरोऽसे । ५ । १ । ५२ । युजिरित्येतस्य नुम्भव-
त्यसे घे परतः । सुस । स्फान्तसं ।

२९६ । क्वित्यस्य क्तुः । ५ । ३ । १०० । क्वित्यो यस्य
तस्य धोः कुत्वं भवति भक्ति च पदान्ते च । इति नकारस्य ङकारः ।
युङ् । नरचापदाते झलीत्यनुस्वारः । यय्यं परस्वमीति नकारः ।
युञ्जौ । युञ्जः । हे युङ् । हे युञ्जौ । हे युञ्जः । युञ्जं । युञ्जौ । युजः ।
युजा । युग्म्याम् । युग्मिः । इत्यादि । अस्जौञ् पाके । अकरौका-
रावितौ । धाना भृञ्जतीति विगृह्य - क्विप् । लिटीग्यणः सां-
चोर्ग्याऽऽग्यं" इत्याधिकृत्य-

२९७ । यश्चिद्यधिभ्यचिज्याग्रहिवश्चिप्रच्छिभ्रस्जं-
क्विहृति । ४ । ३ । २५ । यस्यादीनां घूनां किति ङिति च त्ये
परतः साचोऽध्वपरस्य यणः इगादेशो भवति । परचात् वाक्चनः ।
सकारम्बोपदेशसामर्थ्यात् सं । जरत्य चुत् च न भवति । ततः
स्वादयः ।

२९८ । स्फादेः स्कोत्ते च । ५ । ३ । ५२ । भक्ति च पदान्ते
य य. पदानययः स्फातः तस्यादेः तकारस्य ङकारस्य च सं
भवति ।

१ । इत्य नामि - ऋत्विग् दघृक् सृग् दिग् णिग् ज्वुग् युजिष् चः
इति च । ५ । ३ । २२ । इति सूत्रे नुम्भवेत् ।

२६६ । व्रश्चभ्रस्जस्त्रजमृजयजराजभ्राजञ्छशां
 षः । ५ । ३ । ६५ । व्रश्चादीनां छकारशकारयोश्च पकारा-
 देशो भवति झलि च पदान्ते च । तस्य जश्त्वं छकारश्चत्वं ।
 घानामृद् । घानामृद् । अपदान्तत्वे र्चुत्वे शकारः । जश्त्वे ज-
 कारः । घानामृज्जौ । घानामृज्जः । हे घानामृद् । हे घानामृद् ।
 द्विबहोः पूर्ववद् । घानामृज्जम् । घानामृज्जौ । घानामृज्जः ।
 घानामृज्जा । घानामृद्भ्याम् । घानामृद्भिः । इत्यादि । रज्जुं
 मृजतीति विगृह्य विवप् । वाक्सः । ततः स्वादयः । पत्वजश्त्वे
 रज्जुमृद् । रज्जुमृद् । रज्जुमृजौ । रज्जुमृज इत्यादि । एवं
 कंसपरिमृद्शब्दः । यजान् दानदेवपूजासंगतिकरणेषु । अकारा-
 कारौ दानिडर्थौ ॥ देवान् यजत इति विगृह्य विवप् ।

३०० । स्वप्चञ्च्ञ्यादेः किति । ४ । ३ । २४ । स्वप्
 च् इत्येतयोश्च श्चि इत्येवमादीनां च किति त्ये परे साचो ऽर्य्य-
 परस्य यणः इगादेशो भवति । पूर्वणैप् । नतः स्वादयः । पत्व-
 जश्त्वे । देवेद् । देवेद् । देवेजौ । देवेजः । इत्यादि । राजन् दीप्तौ ।
 ऋकारो “अशास्वक्लृदितः” इति पर्युदासार्थः । अकारो
 दार्थः । संराजत इति क्विब्विधिः ।

३०१ । सम्राट् । ५ । ४ । १३ । समित्येतम्य राजतौ
 क्यंते परे ऽनुस्वाराभावो निपात्यते । ततः स्वादयः । सुस्वपत्व-
 जश्त्वानि । सम्राजौ । सम्राजः इति । एव विभ्रान्शब्दः ।
 परिभ्रजतीति विगृह्य-क्विप् स्वादयः ।

३०२ । परिव्राट् । ५ । ३ । ६६ । परिव्राट्शब्दस्य
 क्विबन्तस्य कृतर्दात्वस्य ज्रलि च पदान्ते च पत्वं निपात्यते ।
 परिव्राट् । परिव्राड् । परिव्राजौ । परिव्राजः । इत्यादि । बका-
 रांतः फललुम्बशब्दः । लुवि तुवि अर्थने । इकारः इदिद्वोर्नु-
 मिति विशेषणार्थः । फलं लुम्बयतीति विगृह्य क्विप् । णेरिति
 णिसं । ततः स्वादयः । मुखे स्फान्तसे फललुन् । फललुम्बौ ।
 फललुम्बः । इत्यादि । एवं प्रतुम्वादयः । गकारांतः सुरंग
 शब्दः । रगि गती इकारो नुमर्थः । सुरंगतीति विगृह्य- क्विवादि-
 विधिः । सुरन् । सुरंगौ । सुरंगः । इत्यादि एवं सुबंगादयः ।
 ढकारांतो विक्रिड्शब्दः । कृड् विहारे । ऋकारो ऋतो कर्ची-
 त्यादिना विशेषणार्थः । विक्रिडतीति विगृह्य क्विवादिः । विक्रिड् ।
 विक्रिड् । विक्रिडौ । विक्रिडः । इत्यादि । एवं विहुडादयः ।
 दकारातस्तत्वविद्शब्दः । विद् ज्ञाने । तत्त्वं वेचीति विगृह्य
 क्विवादिः । तत्वविद् । तत्वविद् । तत्वविदौ । तत्वविदः । एवं
 विश्वविद्देवाविदादयः । द्विपादशब्दस्य भेदः । द्वौ पादौ
 यस्येति विगृह्य सुरैशब्दवद् वसः । द्विपाद इति स्थिते सं ।
 पादस्याहस्त्यादेरिति वर्तमाने—

३०३ । सुत्य्यादेः । ४ । २ । १७२ । सुशब्दादेः स्थिसं-
 ज्ञादेश्च पादांतस्य सं भवति । ततः स्वादयः । द्विपाद् । द्विपात् ।
 द्विपादौ । द्विपादः । हे द्विपाद् । हे द्विपात् । हे द्विपादौ । हे
 द्विपादः । द्विपादम् । द्विपादौ । शसादावचि “भस्येत्यधिकृत्य-

३०४ । पादः पत् । ४ । ४ । १३१ । पादान्तस्य गोः
 असंज्ञावयवो यः पाच्छब्दस्तस्य पदित्ययमादेशो भवति । द्विपदः ।
 द्विपदा । द्विपाद्ग्याम् । द्विपाद्भिः । इत्यादि । एवं सुपादादयः ।
 सकारान्तः सुदुःखशब्दः । सुदुःखति सुदुःखायते सुदुःखयतीति
 वा विगृह्य-क्विवादिः । सुखस्फादिसखचत्त्वानि । सुदुक् । सुदुग् ।
 सुदु.खौ । सुदुःखः । इत्यादि । एवं सुमुखादयः । फकारान्तो दाम-
 गुम्फ् शब्दः । दाम गुंफतीति विगृह्य क्विवादिः । दामगुन् ।
 दामगुप् । दामगुंफौ । दामगुंफः । इत्यादि । एवं गिरिगुम्फा-
 दयः । छकारातः सुवाब्ध्शब्दः । सुवाब्धतीति विगृह्य विचि
 सुखादिके च कृते । सुवान् । सुवाब्धौ । सुवाब्धः । इत्यादि ।
 एवं सुप्रच्छादयः । धर्मप्राच्छ्शब्दस्य भेदः । प्रच्छौ शीप्सायां ।
 औकारोऽनिर्धर्यः । धर्मं प्रच्छतीति विगृह्य-क्विपि क्वचिच्छब्दस्य
 बहुलार्थत्वाद्दीप्ते यणिगंभावे च कृते धर्मप्राच्छ् इति स्थिते -

३०५ । छ्वोः शुद्धे च । ४४ । १६ । छकारान्तस्य
 गोरवयवयोः छ्वोर्यथासंख्यं शूठावादेशौ भवतो भ्रूलादौ
 क्लिति क्वौ छे च परतः । ब्रश्चेत्यादिना षत्वं जश्त्वचत्वेत्यादि ।
 धर्मप्राद् । धर्मप्राद् । धर्मप्राशौ । धर्मप्राशः । हे धर्मप्राद् । हे
 धर्मप्राद् । हे धर्मप्राशौ । हे धर्मप्राशः । धर्मप्राशम् । धर्मप्राशौ ।
 धर्मप्राशः । धर्मप्राशा । धर्मप्राद्भ्यामित्यादि । ठकारान्तः सुपद्
 शब्दः । पठ व्यक्तायां वाचि । सुपठतीति विगृह्य क्विवादिः ।
 सुपद् । सुपठौ । सुपठः इत्यादि । एवं सुवठादयः । थकारान्तो-
 ऽग्निमथ्शब्दः । मथे विलोडने । एकारोऽनैवर्यः । अग्निं मथ-

तीति विगृह्य क्विवादिः । जरत्वचत्वे । अग्निमत् । अग्निमद् ।
 अग्निमयी । अग्निमथः । इत्यादि । एवं गोमथादयः । चकारा-
 तः सुवाच्शब्दः । शोभना वाक् अस्येति बसः । ततः स्वादयः ।
 चोक्वुरिति कुत्वं । सुवाक्, सुवाग् । सुवाचौ । सुवाचः । इत्यादि ।
 कुञ्च् शब्दस्य भेदः । कुञ्च् कौटिल्याल्पमावयोः । कुञ्चतीति
 विगृह्य ऋत्विगादिना क्विः । निपातनैस्सह निर्देशादेव नखा-
 भावः । ततः स्वादयः । सुखस्फान्तस्ते च क्वित्यस्य कुरिति
 कुत्वं । कुङ् । कुञ्चौ । कुञ्चः । सम्बोधनेप्येवं । कुञ्चम् ।
 कुञ्चौ । कुञ्चः । कुञ्चा । कुङ्भ्याम् । कुङ्भिः । इत्यादि ।
 सुपि “ङ्णांः कुरू टक् छरि वा” इति कुकि-कुङ्जु । मूलप्रश्च
 शब्दस्य तु भेदः । ओघश्च छेदने । ओकारो ओदित इति
 नन्वार्थः । ऊकागे वेडर्थः । मूलं व्रश्चतीति विगृह्य क्विवादिः ।
 वशिष्यधीत्यादिना यणिकृ । स्फादेः स्कोन्ते चेति सकारस्यामिद्धे
 कृते श्चुत्वस्य सं । व्रश्चेत्यादिना पत्वम् । जदत्वं चत्वे ।
 मूलवृद् । मूलवृद् । मूलवृश्चौ । मूलवृश्चः । सम्बोधनेप्येवं ।
 मूलवृश्चम् । मूलवृश्चौ । मूलवृश्चः । मूलवृश्चा । मूलवृद्भ्याम् ।
 मूलवृद्भिः । इत्यादि । सुपि—

३०६ । इनो^१ धुद् सोऽश्चः । ५ । ४ । १६ । ङका-
 रान्ताञ्जकारान्ताच्च परस्य सकारस्य धुडागमो वा भवति श्चोव-
 यवस्य न स्यात् । निवृत्तिरितोः । चर्त्यम् । मूलवृद्भ्यम् । मूलवृद्भ्यम् ।

१ । इन धुद् सोऽश्चः, इति पाठः शब्दार्णवचंद्रिकायां ।

प्राञ्चशब्दस्य मेदः । अञ्चु गतिपूजयोः । उकारो वेडर्षः ।
प्राञ्चतीति विगृह्य-क्विः—

३०७ । हलुङः क्ङित्यनदितः । ४ । ४ । २२ ।
हलन्तस्य गोरुढो नकारस्य सं भवति ङिति परतः इदितं
वर्जयित्वा । ततः स्वादयः ।

३०८ । उगिदृचां घेऽभ्यादेः । ५ । १ । ५१ ।
भूवादिर्वर्जितानां उगितां घूनामञ्चतेश्च नष्टनकारस्य नुम् भवति
चे परतः । पूर्ववदितो निवृत्तिः । सुस्वम्फान्तस्वकुत्वानि । प्राङ् ।
प्राञ्चौ । प्राञ्चः । सम्बोधनेप्येवम् । प्राञ्चम् । प्राञ्चौ । शसादावाचि ।
प्र अच् अस् इति स्थिते । मस्येत्यत्स्वमिति च प्रस्तुत्य—

३०९ । अचः । ४ । ४ । १३७ । अञ्चतेर्नष्टनकारस्य
भसञ्जकस्य गोरकारस्य सं भवति । दारित्याधिकृत्य—

३१० । चौ । ४ । ३ । २९९ । अञ्चतौ नष्टनकाराकारे
चौ पूर्वस्य दीर्भवति । प्राचः । प्राचा । हलादौ जश्त्वकुत्वे । प्रा-
ग्भ्याम् । प्राग्भिः । प्राचे । प्राग्भ्याम् । प्राग्भ्यः । प्राचः ।
प्राग्भ्याम् । प्राग्भ्यः । प्राचः । प्राचोः । प्राचाम् । प्राचि ।
प्राचोः । प्राचु । प्रतिपूर्वत्वे-प्रत्यङ् । प्रत्यञ्चौ । प्रत्यञ्चः । सम्बो-
धनेप्येवं । प्रत्यञ्चम् । प्रत्यञ्चौ । प्रतीचः । प्रतीचा । प्रत्यग्भ्याम् ।
प्रत्यग्भिः । इत्यादि । उत्पूर्वत्वे-उदङ् । उदञ्चौ । उदञ्चः । सम्बोधने-
प्येवं । उदञ्चम् । उदञ्चौ । शसादावाचि—“अचः इति अस्वे प्राप्ते—

३११ । ईदुत्तः । ४ । ४ । १३८ ॥ उद उत्तरस्य नष्ट-

नकारस्यान्तरेकारादेशो भवति । स च परम्यादेरिति अकारस्य भवति । उदीचः । उदीचौ । उदगम्याम् । उदग्भिः । इत्यादि । विष्वग्पूर्वत्वे, विष्वगन्वर्त्तति विगृह्य क्विप्रमृतिः । विष्वग् अच् इति स्थिते—

३१२ । विष्वग्देवस्नेष्टेरद्र्यंचौ क्वौ । ४।३।२५६ । विष्वग् देव इत्येतयोः स्निंसञ्जकस्य च टेः अद्रिरादेशो भवति । अन्वर्त्तौ क्व्यन्ते चौ परतः । पूर्ववदन्यत् । विष्वद्र्यच् । विष्वद्र्यंचौ । विष्वद्र्यंचः । सम्बोधनेप्येवं । विष्वद्र्यंचम् । विष्वद्र्यंचौ । विष्वद्र्यंचिः । विष्वद्र्यंचा । विष्वद्र्यंचम्याम् । इत्यादि । एवं देवद्यच् । सर्वद्र्यच् । यद्र्यच् । एकद्र्यच् । एतद्र्यच् । इन्द्र्यच् । कद्र्यच् । इत्यादि । अदसि पुनः-अदाद्रि अच् इति स्थिते—

३१३ । वाऽद्रेः । ५ । ३ । ११७ । अद्र्यन्तस्योदसो दात्परस्य यथासम्भवं वर्णमात्रस्योत्वं भवति दकारस्य च मकारः । अत्राचार्यमतभेदः । 'अदसो द्वौ केचित् उत्त्वमत्वं चेच्छन्ति । अमुद्र्यच् । अमुद्र्यंचौ । अमुद्र्यंचः । सम्बोधनेप्येवं । अमुद्र्यंचम् । अमुद्र्यंचौ । अमुद्र्यंचिः । अमुद्र्यंचा । अमुद्र्यंचम्याम् । इत्यादि । अदसो द्रेश्च मथद्मुत्वम् । इति केचिदिच्छन्ति लत्ववत् । यथा कृषि लाक्षणिकम्याला क्षणिकस्य च रेफस्य लत्वमेवमत्रापि । अमुमुयच् । अमुमुयंचौ ।

१ अदसोद्रेः, पूगद्मुत्वं केचिदिच्छन्ति लत्ववत् ।
केचिदन्यसदेशस्य नैत्यकेऽसंदि दृश्यते, इति

अमुमुयंचः । सम्बोधनेप्येवं । अमुमुयंचं । अमुमुयंचा । अमुमु
ईचः । अमुमुईचा । अजादौ मुभावस्यासिद्धत्वात् इको यणादेशो
न भवति । अमुमुयग्भ्याम् । इत्यादि । केचिदन्तस्य सदेशस्य ।
अदमुयङ् । अदमुयचौ । अदमुयंचः । इत्यादि । त्यदाद्यत्व-
विषये विधिरयमन्यत्र नेत्येके मृष्यन्ते । अदद्रचङ् । अदद्रचंचौ ।
अदद्रचंचः । इत्यादि । सम्सहपूर्वत्वे च । संमचतीति सहांच-
तीति विगृह्य क्व्यादिः । सम् अच् सह अच् इति स्थिते-

३१४ । संसहयोस्समिसघ्री । ४ । ३ । २५५ ।

सम् सह इत्येतयोः यथासंख्यं समि सभि इत्येतावादेशौ भवतः
अञ्चतौ क्यन्ते घौ परतः । पूर्ववदन्यत् । सम्यङ् । सभ्रचङ् ।
इत्यादि । तिरस् पूर्वत्वे तिरोऽञ्चतीति विगृह्य क्व्यादिः ।

३१५ । तिरसस्तिर्य्ये । ४ । ३ । २५६ । तिरसित्ये-

त्तस्य तिरि इत्ययमादेशो भवति अञ्चतौ अकारादौ क्यन्ते घौ
परतः । तिर्यङ् । तिर्यञ्चौ । तिर्यंचः । सम्बोधनेप्येवं ।
तिर्यंचम् । तिर्यंचौ । तिरश्चः । तिरश्चा । तिर्यग्भ्याम् । तिर्य-
ग्भिः । इत्यादि । पूजायामर्थे वर्तमानस्यांचतेः “नांचोऽर्चे”
इति नस्त्राभावाद् अच इति वचनाच्च नुम् भवति । अन्यत्
पूर्ववत् । प्राङ् । प्रांचौ । प्रांचः । सम्बोधनेप्येवं । प्रांचं ।
प्रांचौ । प्रांचः । प्रांचा । प्राङ्भ्याम् । प्राङ्भिरित्यादि । सुख-
स्फान्तस्वम् । कुगागमश्च । प्राङ्क्षु । प्राङ्सु । प्रेत्यादिपूर्वत्वे-
प्येवं । टकारान्तो निरद्शब्दोऽभिधेयलिङ्गः । अट पट गतौ ।

अकार उच्चारणार्थः । निरटतीति विगृह्य विववादिः । ततः
स्वादयः । निरट् । निरट् । निरटौ । निरटं । इत्यादि । एवं
निष्पडादयः । तकारान्तो मरुच्छब्दः । ततः स्वादयः । मरुत् ।
मरुद् । मरुतौ । मरुतः इत्यादि । एवं त्वत्शब्दः । भवत्
शब्दस्य भेदः । भवतु इति स्थिते उकारः उगित्कार्यार्थः । ततः
स्वादयो नुमादिः ।

३१६ । अत्वसोऽभ्वादेः । ४ । ४ । ११ । अत्वन्तस्य
असन्तस्य च भ्वादिवर्जितस्य उडो दीर्भवत्यकौ सौ परतः ।
मुत्वादि । भवान् । भवन्तौ । भवन्तः । किसंबोधने—

३१७ । भगवद्भवत्वघवतो रिः कावचस्थौः । ५ ।
४ । ६ । भगवत् भवतु अघवदित्येतेषां वा रिर्भवति कौ परतः
तरसन्निधानं च अवशब्दस्य सर्वस्य औकारादेशः । रेफस्य विस-
र्जनीयः । हे भोः । हे भवन् । हे भवन्तौ । हे भवन्तः । भवन्तु ।
भवन्त्याम् । भवन्तः । इत्यादि । एवं भगवद्भवत्वच्छब्दा उगि-
दन्ताबुद्धेयौ । गोमतुशब्दस्य-गोमान् । गोमन्तौ । गोमन्तः ।
इत्यादि । भवत्शब्दस्य भेदः । ऋकार उगित्कार्यार्थः । ततः
स्वादयो नुमादिः । भवन् । भवन्तौ । भवन्तः । इत्यादि । एवं
जरत्भविष्यत्प्रभृतयः । महच्छब्दस्य भेदः । महत् इति
स्थिते ऋकार उगित्कार्यार्थः । ततः स्वादयो नुमादिः ।

३१८ । स्मह्तौ । ४ । ४ । ७ । सकारान्तस्य महच्छ-
ब्दस्य च थकौ घे यो नकारस्तस्योडो दीर्भवति । मुत्वादि ।
महान् । महान्तौ । महान्तः । हे महन् । हे महान्तौ । हे

महांतः । इत्यादि । यसंज्ञकस्य शतंतस्य भेदः । डुदाञ् वाने ।
 डुजकारावितौ । पूर्ववत् ध्रुत्वे च । ततः "सति" इति लिट् ।
 तस्य स्थाने "सल्लिटः" इति शत्रादेशः । तस्मिन् कर्तरि शवि-
 ति शप् । तस्य 'ह्रदादेरुजुंबित्युच् । तस्मिन् "लिडुच्कचि
 घोरिति द्वित्वं । तयोर्द्वयोः "थः" इति यसंज्ञा । "पूर्वश्चः" इति
 पूर्वस्य चसंज्ञायां "प्र." इति प्रादेशः । "थस्नोरातः" इति
 आकारस्य खं । ददत् इति स्थिते-ततः स्वादयः ।

३१६ । न थात् । ५ । १ । ६० । धादुत्तरस्य, शतुर्नुम्
 न भवति धे परतः । ददत् । ददतौ । ददतः । इत्यादि । एवं
 दधत्प्रभृतयः । जक्ष भक्षहसनयोः । अकार उच्चारणार्थः ।
 लटः शत्रादेशः । शप् । तस्य "ह्रदादेरुजुप्" इति उप् ।
 ततः स्वादयः । "उगदचां धेऽभ्वादेरिति नुम्प्राप्तः । जक्षा-
 दिरिति यसंज्ञायां "न थाद्" इति नुम्निषेधः । जक्षत् ।
 जक्षद् । जक्षतावित्येवमादि । एवं जागृत्दरिद्रच्चकासच्छासत्
 शब्दानेयाः । ककारान्तः सुशक् शब्दः । शकल्ल शकने । लका-
 रोऽनिडर्थः । सुशक्कोतीति विगृह्य-क्विवादिः । सुशक् । सुशग् ।
 सुशकावित्यादि । एवं तत्वलुगादयः । पकारान्तो विलप्शब्दः ।
 जल्प रप लप व्यक्तायां चाचि । विलपतीनि विगृह्य-क्विवादिः ।
 विलप् । विलच् । विलपावित्यादि । एवं सुधूपश्चादयः । शका-
 रान्तो विश् शब्दः । ततः स्वादयः । ब्रश्चभ्रश्चेत्यादिना पत्वं
 जश्त्वं चर्त्वं च । विट् । विड् । विशौ । विशः । इत्यादि । ताट्श

शब्दस्य भेदः । दृशिरौ प्रेक्षणे । औकारोऽनिर्धर्यः । इंश् शब्दो
वाऽर्धः । स इव दृश्यते, तमिव पश्यतीति विगृहे-

३२० । कर्मण्येवेत्यदाद्यन्यसमाने दृशष्टक्
सकच । २ । २ । ७२ । त्यदादौ अन्यशब्दे समानशब्दे च
कर्मण्युपमानवृत्तौ वाचि दृशष्टक् सक् क्वि इत्येते त्या भवन्ति ।
इति क्विः । स चाप्रायोगि । वाक्सः । तद् दृश् इति स्थिते-षद्
दृक् दृशदृशे इति प्रमुत्त्य-

३२१ । आः ४ । ३ । २५५ । घत्ये दृक् दृग् दृत्तःत्येतेषु च
द्युषु परतः पूर्वपदस्याकारादेशो भवति । तादृक् । तादृग् । तादृ-
शौ । तादृशः । इत्यादि । एवं अमूहश् भवादृश अन्यादृश
प्रभृतयः । पकारान्तो रलमुपशब्दः । ततः स्वादयो जरत्वचत्वे ।
रलमुद् । रलमुद् । रलमुपौ । रलमुपः । इत्यादि । एवं द्विपा-
दयः । पप्राञ्जराज्जादयः । उचित इति जस्यमोरुप् ।
जरत्वचत्वे । पद् । पद् । हे पद् । हे पद् । पद् । पद्भिः ।
पद्भ्यः । पद्भ्यः । आभि नुटि च कृने पूर्वस्य जदत्वं । त्ये
इति शत्वं टुत्वं च परस्य । पण्णाम् । पद्भ्यु । सकारान्तः
मुवचमशब्दः । शोभर्न वचोऽस्येति वसः । ततः स्वादयः ।
सौ-अत्वसोऽस्वादेरिति शकौ सौ उद्योऽस्यन्तस्य दीत्वं । मु-
वचाः । मुवचमौ । मुवचसः । हे मुवचः । हे मुवचमौ । हे
मुवचमः । मुवचसम् । मुवचसा । मुवचसः । मुवचमा । भका-
रादौ रित्त्वमुत्वमेत्वं । मुवचोभ्यामित्यादि । एवं मुवच-मुप-

यस्सुमनसुदितमनसुप्रभृतयः । उशनस्रब्दस्य भेदः । ततः
 स्वादयः । ऋदुशनसित्यादिना ङन् । सुखमुञ्जे दीत्वं ।
 उशना । उशनसौ । उशनसः । कित्तबोधने वोऽशनोशननिति
 पक्षे उशन उशनन् इत्येतावादेशौ भवतः । केश्च खं । अनादेशे
 सकारांत एवेति त्रैरूप्यं । हे उशन । हे उशनन् । हे उशनः ।
 हे उशनसौ । हे उशनसः । इत्यादि सुपचोवत् । पुम्सुशब्दस्य
 भेदः । पुम्सु इति स्थिते उकार उगिदकार्यार्थः । ततः स्वादयः ।
 “एर्धे” इति अधिकृत्य—

३२२ । पुंसो ङम् । ५ । १ । ७० । पुम्सुइत्येतस्य
 गोर्हसादेशो भवति धे परतः । ङकारोऽन्त्यविध्यर्थः । उगिदचां
 धेऽभ्वादेरिति नुम् । सहतोरिति दीत्वं । सस्फ्रान्तयोः खं । पुमान् ।
 “नश्चापदाति झलि” इत्यनुस्वारः । पुमांसौ । पुमांसः । हे
 पुमान् । हे पुमांसौ । हे पुमांसः । पुमांसम् । पुमांसौ । पुंसः । पुंसा ।
 हलादौ स्फ्रान्तस्त्रे “नुगोऽम्” इत्यनुस्वारः । यद्यं परस्वमिति
 परस्वत्वम् । पुम्भ्याम् । पुम्भिः । पुसे । पुम्भ्याम् । पुम्भ्यः ।
 पुसः । पुम्भ्याम् । पुम्भ्यः । पुंसः । पुंसोः । पुंसाम् । पुंसि ।
 पुंसोः । “क्विणोः ससे षः नुम्शरः” इति नुम्ग्रहणस्यानु-
 स्वारनियमार्थत्वात्पत्वं न भवति । पुंसु । श्रेयस्रब्दस्य भेदः ।
 स च उदित् । ततः स्वादयः । श्रेयान् । श्रेयांसौ । श्रेयांसः ।

१ । उशनस्रब्दस्य उशन उशनन् इत्येतौ वा निपात्यौ को ।

इत्यस्यार्थः ।

हे श्रेयन् । हे श्रेयांसौ । हे श्रेयास । इत्यादि । एव गोरियस् ।
पर्यम्प्रमृतय । विद्वस्शब्दस्य भेद । विद ज्ञाने । अकार
उच्चारणार्थ । ध्रुत्वे सति लट् शत्रादेश । विद् अत् इति
स्थिते । कर्तरि शशिति श् । तस्य 'ह्रदादेरुजुविति उप्'
त्यस्त्रे त्याश्रयामिति घ्युट् ष् प्राप् । नोमता गोरिति निषिद्ध ।
शत्रपेक्षया पुनरेप् प्राप् । मेऽपि इति द्वित्वे द्वितीति प्रतिषिद्ध ।

३२३ । विदेः शतुर्वसु ५ । १ । ५६ । विदे परस्य
शतु म्बाने वमुरादेशो भवति । उकार उगित्कार्यार्थ । तत
स्वादय । मुटि नुमादि । विद्वान् । विद्वांसौ । विद्वास । हे
विद्वन् । हे विद्वांसौ । हे विद्वास । विद्वाम् । विद्वांसौ । य
मादावचि भस्येत्यधिकृत्य—

३२४ । वसोर्वस्योश् । ४ । ४ । १३० । वस्वन्तम्य
भस्यावयवी यो वकारस्तम्य उश् इत्यवमादेशो भवति । शास्वम्ब-
सामिति पत्व । विदुष । विदुषा । भकारादौ । वमुरास्वित्या
दिना दत्व । रित्वापवाद । विद्वन्व्याम् । विद्वद्भि । इत्यादि ।
अ अ ः क ः पान्ता अप्रसिद्धा ।

इति हलता पुलिंगा ।

अथ हलन्ताःस्त्रीलिङ्गाः ।

हकारान्तः स्त्रीलिङ्ग उपानहशब्दः । णहौब् बंधने । अकारौकारावनिडर्थौ । ध्वादेः ष्णोऽप्याष्ठिव्श्वक्कः स्नं" इति नत्वं । ततः क्विवादिः ।

३२५ । नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनौ कौ वाग्गेः । ४ । ३ । २८४ । नह्यादिषु क्विवन्तेषु पूर्वस्य वाचोऽजन्तस्य गेश्च दीर्भवति । ततः स्वादयः ।

३२६ । नहो घः । ५ । ३ । ३३ । नहः हकारस्य धकारादेशो भवति झलि च पदान्ते च । जश्त्वचत्वे । उपानत्; उपानद् । उपानहौ । उपानहः । इत्यादि नेयं । उष्णिहशब्दस्य क्वित्यस्य कुरिति कुत्वं । उष्णिक् । उष्णिग् । उष्णिहौ । उष्णिहः । इत्यादि । यकारान्तो नियतलिङ्गोऽप्रसिद्धो वाच्यलिङ्गस्तु पूर्ववद् । वकारान्तो दिव्शब्दः । स च सुदिव्शब्दवत् । द्यौः । दियौ । दिवः । इत्यादि । रेफान्तो गिरशब्दः । गृ निगरणे ।

३२७ । संपदादिभ्यः क्विप् क्तिः^३ । २ । ३ । ८८ । संपदादिभ्यो धुभ्यः भावे कर्तारि स्त्रीलिङ्गे क्विप् क्ति इत्येतौ त्यौ भवत ।

१ । अथ स्थाने—नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु कौ ।
४।३। २९९ । इति

२ । अस्य स्थाने—एतादृशमेव वार्तिकं ।

३२८ । ऋतामिद्धोः । ५११।८३ । ऋकारान्तस्य घोरिका-
रादेशो भवति । रन्तोऽगुरिति रन्तत्वं । ततः स्वादयः । “दीः
वोरिगुडः” इति दीत्वं । विसर्जनीयः । गीः गिरौ । गिरः ।
इत्यादि । घोः स्वरूपग्रहणे तत्त्वविज्ञानात् औऽचि इति लृत्वं न
भवति । धुर्वी हिंसने । ईकारो डीयश्चीदिद्वेटोऽपतस्ते इति
विशेषणार्थः । ततः क्विप् ।

३२९ । रः खम् । ४।४।१८ । रेफात्परयोः छकारवकारयोः
शलादी विवपि खं भवति । श्लोपवादः । ततः स्वादयः । घूः ।
धुरौ । धुरः । इत्यादि । एवं पुरादयः । चतुःशब्दस्य भेदः ।
ततो जसादिः । “त्रिचतुरः स्त्रियां तिसृचतसृ” इति चतष्वादे-
शः । रोच्युरिति रेफः । चतस्रः । चतस्रः । चतस्रभिः । चतस्र-
म्यः । चतस्रम्यः । “नाम्यतिसृचतसृ” इति प्रतिषेधात् दीत्वं
न भवति । चतसृणाम् । चतसृषु । लकारजकारान्तौ स्त्रीलिङ्गाव-
प्रसिद्धौ । वाच्यलिङ्गौ तु पूर्ववत् । एवमन्यत्रापि । मकारान्तः प्रिय-
प्रदाम्शब्दः । स च प्रदाम्शब्दवत् । ङकारान्तावप्रसिद्धौ । न-
कारान्तः सामन्शब्दः । स च राजन्शब्दवद् । एवं दामन्
चदुराजन्प्रभृतयः । ऋकारान्तोऽप्रसिद्धः । मकारान्तः ककुम्
शब्दः । ककुप् । ककुब् । ककुमौ । ककुमः । इत्यादि । घटातौ
अप्रसिद्धौ । घकारान्तः समिष्शब्दः । तस्याप्यविशेषः । समित् ।
समिद् । समिथौ । समिथः । इत्यादि । लकारान्तः सृन्शब्दः ।
स च मिपन्शब्दवत् । बगडन्ता अप्रसिद्धाः । दक्षरान्तो द्षद्

शब्दः । तस्याप्यविशेषः । एवं शरदृसंपत्विपदादयः ।
 खं फळ्ठथांतास्तथा अप्रासिद्धाः । चकारांतस्त्वचशब्दः । तस्य
 कुत्वजश्त्वचत्वानि । त्वग् । त्वक् । त्वचौ । त्वचः । इत्यादि ।
 एवं वाचूप्रभृतयः । टकारांता अप्रासिद्धाः । तकारांतो विद्युत्-
 शब्दः । तस्याप्यविशेषः । एवं त्रिंशत्चत्वारिंशत्प्रभृतयः ।
 ककारांतोऽप्रासिद्धः । पकारान्तोऽप्शब्दः । ततो बहुवचनमेव ।
 जसि-स्वसृनप्तृ इत्यादिना दीत्वं । आपः । अप । भकारादौ-

३३० । भ्यपः । ५ । २ । १६३ । अप्शब्दस्य गोर्नि-
 मित्ते भकारादौ तकारादेशो भवति । अद्भिः । अद्भ्य । अद्भ्यः ।
 अपाम् । अप्सु । शकारान्तो दृशशब्दः । तस्य कुत्वादि । दृक् ।
 दृग् । दृशौ । दृशः । इत्यादि । एवं दिशप्रभृतयः । निशशब्दस्य
 भेद । ब्रश्चेत्यादिसाहचर्याद्धोः शकारस्य षत्वमिति चेत्
 जश्त्वादि, तस्यासिद्धत्वान्न कुत्व । निच् । निज् । निशौ ।
 निश । इत्यादि । स्तोश्चुना श्चुरिति सकारस्य शकारः ।
 शशब्दोऽमीति छत्वं । निच्छु । पकारांतमित्वप्शब्दः । स च रत्नमुष्
 शब्दवत् । दधृष् । ऋत्विगादिना क्व्यंतत्वात् कुत्वादि ।
 दधृक् । दधृग् । दधृषौ । दधृषः । इत्यादि । सकारान्तो
 अर्चिस्शब्द । ततः स्वादयः । पदांतैरीत्यादिः । अन्यत्र षत्वम् ।
 अर्चिः । अर्चिषौ । अर्चिषः । इत्यादि । सुपि-शरि सश्चेति षत्ते
 सकारः । अर्चिप्सु । अर्चिःषु । एवं सुयशम्प्रभृतयः । अनुस्वारा-
 चन्ता अप्रासिद्धाः ।

इति हलन्ताः स्त्रीलिङ्गाः

अथ हलन्ताः नपुंसकलिङ्गाः ।

हकारान्तो गोदुह्शब्दः। ततः स्वादयः। नपः स्वोरित्युप् । गोदुक्
 आंकारयोः “नप इति शीमावः । गोदुही । जश्शसोरिति शिः ।

३३१ । ३मूलात् । ५।१ । ५४ । अचः परा या मूल्-
 जातिस्तदन्तस्य नपो धे परतो नुम् भवति । गोदुहि । इत्यादि ।
 एवं मधुलिहादयः । यकारान्तोऽव्युत्पत्तिपक्षेऽप्रसिद्धः । व्यु-
 त्पत्तिपक्षे तु पूर्ववत् समय्शब्दः । समय् । समया । समयि ।
 इत्यादि । वकारान्तः सुदिव्शब्दः । शोमना घौरस्मिन्निति
 वसः । ततः स्वमोरूपो बहिरंगस्यासिद्धत्वात् अंतरंगं । दिवो
 हल्युदित्युत्वं । सुद्यु । सुदिवी । सुदीवि । हे सुद्यो । हे सुद्यु ।
 इत्यादि । व्युत्पत्तिपक्षे तु दिवैः श्लुठि प्रादेशे चादौ सुपीको-
 चीति नुमि धे च दात्वे सति-अक्षु । अक्षुना । अक्षुनि ।
 इत्यादि । रेफान्तो वारशब्दः । वाः । वारी । वारि । इत्यादि ।
 सुपि-वाःपु । चतुरशब्दस्य जश्शसोः शिः । वादेशः । चत्वारि ।
 चत्वारि । पूर्ववद् शेषः । लकारान्तः प्रियप्रज्वलशब्दः । प्रियं-
 प्रज्वल । प्रियप्रज्वली । प्रियप्रज्वलि । इत्यादि । अकारान्तः प्रन्-
 शब्दः । प्रजानातीति प्रज्ञः । स इवाचरातीति । प्रक् । प्रम् ।
 प्रजी । प्रञि । इत्यादि । मकारान्तो प्रियप्रदातः म्शब्दः । प्रियप्र-
 दान् । प्रियप्रदामी । प्रियप्रदामि । इत्यादि । डकारान्तः प्रियञ्
 शब्दः । प्रियं ङवते इति क्विप् । प्रियङुः । तमाचष्टे प्रियं ङ्य-

तीति पुनः क्विप् । प्रियङ् । प्रियङ्गी । प्रियङ्गि । णकारांतः
 प्रियसुगुणशब्दः । ततः स्वादयः । प्रियसुगण् । प्रियसुगुणी ।
 प्रियसुगुणि । इत्यादि । प्रियसुगुण्स्सु । नकारांतश्चर्मनूशब्दः ।
 ततः स्वादयः । नो मृदन्ते खमिति नखं । चर्म । चर्मणी ।
 चर्माणि । क्लिप्तबोधने, न कौ इत्यधिकृत्य-

३३२ । नपि वा । ५ । २ । ४१ । पदस्याते नपुंसक-
 लिंगे नकारस्य खं वा भवति कौ परतः । हे चर्मन् । हे चर्म ।
 इत्यादि । भादावजादौ अन्वस्फादिति प्रतिषेधादनोखं न भवति ।
 चर्मणा । इत्यादि । एवं कर्मन्घर्मन्प्रभृतयः । ब्रह्महन्शब्दस्य
 शिमावे वा डिरयोरिति विकल्पेनानं खं । हो घिन्निन्नि" इति
 हकारस्य घकारः । ब्रह्मह । ब्रह्मणी । ब्रह्महणी । ब्रह्महाणि ।
 हे ब्रह्महन् । हे ब्रह्मह । हे ब्रह्मणी । हे ब्रह्महणी । हे ब्रह्म-
 हाणि । पुनरपि ब्रह्मह । ब्रह्मणी । ब्रह्महणी । ब्रह्महाणि ।
 पूर्ववच्छेषं । अहन्शब्दस्य भेदः । ततः स्वादयः ।
 स्वमोरुपि—

३३३ । अहन् । ५ । ३ । १०३ । अहनित्येतस्य पदस्य
 रिर्भवति । इति रित्वे प्राप्ते—

३३४ । रोऽसुपि । ५ । ३ । १०५ । अहो नकारस्य रेफा-
 दशौ भवति असुपि परतः । इति रो भवति । अहः । अह्नी
 अहनी । अहानि । संबोधनेष्यविशेषः । भकारादौ रिरुत्वमेष्च ।
 अहोभ्यामित्यादि । भकारांतः-समुत् । समुद् । समुग्भी ।

समुञ्जि । इत्यादि । भकारान्तः गर्दभशब्दः । गर्दप् । गर्दच् ।
 गर्दभी । गर्दभिम् । इत्यादि । घकारान्तः साधुघक् । साधुघग् ।
 साधुघर्षी । साधुगंधि । इत्यादि । ङकारान्तः मूढ इवाचरतीति
 मूढति । पुनः क्विप् । मूड् । मूद् । मूढी । मूढि । इत्यादि ।
 धकारान्तस्तत्वमुत् । तत्वमुद् । तत्वबुधी । तत्वपुंषि । इत्या-
 दि । जकारान्तो धानामृत्शब्दः । ततः म्वादयः । स्फादेः
 स्फोतेति सफारस्य सं । ब्रथमस्वेत्यादिना पत्वं । जरत्व
 चत्वे । धानामृद् । धानामृत् । धानामृज्जी । जश्चमोरंतरंगत्वात्
 सकारस्य जरत्वचत्वेयोः कृतयोः शौ नुमि विशेषः । धानामृ-
 ङ्जि । इत्यादि । बगडंता . अपसिद्धा . । दकारान्तो द्विपाद्-
 शब्दः । ततः स्वादयः । द्विपात् । द्विपाद् । -स्यां परभूतायां
 पादः पदिति पद्भावः । द्विपदी । द्विपांदि । इत्यादि । एवं
 त्रिपादादयः । खकारान्तः-मुदुक् मुदुग् । मुदुःस्त्री । मुदुंसि ।
 इत्यादि । फकारान्तः-निर्गुप । निर्गुच् । निर्गुफी । निर्गुफि ।
 इत्यादि । छकारान्तः-प्रमोक्षत इति विच् । प्रमोक्ष् । प्रमोच् ।
 प्रमोच्छी । प्रमोञ्छि । इत्यादि । ठकारान्तः सुपद् । सुपद् ।
 सुपठी । सुपष्ठी । इत्यादि । थकारान्तो गोमपशब्दः ।
 गोमत् । गोमद् । गोमधी । गोमन्धि । इत्यादि । चकारान्तः
 मूलानि वृश्चतीति क्विप् । स्फादिस्ते पत्वादि । मूलवृद् । मूलवृद् ।
 मूलवृधी । मूलवृथि । इत्यादि । प्राश्चतीति प्राक् । प्राग् ।
 र्नाभावे अच इत्यस्त्वं । चाविति दीत्वं । प्राची । प्राधि । इत्यादि ।
 एवं प्रत्यच्अमुमुपचसभ्यप्रतिर्यच्प्रभृतयः । ददत्शब्दात् स्वादयः ।

ददत् । ददद् । ददती । शौ-न थादिति निषेधे प्राप्ते-

३३५ । वानपः । ५ । १ । ६१ नपुंसकलिङ्गात् भसञ्जकात् परस्य शतुर्नुम् वा भवति । ददन्ति । ददति । इत्यादि । एवं ज-
ज्ञदादीनां रूपसिद्धिः । यात् । याद् । श्यां - शिम्बोरादिति वा
नुम् । यान्ती । याती । शौ भ्रलामिति नुम् । यान्ति । इत्यादि ।
एवं वात्प्रभृतयः । भवत् । भवद् । श्याम् । शप्श्यादिति नुम् ।
भवती । भवन्ति । इत्यादि । एवं दीव्यद्वादयः । ककारान्तः
सुतक् । सुतग् । सुतङ्घि । इत्यादि । पकारान्तः सुतप् । सुतब् ।
सुतपी । सुतम्पि । इत्यादि । शकारान्तः सुदिश्शब्दः । सुदिक्
सुदिग् । सुदिपी । सुदीशि । इत्यादि । पकारान्तः रत्नमुद् ।
रत्नमुद् । रत्नमुपी । रत्नमूषि । इत्यादि । सकारान्तः पयः ।
पयसी । शौ-भ्रलामिति नुम् । स्महत इति दीः । पयांसि । इत्यादि ।
एवं तेजम्तमम्प्रभृतयः । विद्वत्शब्दात्स्वादय । विद्वत् ।
विद्वद् । वसो वस्योश्चिति उश् । विद्वांसि' इत्यादि । अर्चिस्
शब्दात्स्वादयः । अर्चिः । अर्चिपी । षत्वस्यासिद्धत्वाद्दीत्वं ।
अर्चीषि । इत्यादि । अनुस्वाराद्यन्ता अप्रसिद्धाः ।

इति हलन्ताः नपुंसकलिङ्गा ।

—:—:—

अथालिङ्गौ युष्मदस्मदशब्दावुच्येते ।

तयोश्चालिङ्गत्वात् त्रिषु अपि लिङ्गेषु समानं रूपं । तद् यथा,
त्वं युवा । त्वं युवतिः । त्वं तीर्थम् । अहं युवा, अहं
ब्राह्मणजातिः । अहं पात्रं इति । युष्मद् अस्मद् इति स्थिते । ततः

स्वादयः । सुप्याप्त्नः, युष्मदस्मदोः, -मावधेरिति च प्रस्तुत्य-

३३६। त्वाद्यौ सौ । ५ । १ । १६८ । युष्मदस्मदोस्त-
दन्तस्य च गोर्मावधेर्यथासंख्यं त्व अह इत्येतावादेशौ भवतः ।

३३७ । डेसुटोऽम् । ५ । १ । २६ । युष्मदस्मदोस्तदन्तस्य
च गोर्मावधेर्यथासंख्यं गुसंज्ञानिमिच्छमृतस्य डे इत्येतस्य सुटरच
मुपः श्रमित्ययमादेशो भवति ।

३३८ । त्रमादेशे । ५ । १ । १६३ । युष्मदस्मदोः सं
भवति आदेशभूते मुपि परतः । इति दकारस्य ख । पूर्वोर्माति
पूर्वत्वं । त्वम् । अहम् ।

३३९ । युवावौ ङौ । ५ । १ । १६६ । युष्मदस्मदोर्द्वित्वे
वर्तमानयोः मावधेः शुब्दरूपस्य यथासंख्यं युव आव इत्येतावादेशौ
भवतः मुपि परतः ।

३४० । आविपि । ५ । १ । १६१ । युष्मदस्मदोस्तदन्तस्य
च गौराकारादेशो भवति औकारे इपि च मुपि परतः । युवाम् ।
आवाम् ।

३४१ । यूयवयौ जसि । ५ । १ । १६८ । युष्मदस्म-
दोर्मावधेः तदन्तस्य च गौर्यथासंख्यं यूय वय इत्येतावादेशौ
भवतः जसि मुपि परतः । पूर्ववदमादेशे च कृते ष्म्यत इति
पररूपं । यूयम् । वयम् ।

१ मय्य स्थान - डेसुटोऽम् । ५ । १ । २४ । इति मंत्रं ।

२ । अय्य स्थान - इपि । ५ । १ । १६६ । इति । श्रौति । ५ ।

१४७ । इति सूत्रद्वयं ।

३४२।^१त्वमौ त्यद्यौ चैको।५।१।१६७। एकत्वाविशिष्टे अर्थे वर्तमानयोर्युष्मदस्मदोः मावर्षेर्यथासंख्यं त्व म इत्येतावादेशौ भवतः सुपि परतः त्ये द्यौ च । आविपीति आत्वं । दीत्वं । त्वाम् । माम् । औटि-पूर्ववद् । युवाम् । आवाम् ।

३४३ । शसो न्^३।५।१।२७। युष्मदस्मद्ध्यां परस्य शसो नकारादेशो भवति । परस्यादेरिति अकारस्य नत्वं । आविपीति आत्वम् । युष्मान् । अस्मान् । टायां-त्वमौ भवतः ।

३४४ । यः । ५।१।१६२ । युष्मदस्मदोस्तदंतस्य च गोर्य-कारादेशो भवति सुपि परतः । परिहृत्यापवादविषयं उत्सर्गोऽभिनिविशत इति पारिशेष्यात् टाओस्डेषु अयं विधिः । त्वया । मया । भ्यामि युवावौ भवतः । रायांस्भिरिति वर्तमाने—

३४५ । युष्मदस्मदोः । ५।१।१६०। युष्मदस्मद् इत्येतयोः तदंतस्य च गौराकारादेशो भवति सकारभकारादौ सुपि परतः । दीत्व । युवाभ्याम् । आवाभ्याम् । भिस्यपि-आत्वे दीत्वे युष्माभिः । अस्माभिः । ङयि—

३४६ । तुभ्यमह्यौ ङयि । ५ । १ । १७० । युष्मदस्म-दोस्तदन्तस्य च गोस्तुभ्य मह्य इत्येतावादेशौ भवतः ङयि सुपि परतः । ङे सुटोमित्यम् । स्वमादेशे इति दत्वं । तुभ्यम् । मह्यम् । भ्यामि-युवाभ्याम् । आवाभ्याम् । भ्यसि—

१ । अस्य स्थाने - त्वमावेकवचने । ५ । १ । १५६ । इति त्यद्यौश्च । ५ । १ । १५७ इति सूत्रद्वयं ।

२ । अस्य स्थाने - शसो नः । ५ । १ । २५ । इति सूत्रं ।

३४७ । १भ्यसोऽपोऽभ्यम् । ५ । १ । २८ । युष्मदस्म-
द्भ्यां परस्य थपो भ्यसः अभ्यं इत्ययमादेशो भवति । दस्रं पर-
रूपं च । युष्मभ्यम् । अस्मभ्यम् । ङसौ-त्वमौ भवतः ।

३४८ । १भ्यसोऽत् । ५ । २९ । युष्मदस्मद्भ्यां परस्य
कायाः बहोः भ्यसः एकवचनस्य च ङसेरत् इत्ययमादेशो
भवति । दस्रपररूपे । त्वत् । मत् । भ्यामि-युवाभ्याम् ।
आवाभ्याम् । म्यसोत् । युष्मत् । अस्मद् । ङसि-

३४९ । तवममौ ङसि । ५ । १ । १७१ । युष्मद-
स्मदोर्मावपेस्तदन्तस्य च गोस्तवममादेशौ भवतः ङसि सुपि
परतः ।

३५० । युष्मदस्मदोः ङसोऽश् । ५ । १ । २५ ।
युष्मदस्मद्भ्यां परस्य ङसः अशित्ययमादेशो भवति । शकारः
शित्कार्यार्थः । दस्रं पररूप । तव मम । ओसि-युवावौ
भवतः । यः इति दकारस्य यकारादेशो भवति । युवयोः । आ-
वयोः । आमि ---

३५१ । साम आकम् । ५ । १ । ३० । युष्मदस्मद्भ्या
परस्य साम आकमादेशो भवति । आगामिन सुट भूतमिबो-
पादाय साम इति निर्देशः क्रियते, तत् किं प्रयोजन ? आकमि
कृते पुनः सुण्णामूत् । अकमि पररूपमित्याकम्बचन । युष्माकम् ।
अस्माकम् । ङौ-त्वमौ । य इति आदेशश्च । त्वयि, मयि । ओसि

१ । अस्य स्थाने—भ्यमांऽभ्यम् । ५ । १ । २६ । इति ।

२ । अस्य स्थाने—गत काया । ५ । १ । २७ । इति ।

पूर्ववत् । युवयोः । आवयोः । सुपि दकारस्यात्वं । युष्मासु^१
 अस्मासु । यदा पुनरेतौ युष्मदस्मदौ वाक्यावयवौ तद्वाक्य-
 वयवात् पदात् पगौ भवतस्तदाऽनयोरविप्तास्वयोर्भेदः । “वा-
 क्यस्य” पदादपादादाविति च प्रस्तुत्य-

३५२ । युष्मदस्मदोऽविप्तास्थस्य वाम्नौ^१ । ५।३।

२४ । वाक्यस्यावयवयोस्तद्वाक्यावयवात् परयोरपादादौ वर्तमानयो-
 र्युष्मदस्मदोराविप्तासु स्थितयोः वाम्नौ इत्येतावादेशौ भवतः ।
 बहुत्वैकत्वयोरादेशांतरवचनादिह द्वित्वे संप्रत्ययः । युवाम्या
 युवा युवयोरित्येषा अविप्ताद्विवचनांतानां वामित्येवमादेशो
 भवति । आवाम्याम्, आवाम्, आवयोरित्येषां च नावित्ययमादेशो
 भवति । ज्ञानं वां दीयते । ज्ञानं नौ दीयते । धर्मो वा रक्षतु ।
 धर्मो नौ रक्षतु । शीलं वा स्व । शीलं नौ स्वं ।

३५३ । व्होर्वस्नस् । ५।३।२५ । वाक्यस्यावयवयो-
 म्त्द्वाक्यावयवाद् पदात् परयोरपादादौ वर्तमानयोर्युष्मदस्मदो-
 अविप्ताबहुवचनान्तयोर्वस् नस् इत्येतावादेशौ भवतः । दानं वो
 दीयते । दानं नो दीयते । देवो वो रक्षतु । देवो नो रक्षतु ।
 ज्ञानं व. स्वं । ज्ञानं नः स्वं ।

३५४ । एकस्य तेमे । ५।३।२६ । वाक्यस्यावय-
 वयोस्तद्वाक्यावयवात् पदात्परयोपादादौ वर्तमानयोर्युष्मद-

१ । अन्य स्थाने “वांनावौ” इति पाठो महावृत्तो । २ । अत्र
 “वाम्नसौ” इति पाठः ।

स्मदोः श्रविष्टैकवचनांतयोर्यथासंख्यं ते मे इत्येतावादेशौ भवतः । दानं ते दीयते । दानं मे दीयते । शीलं मे स्वं । शीलं ते स्वं ।

३५५ । त्वामेपः^१ । ५ । ३ । २७ । वाक्यस्यावयवयो-
स्तद्वाक्यावयवात् पदात् परयोरपादादौ , वर्तमानयोः युष्मदस्म-
दोरिवेकवचनांतयोः त्वा मा इत्येतावादेशौ भवतः । त्वामित्येत-
स्य मन्तस्य मा इत्ययमादेशः । धर्मस्त्वा रक्षतु । धर्मो मा रक्षतु ।
एते वाक्त्रावाद्यादेशाः अनन्वादेशे विभाषिता वेदितव्याः ।
अन्वादेशे तु नित्यमिति ।

३५६ । बोध्यं प्राङ्नेव । ५ । ३ । ३२ । बोध्यांतं पदं
युष्मदस्मद्भ्यां पूर्वन्नेवाविद्यमानवद् भवति । किमसद्भावे
प्रयोजनम् ? वाक्त्रावादेशनिवृत्तिः । देवदत्त युवाम्यां दीयते
शीलं । देवदत्त आवाभ्यां शीलं दीयते । देवदत्त युवां धर्मो
रक्षतु । देवदत्त आवां धर्मो रक्षतु । देवदत्त युवयोः शीलं स्वं ।
देवदत्त आवयोः शीलं स्वम् । देवदत्त युष्मभ्यं शीलं दीयते ।
देवदत्त अस्मभ्यं शीलं दीयते । देवदत्त युष्मान् रक्षतु धर्मः ।
देवदत्त अस्मान् रक्षतु धर्मः । देवदत्त युष्माकं शीलं स्वं । देवदत्त
अस्माकं शीलं स्वं । एवं इतरत्रापि बोध्यं ।

३५७ । न चवाहाह्वययोगे । ५ । ३ । २८ । च
वा ह अह एव इत्येतैः शब्दैर्योगे संबन्धे युष्मदस्मदोर्वाक्त्रावाद्या-

१ । अस्य स्थाने त्वामाविपः । ५ । ३ । १९ । इति सूत्रं ।

२ । अस्य स्थाने "बोध्यमसद्भवद् । ५ । ३ । २४ । इति सूत्रं ।

देयाः न भवन्ति । ज्ञानं युवाभ्यां च दीयते । ज्ञानं श्रावाभ्यां च दीयते । ज्ञानं युवां च रक्षतु । ज्ञानं आवां च रक्षतु । ज्ञानं युवयोश्च स्वं । ज्ञानमावयोश्च स्वं । ज्ञानं युवाभ्यां वा दीयते । ज्ञानमावाभ्यां वा दीयते । ज्ञानमावाभ्यां ह दीयते । ज्ञानं युवाभ्यां अह दीयते । ज्ञानमावाभ्यां अह दीयते । ज्ञानं युवाभ्यामेव दीयते । ज्ञानमावाभ्यामेव दीयते । एवमन्यत्राप्युन्नेयं ।

३५८ । दृश्यर्थैश्चिन्तायां । ५। ३। २६ । दृश्यर्थैर्धुभिः चिन्ताविषयैर्योगे युष्मदस्मदोर्वात्तावादयो न भवन्ति । स च योगः परम्परया साक्षाच्चाभ्युद्यः । ज्ञानं युवाभ्यां दीयमानं सदृश्यागतो जनः । ज्ञानमावाभ्यां दीयमानं सदृश्यागतो जनः । जनो युवां समीक्ष्य गतः । जन आवां ममीक्ष्य गतः । जनो युवयोः कार्यमालोचयति । जन आवयोः कार्यमालोचयति । एवमपरेऽपि विज्ञेयाः । चिन्ताया इति किं ? जनो वः पश्यति । चक्षुषा इत्यर्थः ।

अथालिङ्गासंख्यानि शब्दरूपाणि उच्यन्ते ।

३५९ । श्त्तत्तस्सात्त्राराःकृत्वस्सुच्वद्घाऽऽम्-
क्त्वांतुम्सुम्भिडाभंत्यन्यक्स्वरादयो भिः । १ ।
१ । ८८ । तत् तस् सात् त्रा शम् कृत्वम् सुच् वद् घा
आम् त्कां अम् तुम् इत्येतच्चाताः सुम्भिद्प्रातिरूपाः तिसंज्ञा
अन्यग्भूताः स्वरादयश्च शब्दा भित्तज्ञा भवन्ति । तादिति प्रत्या-

हारः । कायास्तसित्यारभ्य आण्धात् तकारेण । सर्वस्मात्
 तस्मादिति विगृह्य कायास्तसिति तस् । सर्वतम् त तस् इत्येतस्य
 मित्वात् केरिति सुप उषि पदत्वे सति रित्त्वविसर्जनीयौ भवतः ।
 सर्वतः । ततः । एवं तस् । पीलु मूलनैकादिक् पीलुमूलतः ।
 सात् । भस्मसाद्भवति । अत्र जश्त्वं प्रयोजनं । त्रा-राजत्रा
 वसति । अत्र पदत्वं । शस्-बहुशः । कृत्यस्-शतकृत्यः । सुच्-द्विः ।
 अत्र च रित्त्वविसर्जनीयौ । वत्-राजवद् वृत्तं । अत्र जश्त्वं ।
 धा-बहुधा । अत्र पदत्वं । आम्-कासांचके । अनुस्वारपरस्वत्वे ।
 त्का-कृत्वा । अम्-पूर्व भोजम् । सुम्-कर्तुम् व्रजति । अत्र
 विकल्पेन परस्वं । सुम्भिडा^१भाः-रात्रौ । मात्रायाम् । अस्ति ।
 स्वास्ति । अत्र पदादपादादावित्यादि^१ । ति-अद-कृत्य । अत्र
 कृतमित्यादिना शिनिपेधः । इअन्यक्स्वरादि-स्वास्तिष्ठ त्वम् ।
 अत्र सत्वं सिद्धं । के ते स्वरादयः । स्त्रर् । अन्तर् । पुनर् ।
 प्रातर् । शुनुतर् । उच्चैस् । नीचैस् । शनैस् । ऋद्क् ।
 ऋत् । युगपत् । आरात् । प्रथक् । षम् । श्वम् । दिवा ।
 सायं । चिरं । ईषत् । यनाक् । ज्योषम् । जोषम् । तूष्णीम् ।
 वहिस् । अद्रस् । निकृपा । समया । मृषा । स्वयम् । नक्तम् ।
 इद्धा । सामि । वता । मत्तम् । सनात् ।^१तिरस् । अन्तरा ।

१ । सुप् च मिड् च सुम्भिडौ । तौ इव आभा येषां ते
 सुम्भिडाभाः ।

२ । न्यंचतीति न्यंचः । नन्यंचः अन्यंचः । अन्यंचश्च ते स्वरादयश्च
 अन्यस्वरादयः ।

ज्योकम् । शम् । सना । नाना । विना । अन्यत् । क्षमा । उपांशु ।
 विहायसा । दोषा । मुधा । अमा । मिध्या । पुरा । मिथो । मिपु ।
 मिथम् । प्रायम् । मुहुम् । प्रवाहु । आर्य । अलम् । अमिक्षम् ।
 साकर्द्धम् । मुहुम् । हिरुक् । अशान् । च । वा । ह । अह । एव ।
 एवम् । नूनम् । शाश्वत् । सूपत् । कूपत् । क्वचित् । नेत् ।
 चेत् । कच्चित् । यत्यनेह । हंत । हाकिर् । नकिण् । माद् ।
 नन् । धावत् । तावत् । त्वे । त्वै । न्वै । कै । रै । शोपत् ।
 वौपत् । स्वाहा । स्वधा । ओम् । हिम् । खलु । किल । अदम् ।
 अथ । स्म । अ । इ । उ । ऋ । लृ । ए । ऐ । ओ । औ । उञ् ।
 उकञ् । आवह । आतङ्क । युवत् । किम् । यत् । तत् । धिक् ।
 हे । है । पाट । पुट् । आहो । उताहो । हो । अहो । अदो ।
 अहो । मा । नो । ननु । हि । तु । नु । इति । इव । चन । पुंवत् ।
 आप् । शप् । हिकम् । शुकन् । नुकम् । नहिकम् । सत्यम् ।
 भूतम् । अद्वा । नो । हि । न चेत् । चात् । मर्मा । ईम् । किम् ।
 शिन् । प्र । पर । अप । अव । अथ । आहो । तिल । वै । है ।
 पशु । पटु । सह । अनुपक् । अंग । पुत्र । तो । ओक । अरे ।
 अवे । अयि । बट् । पट् । मुत् । तावट्, हुं । आम् । कुम् ।
 वस । मया । क्लिर् । प्र । पर । अप । सम । अनु । अव ।
 निम् । दुम् । वि । आह् । नि । अधि । अपि । अति । सु ।
 उत् । अमि । प्रति । परि । उप । इति स्वरादयः ।

अथ स्त्रीत्याः ।

इयाम्मृदः, स्त्रियामिति च वर्तमाने—

३६० । अजाद्यतां टाप् । ३ । १ । ४ । अज इत्येवमादीनां
अकारान्तानां च मृदां वाच्यायां स्त्रियां द्योत्यायां ततश्चाबित्ययं
त्यो भवति ॥ बाधकबाधनार्थं अजादीनामुपादानं । अनकारा-
न्तार्थं च । अजा । एडका । अश्वा । चटिका । मूषिका ।
कोकिला । अत्र जातिलक्षणस्य ङ्यो बाधा । वाला । होदा ।
पाका । मत्सा । मन्दा । वत्सा । अत्र वयोलक्षणस्य ङ्यो
बाधा । पूर्वापहाणा । अपरापहाणा । परप्रहाणा । अत्र टिल्लक्ष-
णस्य निपातनाणत्वमाद्योः । त्रिफला । अत्र रलक्षणस्य ।
ऋञ्चा । उष्णिहा । देवविशा । अत्र हलन्तत्वादत इति अप्राप्तः ।
अतः खल्वपि । खट्वा । देवदत्ता । या । सा । कारिषगन्ध्या ।
क्रोड्या । टावन्तानां दयाशब्दयद्रूपसिद्धिः ।

३६१ । उग्युगिद् अन्नञ्चोः । ३ । १ । ५ । उगि-
दन्तात् ऋकारान्तात् अङ्गत्यन्ताच्च मृदः स्त्रियां वर्तमानात्
हीत्यो भवति । उगित.—गोमतु । गोमती । श्रेयसु । श्रेयसी ।
विद्वसु । विदुषी । वसो वस्योश् । भवतु । भवती । तत्रभवती ।
कृतवतु । क्रतुवती । अतिपुंसु । अतिपुंसी । अदितः—महतृ ।
महती । दधतृ । दधती । सुदतृ । सुदती । इत्यादि । अतः—
कर्त्ती । हर्त्ती । धात्री । भर्त्री । भावत्री । पवित्री । सवित्री । क्रोष्टी ।

१ । अस्य स्थानं अजाद्यतष्टाप् । ३ । १ । ४ । इति सूत्रं ।

२ । अस्य स्थाने—उगिदन्नाङ्गोः । ३ । १ । ६ । इति सूत्रं ।

इत्यादि । नः-राज्ञी । तक्षी । दंडिनी । छत्रिणी । करिणी ।
ब्राह्मणी । इत्यादि । अञ्चोः-प्राची । प्राञ्ची । उदीची । अमुमु-
इची । तिरश्ची । इत्यादि ।

३६२ । नेःस्वस्रादेः । ३ । १ । ७ । इत्संज्ञकेभ्यः
स्वस्रादिभ्यश्च स्त्रियां यदुक्तं तन्न भवति । पञ्च रोहियः ।
सप्त कुमार्यः । नान्तात् ङीप्राप्तः टाप् च न । स्वसा । परम-
स्वसा । सुस्वसा । दुहिता । नानन्दा । याता । माता । तिस्रः ।
चतस्रः ।

३६३ । मनो डाप्च । ३ । १ । ८ । मघंतात् मृदः
स्त्रियां वर्तमानात् डाप् भवति न ङीश्च । एवं द्वैरूप्य । डका-
रष्टिस्वार्थः । पकारः समान्यग्रहणविघातार्थः । दामा । दामे ।
दामाः । दामा । दामानौ । दामानः । पामा । पामे । पामाः ।
पामानौ । पामानः । एवं समिन् अतिमहिमलित्यादि ।

३६४ अनश्च यात् । ३ । १ । ९ । अनतांच्च वसा-
न्मृदः स्त्रियां वर्तमानान्मृदः डाप् भवति न ङीश्च । शोभनं
पर्व यस्यास्तियेः सा सुपर्वा । सुपर्वे । सुपर्वाः । सुपर्वाणौ ।
सुपर्वाणः । प्रियश्वा । प्रियश्चे । प्रियश्वाः । प्रियश्वाणौ । प्रियश्वानः ।
सुधर्मा । सुधर्मे । सुधर्माः । सुधर्मा । सुधर्माणौ । सुधर्माणः ।
प्रियधर्मा । प्रियधर्मे । प्रियधर्माः । प्रियधर्मा । प्रियधर्माणौ ।
प्रियधर्माणः । इत्यादि ।

३६५ । पादो वा । ३ । १ । १५ । पाच्छब्दांतान्मृदः स्त्रियां
वा ङीर्भवति । पूर्ववद् पद्मानः । द्विपदी । द्विपात् । त्रिपदी । त्रिपाद् ।

३६६ । टावृचि । ३।१ । १६ । पाच्छब्दाद् ऋचि स्त्रियां
टाप् भवति । द्विपदा ऋक् । त्रिपदा ऋक् । अतः “अनीच.”
इति वर्तमाने—

३६७ । वयस्यनंत्ये । ३ । १ । २४ । वयो वाल्मादि-
स्तस्मिन् अनंत्येऽचरमे वर्तमानादतोऽनीचो मृदस्त्रियां ङीर्भवति ।
ऐः ङ्यामित्यकारस्य खं । कुमारी । फिशोरी । वधूटी । चिरंटी ।
तरुणी । कलमी । अनंत्ये इति किं ? वृद्धा । स्थविरा । अत इति
किं ? शिशुः । अनीचः इति किं ? प्रियकुमारा ।

३६८ । रात् । ३ । १ । २५ । रसंज्ञकादतो मृदः स्त्रियां
वर्तमानात् ङीर्भवति । पंचपूली । दशमूली । पंचखट्वी । दश-
खट्वी । पुरुषात्प्रमाणे घेत्यतो वेत्यनुवर्तमाने—

३६९ । गुणोक्तोरुतोऽस्वरुस्फोडः । ३ । १ । ३० ।
स्वरुस्फोड्वर्जितात् उकारांतात् गुणवाचिनो वा ङीर्भवति ।
पटुः, पट्वी । मृदुः, मृद्वी । पृदुः, पृद्वी । गुरुः, गुर्वी ।
गुणोक्तेरिति किं ? आखुरियं । उत इति किं ? शुचिरि-
य । अस्वरुस्फोडः इति किं ? खरुरियं । पांडुरियं ।

३७० । इतोऽक्तेः । ३ । १ । ३२ । क्त्यंतवर्जिताद्वि-
कारांतात्कृतः स्त्रियां वा ङीत्यो भवति । भूमिः, भूमी । घूलि ।
पूली । अंगुलिः । अद्गुली । साल्मिः, साल्मी । शुचिः ।
शुची । पदतिः, पदंती । इत्यादि । इत इति किं ? हानुः ।
अक्तेरिति किं ? कृतिः ।

३७१ । पुंयोगादज्येष्ठादिभ्यः । ३ । १ । ४३ । पुमान्
 यस्मिन् सति पुंस्केत्युच्यते । पुंयोगाद्धेतोः पुंवाचकात्कृतः
 स्त्रियां ङीत्यो भवति ज्येष्ठप्रकारान् वर्जयित्वा । प्रष्टस्य भार्या
 प्रष्ठी । प्रचरी । गणकी । महामात्री । एते प्रष्टादयः पुंयोगाद्भा-
 र्यायां वर्तते । अज्येष्ठादिभ्य इति किं ? ज्येष्ठस्य भार्या ज्येष्ठा ।
 कनिष्ठा । मध्यमा । गोपालिका । पशुपालिका ।

३७२ । जातेरयोद्शूद्रात्^१ । ३ । १ । ३३ । यका-
 रोद्शूद्रवर्जितात् जातिवाचिनो मृदः स्त्रियां वर्तमानादतो ङीत्यो
 भवति । कुक्कुटी । मयूरी । व्याघ्री । कच्छपी । ब्राह्मणी ।
 वृषली । नटी । सारसी । बानरी । नारी । सिंही । चक्रवाकी ।
 गर्दभी । अयोद्शूद्रादिति किं ? इभ्या । क्षत्रिया । शूद्रा । अत
 इति किं ? तिचिरिः । आखुः ।

३७३ । सख्य^२शिश्वीनार्यः । ३ । १ । ६६ । सखी
 अशिश्वी नारी इत्येते शब्दाः निपात्यते । सखिशब्दादितोक्ते-
 रिति विकल्पेन ङीत्ये प्राप्ते सहस्वेन वर्तने इति सखिशब्दाद्यापि
 च प्राप्ते ङीत्यो निपात्यः । सखीयं । नास्याः शिशुरस्तीति
 वसे ङीत्यः । अशिश्वी । नृनरयोर्ङीत्यः । नारित्यय चादेशः ।
 नारी स्त्री । ङीत्याताः गौरीशब्दवन्नेयाः ।

१ । अस्य स्थाने—पुंयोगाद्स्रोरगोपालकादेः । ३ । १ । ३८ ।
 इति सूत्रं ।

२ । आस्मिन् सूत्रे “अशूद्रात्” इति नास्ति महावृत्तौ ।

३ । आस्मिन् सूत्रे “नार्यः” इति नास्ति ।

३७४ । ऊँकनोऽयोः । ३ । १ । ७३ । युगव्दवर्ति-
तादुकारांतात् मृदः जातिवाचिनः स्त्रियामृत्यो भवति । कुरूः ।
इदवाकूः । व्रह्मवन्धूः । वीरवन्धूः । अयोरिति किं ? अर्ध्वयुरियं ।

३७५ । श्वश्रुः । ३ । १ । ७४ । श्वश्रुरिति निपात्यते ।
श्वशुरशब्दस्य पुंयोगलक्षणे ङीप्राप्ते थकारोकारयोः समु-
त्यश्च निपात्यः । श्वशुरस्य भार्या श्वश्रुः ।

३७६ । ऊरुद्योरिचे । ३ । १ । ७५ । ऊरुत्तरपदादिवार्थे
वर्तमाने स्त्रियां ऊत्यो भवति । फरमाविव ऊरु यस्याः सा कर-
भोरुः । कदलीस्तंभोरुः । ऊरुद्योरिति किं ? हस्तस्वाम्पूरुः ।
इव इति किं ? पीनोरुः ।

३७७ । यूनिस्त्रिः । ३ । १ । ७६ । युवानित्येतन्मात् स्त्रियां
तिरित्ययं त्यो भवति । मृदंते स्त्रिः युवतिः । मतिदत्तेयं ।

इति स्त्रीत्याः

संपूर्णा ।

अथ विभक्त्यर्थः ।

कस्मिन्नर्थे वाः ।—

३७८ । मिडैकार्थे वाः । १ । ४ । ७५ । मिडंतेन
पदेन षकार्थे समानार्थे वर्तमानात् इयाम्मृदो वा विभक्ती
भवति । पूर्ववदेको द्विर्बहुश्चेति सज्ञाः । साधने स्वार्थे इति न

१ । अस्य स्थाने—ऊरुः । ३ । १ । ५६ । इति सूत्रं ।

नियमः । उजकारावितौ । वीरः । वीरौ । वीराः । देवः । देवौ ।
 देवाः । कृपा । कृपे । कृपाः । वामोरुः । वामोर्वौ । वामोर्वः ।
 नौ । नावौ । नावः । तीर्थ । तीर्थे । तीर्थानि । तत्वविद् । तत्वविदौ ।
 तत्वविदः । इत्यादि । यथासंभवं क्रिया च योज्या ।

३७६ । संबोधने बोध्यं । १ । ४ । ६६ । संबोधने
 विहितायाः वायाः बोध्यमिति संज्ञा भवति । तच्च बोध्यांतं पदं
 गम्यमानक्रियापेक्षया मिडैकार्थं भवति । देवदत्त ब्रजाम्यहमित्या-
 दौ तिष्ठ न ब्रज त्वमेहि इत्यादिका हि क्रिया गम्यते । क्रिया-
 विशेषणमेतत् । तत्र क्रियाप्राधान्ये सति उपाधावित्यधिकारेण
 मृदर्यातिरेकात् तायां प्राप्तायां सत्यां वचनमित्येके । एवं जिनदत्त
 एहि । गुरुदत्त तत्रैव तिष्ठ । अरे विश्वमित्र भागाः । तात मुद्व ।
 शिरो जैनेन्द्रमधीष्व । गौर्याहि । द्विवचने-हंसौ रमेयां । स्तनौ
 वर्तेयां । कुमारौ स्वैरं क्रीडतं । कोकिलौ कोकूयेथां । बहुवचने-
 थार्याः श्रोतुमागच्छत । पुत्राः संपद्यन्व । द्रुतं तपस्विनः
 क्षमध्वं । पादपाः फलत । इत्यादि नेयं ।

क्व पुनरिब् भवति-

३८० । कर्मणिप् । १ । ४ । १ । क्रियते साध्यते इति
 कर्म क्रियासाधनं । तत् त्रिविधं । निर्वर्त्य विकार्यं प्राप्यं चेति ।
 तत्र कर्मणि इप् विभक्ती भवति । कुम्भं करोति । शरं लुनानि ।
 आदित्यं पश्यति । तत् त्रिविधमपि पुनरिबिधं । ईप्सितमनी-
 प्सितमुदासीनं चेति । गुडं मक्षयति । अहिं लंघयति । वने व्याघ्रं

परयति । ग्रामं गच्छन् वृक्षमूलान्युपमर्षति । पुनस्तद् द्विविधमपि
मुखममुख्यं चेति । अजां नयति ग्रामं । गां दोग्धि पयः । पुनः
सप्तधा च । तदुक्तं—

प्राप्यं विषयमृतं च निर्वर्त्य विक्रियात्मकं ।

कर्तुंश्च क्रियया चाप्यमीप्सितानीप्सितेतरत् ॥१॥ इति ।

क्रियते फटः । कृतः फटः । शत्यः फटः । प्राप्तेदको ग्राम
इत्यत्र मिद्कृन्हृत्सैरविहिते ऽभिधेयामावान्मिदकार्यत्वाच्च न
भवति । प्रधानं चामिहितमिति ।

३८१ । १। ४। २। हा अन्तरा अन्तरेण अति धिक्
निकपा समया इत्येतैर्भिर्मन्त्रैर्योगे उपाधौ परार्थे दद्यान्मृदः इव
विमक्ती भवति । परार्थमुपकारकं विशेषणं अप्रधानं । प्रधानं
विशेष्यमुपकार्यं । यदर्थमन्यदुपाधीयते स उपाधिः । दद्यादितौ ।
हा देवदत्तं वर्तयते व्याधिः । अन्तरा निपदं नीलं च विदेहाः ।
अन्तरेण पुरुषकारं न किञ्चित् । अतिशृद्धं कुरुन्मदद्वलं । धिग्
देवदत्तमयशः प्रशृद्धं । निकपा पर्ववन्नदी । समया ग्रामं ग्रामाः ।
हा तात धिक् मातरित्यादीं संबोधनतया विवक्षा न हादियोगे
वाया इति नेबू भवति । चकारो ऽनुक्तसमुच्चयार्थस्तेन बुभुक्षितं
न प्रनिभाति किञ्चित् । वृणीन्व मन्त्रे प्रतिभाति यत्त्वामित्यादि
सिद्धं ।

१ । अस्य स्थाने महाशृत्ता वार्तिकमुपलभ्येत । अन्तरान्तरेण
योगे । १ । ४ । ३ । इति सूत्रं च ।

३८२ । १पर्यभिसर्वोभयस्तस्त्यैः । १ । ४ । ३ ।
परि अभि सर्व उभय इत्येतैः शब्दैः तस्त्यांतैर्योगे उपाधौ इव्
भवति । परितो ग्रामं वसति । अभितो ग्रामं । सर्वतो ग्रामं ।
उभयतो ग्रामं वनानि । उपाधाविति किं ? प्रधाने वनादौ माभूत् ।

३८३ । द्विरुक्तैरघोऽभिः । १ । ४ । ४ । द्विरुक्तैः
कृताद्वित्वैः अघोध्युपरिभिः शब्दैर्योगे उपाधौ इव् विभक्ती
भवति । अघोघोग्रामं ग्रामाः । अध्यधिग्रामं ग्रामाः । उपर्युपरि
ग्रामं ग्रामाः । द्विरुक्तैरिति किं ? उपरि शिरसः शिखा ।

३८४ । ३कालाध्वन्यभेदे । १ । ४ । ५ । काले
अध्वनि च उपाधौ वर्तमानात् ङ्याम्भृदः अभेदे अत्यंत-
संयोगे द्रव्यादिना योगे इव् विभक्ती भवति । मासं गुडापूपाः ।
क्रोशं पर्वतः । अत्र द्रव्येनाभेदः । मासं कल्याणी । क्रोशं
कुटिला नदी । अत्र गुणेनाभेदः । मासमधीते । क्रोशमधीते ।
अत्र क्रिययाऽभेदः । ताया ईपो वा प्राप्सौ—

३८५ । कर्मैवाधिशीङ्स्थासः । १ । २ । ४० । अधि-
पूर्वाणां शीङ् स्था आस इत्येतेषां आधारो यस्तत्कारकं कर्म
संज्ञमेव भवति । ग्राममधिरोते । पर्वतमधितिष्ठति । प्रासादमध्यास्ते ॥
क्वपुनर्मा विभक्ती भवति । संज्ञो मा दे, इत्यनुवर्तमाने-

१ । अस्य स्थाने वार्तिकं महायृत्तौ ।

२ । अस्यापि स्थाने वार्तिकं ।

३ । अस्य स्थाने कालाध्वन्यविच्छेदे । १ । ४ । ४ । इति सूत्रं ।

३८६ । कर्तृकरणे^१ । १ । ४ । ३२ । कर्तरि करणे च कारके उपाधौ भा विभक्ती भवति । कर्तरि-देवदत्तेन कृतं । गुरुदत्तेन मुक्तं । ज्ञायाम्यां पीडयते निस्वः । कन्याभ्यां कस्येत बुधः । शत्रुभिः प्रहता मूर्खाः । करणे-दात्रेण तुनाति।परशुना धिनचि।लोचनाभ्यां बाधते बाला शृंगारैर्दन्वते मनः।

३८७ । प्रकृत्यादिभ्यः । १ । ४ । ३३ । प्रकृत्या-दिभ्यो भा भवति । प्रकृत्याभिरूपः । प्रायेण वैयाकरणः । गोत्रेण काश्यपः ।

३८८ । सहार्थेन । १ । ४ । ३४ । सहार्थेन योगे उपाधौ भा भवति । स च तुल्ययोगो विद्यमानता च । तत्र जात्यादिसंबंधे सति तुल्ययोगेवत्सेन सह गौः । पुत्रेण सहागतः । पुत्रेण सह मूलः । पुत्रेण सह श्रीमान् । मानृ पितृभ्यां सह धनवान् । पुत्रैस्तसह गार्गः । सचया योगे-सहैव ददाभिः पुत्रैर्मरं वहति रासर्भा ।

३८९ । येनांगिविकारेत्थंभावौ । १ । ४ । ३५ । येन अंगिविकारो विकृतत्वमित्थंभावोऽनेन प्रकारेण भवनं च लक्ष्यते तस्मादुपाधौ भा भवति । बद्धगा काणः । पाणिना कुपि । पादेन संत्रः । शिरसा खलतिः । इत्थंभावे-अपि भवान् कर्मंड-

१ । अस्मिन् सूत्रे "भा" इत्यधिकं महायुक्तौ ।

२ । अस्य म्यांतं प्रकृत्यादिभ्य उपमन्यमानमिति धार्मिकं तदुप कर्तृकरणे भा । १ । ४ । २९ । इत्यस्मिन् पूर्वतः भाशाब्दस्यानु-वृत्तां निष्ठायां पुनर्भाप्रहणेन लभ्यते ।

लुना छात्रमद्राक्षति । अपि भवान् अवदाताभ्यां नयनाभ्यां
कुनारमौक्षिष्ट । छात्रचामरैरर्हतं श्रद्धधाति स्म । छात्रत्वादिप्रका-
रमापन्नो मनुष्यः कमंडल्वादिना लक्ष्यते ।

३६० । हेतौ^१ । १ । ४ । ३६ । हेतौ वर्तमानात् ङ्या-
म्मृदो भा भवति । दानेन कुलं । विद्यया यशः । कन्यया शोकः ।
चित्ताचित्ताभ्यां परिग्रहाभ्यां कृश्यते लोक । फलैर्भज्यते वृक्षः ।

३६१ । संप्रदानेऽप् । १ । ४ । २४ । संप्रदाने कारके
अप् विभक्ती भवति । उपाध्यायाय गां ददाति । जिनदत्ताय
कन्यां प्रयच्छति । मातरपितराभ्यां कशिपुं वितरति । शस्त्रे-
भ्यस्तोर्वे राति । देवदत्ताय शलाघते । देवदत्तायापहनुते । तुभ्यं
रोचते मोदकः । मद्यं स्वादते धर्मः । देवदत्ताय शतं धारयति ।
देवदत्ताय राध्यति । देवदत्ताय प्रतिशृणोति । देवदत्ताय प्रति-
गृह्णाति । देवदत्ताय क्रुध्यति । देवदत्ताय द्रुह्यति ।

३६२ । तादर्थ्ये । १ । ४ । २५ । यन्निमित्तं किञ्चिद्
विबंद्यते तदर्थः । तस्य भावस्तादर्थ्यं । तस्मिन्नर्थे अप् विभ-
क्ती भवति । रथाय दारुः । कुण्डलाय हिरण्यं ।
संयमाय श्रुतं घृते, पुमान् धर्माय संयमं ।

१ । लौकिकफलमाधनयोग्यपदार्थो हेतुः कारणं । निर्मित्त-
मित्यर्थांतरं ।

२ । अस्य स्थाने नास्ति गूत्रं परं - अप्पदार्थार्थवलहितमुख-
राक्षैः । १ । ३ । ३१ । अनेन तदर्थेऽपि विभक्त्या सघचनमेव ज्ञापकमप्
विभक्ती तदर्थे भवतीति ।,

वर्म मोक्षाय मेधावी धनं दानाय मक्तये ॥ १ ॥

३६३ । शक्तार्थनमःस्वस्तिस्वाहावपड्स्वधाहितैः
। १ । ४ । २६ । शक्तार्थैः शब्दैः नमस्स्वस्तिस्वाहा
वपड्स्वधाहित इत्यंतेश्च योगे उपाधौ अप् विभक्ती भवति ।
शक्तो जिनदत्तो देवदत्ताय । मल्लो मल्लाय प्रभवति । नमोस्तु
परमेष्ठिने । स्वस्ति मातृपितृभ्यां । इन्द्रेद्राणीभ्यां स्वाहा ।
वपड् अग्निभ्यः । स्वधा उपाध्यायेभ्यः । हितं मातृपितृभ्यां ।
व्यस्य वा कर्तरीत्यतो वेति वर्ततमाने-

३६४ । मद्रक्षेमायुःसंहितात्थार्थैराशिष्यम् ! १ ।
४ । २६ । मद्रार्थैः क्षेमार्थैरायुर्थैः शर्मार्थैर्हितार्थैश्च शब्दैर्योगे
उपाधौ वर्तमानात् ङ्याम्भृदोर्वाऽङ्गिभक्ती भवति आशांविषये
पक्षे ता भवति । मद्रमस्तु जिनशासनाय । मद्रमस्तु जिनशास-
नस्य । भद्रमस्तु जैनाय । भद्रमस्तु जैनस्य । कल्याणमस्तु
जैनस्य । क्षेममस्तु संघाय । क्षेममस्तु संघस्य । कुशलमस्तु
संघाय । निरामयमस्तु संघाय । संघस्य वा । दीर्घमायुरस्तु भव्याय ।
बहुजीवितमस्तु भव्याय । भव्यस्य वा । शमस्तु प्रजाम्यः ।
शुभमस्तु प्रजाम्यः । शर्म अस्तु प्रजाम्यः । प्रजानां वा । हितं

१ । अम्य स्थाने—नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालंबवपड्योगे । १ ।
४ । २६ । इति ।

२ । अम्य स्थाने—अप्याशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलमुपहि-
तार्थैः । १ । ४ । ७७ । इति सूत्र ॥

मूयान्मित्राय । पृथ्य मूयान्मित्राय । हृद्य मूयान्मित्राय । मित्रम्भ
वा । अर्थो भवतु जैनाय । प्रयोजन भवतु जैनाय । कार्य
भवतु जैनाय जैनस्य वा । क्व पुन का—

३६५ । कापादाने । १ । ४ । ४१ । अपादाने कारके
का विभक्ती भवति । ग्रामादपैति । ग्रामादागच्छति । पर्वताद्
वरोहति । श्रद्धाद्भावत पतित । गच्छत सार्थादवहीन । देव
दत्तो जिनदत्तादागत । मेधौ परस्परतोऽपसर्पत । शृगाच्छरो
जायते । बीजादकुरो रोहति । तस्मादात्मान प्रतिलभमानो
नि सरतीति प्रतीयते । गगा हिमवत प्रभवति । महाहिमवतो
रोहित् प्रभवति । तत्र प्रथममुपलभ्यमाना ततो नि सरतीति
प्रतीयते । कुतो भवान् । पाटलिपुत्रात् । कुतो भवानागच्छति ।
पाटलिपुत्रादागच्छामीति प्रतीयते । गवेषुमत शाकास्य चतुषु
योन्नेषु । ततो निवृत्त्य गतेषु भवतीति प्रतीयते । कार्तिक्या
आग्रहायणी मासे । तत प्रमृति मासे गते भवतीति प्रतीयते ।
अधर्माज्जुगुप्सते । अधर्माद्विरमति । अधर्मात् मांमासते । धीमान्
अधर्मो दुःखहेतुरिति बुद्ध्या ततो निवर्तते इति प्रतीयते ।
धर्माद् प्रमाद्यति । भोचनात् पराजयते । अध्ययनात्पराभवति ।
भावेन ततोऽन्यो निभूय निवर्तते इति प्रतीयते । व्याघ्राद्विभेति ।
चौरैर्म्य श्रस्यति । चेतस क्षोभपूर्वक ततो निवर्तते इति प्रतीयते ।
चौरैर्म्य रक्षति । दस्युर्म्यन्त्रायते । तदुपघातविषयप्रतिशरेण
ततो निवर्तते इति प्रतीयते । यवेभ्यो गा धारयति । अकार्यात्

सृतं वारयति । कृपादंघं प्रतिषेधयति । ततो निवर्तयतीत्यर्थः ।
 कुशलात् पचति । आगमाच्छंसति । ततो गृहीत्वेत्यर्थः । बलाह-
 कात् विद्युत् द्योतते । ततो निस्त्य ज्योतिः विद्योतते । विद्योत-
 मान वा ततो निर्द्वावतीत्यर्थः । उपाध्यायादंतर्षते । उपाध्या-
 याल्लीयते । ततोऽदृश्यतयाऽपैतीत्यर्थः । माथुराः पाटलिपुत्रकेभ्यः
 आढ्यतराः । देवदत्ताज्जिनदत्तः पटुः । अयमस्मान्निर्लीयतेधिकः ।
 अयमस्मादूनः । माथुरादयः पाटलिपुत्रकादिभिः आढ्यत्वादिना
 समृद्धास्ततोऽतिशयादिना धर्मेण विभक्ताः प्रतीयते । विभाग-
 श्चापायः । तद्विवक्षायामेव भवति । विवक्षांतरे तु यथाप्राप्त-
 विभक्त्यो भवन्ति । शृगं शरो जायते । अधर्मं जुगुप्सते । शत्रुन्
 पराजयते । ग्रंथिकस्य शृणोति । चौराणां विभेतीत्यादि ।

३६६ । प्यस्त्रे कर्माधारे । १ । ४ । ४२ । प्यस्य
 स्त्रे सति कर्मण्याधारे च कारके का भवति । प्रासादात्प्रेक्षते ।
 आसनाद् प्रेक्षते । यागात् प्रेक्षते । अत एव वचनात् प्यस्त्रं
 द्रष्टव्यं । प्यस्त्र इति किं ? प्रासादमारुह्य प्रेक्षते । आसने
 निषिश्य प्रेक्षते । कर्माधारे इति किं ? पात्राय प्रदाय गतः ।

३६७ । दिक्छब्दान्यात्पार्थञ्चुदस्वाहीतराराद्व-
 ह्निर्घुक्ते । १ । ४ । ४३ । दिक्छब्दैरन्यार्थैरन्चुषु आ आहि
 इतर आरात् गहिम् इत्येतेः शब्दैर्घुक्ते उपाधी का विभक्तौ
 भवति । दृशि दृष्टाः दिक्छब्दाः इति देशकालादिवृत्तावपि
 दिक्छब्दा एव अत एव शब्दशब्दोपादानं । पूर्वो

ग्रामात् । अपरो ग्रामात् । पूर्वो, वसंतात् । अपरो वसंतात् ।
 अन्यार्थः--अन्यो देवदत्तात् । भिन्नो देवदत्तात् । अर्थान्तरो देव-
 दत्तात् । अब्बुद्यु-प्राग्ग्रामात् । प्रत्यग्रामात् । अवाग्
 ग्रामात् । उदग्ग्रामात् । आ-दक्षिणा ग्रामात् । उत्तरा
 ग्रामात् । आहि-दक्षिणाहि ग्रामात् । उत्तराहि ग्रामात् । इतर-
 इतरो देवदत्तात् । अस्य द्वितीय इत्यर्थः । आरात्-आरात्
 ग्रामात् । आरात् पर्वतात् । वहिस्-वहिर्ग्रामात् ।

३६८ । स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयात्करणे का वाऽ
 सत्त्वे । १ । ४ । ४६ । स्तोक अल्प कृच्छ्र इत्येतेभ्योऽ
 सत्त्ववाचिभ्यः करणे का विभक्ती वा भवति । पदे मा । स्तो-
 कान्मुक्तः, स्तोकेन मुक्तः । अल्पेन मुक्तः । कृच्छ्रान्मुक्तः । कृ-
 च्छ्रेण मुक्तः । कतिपयेन मुक्तः । कतिपयान्मुक्तः । असत्त्व इति
 किं ? स्तोकेन विषेण हतः ।

४०० । ता शेषे । १ । ४ । ६८ । शेषेऽर्थे विशेषे ता विभक्ती भवति । कारकाणामविवक्षा शेषः । ततो मृदर्यादतिरेकः स्वस्वाम्यादिर्वा । नटस्य शृणोति । ग्रंथिकस्य शृणोति । स्वस्वामिसंबंधसमीपसमूहविकारावयवस्थानादयस्तार्थाः । 'राजः पुरुषः । मद्राणां राजा ।

प्रियाणां मधुरं वाक्यं कवीनां रसवद्वचः ।

गुरूणां वचनं हृद्यं साधूनामुत्तमं वचः ॥ १ ॥

ग्रामस्य समीपं । मापाणां राक्षयः । वारीणां वीचयः ।

देवदत्तस्य हस्तः । गवां स्थानं ।

४०१ । कर्तृकर्मणोः कृति । १ । ४ । ७६ । कर्तरि कर्मणि च कारके ता विभक्ती भवति कृति युक्ते । भवतामासि का । भवतां शायिका । स्त्रीलिंगे भावे पर्यायाहणोत्पत्तौ गबुरिति षुः । कर्मणि-वर्षशतस्य पूरकः । पुत्रपौत्रस्य दर्शकः । अपां सृष्टा । पुरां भेत्ता । कृति किं ? कृतपूर्वा कटं ।

४०२ । १ न् भिनलोकस्वार्थान्बुणाम् १ । ४ । ८२ । भि त ल उ उरु स्वार्थे आन् बुण इत्येतेषां प्रयोगे ता विभक्ती न भवति । कर्तृकर्मणोः कृतीति ता प्राप्ता प्रतिषिध्यते । जि-ओदनं मुक्त्वा । शक्तुन् पायं पायमादीयते । त-कृतः कटो देवदत्तेन । ल-ओदनं पचति । चैत्यालयं कारयामास । उः-कन्यामलंकारिष्णुः । घर्म चिकीर्षुः । उक-ग्राममागामुरुः ।

१ । अस्य स्थाने न क्षितलोकस्वार्थान्बुणाम् । १।४।७२ इति सूत्रं ।

ग्रामात् । अपरो ग्रामात् । पूर्वो, वसंतात् । अपरो वसंतात् ।
 अन्यार्थः--अन्यो देवदत्तात् । भिन्नो देवदत्तात् । अर्थान्तरो देव-
 दत्तात् । अब्नुद्यु-प्राग्ग्रामात् । प्रत्यग्ग्रामात् । अवाग्
 ग्रामात् । उदग्ग्रामात् । आ-दक्षिणा ग्रामात् । उत्तरा
 ग्रामात् । आहि-दक्षिणाहि ग्रामात् । उत्तराहि ग्रामात् । इतर-
 इतरो देवदत्तात् । अस्य द्वितीय इत्यर्थः । आरात्-आरात्
 ग्रामात् । आरात् पर्वतात् । वहिस्-वहिर्ग्रामात् ।

३६८ । स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयाक्षरणे का वाऽ
 सत्त्वे । १ । ४ । ४६ । स्तोक अल्प कृच्छ्र इत्येतेभ्योऽ
 सत्त्ववाचिभ्यः करणे का विमर्त्ती वा भवति । पक्षे भा । स्तो-
 कान्मुक्तः, स्तोकेन मुक्तः । अल्पेन मुक्तः । कृच्छ्रान्मुक्तः । कृ-
 च्छ्रेण मुक्तः । कतिपयेन मुक्तः । कतिपयान्मुक्तः । असत्त्व इति
 किं ? स्तोकेन विषेण हतः ।

३६९ । ३का चारादर्थैः । १ । ४ । ५२ । आरादर्थै-
 र्दूरार्थैरंतरार्थैश्च शब्दैरसत्त्ववाचिभिर्युक्ते का भवति ता च ।
 दूरं ग्रामात् । दूरं ग्रामस्य । दूरं ग्रामाभ्यां । दूरं ग्रामयोः । दूरं
 ग्रामेभ्यः । दूरं ग्रामानां । विप्रकृष्टं ग्रामात् । विप्रकृष्टं ग्रामस्य ।
 अंतरं ग्रामात् । अंतरं ग्रामस्य । अभ्यासं ग्रामात् । अभ्यासं
 ग्रामस्य ।

क्व पुनस्ता-

१ । यस्य स्थाने-दूरांतिकार्थैस्ताच । १ । ४ । ५२ । इति सूत्रं ।

४०० । ता शेषे । १ । ४ । ६८ । शेषेऽर्थे विशेषे ता विमक्ती भवति । कारकाणामविवक्षा शेषः । ततो मृदर्यादतिरेकः स्वस्वाम्यादिर्वा । नटस्य शृणोति । ग्रंथिकस्य शृणोति । स्वस्वामिसंबन्धसमीपसमूहाविकारावयवस्थानादयस्त्रार्थाः । राज्ञः पुरुषः । मद्राणां राजा ।

प्रियाणां मबुरं वावयं कवीनां रसवद्वचः ।

गुरूणां वचनं हृद्यं साधूनामुत्तमं वचः ॥ १ ॥

ग्रामस्य समीपं । माषाणां राशयः । वारीणां वीचयः ।

देवदत्तस्य हस्तः । गवां स्थानं ।

४०१ । कर्तृकर्मणोः कृति । १ । ४ । ७६ । कर्तरि कर्मणि च कारके ता विमक्ती भवति कृति युक्ते । भवतामासिका । भवतां शायिका । स्त्रीलिङ्गे भावे पर्यायार्हणोत्पत्तौ षबु-रिति षुः । कर्मणि-वर्षद्यतस्य पूरकः । पुत्रपौत्रस्य दर्शकः । अपां सृष्टा । पुरां मेत्ता । कृति किं ? कृतपूर्वा कटं ।

४०२ । १ न् क्तिनलोकस्वार्थान्बुषाम् १ । ४ । ८२ । क्ति त ल उ उक् स्वार्थे आन् बुष् इत्येतेषां प्रयोगे ता विमक्ती न भवति । कर्तृकर्मणोः कृतीति ता प्राप्ता प्रतिषिध्यते । जि-ओदनं भुक्त्वा । शक्तून् पायं पायनादीयते । त कृतः कटो देवदत्तेन । ल-ओदनं पचति । चैत्यालयं कारयामास । उः-कन्यामलंकारिष्णुः । धर्मं चिर्नीर्षुः । उक-ग्राममागामुकः ।

१ । अस्य स्थाने न क्षितलोकस्वार्थान्बुषाम् । ११४।७२ इति सूत्रं ।

स्वार्थः-सुकरः कटो भवता । सुज्ञानं तत्त्वं भवता । आनिति
प्रत्याहारः । पूर्यज्ञोः शान इत्यारभ्य तृनो नकारेण । लोके
भवमानः । चदिता जनापवादान् । बुण्-एधानामाहारको व्रजति ।

क्व पुनरीप् ।

४०३ । ईवाधारे १च । १ । ४ । ५४ । कर्तुः कर्मणो
वा क्रियाश्रयस्याधिकरणमाधारस्तत्र ईप् विभक्ती भवति ।
तेभ्यश्चारादर्थेभ्यः । आसने आस्ते । स्थाल्यां पचति । गंगायां
घोषः । गुरौ वसति । तिलेषु तैलं । दधिषु सर्पिः ।

स्तनयोः पतिते नेत्रे नेत्रयोः पतितं मनः ।

मृश्लु पादपाः सन्ति सन्ति गंगासु बालुकाः ॥ १ ॥

वार्तासु वर्तते बुद्धिः प्रियधर्मकथासु न ।

अन्यस्त्रीषु मनो याति कुलस्त्रीषु न गच्छति ॥ २ ॥

तेभ्यः-दूरे ग्रामस्य । अन्तिके ग्रामस्य ।

४०४ । ईक्तेनः कर्मणि । १ । ४ । ५५ । कस्य इन्वि-
षयस्य कर्मणि ईक्विभक्ती भवति । व्याकरणमर्धातमेनेति वि-
गृह्य-इन्पूर्वादित्यादिना इन् । अर्धाती व्याकरणे । आम्नीर्ता
चंदसि । परिगणित्ता वियद्गणिते । कप्रहणं किं ? कृन्पूर्वी
कट । मुक्पूर्वी ओदनं । इन्प्रहणं किं ? अतिगणितो गुरुं देवदत्तः ।

१ । अस्य स्थाने 'ईवाधिकरणे च । १ । ४ । ५४ । इति सूत्र ।

२ । अस्य स्थाने इन्विषयस्य कस्य कर्मणि ईक्वत्त्व्या इति
यानिक ।

४०५ । हेनौ^१ तद्युक्ते । १ । ५ । ५६ । कर्मणा युक्ते
हेतौ ईविविभक्ती भवति ।

चर्मणि द्वीपिनं हति दंतयोर्हति कुन्तर ।

केशेषु चमरीं हंति सीम्नि सीमलको हतः ॥ १ ॥

४०६ । यद्वावाद् भावगतिः । १ । ४ । ५७ ।

यस्य संबन्धिनो भावात् क्रियातो भावान्तरस्य गतिः प्रतिपत्ति-
भवति तस्मिन् ईविविभक्ती भवति । गोषु दुष्टमानास्तु गतः ।
दुग्धास्वागतः । प्रसिद्धेन गोदोहेनभावेन गमनमावो गम्यते ।
एवं नादितुर्थेषु वाद्यमानेषु गतः । देवार्चनायां क्रियमाणायां
आगतः । आश्रेषु कपायमानेषु गतः । पक्वेत्यागतः । ज्ञातेष्विति
क्रियासामर्थ्यात् गम्यते । गम्यमानोऽपि भावः सुबुत्पत्तिनिमित्तं
भवति । यथा ग्रामे वृक्षः । वृक्षे शाखति ।

४०७ । ता चानादरे । १ । ४ । ५८ । यद्वावाद्वावांः

तरगतिस्तत्र ता भवति ईप् च अनादरे अवज्ञाने गम्यमाने ।
रुद्रतो लोकस्य प्रात्राजीत् । रुद्रति लोके प्रावाजीत् । क्रोशतो
बधुवर्गस्य प्रात्राजीत् । क्रोशति बन्धुवर्गे प्रात्राजीत् । किमपि
बहूनां बद्धतामय याति साधुमार्गेण । किमपि बहुषु बद्धस्तु याति
साधुमार्गेण । तस्मिन्नाक्रोशति तपसानादृत्य प्रात्राजीत् । कथं
मनुष्याणां क्षत्रियाः शूरतमाः । अध्वगानां धावन्तः शीघ्रतमाः ।
गवां कृष्णाः गाः संपत्तर्क्षरतमाः इति वा । जातिक्रियागुणैः

समुदायादेकदेशनिर्द्धारणं प्रतिसंविधाववक्षायां ता भवति आधार-
विवक्षायां ईप् च । यथा वृक्षस्य शाखा । वृक्षे शाखा इति ।
व्यस्य वेत्यनुवर्तमाने—

४०८ । तुल्यात्थैर्भा । १ । ४ । ८८ । तुल्यार्थै-
रुपमेयवचनैर्युक्ते उपाधौ उपमाने भा भवति ता च । मात्रा
तुल्यः । मातुः तुल्यः । पित्रा समानः । पितुः समानः । देव-
दत्तेन सदृक् । देवदत्तस्य सदृक् । इप्चैनेनेति अनुवर्तमाने—

४०९ । काचर्ते । १ । ४ । ४६ । ऋतेशब्देन युक्ते
का विभक्ती भवति इप्च । ऋते धर्मात्कुतः सुखम् । ऋते धर्म
कुतः सुखम् ।

४१० । प्रथग्नाना भा च । १ । ४ । ७ ।
प्रथग्नाना इत्येताभ्यां युक्ते उपाधौ भा भवति का च । प्रथग्
देवदत्तेन जिनदत्तः । प्रथग् देवदत्तात् । नाना देवदत्तेन
देवदत्तात् ।

४११ । विना तिष्ठः । १ । ४ । ८ । विनाशब्देन
युक्ते उपाधौ अनंतरोक्ता माकेपः विभक्त्यः भवंति । विना
ध्यानेन । विना ध्यानात् । विना ध्यानं कुतो मोक्षः ।

४१२ । हेतौ, सर्वाः प्रायः । १ । ४ । ४० । हेता-
वित्त्वर्थनिर्देशपरोनुर्तते । अयं तु शब्दनिर्देशः । हेतुः कारणं
निमित्तं प्रयोजनमिति पर्यायः । हेतुशब्दपर्यायप्रयुक्ते हेत्वर्थे

१ । अस्य स्थाने—प्रथग्विनानानाभिर्भा वा । १ । ४ । ४१ । इति ।

२ । अस्य स्थाने का हेतौ । १ । ४ । ३५ । इति सूत्रं ।

तद्वाचिनो डयाम्मृदः सर्वाः विभक्त्यः प्रायेण भवन्ति । धनेन हेतुना वसति । धनाय हेतवे वसति । धनाद्धेतोर्वसति । धनस्य हेतोर्वसति । धने हेतौ वसति । एवं कारणनिमित्तप्रयोजनशब्दैरपि योगे नेयं । इत्याद्यनेकमेदभिन्नो विभक्त्यर्थोऽधिगतव्यः ।

इति विभक्त्यर्थमिन्द्रि ।

एवं शक्तियावतारे नामद्वितीयं समाप्तं ।



अथ सवृत्तमनुवर्णयिष्यामः ॥

तच्च सुमतत्वात् सुवन्तपदाश्रितत्वाच्च पदविधिः । स च समर्थपदसंघटितत्वात् समर्थः । तत् सामर्थ्यं द्विधा । एकार्थीभावो व्यपेक्षा च । तत्र प्रथमार्थानां परस्परसंबन्धिनां पदानामेकार्थी-मवनेकार्थीभावः । समाप्तं यः पदैरुच्यते स च “स” इति सामान्यसज्ञां लभते । ह प य र व इन्द्रा इति विशेषसंज्ञाश्च । पदानां परस्परं प्रत्याकांक्षा व्यपेक्षा वास्यविषया । तत्र हस्वि-विधः । पूर्वपदार्थप्रधान उत्तरपदार्थप्रधान अन्यपदार्थप्रधानश्च । तत्र पूर्वपदार्थप्रधाने-अधि स्त्री । दुस् यवन । सु मद्र । निम् मक्षिका । निम् शीत । अति कमल । इति पूज्यपाद । अनु स्थ । अनु रूप । सह मन । प्रति अर्थ । अनु ज्येष्ठ । सह-चकी । सह वृत्त । सह तृण । उप कुम्भ । सह प्रामृत । इति स्थिते-अधि-प्रभृतिभ्य पूर्वपदेभ्यो ऽभिभ्यः श्लेषित्युच्चनसामर्थ्यादेकवचन सु । स्त्रीशब्दात्सुप् । यवनादिभ्यस्ता । मागे चानुप्रतिपरिणा इति अर्धशब्दादिप् । चक्रतृणाभ्यां टा । प्रामृतशब्दादिप् । सुप्

सुपेत्याधिकृत्य स इति संज्ञा क्रियते । पदाश्रयं कार्यमिदमित्यु-
पस्थितमिदं परिभाषासूत्रं ।

४१३ । समर्थः पदविधिः । १ । ३ । १ । पदयोः
पदानां वा यो विधिर्विधीयते स समर्थानामेव यथा स्यादिति
सति सामर्थ्ये द्विधा वाक्यपरिसमाप्तिर्लक्ष्यते लोकवत् । प्रत्येकं,
समुदाये च । तत्र प्रत्येकं तावत् देवदत्तगुरुदत्तजिनदत्ताः परि-
धाप्यन्तामित्युक्ते प्रत्येकं परिधानक्रिया परिसमाप्यते न समुदाये ।
गर्गाः शतं दंढ्वन्ताम् इति राजानो हिरण्यार्थिनो भवन्ति समुदायेन
दण्डयन्ति न प्रत्येकं । तथा शास्त्रेऽपि क्वचित् प्रत्येकं परिसमाप्यते ।
यथा आदेगैप् इत्याकारादिषु ऐप्संज्ञा न समुदाये । तथा ससंज्ञा
समुदाये न प्रत्येकमिति समुदायस्य संज्ञायां सत्यां-ह इत्यधिकृत्य-

४१४ । भिः^१ सुप्वृद्ध्यर्द्ध्यर्थाभावातीत्यसंप्रति-
शब्दाख्यातिपश्चाद्यथायुगपत्संपत्साकल्यातिं । १ ।
३ । ५ । सुविति सुवर्थोऽधिकरणादिः । व्यृद्धिः ऋद्धेरभावः ।
ऋद्धिः विभूतेराधिक्य । अर्थाभावः धर्मिणोऽसत्त्वं । अतीतिरती-
तत्वं । असंप्रति उपभोगादेर्वर्तमानकालप्रतिषेधः । शब्दस्य स्या-
तिः प्रथा । पश्चात् पाश्चात्यः । यथार्थाः योग्यतासादृश्यवीप्सो-
त्तरपदार्थानतिवृत्तयः । युगपद् युगपदर्थः । संपत् अन्यूनत्वं ।
साकल्यमनविशेषः । अन्तोऽभ्यासोऽवसानं च । एतेन्वर्थेषु

१ । अस्य म्याने श्लिः विभक्त्यभ्यासस्यर्द्ध्यर्थाभावातीत्यसंप्रतिवृद्धि-
शब्दप्रभयपश्चाद्यथानुपूर्व्ययोगपदासपत्साकल्यातिं नोस्ता । १।३।५ ।
इति सूत्रं महावृत्ती ।

वर्तमानं शिसंज्ञकं सुव्रतं समर्थं सुवेतेनोत्तरपेदेन समर्थेन सह सम-
स्यते । विवक्षायां ह् इति विशेषसंज्ञा च भवति । तत्र वेति विकल्पा-
भिकाराभावादसति स्वपदवाक्ये तदर्थद्योतनोपायेनास्वपदविग्रहे-
णार्थः प्रदर्श्यते । स्त्रीषु वर्तते । यवनानां व्युद्धिः । मद्राणां ऋद्धिः ।
मद्विक्रमामभावः । शीतस्यातीतिः । कंचलस्यायमकालः । पूज्य-
पादस्य शब्दस्यातिः । रथानां पश्चात् । रूपस्य योग्यं । व्रतस्य
महत्वं । अर्थमर्थं प्रति । ज्येष्ठाना अनतिक्रमः । चक्रिणा युगपत् ।
वृत्तस्य सपत् । तृणेन सह । कुंभस्य समीपं । प्राभृतमतं कृत्वे-
त्येवं हसंज्ञायां सत्यां-कृद्धृत्सा इति मृतसंज्ञाप्रतिलभात् सुपो
धुमृदोरिति सुप उप् ।

४१५ । चोक्तं पूर्वं^१ । १ । ३ । १०६ । साधिकारे
वया निर्दिष्टं पूर्वं प्रयोक्तव्यं । इति अधिप्रभृतीनां पूर्वनिपातः ।
हश्चानि नप् । प्रो नपीति प्रादेशः । दद्याम्मृद इत्याधिकृत्य पुनः
स्वादिविधिः ।

४१६ । हात् । १ । ४ । १३६ । ह्मविधेरुत्तरन्य सुप
दप् भवति । अधिसि ।

४१७ । नानांस्त्वकायाः । १ । ४ । १७० । हाद-
कारांतात् परस्य सुप उप् न भवति अमादेशस्तु भवति अकायाः ।
दुर्यवनं । सुमद्र । निर्भक्षिक । निर्गीत । अतिकवल । इति
पूज्यपादं । अनुरर्थं । अनुत्पं । सहस्य सः । द्याविति

१ । अम्य स्यान् चोक्तं न्यङ् । १ । ३ । ९३ । पूर्वं । १ । ३ । ९७ ।
इति सूत्रद्वयं ।

वर्तमाने—

४१८ । हेऽकाले । ४ । ३ । २४८ । हसे सहस्व सादेशो भवति अकालवाचिनि द्यौ परतः । इति सादेशः । सप्रतं । प्रत्यर्थं । अनुज्येष्ठं । सचक्रि । सर्वृत्तं । सतृणं । उपकुंभं । सप्राभृतं । एवं सर्वत्रः सुप्सु योज्यं ।

४१९ । १भाया वा । १ । ४ । १७१ । हसादकारांतात् परस्या भाया अमादेशो वा भवति । दुर्यवनं कृतं । दुर्यवनेन कृतं । दुर्यवनाभ्यां, दुर्यवनैः कृतं । अकाया इति वचनात् काया अक्ष भवति । दुर्यवनात् । दुर्यवनाभ्यां । दुर्यवनेभ्यः ।

४२० । ईपः । १ । ४ । १७२ । हादकारातात् परस्या ईपो वा अमादेशो भवति । दुर्यवनं निषेहि । दुर्यवने, दुर्यवनयोः, दुर्यवनेषु निषेहि ।

४२१ । स्थिनवृद्धेः । १ । ४ । १७३ । स्थिसंज्ञाया नदीलक्षणात् ऋद्विलक्षणाच्च हादकारांतादीपो नित्यममादेशो भवति । एकविंशति भारद्वाजं । पंचाशतगौतमं । नदी-द्वियमुनं । सप्तगोदावरं । ऋद्धि-सुमद्रं निषेहि । सुमगधं निषेहि ॥ यावन् श्रोदन । यथा वृद्ध इति स्थिते—उभयत्र वाः । यावान् श्रोदन । ये ये वृद्धा इति विगृह्य—

४२२ । यावद्यथैवानिवे । १ । ३ । ६ । यावद्

१ । २ । अनयोः स्थाने - ईद्वभयोर्विभाया । १।४।१५३ । इति सूत्रं महावृत्ती ।

३ । यावद्यथावधृत्यसादृश्ये । १ । ३ । ६ । इति सूत्रमस्य स्थाने ।

यथा इत्येती शब्दौ सुवन्तौ एवार्थेऽनिवार्थं च गम्यमाने सुवन्तेन सह हसो भवति । प्रसक्तस्य परिभाषावधारणमेवशब्दार्थः । सादृश्याभाषोऽनिवशब्दार्थः । पूर्ववदन्यत् । यान्दोदनमतिथीन् भोजय । यथावृद्धं साधूनर्चय ॥ उत्तरपदार्थप्रधाने-सूपं प्रति इति स्थिते-सूपशब्दाद् हम् । प्रतिशब्दात्सुः । सूपस्य मात्रा इति विगृह्य-

४२३ । प्रतिनाऽल्पे^१ । १।३।७ । प्रतिशब्देन अल्पेऽर्थे वर्तमानेन सुवन्तेन सुवन्तं पूर्वपदं समम्यते । स इति सानान्यसंज्ञा ह इति विशेषसंज्ञा भवति । पूर्ववदन्यत् । सूपप्रति । एव शकप्रति । घृत्रप्रति । इत्यादि ।

४२४ । परिणाऽस्यक्षशलाकाः^२ । १।३।८ । म्भिसंज्ञमक्षशब्दशलाकाशब्दौ च सुवन्तं सुवन्तेन परिणा सह नमस्यते हसो भवति । स्थि-एकेनेदं न तथा वृत्तं यथाजये एरुपरि । द्विपरि । त्रिपरि । चतुष्परि । अक्षेणेदं न तथा वृत्तं यथाजये अक्षपरि । शलाकया नेदं तथा वृत्तं यथाजये शलाकापरि । परिणोति किं ? मां मत् सुवन्तमात्रेण । स्यादय इति किं ? पाशकेनेदं न तथा वृत्तं यथा जये । अन्यपदार्थप्रधाने नदीभिश्चेति वर्तमाने-

४२५ । म्यी^३ । १।३।९ । सुवन्तं नदीवाचिभिः सुवन्तैः

१ । अस्य म्याने - स्तोत्रे प्रतिना । १ । ३ । ७ । इति सूत्रं ।

२ । अस्य म्याने-परिणाऽक्षशलाकामग्याः । १।३।८ । इति सूत्रं ।

३ । अस्य म्याने - ध्वावन्यपदार्थः । १ । ३ । ९ । इति सूत्रं ।

सह हसो भवति खुविषये । प्रतिपदे नात्र संज्ञा गम्यते । इति नित्यः सविधिः । सादृश्यमात्रेणार्थकथनाय विग्रहः । उन्मत्तगंगा यस्मिन्निति उन्मत्तगंगं । लोहितगंगं । शनैर्गंगं । तूष्णीगंगं । एवं नामानो देशाः ॥ केश केग । दण्ड दगड । इति स्थिते-सर्वतो जम् । केशाश्च केशाश्च परस्परस्य ग्रहणं यस्मिन् युद्धे । दण्डाश्च दण्डाश्चान्योन्यग्रहणं यस्मिन् युद्धे इति विग्रह-

४२६ । 'अत्रे ग्रहणे प्रहरणे च सरूपं युद्धे । १।३।१६। गृह्णति यस्मिन् तत् ग्रहणं । प्रहरंति येन तत् प्रहरणं । अर्थे कर्मव्यतिहारे वर्तमाने ग्रहणे प्रहरणे च समानश्रुतिकं सुवतं प्रत्यासत्त्या तत्रैव वर्तमानेन सुवतेन सह हसो भवति युद्धेऽभि-धेये । पूर्ववदन्यत् । सांत इति वर्तमाने—

४२७ । अ इच् । ४।२।२०१ । अर्थे यः सविधिरक्तः तदत इच् त्यो भवति । चकारः तिष्ठद्गवादिषु इजिति विशेष-णार्थः । एरित्यकारस्य सं ।

४२८ । इच्यात् । ४।३।२६८ । अ इजिति य इजुक्तस्तदंते धौ पूर्वस्य प्रायः आकारो भवति । ततः स्वादयः । केशेषु च केशेषु च गृहीत्वा युध्यंते तत् केशाकेशीत्युच्यते । एवं कचाकचि । दडैश्च दडैश्च प्रहृत्य युध्यंते तद् दंडादंडि । मुष्टामुष्टि । प्राय इति किं ? अस्यसि । प्राय इत्याधिकारात् क्वचिदाकारो न भवति ॥

इति हसः ।

अथ पः ।

पसो द्विप्रकारः । पूर्वपदार्थप्रधान उत्तरपदार्थप्रधानश्चेति । तत्र पूर्वपदार्थप्रधानो यथा- पूर्व काय इति स्थिते- पूर्वशब्दात्सुः । कायशब्दात् डम् । पूर्व कायसेति विगृहे—

४२९ । पूर्वापराधरोत्तरमभिन्नेनांशिना । १ । ३ ।

६७ । अंशोऽवयव एकदेशस्तद्वान् अंशी । पूर्वादीनि सुवतानि अशवाचीनि अशिवाचिना सुवतेनाभिन्नेन सह पसो भवति । पूर्ववदन्यत् । पूर्वकायः । एवमपरकायः । अवरकाय । उत्तरकाय ॥ अर्द्ध पिप्पल्या इति विगृह्य—

४३० । अर्द्धेक्षप् । १ । ३ । ६२ । अर्द्धमित्येतन्नपुं-

सकलिंगं अंशवाचि सुवतं सुवतेनाशिवाचिना सह पसो भवति न चेत्सोऽर्शा भिन्नः । पूर्ववदन्यत् । स्त्रीगोर्नीच इति प्रादेश-प्राप्तः नारीयसो वे-इति प्रतिपिद्धः । अर्द्धपिप्पलं । अर्द्धकोशातर्का । अर्द्धखट्वा ॥ उत्तरपदार्थप्रधानो यथा- धर्म श्रित इति स्थिते- धर्मशब्दादम् । श्रितशब्दात्सुः । धर्म श्रित इति विगृह्य—

४३१ । 'इप्नच्छ्रितादिभिः । १ । ३ । २२ । इचंतं

पूर्वपदं ताम्यां प्राप्तापत्ताम्यां श्रितादिभिश्च सुवतैः सह पसो भवति । पूर्ववच्छेपं । श्रितशब्दस्य क्रियावानित्वाद्वाच्यलिंगता । धर्मश्रितः । धर्मश्रिता । धर्मश्रितं । एवं दुःस्वार्तातः । इत्यादि ॥ शंकुला खण्डवदिति स्थिते- शंकुलाशब्दाद्वा । खण्डवच्छब्दात्सुः ।

१ अम्य म्याने-इप्नच्छ्रितातीतपतितगतात्यस्नैः । १ । ३ । २१ । इति सूत्रं महावृत्तौ ।

शकुलया कृत स्वडवानिति विगृह्य-

४३२ । १भा तत्कृतयार्थेनोने । १ । ३ । २८ ।

मात मातार्थकृतार्थया गुणोक्त्या अर्थशब्देन ऊनवाचिभिश्च सह पसो वा भवति । गुणोक्तोर्विन्मतोरुप् । शकुलाखड । वृत्तौ कृतशब्दाथोऽनर्भूत इति न कृतशब्द प्रयुज्यते । एव गिरि काण । क्षारशुक्लः । पदपट्ट । धान्यार्थ । माषेन । माषवि कल ॥ आत्मन् कृत । छात्र लून इति स्थिते आत्मन्छात्रशब्दाभ्या टा । कृत्स्नशब्दाभ्या मु । आत्मना कृत । दात्रेण लून । इति विगृह्य-

४३३ । साधनं कृता बहुलं । १ । ३ । ३० । साधन

कारक क्रियानिर्वर्त्तक तद्वाचि भात पूर्वपद कृतेन सह पसो भवति बहुल । शेष पूर्ववत् । नो मृदते स्वमिति नख । आत्मकृत । दात्रलून । एव परकृत । परशुद्विन्न ॥ रथय दारु । कुडलाय हिरण्य । इति विगृह्य-

४३४ । २अप्प्रकृतितदर्थार्थादिभिः । १ । ३ । ३१ ।

प्रकृति परिणामि द्रव्य । तद्वाचिना मुनतेनोत्तरपदेन अर्थाद् विकृतियाचिपूर्वपद अवत् तदर्थार्थशब्देन तदादिभिश्चान्यै सह पसो भवति । अन्यत् पूर्ववद् । रथदारु । कुडलहिरण्य । एव पित्रे इद पित्रर्थ । देवाय बलि देवबलि । प्रनाम्यो हितप्रनाहित । इत्यादि ॥ वृकात् भी । चौरेभ्यो भयनिति विगृह्य-

१ । अस्य म्याने भा गुणोक्त्यार्थनोने । १ । ३ । २७ । इति सूत्र ।

२ । अत्र तदर्थार्थबलिहृतमुत्तराक्षिते । १ । ३ । ३१ । इति सूत्र ।

४३५ । का भ्यादिभिः^१ । १ । ३ । ३३ । कांतं पूर्व-
पदं भी इत्येवमादिभिः सुवर्तैः सह पसो भवति । पूर्ववच्छेपं ।
वृकभीः । चौरमयं । मृत्युमयं ॥ मोक्षस्य मार्गः । स्वर्गस्य
सुखमिति विगृह्य--

४३६ । ता । १ । ३ । ७० । तांतं पूर्वपदं सुवर्तेन
सह पसो भवति । पूर्वमिवाभ्यन्तत् । मोक्षमार्गः । स्वर्गसुखं । एवं
जिनधर्मः । राज्ञः पुरुषः राजपुरुषः । एव राज्ञः गांक्षीरं राजगो-
क्षीरं ॥ अक्षेषु शौड । पानेषु शौडः इति विगृह्य--

४३७ । ईप् शौडादिभिः^२ । १ । ३ । ३५ । ईवंत
पूर्वपदं शौडादिभिरुत्तरपदैः सुवर्तैः सह पसो भवति वा । अन्यन्
पूर्ववत् । अक्षशौडः । पानशौडः । एवं ऋद्धे धूर्तः ऋद्धधूर्तः ।
इत्यादि ॥ नञ् गो । नञ् अश्व । इति स्थिते- नकार इत्
नञोऽनिति विशेषणार्थः । उभयत्रापि सुः । न गौः । न अधः ।
इति विगृह्य--

४३८ । नञ् । १ । ३ । ६५ । ननित्येतद् सुवर्तं सुवर्तेन
सह पसो भवति ।

४३९ । नञोऽन् । ४ । ३ । २४१ । नजः अनादेशो
भवति द्यौ परतः । अर्चीति पुनरनादेशसामर्थ्यात् अचि नख
न भवति । अदोऽनन्ने इति निर्देशात् ढमुडागमो न भवति ।

१ । अम्य न्याते - का भीभिः । १ । ३ । ३२ । इति सूत्रं ।

२ । ईप् शौडैः । १ । ३ । ३५ । इदमस्य स्थानं सूत्रं ।

अग्नैः । अनश्च ॥ इति सामान्यपः ॥

अथ यसः ।

यसो द्विप्रकारः । उत्तरपदार्थप्रधानः पूर्वपदार्थप्रधानश्चेति । तत्रो-
त्तरपदार्थप्रधानो यथा-पूर्व स्नातः पश्चादनुलिप्तः । इति विगृह्य-

४४० । पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलं यश्चै-
काश्रये । १ । ३ । ४२ । पूर्वः कालो यस्य स पूर्वकालः ।
तद्वाचि एक सर्व-जरत् पुराण नव केवल इत्येतानि च
सुवंतानि सुवतैः सह य. संज्ञः सो भवति पसश्च एकाश्रये
समानाधिकरणे । पूर्ववदन्यत् । स्नातानुलिप्तः । एवं पूर्व
कृष्टः पश्चान्नधिकृतः । एकश्च स पुरुषश्च स एकपुरुषः । सर्वे
च ते देवाश्च ते सर्वदेवाः । जरती च सा गौरश्च सा जरद्गवी ।
पुराणश्च स पुरुषश्च स पुराणपुरुषः । नवं च तत् अन्नं च
नवान्नं । केवल च तत् ज्ञान च केवलज्ञानं । यसंज्ञायां पुंव-
द्यजातीयदेशीय इति पुंवद्भावः । पसंज्ञायां च पेंऽगुलेरित्यधिकृत्य
गोरद्धृदुपीति टः सिद्धः । नीलं च तत् उत्पलं चेति विगृह्य—

३४१ । विशेषणं विशेष्येणेति । १ । ३ । ४८ ।

अनेकप्रकाराधारतया प्रतीतं वस्तु विशेष्यं । प्रकारांतरेभ्यो
व्यावृत्त्यैकत्र प्रकारे व्यवस्थापनप्रवणं विशेषणं । विशेषणवाचि
सुवतं विशेष्यवाचिना सुवतेन सह यसो भवति पसश्च
एकाश्रये । पूर्वमिवान्यत् । नीलोत्पलं । एवं कृष्णतिलः । कृष्ण-
कम्बलः । इत्यादि । फडारश्च स जैमिनिश्च स इति विगृहे-यस
सति नित्यं पूर्वनिपाते प्राप्ते—

४४२ । ये कडारादयः^१ । १ । ३ । १२६ । यसे
कडारादयः पूर्व वा प्रयोक्तव्याः । इति विकल्पेन पूर्वनिपातः ।
कडारजैमिनिः । जैमिनिकडारः ॥ पूर्वपदार्थप्रधानो यथा-
क्षत्रियश्च स भीरुश्च स इति विगृह्य—

४४३ । कुत्स्योऽपापा^२णकैः । १ । ३ । ४५ । पापा-
णकवर्जितैः सुवंतैः अर्थात् कुत्स्यैः सह कुत्स्यवाचि सुवंतं
यसो भवति पसश्च एकाश्रये । पूर्ववदन्यत् । क्षत्रियभीरुः ।
भिक्षुविटः । वैयाकरणखसूचीत्यादि ॥ विशेष्यत्वात् क्षत्रियादेरत्र
प्राधान्यं । मयूरश्च स व्यंसकरश्चेति विगृहे—

४४४ । मयूरव्यंसकादयश्च । १ । ३ । ६३ । मयूर-
व्यंसक इत्येवं प्रभृतयः कृतवृत्तिपूर्वनिपाता निपात्यते । मयूरव्ये-
सकः । एवं धातुव्यंसकः । इत्यादि ॥ इति यसः ।

अथ रसः ।

रसस्त्रिविधः । हृद्विषयः, क्षुपरः, समाहारार्थश्चेति । तत्र
हृद्विषये यथा-पंचन् कपाल इति स्थिते उभयत्रापि गृह्य । पंचसु
कपालेषु संस्कृतामिति विगृह्य— संस्कृतेऽर्थे हृदुरपस्त्यने नदुग्धेः
प्रागेव—

४४५ । स्थि^३ः समाहारे च रश्चाज्जौ । १ । ३ । ४४ ।
स्थिसंज्ञावाचि सुवंतं सुवंतेन सह पसो भवति यश्च एकाश्रये

१ अम्य स्थाने-ये कडाराः । १ । ३ । १२६ । इति गृह्य ।

२ । अस्य स्थाने-कुत्स्यं कुत्स्यैः । १ । ३ । ४५ । यथा-
कुत्स्यैः । १ । ३ । ४५ । इति गृह्यार्थः ।

३ । अस्य स्थाने-द्विषयं स्थि । १ । ३ । ४४ ।
रश्च । १ । ३ । ४४ । इति गृह्यार्थः ।

द्वौ च परतः द्वादिषये समाहारे चार्थेऽभिधेये रसंज्ञरश्च न
चेत्सोयं खौ भवति । यः प्राप्तः । तत्रेति वर्तमाने-

४४६ । संस्कृतं भक्ष्यः^३ । ३ । २ । १८ । तत्रेति ईष्
समर्थात् संस्कृतमित्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं स्यो भवति यत् नत्
संस्कृतं भक्ष्यश्चेद्भवति । प्राग् द्वोरण् । सुप उप् । अणस्तु-

४४७ । रादुवनपत्ये । ३ । १ । १०६ । रादनुमंतात्
परो षः प्राग्द्वीषोऽपत्यवार्जितोऽजादिर्हत् तस्योप् भवति ।
इत्युप् । ततः स्वादयः । पंचकपालः पुरोडाशः । पंचसु गुरुपु
भव. पंचगुरुर्नमस्कारः ॥ घुपरो यथा-पंचन् गो धन इति
स्थिते- पंचन्गोशब्दाभ्यां जस् । धनशब्दात् सु । पंच गावो
धनमस्येति विगृह्य एकार्थमिति त्रिपदो वसः । धनशब्दे द्यौ-पंचन्-
शब्दस्य गोशब्देन पसो रसश्च । ततः पेंऽगुलेरिति वर्तमाने
गोरह्दुपीति टः सांतः । अवादेशः । द्यौ च सविधिः । घु च
सविधौ भवतीति नित्यः सविधिः । किं घुः ?

४४८ । उत्तरपदं द्युः । ३ । १ । १२७ । से यदुत्तरपद
तत् घुसंज्ञ भवतीति द्युः । पंचगवधनः । एवं पंच गावः प्रिया
अस्येति पंचगवप्रियः । गावो रादिति टः । समाहारे- अनेकम्य
कथंचिदेकत्वं समाहारः । तदर्थे यथा-पंचानां प्लानां समाहारः
इति विगृह्य समाहारार्थे यसे रसे च सुप उप् । रः समाहारे-सद्य
पात्राद्यदिति स्त्रीलिङ्गत्वात् रादिति ङीः । ऐडर्घ्यामित्यकारस्य स

ततः स्वादिः । पंचपूली । दशपूली । पण्यगरी । इत्यादि ॥
इति रसः ।

अथ वसः ।

वमश्चतुर्विधः । पूर्वपदार्थप्रधान उत्तरपदार्थप्रधान उभयपदार्थ
प्रधान अन्यपदार्थप्रधानश्चेति । तत्र पूर्वपदार्थप्रधानो यथा-आसन्नाः
दशानामिति विगृह्य-अवान्यार्थेऽनेकं वामिति वर्तमाने-

४४६ । संस्येये^१ स्थिनासन्नादूराधिकाध्यर्द्धार्द्धा-
दिडड् च । १ । ३ । ८२ । आसन्न अदूर अधिक अध्यर्द्ध
इत्येतानि अर्द्धपूर्वडडंतानि मिसंज्ञानि च सुवजानि संस्येये
वर्तमानेन स्थिसंज्ञावाचिना सह वसो भवति । पूर्ववदन्यत् । स्थि-
षाडवह्लोमिति डः । डिति टैः सं । ततः स्यादयः । आसन्न-
दशाः । एवं अदूरा दशानामिमे अदूरदशाः । अधिकदशाः ।
इत्यादि । उत्तरपदार्थप्रधाने यथा- द्वि द्यन् इति स्थिते-द्विश-
ब्दात् कालाध्वन्वभेदे इतीप् । द्यन्शब्दाज्जम् । द्वौ वारौ
दशोति विगृह्य-

४५० । स्थि^२ः सुज्वार्थे । १ । ३ । ६३ । सुजये
वाऽन्थे च म्विसंज्ञावाचि सुवतं संस्येये वर्तमानेन स्थिसंज्ञावा-

१ अन्य स्थाने मस्यंयं मस्यया इत्यासन्नादूरमस्यं । १ । ३ ।

८७ । इति योगो महायुक्तौ ।

२ । मस्य स्थाने नान्त्यपरं सूत्रं परसुपस्यं च सूत्रं मस्यामह-
णात् नो विहितः ।

चिना सुवन्तेन वसो भवति । सुजर्थो वारः काल इत्युच्यते
 स चाभ्यावर्तमानया क्रियया सह संबध्यमानो द्विः संख्यायते
 अत्र भवतिक्रियाभ्यावृत्तिः । दशभावो हि द्विरावर्तते । द्वयर्थः
 पुनः पुनः पाठ आवृत्तिः । पूर्ववदन्यत् । स्थिवाद्बहोरिति ङः
 डिति टैः खं च । वसस्याश्रयर्लिङ्गत्वात् त्रिष्वपि लिंगेषु नेया
 द्विदशाः पुमांसः । द्विदशाः स्त्रियः । द्विदशानि वस्त्राणि । वि
 तिरित्यर्थः । एवं त्रीन् वारान् दश त्रिदशाः । चतुरो वारान् द
 चतुर्दशाः । पंचदशाः । इत्यादि ॥ उभयपदार्थप्रधानो यथा
 द्विशब्दादौ । त्रिशब्दाज्जम् । द्वौ वा त्रयो वा इति विगृ
 जुज्वार्थे इत्यनेन वार्थे संशये विकल्पे वा वसो भवति । पूं
 वच्छेषं । द्वित्राः स्त्रियः । द्वित्राणि वस्त्राणि । अत्र संशयमा
 विकल्प्यमाना वा पूर्वोत्तरपदार्था इत्यर्थः । अन्यपदार्थप्रधान
 यथा-सु धर्म इति उभयत्र सुः । शोभनो धर्मो यस्येति विगृह्य-

४५१ । १ एकार्थं । १ । ३ । ६० । एकः समानोऽन्यं

द्रव्यमाधिकरणमस्य तदेकार्थं समानाधिकरणमनेकं मृगन्तं भवति
 अत्रान्यात्वेऽभिधेये । ततः सुबुप् । गुणस्त्रिभ्यवे इति सुरा

१ । अस्य स्थाने नाम्नि किमपि सूत्रं । परं इन्विशेषणे बहुवचनं
 हो । १ । ३ । १०१ । अनेन बहुवचनो इवन्म्य पूर्वनिपातो वाप
 पनि व्यधिकरणेऽपि बहुवचनो भवतीति महावृत्ता । अत्र तु अने
 समानाधिकरणः । अत्रान्यात्वेनेकं वमित्यनेन व्यधिकरणमनेन के
 काल इत्यादयः मित्यन्ति । एवं च इवन्म्य पूर्वनिपातविघातकं शास्
 प्रयाप्यातं ।

वदस्य पूर्वनिपातः । स्वांगाद्वेक्षिसकञ्च इति वर्तमाने धर्मात् केव-
लादानिति वसांतोऽन् । मस्येत्याधिकृत्य-एरित्यसं । सुधर्मा ।
सुधर्माणौ । सुधर्माणः । इत्यादि सुचर्मन्शब्दवत् । एवमनन्त-
धर्मेत्यादयः । दर्शनीया भार्या अस्य इति विगृह्य वसः सुबुप् ।
पुवादिति वर्तमाने—

४५२ । स्त्रियुक्तमुंस्कादनूरेकार्थेऽड्डप्रियादौ
स्त्रियां । ४ । ३ । १८८ । उक्तपुंस्काद् परो यः स्त्रीत्यः
ऊत्यवर्जितस्तदंतशब्दः स्त्रियां वर्तमाने डडंतप्रियादिवर्जिते
धावेकार्थे समानाधिकरणे पुंवद् पुल्लिङ्गवद् भवति । इति दर्शनीया
शब्दस्य पुंभावः । प्रो नपीति वर्तमाने—

४५३ । स्त्रीगोर्नाचः । १ । १ । १३ । स्त्रीत्यांतस्य
गोशब्दस्य च न्यग्भूतस्य प्रो भवति । इति भार्याशब्दस्य प्रः ।
दर्शनीयभार्यः । एवं शोभनभार्यः । चित्रा गावो यस्य स
चित्रगुः । शवलगुः । इत्यादि । प्राप्तमुदकं यं । ऊढो रथो येन ।
उपहृता बलिर्यस्यै । उद्घृत ओदनो यस्याः । आसिद्धितीयो यस्य ।
वीराः पुरुषाः यस्मिन् । इति विगृह्य अत्रान्यार्थेषु वसः । पूर्व-
वच्छेषं । प्राप्तोदको आमः । ऊढरथोऽनड्वान् । उपहृतबलि-
र्यस्यै । उद्घृतोदना खाली । अत्र से कृते टाप् । आसिद्धितीयः
पुरुषः । वीरपुरुषो आमः । अत्र शेषादेति कप्सांतः । पकारो

१ । आस्मिन् सूत्रे पुंषदित्याधिकं । अत्रतु पुंषदिति मित्रमधि-
कारसूत्रं ।

न कपीति विशेषणार्थः । उच्चैर्मुखं यस्व । आस्ति क्षीरं यस्याः
इति विगृह्य—

४५४ । भिः^१ । १ । ३ । ६१ । क्षिसंज्ञ सुवन्तं वसो
भवति । उच्चैर्मुखः पुरुषः । अस्तिक्षीरा गौः । पश्चाद्वाप् । कण्ठे
कालो यस्येति विगृह्य-वैयधिकरणेऽपि—

४५५ । अंचान्यार्थेऽनेकं । १ । ३ । ८६ । वाविभक्त्य-
न्तवर्जितस्य अन्यपदार्थस्यार्थेऽनेकं सुवन्तं वसंशः^२ पो भवति ।

४५६ । ईपोद्धलः । ४ । ३ । १५५ । अकारांतात्
हलन्ताच्च परस्या ईपोऽनुप् भवति यौ परतः । इत्यनुप् ।
कण्ठेकालः । उरसिलोमा । धर्मात्केवलादन्निति वचनाद् त्रिप-
दोऽपि वसो भवति । त्रयः फालाः गोचरा यस्य तत् त्रिका-
लगोचर द्रव्यं । एवं लोहिततक्षकमियः पुरुषः ॥ इति वसः ।

अथ द्वन्द्वः ।

द्वन्द्वो द्विप्रकारः । इतरेतरयोगः समाहारश्चेति । तत्र
प्रथग्भूतानामर्थानामेककालविषयाक्रियाभिसंबन्धेनान्योन्यानातिक्रम-
लक्षणोऽवयवप्रधान इतरेतरयोगः । स एव समुदायप्रधानः
समाहारः । तद्यथा- प्लक्षश्च न्यग्रोधश्चेति विगृह्य—

४५७ । चार्थे द्वन्द्वः । १ । ३ । ६६ । चतुर्नोर्धश्चार्थ-
स्तस्मिन्नेव वर्तमानमनेकं सुवन्तं द्वन्द्वसंज्ञः सो भवति । चत्वार-

१ । अस्य स्थाने धार्तिकं ।

२ । अस्य स्थाने अन्यपदार्थेऽनेकं वं । १ । ३ । ८६ । इति सूत्र ।

रचार्थाः । तत्र क्रमयौगपद्याभ्यामनियतानामर्थानामेकाम्बिन्
अध्यारोपः समुच्चयः । गामश्च पुरुषं पशुमहरहर्नयमानो वैवश्वतो
न तृप्यति मघेनेव दुर्मदीति । प्रधानाप्रधानविवक्षायामन्वाचयः
भो पटो भिक्षामट यदि परयासि गां नयेति यथा । तयोश्चां-
तरेण प्रयोगादसामर्थ्याच्च वृत्तिर्नास्तीति । इतरेतरयोगे द्वन्द्वः ।
सुबुप् । द्वंद्वे पिस्वेकमिति वर्तमाने-

४५८ । अल्पाक्षरं । १ । ३ । ११४ । द्वंद्वे से
अल्पाक्षरं पदमेकं पूर्वं प्रयोक्तव्यं । इति प्लक्षशब्दस्य पूर्व-
निपातः ।

४५९ । द्वंद्वे युवलिङ्गं । १ । ४ । ११९ । द्वंद्वेऽव-
यप्रधानलक्षणे चोरिव लिङ्गं भवति । इति पुंलिङ्गं । द्वयर्थत्वाद्
द्विवचनं । प्लक्षन्यग्रोधौ । एवं बहुत्वविवक्षायां बहुवचनं । धव-
स्त्रदिरपलाशाः । समाहारविवक्षायां पाशां च पादां चेति विगृह्य-

४६० । प्राणितूर्यांगद्वंद्व एकवत्तुल्यं । १ । ४ । १२० ।
प्राण्यंगानां तूर्यांगानां च तुल्यानां द्वंद्व एकवद् भवति ।

४६१ । द्वंद्वे चिस्वेकं । १ । ३ । ११२ । द्वंद्वे मे
पिसंज्ञं सुसंज्ञं चैकं प्रयोक्तव्यं । इति पाणिशब्दस्य पूर्वप्रयोगः ।

४६२ । स नप् । १ । ४ । १०६ । स एकवद्भावे
नपुंसकलिङ्गो भवति । इति नपुंसकलिङ्गं । पाणिपादं । एवं दंतोष्ठं ।

१ । अस्य स्थाने प्राणितूर्यसेनांगानां द्वंद्व एकवत् । १ । ४ । १२० इति ।

२ । अस्य स्थाने द्वंद्वे सु । १ । ३ । १०८ इति सूत्रं ।

शस्रपटह । भेरिमृदग ॥ कुड च वदर चेति विगृह्य—

४६३ । अप्राणिजाते । १ । ४ । ६४ । प्राणिवजित
द्रव्यजातिवाचिना द्वद्वो एकवद्भवति । पूर्ववदन्यत् । कुडवदर ।
घानाशङ्कुलि ॥ वदराणि च आमलकानि चेति विगृह्य—

४६४ । १फलसेनांगक्षुद्रजीवं बह्वर्थांशं । १।४।६६।
बहवोऽर्थां अभिधेया येषां ते बह्वर्था । बह्वर्था अशा यस्य स ।
फलाश सेनागाश क्षुद्रजीवश्च बह्वर्थाशो द्वद्व एकवद्भवति ।
पूर्ववदन्यत् । वदरामलक । एव अश्वाश्च रथाश्च अश्वरथ ।
यूकाश्च रिक्षाश्च यूकरिक्त ॥ प्लक्ष्णाश्च न्यम्रोधाश्चेति विगृह्य—

४६५ । ३वा तरुमृगतृणधान्यपक्षि । १।४।११० ।
तरुमृगतृणधान्यपक्षिवाचिनो ये बह्वर्थाशा तेषां बह्वर्थाशाना
द्वद्व एकवद्भवति वा । प्लक्ष्णन्यम्रोध । प्लक्ष्णन्यम्रोधा । धव
स्वदिर । धवस्वदिरा । एव रुरुपृषत । रुरुपृषता । कुशकाश ।
कुशकाशा । व्रीहियव । व्रीहियवा । हसचक्रवाक । हसचक्र
वाका । बह्वर्थाशमिति किं ? प्लक्ष्णन्यम्रोधौ ॥ दधि च पय
श्चेति विगृह्य—

४६६ । न दधिपयग्रादिः ३ । १ । ४ । १०३ ।

१ । अम्य स्थान नास्ति सूत्र परं वा तरुमृगेत्यादिसूत्रे वेति
उपबन्धितविभाषात् कार्यासिद्धिः । २ । अम्य स्थाने वा तरुमृग
णधान्यव्यजनपञ्चश्ववहवपूर्वापराधरोत्तरपक्षिण । १।४।८८।
इति सूत्र । ३ । अत्र धादीनीति पाठो महायुक्तो ।

दधिपय इत्येवमादिः कृतद्वंद्वो नैकवद्भवति ॥ पूर्ववच्छेषं । दधिप-
यसी । दीक्षातपसी । आद्यवसाने ।

इति द्वंद्वः ।

सुबन्तसमुदाये ऽपि सविधिर्यथा- त्रिकालगोचरानंतपर्यायोप-
चितर्जावादीन्द्रव्यतश्वाधिगमसमर्थविज्ञानविशेषसमर्थः । त्रयः
काला गोचरा येषां ते त्रिकालगोचराः । इति त्रिपदो वसः । न
विघते ऽतो येषां ते अनंताः । इत्येषो ऽपि वसः । अनंताश्च ते
पर्यायाश्च ते अनंतपर्यायाः । इति विशेषण्यसः । त्रिकालगोच-
राश्च ते अनंतपर्यायाश्च ते त्रिकालगोचरानंतपर्यायाः । इत्येषो-
ऽपि वसः । त्रिकालगोचरानंतपर्यायैरुपचितानि त्रिकालगोचरा-
नंतपर्यायोपचितानि । इति साधनं कृतेति वसः । जीव आदिर्येषां
तानि जीवादीनि । इति वसः । तानि च तानि द्रव्याणि च
तानि जीवादिद्रव्याणि । इति वसः । त्रिकालगोचरानंतपर्यायो-
पचिनानि च तानि जीवादिद्रव्याणि च तानि त्रिकालगोचरानं-
तपर्यायोपचितर्जावादिद्रव्याणि । इति वसः । त्रिकालगोचरानं-
तपर्यायोपचितर्जावादिद्रव्याणां तत्त्वं त्रिकालगोचरानंतपर्यायोप-
चिनर्जावादिद्रव्यतत्त्व । इति वसः । त्रिकालगोचरानंतपर्यायोप-
चिनर्जावादिद्रव्यतत्त्वस्याधिगमः त्रिकालगोचरानंतपर्यायोपचित-
र्जावादिद्रव्यनश्वाधिगमः । इति तासः । त्रिकालगोचरानंतपर्या-
योपचितर्जावादिद्रव्यनश्वाधिगमस्य समर्थः । त्रिकालगोचरानं-
तपर्यायोपचिनर्जावादिद्रव्यतत्त्वाधिगमसमर्थः । इत्येषो ऽपि तासः ।
विज्ञानमेव विशेषः विज्ञानविशेषः । इति वसः । त्रिकालगोच-

रानंतपर्यायोपचितजीवादिद्रव्यतत्त्वाधिगमसमर्थः विज्ञानविशेषो
यस्य स भवति त्रिकालगोचरानंतपर्यायोपचितजीवादिद्रव्यतत्त्वा-
धिगमसमर्थविज्ञानविशेषः । इति वसः । कोऽसौ श्रीवर्द्धमानः ।
एवं भव्यजनकमलाकरावबोधनकरनयकरस्याद्वाददिनकरप्रमाप्र-
हतमिथ्यावादाधकारः । भव्याश्च ते जनाश्च ते भव्यजनाः । इति
यसः । कमलानां आकराः कमलाकराः । इति तासः । भव्य-
जनाश्च ते कमलाकराश्च ते भव्यजनकमलाकराः । इति यसः ।
भव्यजनकमलाकराणां अवबोधनं भव्यजनकमलाकरावबोधनं ।
इति तासः । भव्यजनकमलाकरावबोधनं कुर्वतीत्येवं शिलाः
भव्यजनकमलाकरावबोधनकराः । इति वागमिष्ठिति यसः ।
नयाश्च ते कराश्च ते नयकराः । इति यसः । भव्यजनकमलाकरा-
वबोधनकरा नयकराः यस्य स भव्यजनकमलाकरावबोधनकरन-
भकरः । इति वसः । दिनं करोतीत्येव शीलः दिनकरः । इति
वाक्सः । स्याद्वादश्च स दिनकरश्च स स्याद्वाददिनकरः । इति
यसः । भव्यजनकमलाकरावबोधनकरनयकरश्चासौ स्याद्वाददि-
नकरश्च भव्यजनकमलाकरावबोधनकरनयकरस्याद्वाददिनकरः ।
इत्यापि यसः । भव्यजनकमलाकरावबोधनकरनयकरस्याद्वाद-
दिनकरस्य प्रभा भव्यजनकमलाकरावबोधनकरनयकरस्याद्वाददि-
नकरप्रभा । इति तासः । मिथ्यावाद एवांधकारः मिथ्यावा-
दांधकारः । इति यसः । भव्यजनकमलाकरावबोधनकरनयकर-
स्याद्वाददिनकरप्रभया प्रहतः । भव्यजनकमलाकरावबोधनकरन-
भकरस्याद्वाददिनकरप्रमाप्रहतः । इति साधनं कृतेति यसः । भव्य-

जनकमलाकरावबोधनकरनयकरस्याद्वाददिनकरप्रभाप्रहतो मिथ्या-
वादाधकारो येन स भव्यजनकमलाकरावबोधनकरनयकरस्याद्वाद-
दिनकरप्रभाप्रहतमिथ्यावादाधकार । इति चम । कोऽसौ
श्रीरातिनाथ ।

अथ द्वद्वापवाद एकशेषः ।

वक्रश्च कुटिलश्चेति विग्रहे द्वद्वंसं प्राप्ते तदपवाद —

४६७। ^३समानामेक । १।३।६७ । समाना तुल्यार्थानां
शब्दानां चार्थे वर्तमानानामेक एव प्रयोक्तव्य । सुबुधमवृत्तैव
द्वद्वापवादोयमेकशेष क्रियते । इति नात्रावयवमुपो नात्र सम्-
वति । वक्रौ कुटिलौ वा प्रयुज्यमान शब्दोऽप्रयुज्यमानानां
शब्दानां अर्थं श्रूते । इतरथा चार्थे वृत्त्ययोगादिति द्विवचनबहु-
वचनेऽपि भवति । वक्रौ कुटिलौ वा । वाक्यवद् वक्रकुटिलौ
इति न भवति ॥ अक्षरं च शकटान् । अक्षरं च देवनाक्ष । अक्ष-
रं च विमीतकान् । इति विग्रह—

४६८। सुप्यसंश्लेषः । १ । ३ । ६८ । सुपि सर्वत्र
ये ममा एकरूपा शब्दास्तेषां द्वे प्राप्ते एक एव प्रयोक्तव्य
सन्धेयवाचि शब्दरूपं वर्तयिष्या । अक्षा । एव पादरच
पादरच पादरच पादा । विंशतिरच विंशतिरच विंशतिश्च विंश-
तय । अमन्थेय इति किं ? एकरच एकरच । द्वौ च द्वौ च ।

१ । म्याभाषिकृत्याभिधातम्यैकशेषानात्म । १ । १ । १०० ।
इति यागन्तन एकशेषविधिष्ये न विहित ।

द्वंद्वोऽप्यनभिधानान्न भवति । स च देवदत्तश्चेति विगृह्य-

४६६ । त्यदादेः । १ । ३ । ६६ । त्यदादिनाऽन्येन च सह त्यदादेर्द्वंद्वे प्राप्ते त्यदादिरेक एव प्रयुज्यते । तौ । अयं च देवदत्तश्च इमौ । त्यदादीनां मिथो यद् यद् परं तद् तदेवैकं प्रयुज्यते । सं च त्वं च युवां । त्वं च अहं च आवां ॥

इति सविधिसिद्धिः ।

-•••••-

अथानुव्विधिः ।

क्वचित् सविधौ सत्यपि सुप् श्रूयते । स किं सविधिरस-
विधिर्वेत्यारंकोपजायते । तन्निवृत्त्यर्थः सुपोऽनुप् प्रक्रम्यते । स्तोक
मुक्त । अल्प मुक्त । कृच्छ्र मुक्त । कतिपय मुक्त । दूर आगत ।
अतिक आगत । इति स्थिते-स्तोकादेः “स्तोकाल्पेत्यादिना का ।
दूरादेः “का चारादर्थे” इति का । मुक्तागताभ्यां सुः ।

४७० । १स्तोकारादर्थकृच्छ्रं क्लेन । १ । ३ । ३४ ।
स्तोकाराद् इत्येवमर्था शब्दाः क्ताताः कृच्छ्रशब्दश्च क्तातेन सह
समस्यते पसो भवति । इति पसः । सुपो धुमृदोरिति सुप उपि
प्राप्ते-धावनुवित्यनुवर्तमाने-

४७१ । कायाः स्तोकादेः । ४ । ३ । १४८ । स्तो-
कादेः परस्याः कायाः घौ परतोऽनुभवति । स्तोकान्मुक्तः ।
अल्पान्मुक्तः । कृच्छ्रान्मुक्तः । कतिपयान्मुक्तः । दूरादागतः ।

१ । यस्य स्थाने - स्तोकांतिरुद्वाराधृच्छ्रं क्लेन । १ । ३ । ३४ ।
इति सूत्रं ।

अतिक्रान्तागतः ॥ श्रोजम् कृत । अंभम् कृत । तपम् कृत ।
अजम् कृत । इति स्थिते- श्रोजसादिभ्यः कर्तारि करणे वा भा ।
कृनात्सुः । साधन कृनेति पस । सुप उपि प्राप्ते-

४७२ । 'ट श्रोजस्महोमस्तपोऽजसः । ४ । ३ ।
१५१ । ओजसादिभ्यः परस्य भैकवचनस्य घावनुब्रवति । श्रो-
वसाकृत । सहसाकृतं । अभसाकृत । तपसाकृत । अंजसाकृत ।
तमोजस इत्येके । तेषा तमसाकृत ॥ पर पद । आत्मन् पद इति
स्थिते-परामन्शब्दाभ्यां "तादर्थ्ये" इत्यप् । परस्मै पदं । आ-
त्मने पद । इति विगृह्य- अम्प्रकृतितदर्थार्यादिभिरिति तादर्थ्ये
पसः । सुप उपि प्राप्ते साविति वर्तमाने—

४७३ । डेः परात्मनः । ४ । ३ । १५६ । परात्मन्
शब्दाभ्यां परस्य ऐरवेकवचनस्य घावनुब्रवति स्त्री विषये ।
परस्मैपद । आत्मनेपद । एव परस्मैभाषः । आत्मनेभाष ।
साविति किं ? परहित ॥ अरण्य तिलक । त्वन् सार । इति
स्थिते- अरण्यादेरीप् । तिलान्देर्वाः । अरण्ये तिलका । त्वन्नि
सार इति विगृह्य—

४७४ । गौ । १ । ३ । ३७ । सुविषये ईयत सुघतेन
पसो भवति । ततः सुप उपि प्राप्ते—

४७५ । ईपोऽद्बल । ४ । ३ । १५७ । अकारानान्

१ । अस्य स्थाने - भाषा श्रोजस्महोमस्तमोजसः । ४ । ३ ।
१०७ । इति सूत्र । २ । अस्य स्थाने - टः र्धा परात्प । ४३१ ।
इति सूत्र ।

हलंताच्च मृदः परस्या ईपः खुविषये द्यौ अनुप् भवति । अरण्ये-
तिलकाः । एवं अरण्येमाषकाः । वनेहरिद्राः । त्वचिसारः ।
एवं दृषदिमाषकाः ॥ स्तूप शान, दृषद् माषक इति स्थिते- स्तू-
पादेरीप् । शानादिः सुः । स्तूपे स्तूपे शानो दातव्य इत्यादि
विगृह्य- स्वाविति षः । सुदुपि प्राप्ते-

४७६ । कारे 'प्राचां हलि । ४ । ३ । १५८ । प्रजानां
रक्षार्थं राज्ञे धर्म्यं देयं करः । अदंतात् हलंताच्च मृदः परस्या
ईपोऽनुब्रभवति हलादौ द्यौ परतः प्राचां देशे कारविषये । स्तूपे-
शानः । दृषदिमाषकाः । एवं मुकुटेकार्पापणः । समिधिमाषकः ।
ईप्साधनार्थयोर्वृत्तावन्तर्भावः । कार इति किं ? अभ्याहितपशुः ।
प्राचां इति किं ? यूथपशुः ॥ मध्ये गुरुः । अन्ते गुरुः । इति
विगृह्य-ईप्ष्यौण्डादिभिरिति षसः । मध्ये गुरुर्यस्य अन्ते गुरुर्य-
स्येति वा वसः । सुप उपि प्राप्ते-

४७७ । मध्यांताद् गुरौ । ४।३।१५९ । मध्यांताभ्यां
परस्याः ईपीऽनुप् भवति गुरौ द्यौ परे । मध्येगुरुः । अन्तेगुरुः ॥
कंठे कालो यस्य । उरसि लोमानि यस्येति विगृह्य-अवान्याभेऽनेकं
वमिति वसः । ततः सुप उपि प्राप्ते-

४७८ । अकामेऽमूर्द्धमस्तकात्स्वांगात् । ४।३।१६० ।
मूर्द्धमस्तकशब्दवार्जितात् स्वांगवाचिनो मृदोऽद्वलंतात् परस्याः

१ । अस्य स्थानं कारं प्रायः । ४ । ३ । १२८ । हलि । ४ । ३ ।
१२९ । इति सूत्रद्वय ।

ईपोऽनुप् भवति अकामे घौ परतः । कंटेकालः । उरसिलोमा ।
एवं बहेगडुः । शिरसिशिखा ॥ अकाम इति किं ? मुखे कामो
यस्य स मुखकामः । अनूर्द्धमस्तकादिति किं ? मूर्द्धशिखः ।
मन्तरुशिखः ॥ हस्ते बद्ध इति विगृह्य-ईप्छौडादिभिरिति पसः ।
हस्ते बंधो यस्य इति वा वमः । ततः सुप उपि प्राप्ते-

४७६ । ध्वे वज्रि वा । ४ । ३ । १३१ । अद्दलं-
तात् परस्या ईपः घनेन वज्जाती घौ परतोऽनुवमति वा । हस्ते-
बंधः । हस्तबंधः । एवं चक्रेबंधः । चक्रबंधः । घञाति किं ?
हस्तबंधनं ॥ स्तम्भे रमः । कर्णे जपः इति स्थिते वागनिष्ठिति
नित्यः पसः । ततः उपि प्राप्ते-

४८० । पे कृति बहुलं । ४ । ३ । १३२ । अद्दलंतात्
परस्या ईपः पसे कृदते घौ अनुवमति बहुलं । तेन क्वचित्
प्रवृत्तिः । स्तम्भेरमः । कर्णेजपः । एवं भस्मनिन्हुतं । क्वचिदप्र-
वृत्तिः । मद्रचरः । ग्रामचरः । क्वचिद्विभाषा । सरसिरुहं ।
सरोरुहं । क्वचिदन्यदेव । हृदयं स्पृशति इति हृदस्पृक् । पद्-
त्रोमाम्दन्निशसन्पूपन्दोपन्यकन्शकलुदनासंश्चाधे इति हृद-
यस्य हृदादेशः । एवं दिवं स्पृशतीति दिविस्पृक् । इन्र्थे ईप् ।
तदनुप् च । विधेर्विधानं बहुधा समीक्ष्य चतुर्विधं बाहुल्यं
वदन्ति । खे शेते इति खगयः । खगयः । विले शेते इति

१ । अन्वयं कार्यं पं कृति बहुलं । ४ । ३ । १३२ । अन्वय-
बहुलपदसामर्थ्यात् पृत्तं ।

विलशयः । विलेशयः । वने वासि । वनवासि । ग्रामे वासः
ग्रामवासः । इत्यत्रापि वागभिदिति पसः । ततः सुबुपि प्राप्ते-

४८१ । शयवासिवासेऽकालात् । ४ । ३ । १६७ ।

अकालवाचिनः परस्या ईपः शयवासिवास इत्येतेषु ध्रुषु वानुब्
भवति । अकालादिति किं ? पूर्वाह्नशयः । अद्भल इति किं ?
गुहाशयः । भूमिशयः ॥ चौरस्य कुलं । दासस्य भार्या । दास्याः
पतिरित्यत्रापि तासे कृते सुबुपि प्राप्ते-

४८२ । तायाः शापे^१ । ४ । ३ । १७१ । शापे आ-
क्रोशे गम्यमाने तायाः धावनुब् भवति । आक्रोशः क्षेपो निंदा ।
अन्यत्र चौरकुलं । दासभार्या । दासिपतिः ॥ दास्याः पुत्रः
दासिपुत्रः । वृषल्याः पुत्रः वृषलिपुत्रः । इत्यत्रापि तासे कृते
सुबुपि प्राप्ते-

४८३ । पुत्रे धा । ४ । ३ । १७२ । पुत्रशब्दे धौ परतः
ताया वानुब् भवति शापे गम्यमाने । अन्यत्र दासिपुत्रः । वृष-
लिपुत्रः ॥ वाचो युक्तिः । दिशो दंडः । पश्यतो हर इत्यत्रापि
तासे सति ततः उपि प्राप्ते-

४८४ । वाग्दिक्पश्यतो युक्तिदंडहरे । ४ । ३ । १७३ ।
वागादिभ्यः परस्याः तायाः यथासंख्यं युक्त्यादिषु ध्रुषु अनुब्
भवति । होतुः पुत्रः । होतुरंतेवासी । पितुः पुत्रः । पितुरंते-

१ । अस्यापि कार्यं बाहुल्यात् । २ । अत्र "आक्रोश" इति
महावृत्तौ । ३ । अस्य स्थाने धार्तिकं ।

वासी । इत्यत्रापि तासे कृते उपि प्राप्ते—

४८५ । १ ऋतां विद्यायोनिसंबंधात् । ४।३।१७६ ।
 ऋकारांतानां विद्याकृतात् योनिकृताच्च संबंधात् प्रवर्तमानानां
 संबधन्यास्तायाः सामर्थ्यात् विद्यायोनिकृतसंबधनिमित्ते एव धाव
 नुप् भवति । अन्यत्र भर्तृगृहं । भर्तृशिष्यः ॥ होतुः स्वसा । होतृ-
 स्वसा । दुहितुः पतिः । दुहितृपतिः । इत्यत्रापि तासे उपि प्राप्ते—

४८६ । वा स्वसृपत्योः । ४।३। १७७ । विद्यायोनिसंब-
 धाद्धेतौ प्रवर्तमानानां ऋकारांतानां संबधिन्यास्तायाः स्वसृपति-
 शब्दयोर्योनि-संबधनिमित्तयोर्धौ अनुभवति वा ॥ मातुः स्वसा ।
 पितुः स्वसेत्यत्रापि उपि प्राप्ते-तनैव विकल्पेनानुपि यदा उप् तदा—

४८७ । मातृपितुः स्वसुः । ५ । ४ । ६६ । मातृपि-
 तृभ्यां परस्य स्वसृशब्दस्य पत्वं भवति । इति पत्वं । यदा तु
 अनुप् तदा वानुनिति विभाषया पत्वं । मातृप्वसा । मातृ-प्वसा ।
 मातुःस्वसा । पितृप्वसा । पितुःप्वसा । पितुःस्वसा ॥ माता च
 पिता च इति विगृह्य^१ द्वंद्वे से सत्युपि च कृते—

४८८ । ३ डान् द्वंद्वे । ४ । ३ । १७८ । विद्यायोनिसंब-
 धात् प्रवर्तमानानां ऋकारांतानां यो द्वंद्वस्तस्मिन् पूर्वपदस्य द्वा-
 नादेशो भवति घौ । डकारोऽत्यविभ्यर्थः । नकारो रंतनिरासार्थः ।
 मातापितरौ । एवं होता च पोता च होतापोतारौ । नेष्टा च
 उद्गाता च नेष्टोद्गातारौ । होतापोतारौ च नेष्टोद्गातारौ च होता

१ । एरुवत्तनमत्रमहावृत्तौ । २ । अस्य स्यात्ते भानद् द्वंद्वे ।
 ४ । ३ । १३८ । इति सूत्रं ।

अथ हृद्विधिः ।



श्रीवोर सन्मतिं शम्भु मिद्धु बुद्ध जितद्रिय ।

वद्य चतुर्मुख विष्णु वदेह लोकमगल ॥ १ ॥

अथ सुवतपद्माश्रितत्वात् सुवते हृद्विकल्पः सक्षेपेणोपक-
 म्यते । ततो द्विविधाः । मृदर्यादर्यातरवृत्तयः स्वार्थिकारचेति ।
 तत्राद्या द्विप्रकारा । अनेकार्थाः एकार्थारचेति । अनेकार्थाः
 अथादयः । एकार्था इजादयः । स्वार्थिका अपि द्विप्रकारा ।
 प्रकृत्यर्थविशेषप्रकाशिनस्तावन्मात्रवृत्तयश्चेति । तत्राद्या द्विप्र-
 कारा । मृदर्थप्रधाना सुवर्थप्रधानाश्चेति । मृदर्थप्रधानाश्च ठडा-
 दयः । सुवर्थप्रधाना ह्यादयः । तावन्मात्रवृत्तयोऽपि पूर्ववद्
 द्विप्रकारा । तत्र मृदर्थप्रधानाष्टग्रणादयः । सुवर्थप्रधानास्तसादयः ।
 प्रकृत्यर्थ एव ये भवति ते स्वार्थिका ॥ उपगौरपत्यमिति विगृह्य-
 श्रपत्यार्थाविवक्षाया वाद्यात् समर्थमिति प्राद्वोरणित्येवमादिके
 चानुवर्तमाने—

५६३ । तस्यापत्यं । ३ । १ । १११ । तस्येति तास
 मर्यात् सूत्रे प्रथममुक्तावपत्यमित्येतस्मिन्नर्थे यथाविहित अणादय
 स्त्वा भवति वा । यो यतो विहितः स ततो भवतीत्यर्थः । वेत्य-
 धिकाराद् वाक्यमपि साधु भवति । तत्र सामान्यचोदनाश्च विशेषे

वृद्धमित्येवं विगृह्य-पौत्राद्यपत्यमापरमप्रकृतेः पूर्ववामपत्यं भवतीति
तत्संबन्धविवक्षायाभनंतरादिभ्योऽपि त्यः प्राप्तः स आद्यान्मूल-
प्रकृतेरेवेति नियमाभिर्वर्तते । पुनरनेन त्यप्रसंगे एक इत्यनेन
नियम्यते ततः उपगोरेव अणैव भवति । औपगवः । एवं काप-
टवः । युवापत्यविवक्षायां—

४६८ । १ सति वंश्ये युवाऽस्त्री । ३ । १ । ११५ ।

वंशे भवो वंश्यः पित्रादिरात्मनः कारणं । पौत्रादेर्यद्दपत्यं चतुर्था-
दिकं सौवर्जितं सति जीवति वंश्ये तद् युवसंज्ञं भवति । उपगो-
रपत्यं युवेति विगृह्ये—

४६९ । ततो यूनि । ३ । १ । ११६ । ततो वृद्धत्यांतात्

यून्यपत्ये विवक्षिते सत्याद्यात् वृद्धप्रकृतेरेक एव च त्यो भवति ।
त्ययुवापि नियमः । ततो न परमानंतरयुवप्रकृतेर्भवति । औपग-
वशब्दादकारांतात् तस्यापत्यमिति प्रस्तुत्य—

५०० । १ इजतः । ३ । १ । ११६ । अकारांतान्मृदस्ता-

समर्थात् अपत्येऽर्थे इन् त्यो भवति । अणोपवादः । अकार
एवर्थः । पूर्ववदन्यत् । औपगविर्युवा । दत्तस्यापत्यमिति पूर्वव-
दिज् । एरित्यस्यं । दाक्षिः । स्त्रियां—

५०१ । १ नुरितः । ३ । १ । ७५ । नृजातिवाचिनः इतः

स्त्रियां हीर्भवति । दाक्षि । दक्षस्यापत्यं वृद्धमिति वृद्धापत्यवि-

१ । अस्य स्थाने—जीवति तु वंश्ये युवाऽस्त्री । ३ । १ । ८१ । इति सूत्रं ।

२ । अस्य स्थाने—अद्वाद्वादेरिज् । ३ । १ । ८५ । इति महावृत्तौ,

३ । अस्य स्थाने—इतो मनुष्यजातेः । ३ । १ । १५५ । इति महावृत्तौ ।

पेष्ववतिष्ठते इति तस्य विशेषेभ्यस्तांतिभ्यो यथाविहितं त्यो भवति ।
कोऽसौ त्यः । “त्यः” परः “ह्रतः” इत्यधिकृत्य—

४६४ । प्राग्द्रोरण् । ३ । १ । ६२ । द्रोः प्राग् येऽर्थाः
वक्ष्यंते तेषु त्यः परो ह्रत्संज्ञकः अणित्यधिकृतो वेदितव्यः ।
तेनोक्तार्थत्वात् अपत्यशब्दस्य निवृत्तिः । णकार इत्संज्ञः ङित्यच
इति ह्रन्वक्ष्वादेरिति विशेषणार्थः । कृद्धृत्साः इति मृत्संज्ञा । सुषो
धुमृदोरिति सुबुप् । यत्ये तदादिगुरिति गुसंज्ञायां-गोः मृजेरैभि-
त्याधिकृत्य-ङित्यच इत्यनुवर्तमाने—

४६५ । ह्रत्यच्वादेः । ५ । १ । २ । ५ । गोरक्ष्वादेरचो ह्रति
ङ्गिति परत ऐप् भवति । स्वासन्न इत्युकारस्य औकारः । स्वा-
दावधे इति पदत्वे शाप्ते-याचि भ इति भत्वात्-भस्येति ह्रतीति
च प्रस्तुत्य—

४६६ । कद्र्वोरोऽस्वयंभुवः । ४ । ४ । १ । ४७ । कद्र-
शब्दस्य उवर्णातस्य च गोर्भस्य ओकारादेशो भवति ह्रति परतः
स्वयंभुराब्दं वर्जयित्वा । इत्युकारम्यौकारः । अवादेणः । ततः
स्वादिः । औपगवः । एव कापटवः । स्त्रियामिञ्ठिट्ढाणञित्या-
दिना ङी भवति । औपगवी । ह्रद्विबक्षायां—

४६७ । पौत्रादि वृद्धं । ३ । १ । १ । १२ । परमप्रकृते-
रपत्यवतो यदपत्यं पौत्रादि तत् वृद्धसंज्ञं भवति । उपगोरपत्यं

१ । अस्य स्थाने-ह्रन्वचामादेः । ५ । २ । ५ । इति सूत्रं ।
२ । कद्र्शब्दस्याप्युवर्णातन्वेन सिद्धे पृथक्वचनं ढे स्थापयादार्थं ।
कद्र्शब्दश्च उच्च पद्र्वौ तयोः ।

वृद्धमित्येवं विगृह्य-पौत्राद्यपत्यमापरमप्रकृतेः पूर्वेषामपत्यं भवतीति तत्संबन्धविवक्षायांमन्तरादिभ्योऽपि त्यः प्राप्तः स आद्यान्मूल-प्रकृतेरेवेति नियमान्निवर्तते । पुनरनेन त्यप्रसंगे एक इत्यनेन नियम्यते ततः उपगोरेव अणोव भवति । औपगवः । एवं काप-टव । युवापत्यविवक्षायां-

४६८ । १सति वंश्ये युवाऽस्त्री । ३ । १ । ११५ ।

वंशे भवो वंश्यः पित्रादिरात्मनः कारणं । पौत्रादेर्यद्दपत्यं चतुर्था-दिकं स्त्रीवर्जितं सति जीवति वंश्ये तद् युवसंज्ञं भवति । उपगो-रपत्यं युवेति विगृहे-

४६९ । ततो यूनि । ३ । १ । ११४ । ततो वृद्धत्यांतात् यून्यपत्ये विवक्षिते सत्याद्यात् वृद्धप्रकृतेरेक एव च त्यो भवति । त्ययुवापि नियमः । ततो न परमानंतरयुवप्रकृतेर्भवति । औपग-वशब्दादकारांतात् तस्यापत्यमिति प्रस्तुत्य-

५०० । १इजतः । ३ । १ । ११६ । अकारातान्मृदस्ता-समर्थात् अपत्येऽर्थे इन् त्यो भवति । अणोपवादः । अकार-पेदर्थः । पूर्ववदन्यत् । औपगविर्युवा । दत्तस्यापत्यमिति पूर्वव-दिद् । एरित्यस्रं । दाक्षिः । स्त्रियां-

५०१ । १नुरितः । ३ । १ । ७५ । नृजातिवाचिनः इतः स्त्रियां ङीर्भवति । दाक्षी । दत्तस्यापत्यं वृद्धमिति वृद्धापत्यवि-

१ । अस्य स्थाने-जीवति तु वंश्यं युवाऽस्त्री । ३ । १ । ८१ । इति सूत्र ।

२ । अस्य स्थाने-अद्वाह्यादेरिद् । ३ । १ । ८५ । इति महावृत्तौ,

३ । अस्य स्थाने - इतो मनुष्यजातेः । ३ । १ । ९५ । इति महावृत्तौ ।

वक्ष्याया पूर्ववद् प्रकृतित्यनियमान्मूलप्रकृतेरेव दक्षशब्दादिष्वेव
भवति । दक्षि । दक्षस्यापत्य युवेति यून्यपत्ये विवक्षिते ततो
यूनीति नियमान्नडादिभ्य षण् इत्यधिकृत्य-

५०२ । यञ्जिओ । ३ । १ । १३२ । यजतादिजताच्च
वृद्धे वर्तमानाद्यून्यपत्ये षण् भवति । एकार ऐवर्थ ।

५०३ । फढ्^१खल्लुघ आयनेयीनीयिष् । ५ । १ । २ ।
फढ्सङ्घ इत्येतेषा वर्णानागोनिमित्तभूताना यथासस्य आयन्
एय ईन् ईय् इय् इत्येते आदेशा भवति । इति फस्यायन् । परित्य-
ख । णत्व । दाज्ञायण । गर्गस्यापत्यमिति विगृह्य पूर्ववदिजादि ।
गार्गि । गर्गस्यापत्य वृद्धमिति विगृह्य-

५०४ । गर्गादेर्यञ् । ३ । १ । १३६ । गर्गादिभ्यो
वृद्धेऽपत्ये विवक्षिते यञ् भवति । पूर्ववच्छेष ॥ गार्ग्य । गार्ग्यो ।
बहुषु बहुष्वस्त्रियामिति वर्तमाने-

५०५ । यजन्तोऽगोपवनादे । १ । ४ । १५८ । य
जतस्य इजतस्य च बहुत्वे गोत्रे वर्तमानस्य यम्यस्तम्यास्त्रियामु
वभवति गोपनादिभ्यो विहित वर्जयित्वा । गर्गा । स्त्रिया-

५०६ । यजोऽपावटात् । ३ । १ । १६ । यजतात्
स्त्रिया वर्तमानात् ङीर्भवति न चेत् स यञ् पकारादवटशब्दाच्च
परो भवति । इति ए ङ्यामिति ख ।

१ । अस्य स्थाने आयनयीनीयिष् फढ्खल्लुघा म्यादीना । ५ । १ ।
२ । इति । २ । अस्य स्थाने इओ षड्घच प्राच्यमरतेषु । १ । ४ ।
१३७ । न गोपवनादे । १ । ४ । १३८ । इति सूत्रद्वय ।

हितं व्यो भवति । इत्यण् । पूर्ववच्छेषः ॥ कौमुभः पठः । कौमुभ
 म्पत्र । कौमुभी शार्दी । एव-रूपाय । हारिदः ॥ लाक्षया रक्तमिति
 विगृह्य-

५१२ ॥ लाक्षारोचनाट्टण् । ३ । २ । २ । लाक्षारोच-
 नाभ्या भानमर्थाभ्या रक्तार्थे ठण् भवति । "ङ्कु ठः" इति ठस्येकादेशः ।
 लाक्षिकः । एव-रौचनिकः । पूर्ववत् त्रिषु लिंगेषु योज्यः । शकलेन रक्त-
 मितान् विगृहे-

५१३ ॥ शकलकर्दमाद्वा । ३ । २ । ३ । शकलकर्दम
 इत्यताभ्या भाममर्थाभ्या रक्तार्थे ठण् वा भवति । पक्षेऽण् । पूर्वव-
 द्दन्वत् ॥ शकलिकः, शकलः । एव-कार्दमिकः, कार्दमः ॥
 गुरुदयेन पुष्येण युक्तः सप्तमरः इति विगृह्य-तनेति वर्तमाने-

५१४ ॥ गुरुदयाद् भाद् युक्तोऽब्दः । ३ । २ । ५ ।
 गुरुर्बृहस्पतिरुदेति यस्मिन् नक्षत्रे तद्वाचिनो भाममर्थात् युक्त
 इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं व्यो भवति योऽसौ युक्तः स चंद्रः सप्त-
 मरः स्यात् । इत्यण् । एरिवाव । "तैपपीप भे" इति यञ् । पीपः सप्त-
 मरः, पीपः परः । एव-रूपायुन सप्तमरः, फाल्गुनः परः ॥ चंद्रा-
 पतेन पुष्येण युक्तः काल इति विगृह्य-

५१५ ॥ चंद्रोपेतात्काटः । ३ । २ । ६ । यस्य नक्षत्रस्य
 क्षेत्रं चंद्रो वर्तते तन्नक्षत्रं चंद्रोपेतं । तद्वाचिनो भाममर्थात् युक्त
 इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं व्यो भवति योऽसौ युक्तः स चत् कालो
 भवति । पूर्ववद्दन्वत् । पीपः कालः, पीपोऽहोग्रः, पीपमहः,
 पीपो रात्रिः । एव-माघः कालः, माघोऽहोग्रः, माघमहः, माघी
 रात्रिः ॥ पीपो पीर्णमार्गा अस्य मानस्य इति विगृहे-

५१६ ॥ सास्य पौर्णमासीति खौ ३।२।२३। सेति
 वानमर्शदस्येति तार्थे यथाविहित ल्यो भवति यद् तद् वात सा
 चेत् पौर्णमासी। इतिशब्दो विवश्वार्थस्तेन 'भासेऽर्द्धमासे सवत्सरे
 सप्तमरणवर्षाणि वा त्य । त्यातेन च सज्ञा गम्यते । पूर्वच्छेष । पौषा
 माम्, पौषोऽर्द्धमास, पौष सप्तमर । एव-माघ ॥ 'धर्हन्
 द्यताऽस्येति विगृह-सास्यति वर्तमाने—

५१७ ॥ देवता । ३।२।२६। सेति वामर्शदस्ये
 ति तार्थे यथाविहित ल्यो भवति यद् तद् वात सा चेत् देवता
 भवति । पूर्वमदन्यत् । अर्हित । एव-जैनः । ऐन्द्र'हवि ॥ अग्निश्च
 विष्णुश्च देवताऽस्येति विगृह्य द्वे ज्ञानि च कृते देवतार्थेऽण् ।
 "हृत्सिधुमे द्वयो "इति वर्तमाने—

५१८ ॥ देवतानां ज्ञानि ५।२।२६। देवताना द्वयो
 पदयो ज्ञानि विषये एव भवति । आग्निष्वप्य । ए-
 आग्निपारुण । "नैष्यविष्ण्वद्रे"इति ज्ञानीत्वयोनिषधे । ७३
 तऽस्येति विगृह्य—अण् ।

५१९ ॥ नैद्रवरुणस्यात् । ५।२।२७। अर्णातात्
 दन्तार्थात् परस्य इन्द्रशब्दस्य वरुणस्य चाचामादेरच एप् न भवति ।
 आनैद्रः । एव-ऐद्रावरुण । त्रिलिंगेष्वपि योज्य ॥ महेंद्रो देवता-
 स्यति विग्रहे—

५२० ॥ महेंद्राद् घाणु च । ३।२।३१। महेंद्रशब्दादेव-
 तार्थे घ अण् इत्येता ल्यौ भवत चक्राण्यश्च । वस्य इय, छस्य इय ।
 महेंद्रिय । महेंद्रः । महेंद्राय ॥ को देवताऽस्येति विग्रहे—

५२१ ॥ कसोमाद्व्यण् । ३।२।३२। कसोमान्या दे-

वताऽर्थे व्यण् ल्यो भवति । टकारो ङ्घर्थः । णकार ऐवर्थः । एः
खात्परत्वादैप् । कायं हविः । एवं—सौम्यं । स्त्रियां टित्वान्डी ।
कायी दिक् । सौमी । “हलो हतः” इति यत्वं ॥ वृक्षाणां समूह
इति विग्रह—

५२२ ॥ तस्य समूहः ३ । २ । ३८ । तस्येति तासमर्थात्
समूह इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं ल्यो भवति । इत्यण् । पूर्ववच्छेषं ।
वार्कं । एवं—काकं । बार्हस्पत्यं । वानस्पत्यं । “पमादित्यदित्यादित्य-
पतिद्योष्योऽणपवादे चास्त्रे” इति ष्यः । आग्नेयः—कल्यग्नेर्दणिति ङ्ण,
एय् । हस्तिनां समूह इति विग्रहे—

५२३ ॥ हस्तिकवच्यचिताच्च ठण् १ ३ । २ । ४३ ।
हस्तिन् कवचिन् शब्दाभ्यां अचित्तवाचिभ्यः केदारशब्दाच्च तस्य
समूह इत्यस्मिन् विषये ठण् भवति । ठस्य इक् । भस्याऽनोऽखं ।
“दिति टेः” इतीति च वर्तमाने—

५२४ ॥ नः ४ । ४ । १४२ । नकारांतस्य गोर्भस्य टेः
ख भवति इति परतः । हास्तिरुं । एवं—कवचिनां समूहः काव-
चिक । अचितेभ्यः—अपूपानां समूहः—आपूपिकं । शाष्कुलिकं ।
केदाराणां समूहः—कैदारिकं ।

५२५ ॥ धेनोरनत्रः ३ । २ । ४४ । धेनुशब्दात् समूहे-
ऽर्थे ठण् भवति न चेत्स धेनुशब्दो नत्रः परां भवति ।

५२६ ॥ दोसिसुसुगशश्वदकस्मात्तः कः ५ । २ । ६३ ।
दोसुशब्दात् इतुस् इत्येवमताद् उगंताच्च शश्वद् अकस्माद् शब्द-
वर्जितात् तकारांताच्च परस्य ठस्य ककारादेशो भवति । धेनुकं ।
अनत्र इति किं ? अधेनवं ॥ निमित्तं वेत्तीति निगूढ—

५२७ ॥ तद् वेत्त्यधीते । ३ । २ । ७२ । तदिति इप्-
समर्थात् वेत्तीत्यस्मिन् अधीते इत्येतस्मिन्श्चार्थे यथाविहितं त्यो भ-
वति । इत्यण् । नैमित्तः । एवं-मौद्धृतः । व्याकरणं वेत्तीति विगृह्य-
तेनैवाणि-आदेरपि प्राप्ते-

५२८ ॥ पदे ख ऐयौञ् । ५ । २ । ९ । पदे परतो
ऽचामादेरचः स्थाने निष्पन्नयोर्धकारवकारयोरेय औञ् इत्येता-
वादेशौ भवतो ह्यति ङिति परतः । वैयाकरणः । एवं-सौवा-
गमः । सैद्धातः । छान्दसः ॥ उदुम्बरा अस्मिन् देशे संतीति विगृह्य-

५२९ ॥ सोऽञ्जःस्तीति देशः खौ ३ । ३ । ८४ ।
स इति वासमर्थात् अत्रेतीवर्थे यथाविहितं त्यो भवति, योऽसौ
वांतः स चेदस्ति, यः ईषानिर्दिष्टः स चेदेशः, समुदायेन चेतसंज्ञा
गम्यते । औदुम्बर राष्ट्रं । एवं-बाल्वजं, पार्वतं ॥ कुष्ताम्बेन निर्वृ-
चेति विगृहे-

५३० ॥ तेन निर्वृत्तः ३ । २ । ८५ । तेनेति भा-
समर्थात् निर्वृत्त इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति देशः खौ ।
इत्यण् । कौशाम्बी नगरी । ककंदेन निर्वृत्ता काकंदी ।
मकंदेन निर्वृत्ता माकंदी । सगरैः सागरः ॥ ऋजुनावो निवासः
इति विगृह्य-

५३१ ॥ तस्य निवामादूरभवो ३ । २ । ८६ ।
तस्येति तासमर्थान्निवास इत्यस्मिन् अदूरभव इत्यस्मिन्श्चार्थे यथावि-
हितं त्यो भवति । इत्यण् । आर्जुनावं नगरं । उदिष्टस्य निवास
औदिष्टः । सकल्याया निवासः साकलं नगरं । अदूरे भवोऽदूरभवः ।

तत्र-वराणसायाः अदूरभवा वाराणसी नगरी । विदिशाया, अदूरभवं
वैदिशं नगरं ॥ चक्षुषा गृह्यते इति विगृह्य-

५३२ ॥ शेषे, १. ३. २. १९१ । अपत्यादिभ्यश्चतुरर्था-
न्तेभ्योऽन्यः शेषः । तस्मिन् शेषेऽर्थे विशेषे यथाविहितं व्यो
भवति । इत्यण् । चाक्षुष रूप । एवं-श्रावणः शब्दः, रासनो रसः,
दार्शनं, स्पर्शनं च द्रव्यं, दृष्यदि पिष्टा दार्यदाः सक्तवः ॥ सर्वस्मिन्
लोके जातः कृतो भवो वेति विगृह्य-

५३३ । लोकद्वयभ्यात्मादिभ्यण् ३ । २ । १६८ ।
लोकद्वयारण्यात्मादिभ्यश्च शेषे ठ्ण भवति । ठस्य इक् ।

५३४ ॥ अनुशतिः ऋदीनां, ५ । २ । २४ । अनुशतिक
इत्येवमादीनां गूनामवयवयोः पूर्वोत्तरपदयोरचामादेरच ऐवभवति
इति ङिणिति परतः । सार्वलौकिकः । पारलौकिकः । ऐहलौकिकः ॥ आत्म-
न्यर्थाति-विगृह्ये-सुवर्थे हसे "अनः" इत्यः सातः । "नः" इति टः
खे कृते-अध्यात्मं भवः-आध्यात्मिकः । एवं-आधिदैविकः ।
आधिभौतिकः ॥ समाने भव, इति विगृह्य-

५३५ ॥ समानात्तदादिश्च ३ । २ । १६९ । ठ्ण । पूर्व-
वदन्यत् । सामानिकः । एव-सामानप्रामिकः । एव-सामानदेशिकः ॥
श्रुते जात-इति विगृह्य-

५३६ । तत्र जातः ३ । ३ । १ । तत्रेति ईप्समर्थात्
जात इत्यस्मिन्नर्थे यथाविहितमणादयस्त्या भवति । स्वजन्मन्यन-
पेक्षितपरव्यापारः कर्तृभूतो जातः । प्राग् द्वारण-श्रौघः । एव
माथुरः ॥ उत्से जातः ।

५३७ ॥ उत्सादेश्चात् ३ । १ । ९७ । औत्सः । एव
ओदवाहः ॥ राष्ट्रे जातः-

५३८ ॥ राष्ट्रदूरोत्तराद् वैत्याहञ् ३ । २ । १०० ।

राष्ट्र दूर उत्तर इत्यतम्या यथाऽसत्य घ ण्य आहञ् इत्यत त्या भवति । इति घस्तस्य इय-राष्ट्रिय । एव-दूर चात -दूरय । उत्तरास्मिन् जात -श्रीत्तराह ॥ श्रुत कृत ल्य णात सभूता वाते विगृह्य-तत्रति वर्तमान-

५३९ ॥ कृतलन्थक्रीतसभूताः ३ । ३ । १७ । तत्रति

इप्सममर्णात् कृतादिभ्य यु यथाविहितमणादयस्या भवति । स्वभार निपत्ताप्रश्रितपरव्यापार. कर्मभूता भाव कृत, सामान्यन प्राण लब्ध, मूल्यन सप्राप्त नात, सभूति सभायना, अत्रकल्प तत् क्रियारुर्तभूत सभूत । पूर्ववदणादय । श्रौत्र, औत्त, रा-ष्ट्रिय, दूर्य, श्रीत्तराह ॥ कत्रौ चात इति निग्रह-

५४० ॥ कत्र्यादेः । ३ । २ । १०४ । एभ्यो ढकन

स्याच्छ्रय । ढस्य एय-कात्रयक । एव-नद्याददण-नादय ॥ श्रुत भव इति विगृह्य-तत्रति वर्तमाने-

५४१ ॥ भवः । ३ । ३ । ३१ । तत्रतीप्सममर्णात् नपट

त्यास्मिन्नर्ष यथाविहितमणादयस्या भवति । सत्ता र्णे नपार्ष । पूरय टय । श्रौत्र, औत्त, राष्ट्रिय, कात्रयक, नादय ॥ दिश भव इति विगृह्य-

५४२ ॥ त्रिगादेर्यः ३ । ३ । ३२ । त्रिगियवमात्त्रिभ्य

इप्समर्षेभ्य शेष भवार्थो भवति । दिश्य । एव त्रग नव यय ।

५४३ ॥ देहागात् । ३ । ३ । ३३ । त्हायस्य उ

प्समर्षेभ्य शेष भवार्थो भवति । अणादरपवाद । कठ नव क

पठ्यः । एव—ओष्ठ्यः, दत्य, पाण्य, पयः ॥ अतरगारे भव इति विगृह्य—हादिति वर्तमाने—

५४४ ॥ अंतःपूर्वाहृञ् ३ । ३ । ४० । हसादतःशब्द-पूर्वात् भवार्थे ठञ् भवति । अगारस्यात अतरगार । “पारेमप्येऽन्त-म्वया” इति हसः । पूर्ववदन्यत् । आतरगारिक । एव-आतर्गेहिक, आत पुरिक. ॥ श्रुनादागत इति विगृह्य—

५४५ ॥ तत आगतः । ३ । ३ । ५६ । तत इति कास-मर्थात् आगत इत्यस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । शेष पूर्ववत् । श्रौम्नः, राष्ट्रिय, नादेयः ॥ शुल्कशालाया आगतमिति विगृह्य-ठणिति वर्तमाने—

५४६ ॥ आयस्थानात् । ३ । ३ । ६० । स्वामिप्राप्तो भाग आयस्तस्योत्पत्तिस्थानवाचिनः कासमर्थात् आगतेऽर्थे ठण् भवति । पूर्वपठ्ये । शौल्कशालिक । एव-आपणिक । आकरिक । गौस्मिक ॥ श्रुन्नो निवासोऽस्येति विगृह्य—

५४७ ॥ सोऽस्य निवासः । ३ । ३ । ७४ । स इति वासमर्थात् निवास इत्यस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । श्रौम्नः । राष्ट्रिय । नादेयः । भद्रबाहुणा प्रोक्तमिति विगृह्य—

५४८ ॥ तेन प्रोक्तं । ३ । ३ । ८५ । तेनेति भासमर्थात् प्रोक्तमित्यस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । प्रकरणेन न्याख्यातन-प्रापित वा प्रोक्त । भाद्रबाहुराप्युत्तराप्ययनानि ॥ पाणिनिना प्रो-क्तमिति विगृह्य—

५४९ ॥ दोश्छः । ३ । २ । १२५ । दुसश्चकाष्ठैषिकेऽर्थे छो भवति । छस्य ईप् । को दुः ?

५५० ॥ यस्याश्वाद्यैन्दुः । १ । १ । ८३ । यस्य शब्द-
स्याच्चा मध्ये आदिरजैप् भवति स दुसञ्ज्ञो भवति । इत्यादिना वि-
हितः । पूर्ववच्छेष । पाणिनीय । पूज्यपादीय । पाणिनीय वे-
त्यधीते वेति विगृह्य—तद्वेत्यधीते” इत्यण् । प्रोक्तादित्युप् । पाणि-
नीयः छत्र । एव- पूज्यपादीयदञ्जनः ॥ समतभद्रेण कृत-
मिति विगृह्य—

५५१ ॥ कृते ग्रंथे । ३ । ३ । ९९ । तेनेति भासमर्थात्
कृते मयेऽर्थे यथाविहित ल्यो भवति । सानतभद्र वार्त्तिक । वार-
चानि वाक्यानि ॥ उपगोरिदमिति विगृह्य—

५५२ ॥ तस्य स्वं । ३ । ३ । १०२ । तस्येति तास-
मर्थात् स्वामिति द्वितीये सबधिनि यथाविहितमणादयस्या
भवति । पूर्ववच्छेष । औपमयं । एव—कापटव । औत्स । गाग ।
वार्हस्पत्य । राष्ट्रिय । कात्रेयक । नादेय ॥ भस्मनो विकार
इति विगृह्य—

५५३ ॥ तस्य विकारः । ३ । ३ । १२३ । तस्येति
तासमर्थात् विकार इत्यस्मिन् अर्थे यथाविहितमणादयो भवति ।
तस्येति वर्तमाने पुनस्तस्यप्रदण शेष इत्यस्य निकृष्यर्थे । “न.” इति टेः
ख प्राप्त “खन” इति प्रतिषिद्ध । भास्मनः । एव-मार्त्तिकः ॥ अक्षै-
दीव्यतीति निग्रहे—प्राग्याद्यणिति वर्तमानं—

५५४ ॥ तेन दीव्यत्खनजययिज्वतं । ३ । ३ । १५३ ।
तेनेति भासमर्थात् दीव्यति खनति जयति जिते चार्थे ठण् भवति ।
आक्षिक' । एव-शाळाकिकः । अक्षया खनति आक्षिक' । एव
कौशलिकः । पाशकैर्जयति जितो वा पाशकिकः । आक्षिक' ।

तेनति करणे भेषा नान्यत्रानभिधानत ॥ दध्ना संस्कृतमिति विगृह्य—

५५५ ॥ संस्कृतं । ३ । ३ । १५४ । तेनेति भासम
 र्थात् संस्कृतमित्यस्मिन्नर्थे ठण् भवति । सत उत्कर्षाधान संस्कार ।
 दाधिक । एव-शाङ्खवरिक । माराचिक । औपाध्याय, शिष्य । वैदिक ॥
 उडुपेन तरति इति विगृह्य—

५५६ ॥ तरन् । ३ । ३ । १५६ । तेनेति भासमर्थात्
 तरत्यर्थे ठण् भवति । औडुपिक । काडप्याविक । गीपुडिक ।
 हस्तिना ग उतीति विगृह्य—

५५७ ॥ चरन् । ३ । ३ । १५८ । तेनेति भास-
 मर्थात् चरति गच्छति भक्षयति चार्थे ठण् भवति । हास्तिर । पत्र
 शाकटिक । दध्ना भक्षयति दाधिक । एव-शाङ्खवरिक ॥ शब्द
 करातीति विगृह्य—

५५८ ॥ शब्दददुरललाटकुक्कुट, द् रुढौ । ३ । ३ ।
 २०१ । शब्दददुरललाट कुक्कुट इत्यतभ्य इपसमर्थेभ्यष्ठण् भव
 ति रुढौ रुद्धिक्रियाभिधे विगृह्ये । शाब्दिक । वैवाकरण । शब्दम
 विनष्ट जानन्नुच्चरतीत्यर्थः । एव ददुर शब्दत्र करतीति दादुरिष ।
 ललाट पश्यतीति ललाटिक सत्रक । कुक्कुटो पश्यतीति कीकु-
 टिक । कुक्कुटाशाल्येन देशेन गच्छन् तपसा निक्षुद्रयते ॥ अपूषा
 पप्पमस्येति विगृह्ये—

५५९ ॥ तदस्य पण्यं । ३ । ३ । २०६ । तदिति
 वासमर्थात् अस्यति तार्थे ठण् भवति यत्तद् यान् तत्पद पण्य
 भवति । आपूपिक । शाकुटिक । लाहुकि । पन्थार्थस्य
 इच्छाशतभावात् तदप्रपाग ॥ नृत्त विरचनस्येति विगृह्ये—त
 दिति पतेमान—

५६० ॥ शिल्पं । ३ । ३ । २०९ ॥ 'तदिति वासम-
 र्थात् अस्प्येति तार्थे ठण् भवति यद् तद् वात तच्चेच्छिल्प विज्ञान
 भवति । नार्तिकः । वादनिकः । मृदङ्गवादन शिल्पमस्येति
 मार्दङ्गिकः । मौरङ्गिकः । पाणविकः । वादनशिल्पार्थयोवृत्ता-
 वतर्भावादप्रयोगः ॥ अणूपाः शिल्पमस्येति-तदस्येति वर्तमाने-

५६१ ॥ शीलं । ३ । ३ । २१६ । तदिति वा समर्थात्
 अस्प्येति तार्थे ठण् भवति यच्चद्रात तच्चेच्छील स्वभावां भवति । आ-
 पूषिकः । तद्भक्षणशील इत्युच्यते । तत्स्थस्य ताच्छब्दयात् ।
 एव-शाण्डिलिकः । ताम्बूलिकः ॥ उग्रं शीलमस्येति मिमहे-

५६२ ॥ छत्रादेरत्र । ३ । ३ । २१७ । छत्र इत्येवमा-
 दिभ्यस्तदस्य शीलमित्यस्मिन् विषये अत्र भवति । छात्रः । छत्र-
 वत् गुरुच्छत्राच्छदनप्रवृत्तः शिष्यः उच्यते । एव शिक्षार्थीलः
 शैश्वः । भिक्षार्थील भिक्षः । गुल्कशाढाया नियुक्त इति विगृह्य-

५६३ ॥ तत्र नियुक्तः । ३ । ३ । २२६ । तत्रेतीप्तमर्थात्
 नियुक्त इत्यस्मिन्नर्थे ठण् भवति । नियुक्तोऽप्रिष्ठतो व्यापृत इत्यर्थः ।
 शौचकशाडिकः । आपणिकः । आशुपटडिकः । शौचारिकः-“द्वारादेः”
 इत्युच्यते । एव बहतीति विगृह्य-

५६४ ॥ तद् वहन् रथप्रासंगात् ॥ ३ । ३ । २३२ ।
 तदितिप्तमर्थात् रथशब्दात् प्रासगगन्शब्द वह्यर्थे यस्यां भवति ।
 रथः । वत्सानां स्क्रुधे प्रासज्यते इति प्रासगो युक्तः । तद्बहति
 प्रासज्यः ॥ धुर वहन्निति विगृह्य-

५६५ ॥ धुरां दण् च ३ । ३ । २३३ । धुर इत्येतस्मा-
 दिप्तमर्थात् वहत्यर्थे दण् भवति यध । धौर्यः । धुर्यः ॥ सामानि
 चाधुरिति विगृह्य-

५५६ ॥ तत्र साधुः ३ । ३ । २४९ । तत्रेताप्समर्थात्
साधुरित्यास्मिन्नर्थे यो भवति । "नः" इति टेः खं प्राप्तं—

५६७ ॥ येऽङ्गौ ४ । ४ । १७८ । भावकर्मम्यामन्यश्च
ये टिखं न भवति । सामन्यः । एव-वेमन्यः । कर्मण्यः । शरण्यः ।
मन्यः । साधुः समर्थः प्रवीणः उपकारको वा । वत्संभ्यो हित-
मिति विग्रहे-

५६८ ॥ तस्मै हितेजराचार्यब्राह्मणवृष्णः ३ । ४ । ७ ।
तस्मा इत्यप्समर्थात् राजादिवर्जितात् हित इत्यस्मिन्नर्थे यथा-
विहितं प्राक् ठणःठ इत्यादिस्त्यो भवति । वत्सायः । करभायः ।
उष्ट्रीयः । पित्रीयः ।

५६९ ॥ युगाद्यौर्यः । ३ । ४ । ३ । युगादेरुग्नोताश्च
मृशो यस्त्यो भवति । युग्यः । पिचन्यः कार्पासः ।

५७० ॥ प्राण्यंगरथखलयवमापवृषत्रक्षतिलाद्यः ।
३ । ४ । ८ । प्राण्यंगवाचिभ्यो रथादिभ्यश्च तस्मै हित
इत्यस्मिन् नियमे यो भवति । दतेभ्यो हितः दंत्यः । एव-कर्ण्य ।
चक्षुष्य । नाम्य तैठ । रथ्या भूमिः । खलयमीप्ररक्षणं । यम्यस्तुपा-
रः । माप्यो वारः । वृष्य क्षीरपानं । प्रक्षम्यो देशः । तित्थं वात्या ॥
सप्तत्या भोतमिति विग्रहे-

मर्थात् वाप इत्यस्मिन्नर्थे यथाविहितं ल्यो भवति । इति ठ्ण ।
प्राप्तिकं । कौटुबिकं । द्रौणिकं ॥ राजानमर्हतीति विग्रहे-

५७३ ॥ इषोऽहं वत् कृत्ये । ३ । ४ । १३२ इष
इतीप्समर्थात् अर्ह इत्यस्मिन् अर्थे वत् भवति यत्तदर्ह इति तद्धे-
क्त्य कर्तव्य क्रिया भवति । राजवत् वृत्तमस्य राज्ञः । राजतायां-
ग्यमस्य राज्ञः वृत्तमित्यर्थः । एव-कुर्वाणवत् । साधुवत् ।

५७४ ॥ सुप इव । ३ । ४ । १३३ । सुवतादिवार्थे
वत् भवति । सादृश्यमिवार्थः । तच्चंदू सादृश्य कृत्य क्रिया विषय
भवति । क्षत्रिय इव क्षत्रियवद् युष्यते । देवमिव देववद् गुरु पश्यति ।
साधुनेव साधुवदाचरित देवदत्तेन । पात्राय इव पात्रवद् अपात्राय
दत्त । पर्वतादिव पर्वतवत् कुतुपादवरोहति ।

५७५ ॥ तत्र । ३ । ४ । १३४ । तत्रेतांप्समर्थात् इवा-
र्थे वद् भवति । मथुरायामिव मथुरावन्मान्यखेटे प्राणादाः । पाटलि-
पुत्रवत् साकेते परिखा । अक्रियार्थोऽयमारमः ।

५७६ ॥ तस्य । ३ । ४ । १३५ । तस्येति तासमर्थात्
इवार्थे वद् भवति । देवदत्तस्येव देवदत्तवत् त्रिनदत्तस्य गावः ।
राजवत् त्रिनदत्तस्य दत्ताः ।

५७७ ॥ भावे त्वत् । ३ । ४ । १३६ । तस्येति
नाममर्थात् भावेऽभिधेये त्वत् इत्येनौ ल्यो भवति । भवतोऽस्माद्-
भिधानप्रत्ययी इति भावः । शब्दप्रययप्रवृत्तिनिमित्तं वा भावः । त्वान्
स्वभावनो ननुत्कर्त्तव्यं । तर्जतः खीटिगः । गोर्भावः गोत्व । गोना ।
अत्र सामान्यं भावः । शुक्लत्व, शुभ्रता पटस्य-अत्र गुणः । शुभ्र-
त्व शुभ्रता त्वस्य-अत्र गुणनामान्यं । पाचकत्व पाचकता । बीप-

गृहत्व । औपगमता । राजपुरुषत्व । राजपुरुषता । अत्र सत्रध ।
 देवदत्तत्व । देवदत्तता । डित्थत्व । डित्थता—अत्रं सज्ञासञ्चित्व सत्रध्र ।
 शब्दस्वरूप बाल्यादिपर्यायान्वयवस्तुस्वरूप वा भाव ॥ सुराज्ञो भाव
 कर्म वा इति विगृह्य—

५७८ ॥ राजपत्यंतगुणेऽक्तिराजादिभ्यः कृत्ये च
 ३ । ४ । १४१ । राजान्तम्य पत्यतम्यो गुणवाचिम्यो राजादिभ्यश्च
 शब्देभ्यस्तस्येति तातंभ्य कृत्ये कृत्ये कर्मणि क्रियाया भावे च षण्
 भवति । टकारो ङ्यर्थ ।

५७९ ॥ आत्वादगडुलादेः । ३ । ४ । १३७ ।
 गडुलादिपरिजातात् त्वतलावार्धकृतानाब्रह्मणस्त्व इति त्वशब्दात् पूर्व ।
 इति पक्षे त्वतली भवत । सौराज्य । न इति टिख । सुराजत्व ।
 सुराजता । एव—यौवराज्य । युवराजत्व । युवराजता । पत्यतेभ्य—
 बृहस्पतेर्भावः कृत्य कर्म वा चार्हस्पत्य । बृहस्पतित्व । बृहस्पतिता ।
 गुणे उक्तिर्येषां ते गुणोक्तय । गुणद्वारेण च ये द्रव्यवृत्तपस्तेभ्य
 जडस्य भावः कृत्य वा जाड्य । जडत्व । जडता । मौख्ये । मूर्ख-
 त्व । मूर्खता । राज्ञो भावः कृत्य वा राज्य, राजत्व । राजता ।
 कर्मभाव कृत्य वा काव्य । कवित्व । कविता ॥ तारका सजाता
 अस्य इति विगृहे—

५८० ॥ तदस्य संजातं तारकादिभ्य इतः । ३ । ४ ।
 १९७ । तारकादिभ्यस्तदस्य सजातमित्यस्मिन् विषये इत इत्यय
 त्या भवति । तारकित नभ । पुष्पित । कुसुमित । पट्टवित ॥
 ऊह प्रमाणमस्येति विगृहे—

५८१ ॥ प्रमाणे मात्रुः । ३ । ४ । १९९ । तदिति
 वा समर्थान् प्रमाणे वर्तमानात् अस्येति तार्थे

माप्रु भवति । टकारो ष्यर्थः । प्रमाणमायाममान । तद् द्विविध । उत्सवमान, शय्यामान च । तत्रोर्ध्वमाने-ऊरुमात्रमुदक । ऊरु-
मात्रा परिन्वा । तिर्यग्माने--धनुर्मात्रा भूमिः ॥ हस्ती प्रमाणम-
स्यति विगृहे-

५८२ ॥ हस्तिपुरुषाद् वाऽण् । ३ । ४ । २०० ।
तद्विति वानमर्षात् प्रमाणमाचिनो हस्तिन्शब्दात् पुरुषशब्दाच्च
तार्थे अण् भवति या । पक्षे प्राप्त् च । न इति त्रिय प्राप्त "अन-
पत्यऽर्णान्" इति निषिद्ध । हस्तिन जल, हस्तिमात्र । पौरुष, पु-
रुषमात्र ॥ ऊरु प्रमाणमस्येति विगृहे-

५८३ ॥ वाँर्ध्वे दप्रद्वयमद् । ३ । ४ । २०१ ।
ऊर्ध्वे प्रमाणे र्तमानात् मृदा वातादस्येति तार्थे द्वयमट दप्रद्व
द्वयर्ता ल्यौ वा भवतः । पक्षे मात्रट । टकारो ष्यर्थः । ऊरुद्वयस ।
ऊरुदप्र । ऊरुमात्र जल । हस्तिद्वयन । हस्तिदप्र । हस्तिमात्र । पुरु-
षद्वयस । पुरुषदप्र । पुरुषमात्र । इद मानमस्येति विगृहे-

५८४ ॥ घत्विदंकिनः । ३ । ४ । २०७ । इदम-
न्धात् किन्शब्दाच्च मानवृत्तस्तदस्य-यन्मिन् विषये घत् इत्यय ल्यो
भवति । उकार उगिदकार्यार्थः । मान चतुर्विध । ऊन्नान
निष्कादि । परिमाण प्रस्थादि । प्रमाण वितस्थादि । मस्या च
एन्वादाति । घस्य इय् ।

५८५ ॥ किमिदमः क्रीश् ४ । ३ । २५४ किम् इदम्
इत्येवयोर्यथासह्यर् क्री इन् इत्येतासादेशो भवतः घत्इगृह्य-
द्वेषु घत् पततः । परित्त ए । नुम्पह्नातमुत्तानि । इयान्निष्क ।
इयान्, इयती शार्दी । इयन्तो गुणिनः । ए-कियान्, कियन्तु,
कियती, कियतः ।

५८६ ॥ वैतदो घः । ३ । ४ । २०८ । एतदः परस्य
घतोरादेर्घकारस्य वकारादेशो भवति ।

५८७ ॥ आः । ३ । ४ । २०८ । घत्तद्गृहक्षेत्रेषु
परत पूर्वस्यात्व भवति । इति दकारस्यात्व । एतन्मानमस्येति
विगृहे— एतावान्निष्कः । एतावद्धान्यः । एतावती शाटी ।
एतावतो गुणिनः ।

५८८ ॥ यत्तदः । ३ । ४ । २०९ । यत्तद्भ्या
परस्य घतोर्घकारस्य वकारादेशो भवति । पूर्ववच्छेषः । यन्मानमस्य
यावान् । यावत् । तावान् । तावत् । ज्ञापकमिदमवादेशयचनमेतत् -
यत्तद्भ्यो घतुर्भवतीति ॥ चत्वारोऽवयवा अस्येति विगृह्य-
स्येरिति वर्तमाने—

५८९ ॥ अवयवे तयद् । ३ । ४ । २११ । स्थिस-
ज्ञावाचिनोऽवयवे वर्तमानात् वातात् अस्येति तार्थेऽवयविनि
तयद् भवति । टकारो ङ्घर्थः । स्वादावधे इति पदत्वे रेफस्य
“छवि” इति सत्वः ।

५९० ॥ प्रात्सुपस्त्वये । ५ । ४ । ७८ प्रात्परस्य स-
कारस्य भुवताद्विहिते तकारादौ त्ये परत पत्व भवति । इति
षत्वः । चतुष्टयः । चतुष्टयः समन्तभद्रस्य । चतुष्टयशब्दाना प्रवृत्तिः ।
पचतयो यमः । दशतयो धर्मः ॥ एकादशाना पूरण इति विगृहे—

५९१ ॥ तस्य स्थिपूरणे ङट् । ४ । १ । १ ।
तस्येति तासमर्थात् स्थिसख्यायाचिनः स्थिसज्ञापूरणऽभिधेयं ङट्
त्यो भवति । टकारो ङ्घर्थः । टकारोऽष्टत्वार्यः । एकादशः ।
एव—द्वादशः । त्रयोदशः । एकदशी तिथिः ॥ पचातां पूरण
इति विगृहे—

५९२ ॥ नोऽसं मृ । ४ । १ । २ । नकारातात् स्थि-
संज्ञावाचिनो मृदः स्थिपूरणे भडित्ययं त्यो भवत्यसं । पचम । सप्तमः ।
पचमी तिथिः ॥ पण्णां पूरणमिति विगृह्य—

५९३ ॥ पद्कतिक्रतिपयस्य धुकृ । ४ । १ । ५ ।
पद् कति कतिपय इत्येतेषां थुगागमो भवति डटि परतः । दुत्य ।
पष्ठः । पष्ठी तिथिः । कतियः । कतिपयथः । ज्ञापकमिदमेव डटि
धुग्वचन-कतिपयादपि डट् भवतीति ॥ चतुर्णां पूरण इति विगृह्य—

५९४ ॥ चतुरः । ४ । १ । ६ । चतुर् इत्येतस्य थुगा-
गमो भवति डटि परतः । चतुर्थः । चतसृणां पूरणां चतुर्थी ।
तसादित्वात् पुम्भावः ।

५९५ ॥ छयौ चतुश्च । ४ । १ । ७ । चतुर् इत्ये-
तस्मात् छयौ त्यौ भवतश्चकारस्य ख । तुरीयः । तुरीया । तुर्यः ।
तुर्प्या । एव चतुरस्त्रैरूप्य ॥ द्वयोः पूरण इति विग्रहे—

५९६ ॥ द्वेस्तीयः । ४ । १ । ८ । द्वि इत्येतस्मात्
तीयो भवति । डटोऽपवादः । द्वितीयः । द्वितीया ॥

५९७ ॥ त्रेस्तृ च । ४ । १ । ९ । त्रि इत्येतस्मात्
तीयो भवति त्रेश्च तृ इत्ययमादेशो भवति । त्रयाणां पूरणः तृतीयः ।
तृतीया ॥ गावोऽस्य सतीति विगृह्य—

५९८ ॥ तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुः । ४ । १ । ४० ।
तदिति वासमर्थात् अस्तात्येवमर्थविशिष्टात् अत्येति तार्थं अस्मि-
न्नितीवर्थे वा मतुर्भवति । उकार उगिदकार्योर्थः । पूर्वसच्छेप ।
गोमान् । एव-श्रीमान् । वृक्षा अस्मिन् सति-वृक्षवान्, वृक्षवान् परतः

५९९ ॥ मयोद् मयो मतोर्वोऽगवादिभ्यः । ५ । ३ । ४६

मकारांतादवर्णातान्मकारोडोऽवर्णोडोः इयंताच्च परस्य भ्रतोर्वकारा-
देशो भवति यवादीन् वर्जयित्वा । किवान् । गुणवान् । शालवान् ।
शर्मावान् । अहंवान् । विद्युत्वान् । इति करणो विवक्षार्थः । तेन-

१ । भूमनिदाप्रशसासु नित्ययोगेऽतिशयने ।।
२ । ससर्गेऽस्तिविवक्षाया प्रायो मत्वादयो मताः ॥

भूमा प्राचुर्यं तस्मिन् भूम्नि-गोमान् । निदायां-ककुदावती ।
प्रशसाया-शालवती । नित्ययोगे-क्षीरिणो वृक्षाः । अतिशयने-
उदरिणी कन्या । ससर्गे-दडी । छत्री । भूमादिदर्शनं प्रायः
किं ? सत्तामात्रेऽप्यय दृश्यते । व्याघ्रवान् पर्वतः । स्पर्शरसगन्धवर्ण-
वन्तः पुद्गलाः । वागस्यास्त्यस्मिन् वेति विगृह्य-

६०० ॥ वाचो ग्मिन् । ४ । १ । ४५ । वाच् इत्ये-
तस्मात् मत्वर्थे वा ग्मिन् भवति । अत्र गकार इत् । गकारादित्वात्
'ल्ये' इति सूत्रेण पूर्वस्य अनुनासिकादेशो न भवति । गकारो नासि-
क्यानवृत्त्यर्थः । वाग्मी । वाग्वान् ।

६०१ ॥ क्षिप्यालाटौ । ४ । १ । ४६ । वाच् इत्येत-
स्माद् मत्वर्थे क्षिपि क्षेपे गम्यमाने आल-आट इत्येतौ ल्यौ भवतः ।
वाचालः । वाचाटः । य- फल्गु मापते स एव क्षिप्यते ॥ माया अ-
स्यास्त्यस्मिन्निति वा विगृह्य-

६०२ ॥ मायाऽऽभ्यामेधासूक्तपोऽसौ । विन् । ४ ।
१ । ७४ । माया आमया, मेधा सूक्त तपस् इत्येतेभ्योऽसतेभ्यश्च
मृद्भ्यो मत्वर्थे विन् वा भवति । मायावी । आमयावी । अत एव
निपातनादीन् । मेधावी । सूक्ती । तपस्वी । यशस्वी । वर्चस्वी ।
वचस्वी । मत्वर्थे स्ताविति भक्षशया पदकार्यं रित्वादि न भवति ।

पक्षे तु मनुः । मापावान् । आमपावान् । मेघान् । मृषान् । ताप-
स.—ज्यात्खादित्वादण् । यदास्वान् । यगस्वर्ता । सरस्वती ॥ नौर-
स्यास्त्वस्मिन्निति वा विगृह्य— ।

६०३ ॥ नौश्रिखादिभ्यां ठेना । ४ । १ । ७५ ।
नावादिभ्याश्शिखादिभ्यश्च यथासच्य मत्वर्थे ठ इन् इत्येतौ ल्यो
वा भवतः । पूर्वपञ्चेन । नाविक्र । नोमान् । कुमारिकः ।
कुमार्तान् । एव-गिखी । शिम्बावान् । माली । मालवान् ।

६०४ ॥ अतोऽनेकाचः । ४ । १ । ७६ । अकाराता-
देनेकाचो मृदो मत्वर्थे वा ठेनौ ल्यौ भवतः । अतोऽस्यास्तीति
दत्तिकः । दंती । दत्तमूल । छत्रिकः । छत्री । छत्रवान् ॥ अतः
पर प्रायशः स्वार्थिकास्याः । तत्र विशेषण प्रकृतेर्विज्ञायते । तत्र
त्येन शोत्यते ।

६०५ ॥ किंस्निवहोरद्रयादिवैपुल्यात् । ४ । १ ।
१०८ । किम्शब्दात् स्निसञ्ज्ञात् द्रयादिवर्जितात् बहुगन्धा-
च्चावैपुल्यवाचिनो वक्ष्यमाणास्याः भवति । इत्ययमधिकारः “ते
मुपः” इत्यतः प्राग् वेदितव्यः इति वर्तमाने—

६०६ ॥ कायास्तम् । ४ । १ । ११३ । किमादि-
भ्यः कातम्यस्तम् भवति । कस्मादिति विगृह्य—तम् । पूर्वस्य मुपः
ट् । “ते मुपः” इति मुप्सञ्ज्ञाया पुनस्त्यदादिकार्ये । कुन्दासंरिति
कादेशः । कुतः । एव—सर्स्मात्—सर्गतः । विश्वतः । यतः । ततः ।
अस्मात्—इतः । इदम इति। इशादेशः । एतस्माद् अतः ।

६०७ ॥ अद् ४ । १ । ११२ । एतदोऽश्रित्यादेशः स्यात् ।
शकारः सर्वादेशार्थः । बहुभ्यः—बहुतः । तदादाभिति पुंभावे स्त्रिया-
मप्येव रूप । तनाद्यतस्य श्रित्वात् मुप ट् ॥

६०८ ॥ ईप्सुः । ४ । १ । ११६ । किमादिभ्यो-
ऽङ्गादिवर्जितादीबन्तात् त्र इत्ययं ल्यो भवति । सर्वस्मिन् सर्वत्र ।
यत्र । तत्र । बहुषु बहुषु वा बहुत्र ॥

६०९ ॥ किमोऽश्च । ४ । १ । ११७ । किमशब्दा-
दीबन्तात् अश् इत्ययं ल्यो भवति त्रश्च । कस्मिन् क । कुत्र ॥

६१० ॥ इदमो हः । ४ । १ । ११८ । इदमशब्दा-
दीबन्तात् ह इत्ययं ल्यो भवति । अस्मिन्-इह । आपवादोऽयं ।

६११ ॥ भवत्वायुष्मदीर्घायुर्देवानांप्रियैकार्थाच्च ।
४ । १ । ११९ । भवत् आयुष्मद् दीर्घायुस् देवानांप्रिय
इत्येतत्समानाधिकरणात् किंस्निबहोरङ्गादिवैपुल्यात् सुम्मात्रातात्
प्रत्यो भवति तश्च । स भवान् । तत्र भवान् । ततो भवान् । स
आयुष्मान्, तत्रायुष्मान्, तत आयुष्मान् । स दीर्घायुः, तत्र दीर्घायुः,
ततो दीर्घायुः । स देवानांप्रियः, तत्र देवानांप्रियः, ततो देवानां-
प्रियः । एवमुत्तरत्रापि योज्यं । सर्वविभक्तीषु नेय ॥

६१२ ॥ कालेऽनद्यतने हिंः । ४ । १ । १२० ।
किमादेरीबतादनद्यतने काले यथासंभवं वर्तमानात् हिंल्यो भवति ।
कस्मिन् अनद्यतने काले कर्हि । यर्हि । तर्हि । काले इति किं ?
कस्मिन्नद्यतने भोजने-कुत्र । यत्र । अनद्यतने इति किं ? कस्मिन्
काले-कदा । यदा ॥

६१३ ॥ इदमः । ४ । १ । १२१ । काले वर्तमाना
दीबन्तात् इदमो हिंल्यो भवति । अस्मिन् काले एतर्हि ।

६१४ ॥ एतेतौ र्थोः । ४ । १ । १२० । रेफादौ थकारा-
द्वा च त्य परतः इदमः एतेतादशां भवतः ॥

६१५ ॥ अधुना । ४ । १ । १२२ । काले वर्तमानादी-
वंतात् इदमः अधुना त्यो भवति । अस्मिन् काले-अधुना । इदम
इश् । एरिति ख ।

६१६ ॥ दानीं । ४ । १ । १२३ । काले वर्तमानादि-
दम ईवंतात् दानीमित्यय त्यो भवति । अस्मिन् काले इदानीं ।

६१७ ॥ तदः । ४ । १ । १२४ । तच्छब्दात् काले
वर्तमानादीवतात् दानीमित्ययं त्यो भवति । तस्मिन् काले तदानीं ।

६१८ ॥ यत्किञ्चिदसर्वकान्याद्वा । ४ । १ । १२५ ।
यत् किञ्च तत् सर्व एक अन्य इत्येतेभ्यः काले वर्तमानेभ्यः
ईवंतेभ्यो दात्यो भवति । यस्मिन् काले यदा । कदा । तदा ।
सर्वदा । एकदा । अन्यदा । काले इति किं ? यत्र । क । तत्र ।

६१९ ॥ सदासद्यः । ४ । १ । १२६ । सदा सद्यम्
इत्येतौ शब्दौ निपात्येते । सर्वशब्दादीवतात् काले वर्तमानात् दात्यो
निपात्यः सभावश्च । सर्वस्मिन् काले सदा । सद्यः इति समानश-
ब्दाद् यस्यः सभावश्च, समाने काले सद्यः । समानेऽहनि
इति वा सद्यः ।

६२० ॥ प्रकारे यथा । ४ । १ । १३१ । यथाविहित
मुपसंबन्धः । सामान्यस्य भेदाभेदांतरानुवृत्तः प्रकारः । तत्र वर्तमा-
नात् किमादेरद्वयादिवैपुल्याद् यथासंभव सुवतात् धात्यो भवति ।
सर्वेण प्रकारेण सर्वथा । यथा । तथा ॥

६२१ ॥ कथमित्यर्थः । ४ । १ । १३२ । कथमित्य-
मिति किमिदम्यामेतदक्ष प्रकारे धमिति त्यो निपात्येते । केन

प्रकारेण कथं । अनेन, एतेन च प्रकारेण इत्यं । एतेतौ थोरिति इदमेतदोस्यकारादाविदादेशो भवति ॥

६२२ ॥ स्येर्विधार्थे धा । ४ । १ । १४८ । स्यिसं-
ज्ञकाच्छब्दाद् विधार्थे प्रकारे धात्यो भवति । एकेन प्रकारेण एकधा ।
द्विधा । त्रिधा । चतुर्धा । पंचधा । बहुधा ॥

६२३ ॥ याप्ये पाशः । ४ । १ । १५४ । याप्यंतेऽपनी-
यंतेऽस्माद् गुणा इति याप्यो निद्यस्तस्मिन् अर्थे वर्तमानान्मृदः स्वार्थे
पाश इत्ययं ल्यो भवति । याप्यो वैयाकरणो वैयाकरणपाशः ।
तार्किकपाशः ॥

६२४ ॥ तमः प्रकृष्टे मिड्थ । ४ । १ । १६० ।
मिडंतान्मृदश्च प्रकृष्टे प्रकर्षवत्यर्थे वर्तमानात् स्वार्थे तम इत्यय
ल्यो भवति । सर्वे इमे पंचल्यमेपां प्रकृष्ट पचतीति तमः ।

६२५ ॥ श्येन्मिड्किञ्ज्ञादाऽमद्रव्ये । ४ । २ । १८ ।
झिसंज्ञकादेकारांतात् मिडः किमशब्दाच्च परो यो ज्ञस्तमत्तरो तद-
तात् आमिल्ययं ल्यो भवति न चत्स द्रव्य वर्तते । इति आम् । प-
चतितमां देवदत्तः । आमतस्य झित्वात्सोरूप । एवं—पचतस्तमां । पचं-
तितमां ॥ सर्वे इमे शुक्लाः अयमेपां प्रकृष्टः शुक्लः शुक्लतमः । आ-
ब्धतमः । साधकतमः ॥

६२६ ॥ द्विविभज्ये तरः । ४ । १ । १६१ । द्वयो-
रर्थयोस्तद्गुणयोर्मध्ये यः प्रकृष्टस्तस्मिन् विभज्ये विभक्तव्ये च प्रकृष्टे-
ऽर्थे वर्तमानान्मिडंतात् मृदश्च तरस्यो भवति । तमोऽपवादः । द्वाविमौ
पचतः, अयमनयोः प्रकृष्टं पचति पचतितरां । पंठतितरां । अर्धतितरां ।
पूर्ववदाम् । द्वाविमौ पट् । अयमनयोः प्रकृष्टः—पटुतरः । पाचकतरः ।

विभज्ये-मिष्ठः-सांकाश्यकेभ्यः पाटलिपुत्रकाः पचतितरा, पचतेतरा ।
मृदः-सांकाश्यकेभ्यः पाटलिपुत्रकाः आढ्यतरा, अभिरूपतराः । ब-
ह्व इमे पटवः अयमेपा प्रकृष्टः पटुः, द्वानिमो पट् अयमनयोः प्रकृष्टः
पटुरिति च विगृह्य-पूर्वेण सुत्रद्वयेन विहितयोः-

६२७ ॥ गुणांगादंष्ट्रेयसू । ४ । १ । १६३ । गुणाग-
मप्रधानं यस्य तस्माद् गुणागाद् गुणमभिधाय द्रव्ये वर्तमानाच्छब्दात्
परयोस्तमतरयोः स्थाने यथासंख्य इष्ट इयमु इत्येतावोदशी भवतः ।
तुरिंष्ट्रेयसु "टेशिति टिखं । उकार उगिल्कार्यार्थः । पटिष्ट । पटीयान् ।
अचिष्टः । अचीयान् ॥

६२८ ॥ प्रशस्यस्य श्रः । ४ । १ । १६४ । प्रशस्यशब्दस्य
श्र इत्ययमादेशो भवति श्रेयस्वोः परतः । सर्वेषामय प्रशस्यः-श्रेष्टः ।
अयमनयोरस्माद् वा प्रशस्यः-श्रेयान् ॥

६२९ ॥ प्रशस्ते रूपः । ४ । १ । १७० । मिष्ठतान्मृ-
दश्च प्रशस्तेऽर्थे वर्तमानात् रूप इत्ययं ल्यो भवति । प्रशस्त प-
चति-पचतिरूप । पचतोरूप । पचतिरूपं । प्रशस्तो वैयाकरणः, वैया-
करणरूपः । पंडितरूपः । दर्शनीयरूपेति तसादित्वात् पुभावः ।

६३० ॥ आसिद्धेऽज्ञादेदेश्यदेशीयकल्पाः । ४ । १ । १७१
मिष्ठतात् क्याम्मृदश्च ज्ञायतराजितात् आसिद्धेऽर्थे वर्तमानात् स्वार्थे
देश्य देशीय कल्प इत्येते ल्या भवति । आसिद्धमीपत्समाप्त पचति
पचतिदेश्य । पचतिदेशीयं । पचतिकल्पं । आसिद्ध. पटुः पटुदेश्यः
पटुदेशीयः । पटुकल्पः ।

६३१ ॥ मिह्स्नेरक् प्राण्टेः । ४ । १ । १७६ ।
मिह्स्नेरक् स्निह्स्नेरकस्य च टः प्राग् अगिल्य ल्यो भवति ।

कापवादः । कुत्सितमज्ञातमल्पं वा पचति पचतकि ।
 पचतकः । पचंतकि । सर्वकः । सर्वकौ । सर्वके । विश्वकः ।
 विश्वकौ । विश्वके । असुकः । असुकौ । असुके । असुकाः ।
 “वासुकः” इत्यकोऽकारस्य पक्षे उकारो निपात्यते । साकोऽपि किमः
 कादेश इति कः का किमित्यादि ।

६३२ ॥ किंयत्तदन्याद् द्वयोर्निर्धार्ये डतरः । ४ ।
 १ । १९९ । किं यत् तत् अन्य इत्येतयोर्द्वयोर्निर्धार्ये वर्तमाने-
 न्यः डतरः इत्ययं ल्यो भवति । समुदायादिकदेशस्य प्रकृष्य निष्कृ-
 स्य धारण निर्धारणं । कं भवतोः कठः कतरो भवतोः कठः
 पटुः कर्ता देवदत्तो वा । एवं-यतरः । ततरः । अन्यतरः । स
 आगच्छतु ॥

६३३ ॥ वैकात् । ४ । १ । २०० । एकशब्दाद् द्वयोरेक-
 स्मिन् निर्धार्ये वर्तमानात् डतरत्यो वा भवति । एको भवतोः
 कठः एकतरो भवतोः कठः । पटुः कर्ता वा । वावचनाद-
 गपि । एककः ॥

६३४ ॥ बहूनां प्रश्ने डतमश्च । ४ । १ । २०१ ।
 किमादेर्वहूनां मध्ये निर्धार्ये वर्तमानात् प्रश्नविषये डतमो भवति
 डतरश्च वा । बहुष्वप्सिनेषु कश्चित् कंचित् पृच्छति-को
 भवता मध्ये कठः कतमः कतरो वा भवतां कठः । एवं-यतमः,
 यतरो वा । ततमः, ततरो वा । अन्यतमः अन्यतरो वा भवतां कठः
 स आगच्छतु ॥

६३५ ॥ एकात् । ४ । १ । २०२ । एकशब्दात् बहू-
 नामेकस्मिन्निर्धारणे वर्तमानात् डतमो भवति । एकतमो भवतां

कठः । पटुर्गता वा । वाचचनादगपि । एककः । महाधिकाराद्वाक्य-
मपि एकः ॥

६३६ ॥ प्रकारोक्ती जातीयः । ४ । २ । १० ।

प्रकारोक्ती वर्तमानात् मृदो-जातीयस्यो भवति । पटुः प्रकारः
पटुजातीयः । मृदुजातीयः । तग्जातीयः । यज्जातीयः । नानाभूतः
प्रकारोऽस्य नानाजातीयः । एवंजातीयः । यथाजातीयः ।
तथाजातीयः ।

६३७ ॥ स्वेष्वारं कृत्वस् ॥ ४ । २ । २१ ।

द्व्यर्थस्यायौगपचेन वृत्तिस्तत्कालो वारस्तस्मिन्नर्थे वर्तमानात् स्थि-
सङ्गकान्मृदः स्वार्थे कृत्वसित्यं ल्यो भवति । पंच वारान् मुक्ते
पंचकृत्वः । पटुकृत्वः । शतकृत्वः । सहस्रकृत्वः । बहुकृत्वः । यावत्कृत्वः ।

६३८ ॥ चतुस्त्रिदेः सुच् ॥ ४ । ३ । २२ । चतुरत्रि द्वि

इत्येतेभ्यः स्थिसङ्गकेभ्यो वारं वर्तमानेभ्यः सुच् इत्यं ल्यो भवति
कृत्वसांऽपवादः । चतुरो वारान् मुक्ते चतुमुक्ते । त्रिमुक्ते । द्विमुक्ते ।
कृत्वस्मुञ्जतस्य क्षित्वात्मुपां क्षेरित्युप् ॥

६३९ ॥ भेषजादिभ्यष्टयण् ॥ ४ । २ । २८ ।

भेषज् इत्येवमादिभ्यः स्वार्थे ष्टण् ल्यो वा भवति । भिषज्यतीति
भेषजं । भिषजः कङ्वादिभ्यगतत्वात् पचाद्यचि सत्यखे च निपातना-
दत एव ष् । भेषजमेव भेषज्य । अनन्तमवानत्यं । इतिहेत्येव ऐ-
तिह्यं । इतिहेति निसंघात उपदेशपरपरायां वर्तते । चत्वार एव
वर्णाः चातुर्वर्ण्यं । चातुराश्रम्य । त्रैकाल्यं । शलिमेव शैलीयमा-
चार्यस्य । कर्मणोऽणिति वर्तते ।

६४० ॥ प्रज्ञादिभ्यः । ४ । २ । ५२ । प्रञ्च इत्येवमादि-

भ्यः स्वार्थे अण् भवति । प्रजानातीति प्रज्ञ । प्रज्ञ एव प्राज्ञ । प्राज्ञी कन्या । प्रज्ञाश्रद्धार्चावृत्तेर्ण ” इति मत्वर्थाण्णादस्य स्त्रिया विशेष । णे ल्ये प्रज्ञा अस्या अस्तीति प्राज्ञा कन्या इति भवति । एव वणिगव वाणिज । मन एव मानस ।

६४१ ॥ वर्णात् कारः । ४ । २ । ५६ । वर्णवाचिना मृदः कारस्तयो भवति स्वार्थे । ल एव लकारः । ककार । हकारः । ब्रह्ममित्यनुवर्तमानात् कचिन्न भवति । अभिनिष्ठाना विसर्जनाय इति । कचिद्विभाषा स्यात्कारः, स्याच्छब्द । एवकारः, एवशब्दः । क्वचिदन्यदेव रादिफः रेफः । रकार इति साधु ।

६४२ ॥ देवादिभ्यस्त्रेवीर्भ्यः । ४ । २ । ८२ । इवतेभ्य ईवतेभ्यश्च देवादिभ्य स्वार्थे त्रात्यो भवति । देवास्तुहि । देवत्रा स्तुहि । देवत्रा गच्छति । मनुष्यत्रा गच्छति । देवेषु वसति देवत्रा वसति । मनुष्यत्रा वसति ॥ इत्यादिसर्वो ह्यद्विधिर्महोदधेराधिगतव्यः । इति प्रक्रियावतारे द्विधिर्नाम चतुर्थ ॥

अथ भिङ्गधिकारः ।

अथ भवामीत्येवमादिकस्य सामान्याकारेण लोके प्रसिद्धेरनुत्पादविगमात्मकत्वान्नित्यतामवलम्बमानस्यान्वाख्यानस्य विशेषाकारेण करणसन्निपातोपनीतोत्पादविगमात्मकत्वादनित्यतामादधानस्योत्पत्तये च प्रकृत्यादिप्रक्रियावतारो व्यवहाररूपार्थकालकारकसप्रतिपत्तय व्याख्येय । तत्र प्रकृत्यधीनत्वादितरेषा प्रवृत्ते प्रकृतिरेव तावद् व्याख्यायते । प्रथम क्रियत इति प्रकृतिः । सा द्विधा, सकर्मकेतरभेदेन । त्रिधा म-दो-भयद्भेदेन । सप्तधा विकरणभेदेन । दशधा-गणभेदेन । तत्र—भू सत्ताया । भू इत्येषा प्रकृति सत्तायामर्थे

वर्तते । इत्युक्तार्थत्वात् मत्ताशब्दस्य निवृत्तिः । लोके प्रयोगार्हत्वाद्
असत्त्वामिलनञ्जायामूकारस्यावस्थान ।

६४३ ॥ भूवादयो धुः । १ । २ । १ । मू इत्यवमा-
दया वा इत्येवप्रकाराः पाठतोऽर्थतश्च परिच्छिन्नात्मनो धुसञ्चका
भवति ॥ इति धुनञ्ज्ञ । यद्यप्येव क्रियावचनस्य धुत्व मत्ता च द्रव्य-
धर्म. परिस्पदरूपो न भवति । तथापि प्रतिद्वक्रियायाचिपु पचन्यादि-
ष्विवायापि कालत्रयामिव्यक्तिदर्शन । वृक्षादिनामशब्देष्वनुपलभ्य-
मान क्रियारूप बुद्ध्युत्पत्तिनिमित्त भवतीति धुवा या सती सत्ता क्रिया-
व्यपदेशमर्हतात्परिराध । धोस्य पर" इत्यनुवृत्तौ त्रिषु कालेषु
त्रिषु सावनेषु च यथामभव तव्यादियु प्राप्तपु वक्तुर्विवक्षापूर्विका
शब्दप्रवृत्ति साध्यानुत्पन्नाधनापादानस्य साध्यत्वात् लक्ष-
वीदिति मत्रामात्यादिकस्य निध्यादन य एव योग्यास्यास्त एवापादा-
यत वर्तमानं काल विरहित लडिव्यप्रिकृत्य—

६४४ ॥ सति । २ । २ । ११५ । सति वर्तमानकाले
या क्रिया तद्वाचकाद् धो परो लट् भवति । स च वर्तमानकालो
द्विविधः । परमार्थरूपो व्यवहाररूपश्चेति । तत्र अणोरण्वतरज्यति-
क्रमणमयविभागरूप परमार्थरूप । आरभात् प्रमृत्या उपरमाद्
व्यवहाररूप । टकार "टिदरे" इति विशेषणार्थ । अकारो "विदो
लटो या" इति विशेषणार्थः । कृन् कर्तारान्यनुवर्तमाने—

६४५ ॥ लः कर्मणि च भावे च धेः । २ । ४ । ५७ ।
सकर्मकृत्यो धुम्य कर्मणि कर्तरि च लकारा भवति, धिसञ्चकृत्यो
भावे च कर्तरि च लकारा भवति । को धि २

६४६ ॥ अकर्मको निः । १ । २ । २ । अवि-
यनानकर्मकोऽविवक्षितकर्मको वा या धु स त्रिमञ्चको भवति ।

तत्र भिवश्चात् कर्तरि लकारस्तस्य कृत्वात् मृत्सञ्ज्ञायां स्वादि. प्राप्तः ।
बल,देरिडिति इद्, गागयोरित्यप् च । एवमेतेषु विधिषु प्राप्तेषु
अनवकाशत्वात् ।

६४७ ॥ लां । २ । ४ । ६४ । विशेषकाननुबधा-
नुत्सृज्य सामान्यस्य लकारमात्रस्य स्थाने वक्ष्यमाणा आदेशा भवति ।
इत्यधिकृत्य-

६४८ ॥ भिव्वस्मस्सिप्रथस्थतिप्रतस्स्रीड्वहिमहि
थासाथाध्वतातासङ् । २ । ४ । ६५ । मिप् वस् मत्
सिप् धस् थ, तिप् तस् त्रि, इद् वहि महि, थास् आथा ध्व,
त आता सङ् इत्येते आदेशा भवति । इत्यनियमेन मिडा प्रसंगे
नियम. क्रियते ।

६४९ ॥ डैदितो दः । १ । २ । ६ । डकारेत्
एकारेत्तश्च धोः परस्य लकारस्य स्थाने द एव भवति ।

६५० ॥ डौ । १ । २ । ७ । भावे कर्मणे च द
एव भवति । एव प्रकृत्यर्थनियमे कृते मिडामनियमात् पुनरस्य
विशेषेण प्राप्ताविदमुच्यते ।

६५१ ॥ मं । १ । २ । ८२ । यत्र म च दक्ष प्राप्नोति तत्र
ममेव भवति । किं म ?

६५२ ॥ लो मं ॥ १ । २ । १७७ । लस्य स्थाने विधी-
यमाना आदेशा मसङ्गता भवति । लो म, इडान द इति चातुर्वर्तमाने-

६५३ ॥ मिडगस्त्रिशोऽस्मद्युष्मदन्याः । १ । २ । १७९ ।
मसङ्गकस्य दसङ्गकस्य च मिडस्त्रीणि त्रीणि वचनानि यथासस्य
अस्मद् युष्मद् अन्य इत्येव सङ्गकानि भवति । मिप् वस् मस् इत्य-

स्मद् । सिप् थस् थ इति युष्मद् । तिप् तस् शि इत्यन्यः । दस्य खल्वपि-इद् वहि महि इत्यस्मद् । थास् आधा ध्वं इति युष्मद् । त आतां शङ् इत्यन्यः ।

६५४ ॥ एको द्विर्बहुश्चैकशः । १ । २ । १८३ ।

तेषां अस्मद् युष्मदन्यसंज्ञकानां त्रिकाणामेकैक एको द्विर्बहुरित्येव संज्ञो भवति । मिदित्येकः । वसिति द्विः । भसिति बहुः । एवं शेषाणामपि योज्यं । तेषां संकरेण प्राप्ती सत्यां नियमः क्रियते ।

६५५ ॥ साधने स्वार्थे । १ । २ । १८० ।

तेऽस्म-दादयः एकादयश्च स्वार्थे साधने भवति । अस्मत्पदस्यार्थे साधने अस्मत्त्रिकं भवति । युष्मत्पदस्यार्थे साधने युष्मत्त्रिकं भवति । आभ्यामन्यस्य पदस्यार्थे साधने, अन्यत्त्रिकं भवति । तथा एकत्व-विशिष्टेऽर्थे साधने एको मिप् भवति । एवमितरत्रापि योज्यं । पकारा इत्संज्ञा गे पीति विशेषणार्थाः । पत्ये तदादि गुरिति पूर्वस्य गुसंज्ञा ।

६५६ ॥ मिडुशिद् गः । २ । ४ । ९४ ।

धोर्विहितो यो मिडु शिच्च स गसज्ञो भवति । इति परस्य गसज्ञा । गागयेरित्येषु प्राप्तः “ नेटः ” इति वर्तमाने—सम्बन्धस्य मिडीति प्रति-पिद्धः । गे यमिति वर्तमाने—

६५७ ॥ कर्तरि शप् । २ । १ । ८१ ।

कर्तृवाचिन्नि गे परतो धोः परतः शक्तिव्ययं त्यो भवति ।

६५८ ॥ ईप्केत्यासन्नः प्राक्परयोः । १ । १ । ६९ ।

ईवर्थो यत्र निर्दिश्यते तत्र पूर्वस्यासन्नस्य कार्ये भवति । कार्यो यत्र निर्दिश्यते तत्र परस्यासन्नस्य कार्ये भवति । इति पूर्वपरयोः स्थाने

निर्ज्ञात-अनवकाशत्वादीनिर्देशस्य पूर्वस्य स्थाने प्राप्ते त्यः पर
 एवंति नियमात् पूर्वपरयोर्मध्यं विकरणत्वात् भवति । शकारो मिङ्
 शिद्र ,, इति विशेषणार्थं । पकारो गेऽपीति विशेषणार्थं । तस्मिन्
 पूर्वस्य यणादेशः प्राप्तः । वाधित्वा त उवादेशः प्राप्तः । तमपि वा-
 धित्वा परत्वादेप् प्राप्तः । येन नाप्राप्तिस्तद्वाधनमिति यणमेव पुनर-
 प्यनद्धादौ सावकाशमेव बाधित्या उवादेश एव प्राप्तः । मध्य-
 ऽपवादा पूर्वान् विधीन् बाधते नोत्तरानिति यणमेवोवादेशो वाधते
 न पुनरेप् । अत मिदरेष्विति वर्तमाने-गागयोरित्येप् एक स्थाने भ-
 वति । स्वासन्न इत्युकारस्यैकारः । अवादेश । गोरिति "सू-भ्वोऽथस्य
 मिङ्" इति च प्रस्तुत्य—

६५९ ॥ यञ्यतो दीः । ५ । २ । १०५ । यत्रादौमिङ्
 परतो गोरकारात्तस्य दीर्भवति । गोरिति वर्तमाने—

६६० ॥ झोऽतः । ५ । १ । ३ । झ इत्येतस्य गोर्निमि-
 त्तभूतस्य त्यावयवस्य अत इत्ययमादेशो भवति । स चानज्जादेश ।
 नकारस्यानुस्वारपरस्वत्वे "एप्यत" इति अकारस्य परस्वव । सुम्भिङ्गत
 पदमिति मिङ्गतस्य पदसञ्ज्ञाया पूर्ववद् स्त्विविसर्जनीयौ । भवामि । भ-
 वाव । भवामि । भवसि । भवथ । भवथ । भवति । भवत । भ-
 वति । यथैव ह्येकादिशब्दप्रयोगे सत्यसति चैकादयो भवति । तथा
 अस्मदादिशब्दप्रयोगे सत्यसति चास्मदादयः । तेन-केवलोऽपि प्रया-
 गन्तेस्तह च भवति । यथा अह भवामि । अवा भवाव । वय भ-
 वामः । त्व भवामि । युवा भवथ । यूय भवथ । स भवति । तौ
 भवतः । ते भवति । यत्र चास्मदादिपद प्रयोक्तुं शक्येत तत्रास्म-
 दादयो नान्यत्र । यथा-भवान् भवति । भवतौ भवतः । भवतो भ-

वति । अत्र हि युष्मच्छब्दपर्यायस्य भवच्छब्दस्य प्रयोगं युष्मच्छब्दस्य प्रयोक्तुमशक्यत्वात् सिद्धमथा न भवति ।

६६१ ॥ पूर्वः सहोक्तौ । १ । २ । १८१ । युगपद-
चनेऽस्मदादीना पदापक्षया यः पूर्वः स भवति । स च त्वं च भवथ ।
त्वं चाह च भवानः । स च त्वं च अहं च भवामः । एष निव्य मे
प्राप्तेऽर्थविशेषणो दोषनिर्घाते । तत्रार्थविशेषाभिव्यक्तये “गेर्द्वोर्यत् कार्यं
तदन्तरगमिति धुर्गिना युज्यते पश्चात् साधनयाचिना ल्येनति कर्म-
व्यतिहाराभिव्यक्त्यर्थमतिरिक्त्वा निर्घोः प्राक् प्रयुज्यते । अतिवि-
शेष्य क्रिया विनिश्चिनष्टि इति निरख्य च निः । ताभ्यां मुपः ।
शेरित्युप । यणादेशः । व्यतिभू इत्यतः पूर्ववच्छ्रुत् । तस्य “वैदितो
दः” इत्यधिकृत्य—

६६२ ॥ कर्तरि ङे । १ । २ । ८ । कार्ये वर्तमानात्
धोः परस्य कर्तरि विहितस्य लस्य स्थाने दोषभवति । कः पुनः कार्यः ।

६६३ ॥ कर्मव्यतिहारे अः । २ । ३ । ८५ । कर्म-
व्यतिहारेऽर्थे अस्यो भवति । इति विहितः । तत्र शब्द कार्यस्या-
सम्भवात् अर्थे कार्ये विज्ञास्यते । इति नार्थः कर्मव्यतिहारः कृतस्य
प्रतिकरणं ग्रहस्य प्रतिग्रहणं हरणस्य प्रतिहरणमित्यर्थः । को दः ?

६६४ ॥ इडानं दः । १ । २ । १७८ । इडिति
प्रत्याहारः आन इति स्वरूपग्रहण । तौ दसङ्गो भवतः । इति । इट्
यदि मदि, धासु आथा प्व, त आतां झड्, इत्येते आदेशा भवति
पूर्वपदस्मदाद्येकत्वादिनियमः । टकार. “रन्नञ्जेटः” इति विशेष-
णार्थः । डकारः प्रत्याहारार्थः ।

६६५ ॥ टिट्टेरेः । २ । ४ । ६६ । टितो -

स्थाने विहितस्य दस्य टेरेकारो भवति । यत्र एक एवाच्च तत्र व्यपदेशिवद्भावेनात्यादित्वे सति टित्व ।

६६६ ॥ थासः,सेः । २ । ४ । ६७ । टितो लकारस्य स्थाने विधीयमानस्य थासः से इत्ययमादेशो भवति । शबेचवादेशः । यज्यतो दीरिति दीत्व । अतो येयित्यधिकृत्य-

६६७ ॥ आतोऽपः । ५ । १ । १५६ । गोरकारान्तादुत्तरस्य पिद्धर्जितस्य आकारस्य इयादेशो भवति । इत्याथे भाते इत्यनयोराकारस्य इयादेशः ।

६६८ ॥ व्योः खं बल्कौ । ४ । ३ । ६३ । वकारयकारयोः ख भवति त्यावयवे त्यकार्ये च वलि कौ च परतः । इति यकारस्य ख । आदेबित्येप् । शोऽत इत्यतादेशः । इटि च एष्यत इति पररूप । व्यतिभवे । व्यतिभवान्हे । व्यतिभवामहे । व्यतिभवमे । व्यतिभवेधे । व्यतिभवन्धे । व्यतिभवते । व्यतिभवेते । व्यतिभवते । एधै वृद्धौ । ऐकारोऽप्रयोगी दार्थः । ततः "सति" इति लट् पूर्ववर्त्ततिः । एधं, एधावहे, एधामहे । एधसे, एधेधे, एधन्धे । एधेते, एधेते, एधते । डुष्पचाञ्जपाके । डुशब्दपकाराकारञकारा इतः । ततो लडादयः । पचामि । पचावः । पचामः । पचसि । पचथः । पचथ । पचति । पचतः । पचति । कर्त्राप्यरुलविवक्षाया-

६६९ ॥ अितः फलेशे । १ । २ । ८१ । अकारेतो धोः परस्य फले कर्तरि वर्तमानस्य लस्य दो भवति । शेषं पूर्ववत् । पच्चे । पचावहे । पचामहे । पचसे । पचेधे । पचन्धे । पचते । पचेते । पचते । तेभ्य एव धुभ्यः " त्य,, व्यऽभौ भ्वो भूते " इति वर्तमाने—

६७० ॥ अनद्यतने लङ् । २ । २ । १०९ । अन्या-
 प्यादुत्पानादान्याय्यात् सवशनादपोऽयतन कालः । अहरुमयतो-
 ऽद्गत्र या । न पित्तंऽद्यतनोऽस्मिन् स तथा । तस्मिन् भूते
 वर्तमानान् धालङ् भवति । ङकारा “ङितः सम्भु” इति विशप-
 णार्थः । लकारो लुङ्लङ्लङिति विशेषणार्थः । लस्य पूर्वमन्विधिः ।

६७१ ॥ मिपूधस्वतसोऽन्तताम् । २ । ४ । ८४ ।
 ङितो ङकारस्य स्थान विहिताना मिप् धस् ध तस् इत्येतेषा यथा-
 सख्य भन् तम् त तान् इत्यन जादेशा भवति ।

६७२ ॥ ङितः सखं । २ । ४ । ८२ । अस्मद्सञ्ज-
 कस्य ङितः नकारस्य न्व भवति । इत्ययत्तकारम्य ख ।

६७३ ॥ एम्मे । २ । ४ । ८३ । ङितो ङकारस्य सिप्-
 तिप्रज्ञानामिन्कारम्य ख भवति । पूर्वप्र-उवप्रप्रदेशाः । यन्यती-
 दासति दीन्व ।

६७४ ॥ लुङ्लङ्लङ्चमाटाङ् । ४ । ४ । ७४ ।
 लुङ्लङ्लङ्चिपय गौरडागमा भवति न चन्माङ् प्रयुज्यते । ट्का-
 राष्टदाशितत विशपणार्थः । जभव । जभयार । जभयाम । ज-
 भयः । जभयत । जभयत । जभयत् । जभवता । जभवन् । स्कात-
 स्य लमिीत तकारस्य ग्व । ङिता लस्यादशयु टिचानायात् “टिदंटे-
 रित्यादि नास्ति । पूर्वप्रदन्यन् नीति । व्यत्यभये । व्यत्यभयानहि ।
 व्यत्यभयानहि । व्ययभयग । व्ययभयवा । व्ययभयघ । व्यत्य-
 भयत । व्यत्यभयेता । व्यत्यभयत ॥ अर्चाति वर्तमाने—

६७५ ॥ अट्थ औ । ४ । ३ । ९० । जट एव न-
 त्पजादो श्री परत । इन्प् । एघ । ऐवानहि । ऐयामहि । ऐघ गः ।

ऐधेया । ऐध्व । ऐधत । ऐधेता । ऐधत ॥ अपच । अपचाव ।
 अपचाम । अपचः । अपचत । अपचत । अपचत् । अपचता ।
 अपचन् । अपचे । अपचावहि । अपचामहि । अपचथा ।
 अपचेथा । अपचध्व । अपचत । अपचेता । अपचत । तेभ्य एव धुभ्य -

६७६ ॥ विधिनिमंत्रणामंत्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थने लिङ्
 २ । ३ । १५२ । विधिर्नियोगः । अज्ञातज्ञापनमित्येके । निम-
 त्रण नियोगत कर्तव्य । क्रियास्वाभिमुख्यकरणमित्येके । आमंत्रण
 यत्कामचारत. कर्तव्य । कर्तव्येष्वनुज्ञापनमित्येके । अधीष्टः सत्का-
 रशूर्तिका व्यापारणा । सप्रश्न सप्रसारणा बुभुत्तावेदन । प्रार्थना
 यान्त्रा । एतेषु त्थार्थप्रशेषणेषु धोर्लिङ् भवति । ङकारो ङित
 सखमिति विशेषणार्थ । इकार “लं सीयुङ्” इति विशेषणार्थः । पूर्व-
 वल्लस्य मित्रादय । ङितः सखमित्यादिकार्यं शबववादेशाश्च ।
 लं. सीयुडिति प्राप्ते—

६७७ ॥ ङ्यासुण्णे । २ । ४ । ८६ । गविपये लिङ्गादे-
 शाना ङ्यासुडागमो भवति । टकारो देशप्रिव्यर्थ । उकार उच्चा-
 रणार्थ । ङकारो ङित्कार्यार्थ ।

६७८ शेर्जुस् । २ । ४ । ९० । लिङ्गादेशस्य शेर्जुसा-
 देगो भवति ॥ जकारो जुनीति विशेषणार्थ । “रुद्म्यो ने”
 इत्यधिकृत्य—

६७९ ॥ लिङ्गोऽन्त्यसत्त्वं । ५ । १ । १५३ । गविपये
 लिङ्गेनत्यस्य सफारस्य ख भवति । इति ङ्यासुट् सख ।

६८० ॥ अतो येय् । ५ । १ । १५४ । गोरकारातात्
 परस्य या उत्येतस्य इयादेशा भवति । वलादा “व्याः स वल्का,”

स्मद् टावागमो भवति । टपावितौ पूर्ववद् प्रयोजयत । शब्रेववादेशा । स्वेको दी । अरुबिति वर्तमान—

६८७ ॥ अतो हेः । ४ । ४ । १०३ । गोरकारात्तात् परस्व हरुम्भवति । भवानि । भवान । भवाम । भव । भवत । भवत । भवतु । भवता । भवतु । दग्धि—टिट्टररित्यत्व । थास सेभाव ।

६८८ ॥ आमेतः । २ । ४ । ७८ । लाडादेशस्य एकारस्य आमादेशो भवति ।

६८९ ॥ स्वी वाऽम् । २ । ४ । ७९ । लोट सकारवकाराम्या परस्य एकारस्य यथासंख्य व अम् इत्यतावादेशो भवत । अस्मदष्टाप् ।

६९० ॥ एत ऐ । २ । ४ । ८१ । लाडादेशस्यास्मद् एकारस्य ऐकारादेशो भवति । व्यतिभ्रै । व्यतिभ्रवहे । व्यतिभ्रामहे । व्यतिभ्रस्व । व्यतिभ्रथा । व्यतिभ्रध्व । व्यतिभ्रता । व्यतिभ्रता । व्यतिभ्रता । एधै । एधावहे । एधामहे । एधस्व । एधेथा । एधध्व । एधता । एधेता । एधता । पचानि । पचाव । पचाम । पच । पचत । पचत । पचतु । पचता । पचतु । पचै । पचावहे । पचामहे । पचस्व । पचेथा । पचध्व । पचता । पचता । पचता । आशीरर्धनिवक्षाय—

डिङ्कारि । भगानि । भगार । भवाम । भगतात् त्व । भव त्व ।
 भवत । भवत । भवतात् भवान् । भवतु भवान् । भवता । भवतु ।
 एव पचतात् त्व । पच त्व । पचतात् भवान् । पचतु भवान् ॥
 टुनदि समद्रा । इकारटुमन्दविती । इदिङ्कार्नुम् । मकारो देश-
 विष्यर् । उकार उच्चारणाथ । तत पूर्ववृत्तादयः । नदामि ।
 नदार । नशाम । इत्यादयः ॥ घसुङ् गती । इकारोकारावितौ ।
 नश्वापदाते जगत्पनुत्वार । डिङ्वाद् “डिदितो द ” इति दो भवति ।
 ध्वने । घसावहे । घसामहे । इत्यादि ॥ व्यञ्ज मरणे । व्ययामि ।
 व्ययात् । व्ययाम । इत्यादि । जिङ्वात् “जित फलसे” इति ट ।
 व्यये । व्ययावहे । व्ययामहे ॥ लिङ्-अनद । अनदाव । अनदाम ।
 इत्यादि । अव्यसे । अव्यसामहे । अव्यसामहे ॥ इत्यादि ॥ अव्यय-
 अव्ययात् । अव्ययाम इत्यादि । अव्यय । अव्ययानहि । अव्यया-
 महि ॥ लिङ्-नदय । नदय । नदम । इत्यादि ॥ ध्वसय । ध्वसे-
 वहि । ध्वसेमहि ॥ इत्यादि । व्ययय । व्ययय । व्ययय । इत्यादि ।
 व्ययय । व्यययहि । व्यययमहि । इत्यादि ॥ टेटि-नदानि । नदाव
 नदाम । इत्यादि । घसै । घसानहे । घसामहे । इत्यादि । व्य-
 यानि । व्ययात् । व्ययाम । इत्यादि । व्यय । व्ययावहे । व्ययामहे
 इत्यादि ॥ इति म्वादि ।

हृ दानादनयो । पूर्ववृत्तादयः । मव्य कर्तरि शप् । तस्य-

६९३ ॥ हृदादेरुत्तुप । २ । १ । ८२ । हृदादेरुत्तुप
 परस्य शपो यथास्य उन् उप् इयतायादेशौ भवत । इयुच ।
 पिन्नु द्वित्वात् परयन् गागयोरित्यप् । यसादायपि “गोऽपि” इति
 द्वित्यादेश् न भवति । पदचात्—

६९४ ॥ लिङ्ङुचक्रुचि धोः । ४ । ३ । १२ । लिङ्ङु उ-

चि कचि च परतो धोरादेरेकाचो द्वे रूप भवतः । इति द्वित्वं-
 ६९५ ॥ पूर्वश्चः । ४ । ३ । ११ । तयोर्द्विरुक्तयोः
 पूर्वः स चसंज्ञो भवति । चस्येत्याधिकृत्य-

६९६ ॥ प्रः ५ । २ । १८२ । चस्य प्रादेशो भवति ।
 इति चस्य प्रः ।

६९७ ॥ कुहोश्चुः ५ । २ । १८७ । चसंवधिनः कव-
 र्गस्य हकारस्य च चवर्गो भवति । इति हकारस्यासन्नो शकारः ।
 शपो जश्, इति जकारः । “धः” इति धसंज्ञायां—

६९८ ॥ धादत् ५ । १ । ४ । शस्यादादेशोभवत्यत्तापवादः ।
 “होर्गे वः” । इत्युवादेशापवादो वकारः । जुहामि । जुहुवः । जुहुमः ।
 जुहोषि । जुहुथः । जुहुथ । जुहोति । जुहुतः । जुहति । व्यतिजुहे ।
 व्यतिजुहुवहे । व्यतिजुहुमहे । व्यतिजुहुषे । व्यतिजुहुधे । व्यति-
 जुहुन्वे । व्यतिजुहुने । व्यतिजुहुते । व्यतिजुहुंत ॥ ओहाङ्
 गतो ॥ ततो लडादयः “चस्य,, उर्चीति च वर्तमाने-शबुच्चाद्वित्वादिः ।

६९९ ॥ भृञ्हाङ्मापिः । ५ । २ । १९८ । भृञ्
 हाङ् माङ् इत्येतेषामुच्चि चस्यकारादेशो भवति । “गेऽतः क्वञ्ति”
 वर्तमाने—

७०० ॥ घश्नोरातः । ४ । ४ । १०९ । घसन्नकस्य आ इत्येतस्य-
 चाकारस्य ख भवति द्विञ्चि ते परतः । उत्तरत्र हलीति वचनात्
 इहाचि सप्रत्ययः । अभोरित्युत्तरत्र वर्जनात् हल्यपि मुसंज्ञकानां ख ।

७०१ ॥ हल्यभोरीः । ४ । ४ । ११० । मुसन्नकस्य-
 र्जितस्य थस्य स्ना इत्येतस्य चाकारस्य ईकारादेशो भवति हलादौ
 ह्रिति परतः, जिहे, जिहीवहे ‘जिहीमहे’ जिहीषे, जिहीषे ‘

जिहीष्वे । जिहीते । जिहाते । जिहते ॥ जुधाञ् धारणे च । जुधा-
वितौ । अतो लडादयः । शप् उचि द्वित्वादिः । शपो जशिति
जश्त्व, धश्नोरात् इत्यात्वं । एकाचो वशो भप् शप्.श्चोरित्यधिहृत्य-

७०२ ॥ धः । ५ । ३ । ७४ । शपतस्य दधातेर्वशां
भप् भवति शलि परतः । इति दश्य भष्मावः । दधामि । दध्यः ।
दध्मः । दधासि । धथः । धथ । दधाति । धत्तः । दधति । दधे ।
दध्वहे । दध्महे । धत्से । दधाधे । धष्व्ये । धत्ते । दधाते । दधते ॥
लङि-क्षेर्जुसित्यधिहृत्य-

७०३ ॥ धवित्सेः । २ । ४ । ९१ । धसंज्ञकाद् विदः
सेध परस्य क्षेर्जुसादेशो भवति ।

७०४ ॥ जुसि । ५ । २ । ९० । जुसि परतः इगंतस्य
गारेन्भवति । इत्येप् । अजुह्वं । अजुह्वय । अजुह्वम । अजुहोः ।
अजुह्वतं । अजुह्वत् । अजुहोत् । अजुह्वता । अजुह्वुः । व्यत्यजुद्धि ।
व्यत्यजुद्धवहि । व्यत्यजुद्धमहि । व्यत्यजुद्धवाः । व्यत्यजुद्धाधा । व्य-
त्यजुद्धपं । व्यत्यजुद्धत् । व्यत्यजुद्धातां व्यत्यजुद्धत ॥ अजिहि ।
अजिहीमहि । अजिहीमहि । अजिहीथाः । अजिहाथा । अजि-
हीपं । अजिहीत् । अजिहातां । अजिहत ॥ अदध । अदध्व ।
अदध्म । अदधाः । अधत्तं । अधत्त । अदधात् । अधत्ता ।
अदधुः । अदधि । अदध्वहि । अदध्महि । अधाधाः । अधाधाधा ।
अधद्वं । अधत्त । अधातां । अधत्त ॥ टिङ्ङि-जुह्या ।
जुह्याय । जुह्याम । जुह्याः । जुह्यातं । जुह्यात् ।
जुह्यात् । जुह्यातां । जुह्युः । टस्यपदे"इत्याकारस्य
परस्मै । व्यतिजुहीय । व्यतिजुहीमहि । व्यतिजुहीमहि । व्यतिजु-
हीथाः । व्यतिजुहीयाथा । व्यतिजुहीप्य । व्यतिजुह्वतव्यतिजुह्वतां ।

व्यतिजुह्वान् ॥ निर्हाय । जिहीमहि । जिहीमहि । जिहीथा ।
जिहायाथा । जिहाध्व । जिहात । जिहीयाता । जिहास्न ॥
निपूर्वङ्गुमात्र । निदग्वा । निदग्धाव । निदग्ध्याम । निदग्ध्या । निद-
ग्ध्यात । निदग्ध्व त । निदग्ध्यात् । निदग्ध्याता । निदग्धु । निदग्धीय ।
निदग्धीमहि । निदग्गामहि । निदग्धाया । निदग्धायाथ । निदग्धाध्व ।
निदग्धात । निदग्धायाता । निदग्धरन् ॥ छंदि—

७०५ ॥ झल्होर्होर्धिः । ४ । ४ । १०१ । झल्तात् हु
इत्येतस्मान्न गो परस्य होधरादेशो भवति । जुह्वानि । जुह्वान ।
जुह्वाम । जुह्वि । जुहुत । जुहुत । जुहोतु । जुहुता । जुहुतु ।
आशिपि-जुहुधि जुहुतात् या । जुहोतु । जुहुतात् या । व्यति-
जुहुवै । व्यतिजुह्वामहि । व्यतिजुह्वामहि । व्यतिजुहुष्य । व्यति-
जुह्वया । व्यतिजुहुष्य । व्यतिजुहुता । व्यतिजुह्वता । व्यतिजुहुता
जिहै । जिहावहि । निहामहि । जिहीष्व । जिहाथा । जिहीष्व ।
जिहीता । जिहाता । जिहता ।

७०६ ॥ भ्वसो होचचखे । ४ । ४ । ११६ । भुसङ्क-
कस्यास्तेष्व धोर्हकारादौ ही परत एव भवति चस्य च ख । दधानि
दधाव । दधाम । धेहि । धत्ताद् वा । धत्ता । धत्त । दधातु । धत्तात् ।
वा । धत्ता । दधतु । दधे । दधावह । दधामहे । धत्स्य । दधाथा । धद्व्य ।
धत्ता । दधाता । दधता । इति इति ।

अदा भक्षण । ओकाराऽनिर्दय । पूर्वमल्लडादिषु कृतेषु
मध्ये वर्तते दग् । तस्य ह्यदादेशजुभियुष्—

७०७ ॥ चर्खार । ४ । ४ । १५५ । झलं चर् भवति
चरि परे । इति चर् । अग्नि । अद् । अद् । अरित । अत्थः ।
अत्थ । अत्ति । अत्त । अदति । झोऽत्त । "थादत्" इति प्रस्तुत्य—

७०८ ॥ देऽनतः । ५ । १ । ५ । दग्निपस्यानकारात्तादा-

७१५ ॥ रुद्भ्योऽृ चादोऽृ । ५ । २ । १०४ ।

रुदादिभ्यो जक्षपर्यतेभ्यः केवले हलि पिति गे परतः अडागमो
भवति ईट् च । अदेः पुनरडेव भवति । इत्यदेरट् । टकारो
देश विध्यर्थः । लृलृलृलृलृ इत्यट् । अट्क्षेत्यैष । आदं,
आद् । आद्म । आदः । आत्त । आत्त । आदत् । आत्तां । आ-
दन् ॥ व्यत्यादि । व्यत्याद्बहि । व्यत्याद्बहि । व्यत्यात्थाः । व्यत्यादा-
था । व्यत्याद्व्व । व्यत्यात्त । व्यत्यादातां । व्यत्यादत् । अशायि ।
अशेवहि । अशेमहि । अशेथाः । अशयाथां । अशेव्व । अशेत ।
अशयानां । अशेरत् ॥ अग्रुव । अग्रुव् । अग्र्म । अग्रवीः । अग्रूत् ।
अग्रूत् । अग्रवीत् । अग्रूतां । अग्रुवन् ॥ अग्रवि । अग्रुवहि ।
अग्रूमहि । अग्रूयाः अग्रुवाथां । अग्रूव्वं । अग्रूत् । अग्रुवातां अग्रुवत् ।
लिङ्गि-अद्यां । अद्याव । अद्याम । अद्याः । अद्यातं । अद्यात् ।
अद्यात् । अद्यातां । अद्युः । उस्यपद इति पररूपं । व्यत्यदीय ।
व्यत्यदीवहि । व्यत्यदीमहि । व्यत्यदीथाः । व्यत्यदीयाथां । व्यत्यदी-
व्वं । व्यत्यदीत् । व्यत्यदीयातां । व्यत्यदीरन् । शयीय । शयीवहि
शयीमहि । शयीथाः । शयीयाथा । शयीव्वं । शयीत् । शयीयातां ।
शयीरन् । ग्र्यां । ग्र्याव । ग्र्याम । ग्र्याः । ग्र्यातं । ग्र्यात् ।
ग्र्यात् । ग्र्यातां । ग्र्युः । ग्रुवीप । ग्रुवीवहि । ग्रुवीमहि । ग्रुवी-
थाः । ग्रुवीयाथां । ग्रुवीव्वे । ग्रुवीत् । ग्रुवीयातां । ग्रुवीरन् ॥
लोटि-सेर्हिभावे धिभावे च-अदानि । अदाव । अदाम, अदि ।
अत्तात् वा । अत्तं । अत्त । अत्तु । अत्तात् वा । अत्तां अदंतु ।
व्यत्यदै । व्यत्यदावहे । व्यत्यदामहे । व्यत्यत्स्व । व्यत्यदाथां
व्यत्यद्व्वं । व्यत्यत्तां । व्यत्यदातां । व्यत्यदत्तां । शयै । शयामहे ।
शयामहे । शेष्व । शयाथां । शेष्व । शेतां । शयातां । शेरतां । से-

हिंत्वं द्वित्वं च । ब्रुवाणि । ब्रुवाव । ब्रुवाम । ब्रूहि ब्रूताद्य । ब्रूतं
 ब्रून् । ब्रूवतु । ब्रूताद्वा । ब्रूतां । ब्रूवन्तु । ब्रूवै । ब्रूवावहे । ब्रूवा-
 नहे । ब्रूष्व । ब्रूवाथां ब्रूष्वं । ब्रूतां ब्रूवातां । ब्रूवता ॥ इत्यदादिः ॥

दिवु शंढाजयेच्छापणिशुतिगातिषु । उकारो वेदथः । पूर्वव-
 लुढादयः । दिवादेः श्यः । इति मध्ये श्यः । शपोऽपवादः । शकारः
 शित्कार्यार्थः । तेन “च्युरुः” इत्येष न भवति “हल्यमकुर्धुरः”
 इति ढान्त्व । दीव्यामि । दीव्यावः । दीव्यामः । इत्यादि । व्यति-
 दीव्ये । व्यतिदीव्यावहे । व्यतिदीव्यामहे । इत्यादि । ऊजूङो प्रा-
 णिप्रसवे । ऊकारौकारङ्कारा इतः । ष्वादेः ष्णोऽष्ट्याष्ट्रिष्वस्कः
 घमिति षकारस्य सकारः । मूये । सूयावहे । सूयामहे । इत्यादि ।
 णहोऽनु बधने । आकारञकारधितो । ष्वादेः ष्ण इत्यादिना णकार-
 स्य नकारः । नद्यामि । नद्यावः । नद्यामः । इत्यादि । नद्ये । न-
 द्यावहे । नद्यामहे इत्यादि । लङि—प्राग् धोः सम्प्रयोगः । सम-
 दीव्यं । समदीव्याव । समदीव्याम । इत्यादि । व्यत्यदीव्ये । व्यपदीव्या-
 वहि । व्यत्यदीव्यामहि । इत्यादि । प्रसूयो दीव्यं । प्रसूये । प्रसूयावहि ।
 प्रसूयामहि । इत्यादि । समनद्य । समनद्याव । समनद्याम । इत्यादि ।
 समनद्ये । समनद्यावहि । समनद्यामहि इत्यादि । लिङि—दीव्येय ।
 दीव्येय । दीव्येय । इत्यादि । व्यतिदीव्येय । व्यतिदीव्येयवहि । व्य-
 तिदीव्येयमहि । इत्यादि । प्रसूयेय । प्रसूयेयवहि । प्रसूयेयमहि । इत्यादि ।
 सन्नद्येयं । सन्नद्येय । सन्नद्येय । इत्यादि । सन्नद्येय । सन्नद्येयवहि ।
 सन्नद्येयमहि । इत्यादि । ङाटि-परिपूर्मः । परिदीव्यानि । परिदीव्याव
 परिदीव्याम । इत्यादि । व्यतिदीव्ये । व्यतिदीव्यावहे । व्यतिदी-
 दाव्यामहे । इत्यादि । प्रसूये । प्रसूयावहे । प्रसूयामहे । इत्यादि

७१६ ॥ ग्यंतरोऽदुरो विहृतैः । ५ । ४ । १

दुर्गतिनाद् गेरत शब्दान्च परस्य विकृतेर्नकारस्य णकारो भवति ।
 डान ण व । परिणह्यानि । परिणह्याव । परिणह्याम । इत्यादि ।
 परिणह्य । परिणह्यावहे । परिणह्यामह । इत्यादि । इति दिवादिः ॥

पृत्र अभिपत्र । मथन पांडिन वाऽभिपवः । अकार इत् । घ्वांदः
 ष्य इत्यादिना सकार । पूर्ववल्लडादयः ।

७१७ ॥ स्वादेः श्नुः । २ । १ । ८७ । स्वादिभ्यो धुम्यः
 कर्त्तार ग परत श्नुर्नकारणो मध्ये भवति । शकारः शिःकार्यार्थः ।
 तेन-गे पाति ङ्ङ्दुद्भायांदप् न भवति । उत्तोऽस्कादिति वर्तमाने-

७१८ ॥ वा म्वोः खं । ४ । ४ । १०५ । अस्कात्परो व
 उकारस्तदस्य गौनिमित्तभूतस्य ख वा भवति वकारादौ मकारादौ
 च परत । इति पक्षे उतः ख । एव बहिमह्यारपि । मुनोमि । मुन्वः
 मुनुयः मुन्मः । मुनुम । मुनोपि । मुनुथः, मुनुथ । मुनोति । मुनतः
 मुन्वाति । मुन्व । मुन्वह । मुनुवहे । मुन्महे । मुनुमहे । मुनुपे ।
 मुन्वाथ । मुनुप्य । मुनुते । मुन्वात । मुन्वत । अशूङ् व्यती ।
 ङ्काराकारावितौ । न शादिति नकारस्य चुत्वनिषेधः । अशुवे ।
 अशुवहे । अशुमह । अशुवे । अशुवाथे । अशुपे । अशुते ।
 अशुवाने । अशुवते चिञ् चयने । चिनोमि । चिन्व । चिनुवः ।
 चि-नः चिनुमः । चिनोपि । चिनुथः । चिनुथ । चिनोति ।
 चिनुत । चिन्वाति । चिन्वे । चिन्वहे । चिनुवहे । चिन्महे ।
 चिनुमहे । चिनुप्य चिन्वाथ । चिनुप्य । चिनुते । चिन्वाते । चिन्वते ।
 लङ् अमुनय । अमुन्व, अमुनुय । अमुन्म । अमुनुम । अमुनोः ।
 अमुनुत । अमुनुत । अमुनोद् । अमुनुता । अमुन्वन् । अमुन्व ।
 अमुन्वहे । अमुनुवहे । अमुन्महे । अमुनुमहे । अमुनुथाः ।
 अमुन्वाथा । अमुनुप्य । अमुनुत । अमुन्वाता । अमुन्वत । अशु-

दि । आस्तुरहि । आस्तुमहि । आस्तुथाः । आस्तुथाया । आस्तु-
 ष्व । आस्तुत । आस्तुताता । आस्तुतत ॥ अचिनव । अचिन्व ।
 अचिनुव । अचिन्म । अचिनुम । अचिनांः । अचिनुत । अचिनुत ।
 अचिनात् । अचिनुता । अचिन्वन् । अचिन्वि । अचिन्वाहि । अ-
 चिनुरहि । अचिन्महि । अचिनुमहि । अचिनुथा । अचिन्वाथा ।
 अचिनुष्व । अचिनुत । अचिन्वाता । अचिन्वत ॥ लिङ्गि-मुनुया ।
 मुनुयाव । मुनुयाम । मुनुयाः । मुनुयात । मुनुयात । मुनुयात् ।
 मुनुयातां । मुनुयुः । मुन्वीप । मुन्वीरहि । मुन्वीमहि । मुन्वीथाः ।
 मुन्वीथाया । मुन्वीष्व । मुन्वीत । मुन्वीयाता । मुन्वीरन् ।
 अन्नुराय । अस्तुरीरहि । अस्तुवीमहि । इत्यादि । निम्न
 पूर्व । निश्चिनुया । निश्चिनुयाव । निश्चिनुयाम । इत्यादि ।
 निश्चिन्वीरहि । निश्चिन्वीमहि । इत्यादि ॥
 ऐटि-अभिप्राः ।

७१९ ॥ मेः मुञ्जमूसोस्तुस्तुपोऽयपि । ५ । ४ । ४७ ।

मेरिण्य इत् पेशा मुनयात मुनते स्थनि स्नाति स्तुमनि इदंतेषा
 सकारस्य पय नयति अदागमे मय्ये सयमन्वपि । अतो हे-
 तिन्वापिहय-

व्यश्नवामहे । व्यश्नुष्व । व्यश्नुवाथां । व्यश्नुध्वं । व्यश्नुतां व्यश्नु-
 वातां । व्यश्नुतां ॥ निश्चिनवानि । निश्चिनवाव । निश्चिन-
 वाम । निश्चिनु । निश्चिनुतात् वा । निश्चिनुतं । निश्चिनुत ।
 निश्चिनोतु । निश्चिनुताद्वा । निश्चिनुतां । निश्चिन्वतु । निश्चिनवै ।
 निश्चिनवावहे । निश्चिनवामहे । निश्चिनुष्व । निश्चिन्वाथा ।
 निश्चिनुध्व । निश्चिनुतां । निश्चिन्वातां । निश्चिन्वता । इति स्वादिः ।
 तुदोञ् व्यथने-त्रकारोकारावितौ ।

७२१ ॥ तुद्ग्रथः शः २ । १ । ९१ । तुदादिभ्यो धु-
 म्यः कर्तरि गे शो भवति । शपोऽपवादः । शकारः शित्कार्यार्थः ।
 तेन गेऽपीति छित्वात् “भ्युङ्” इत्येप् न भवति । तुदामि । तुदावः
 तुदामः । इत्यादिः । तुदे । तुदावहे । तुदामहे । इत्यादि । मृ प्रा-
 णत्यागे । शदेगार्द् । इति वर्तमाने—

१२२ ॥ मुर्लुङ्लिङोश्च । १ । २ । ६९ । म्रियतेर्ग-
 पराल्लुङ्लिङोश्च दो भवति । रीङ् ऋनः” इति वर्तमाने—

७२३ ॥ रिङ् यग्लिङ्गोश्च । ५ । २ । १५० । गोर
 ऋकारांतस्य रिङ्देशो भवति । यकि यकारादाद्योगे लिङ्गि श्च
 परतः । इति रिङ्देशः । म्रिये । म्रियावहे । म्रियामहे इत्यादि ।
 मुञ्चल्लञ् मोक्षणे । लृकारवकारावितौ ॥ “इदिदोर्नुम्” इत्यधिष्ठत्य-

७२४ ॥ शे मुचां । ५ । १ । ३८ । मुचार्दानां श्च परतो
 नुम् भवति । मुचामि । मुचावः मुचामः इत्यादि । मुचे । मुचावहे
 मुचामहे । इत्यादि । लृच्छि-अतुदं । अतुदावः ; अतुदाम । इत्यादि ।
 अतुदे । अतुदानहि । अतुदामहि । इत्यादि । अम्रिये । अम्रियावहि ।
 अम्रियामहि । इत्यादि । अमुच । अमुचान । अमुचाम । इत्यादि ।
 अमुचे । अमुचानहे । अमुचानहि । इत्यादि । लिङ्गि-तुदेयं । तुदेन ।

तुदेम । इत्यादि । तुदेय तुदेवहि । तुदेमहि । इत्यादि । त्रियेयः । त्रियेवहि । त्रियेमहि । इत्यादि । मुंचय मुंचव । मुंचेम । मुंचेय । मुंचेवहि । मुंचेमहि । इत्यादि । छंष्टि—तुदाणि तुदात्र तुदाम । इत्यादि । तुदं । तुदावहे । तुदामहे । इत्यादि । त्रियै । त्रियारहे । त्रियामहे । इत्यादि । मुचानि मुचात्र । मुचाम । इत्यादि । मुचै । मुचावहे । मुचामहे । इत्यादि ।
इति तुदादिः ॥

रुधिर्जी आपरणे । इरादेरितो निवृत्तिः ।

७२५ ॥ रुधां इत् । २ । १ । ९२ । रुधादीनां कर्तरि
गे परतः इत् भवति । षपोऽपवादः । मकारो देशविध्यर्थः ।
शकारः शिल्कार्थार्थः । तेन छित्त्वादेवभावः । णत्व । गेऽतः
क्वित्तीति वर्तमाने—

७२६ ॥ इत्ऽसः ख । ४ । ४ । १०८ । इत्तयो
त्रिकरणस्यास्तोश्च गोरतः ख भवति गे क्वित्ति परतः । चर्त् ।

७२७ ॥ अधः । ५ । ३ । ७७ । दधोतेरन्यस्माद्
ज्ञपंताद्वाः परयोः तयोर्भ्य भवति । इति धत्व । षष्ठो जश् षष्ठीति
पूर्वस्य दत्त्वं । दणधि । दण्वः । दण्वः । दणत्ति । दद्वः । दद्व ।
दणद्वि । दद्वः । दधति । दधे । दण्वहे । दण्वे । दधते । दधाथे ।
दद्वे । दद्वे । दधाते । दधते । भुजो रक्षाशनयोः । आंकार इत् ।
वेदितो दः इति वर्तमाने—

७२८ ॥ भुजोज्जे । १ । २ । ७५ । न प्रापते न पाठ-
यतां यत्रः । अस्मिन्नेऽन्नातरि वर्तमानात् भुजेर्दो भवति । चोः कुत्वं
धर्त् । मुज्जे । मुज्जहे । मुज्जहे । मुज्जे । मुज्जाथे । मुज्जथे ।
मुज्जथे । मुज्जते । मुज्जते ॥ मुनिर्नो योगे । इरादेरित् । मुज्जथे ।

वहे । मुनजामहे । मुंश्च । मुंजाथा । मुग्ध्य । मुक्ता । मु-
जाता । मुजता । मुनजानि । मुनजाव । मुनजाम । युग्धि,
युक्तान् वा । युक्त । युक्त । युनक्तु, युक्तात् वा । युक्ता ।
युंनु । युनं । युनजामहे । युनजामहे । युक्ष । युजाथा । युग्ध्य ।
युक्ता । युजाता । युजता । इति कथादिः ॥

तनुन् विस्तारः । अकारोकारापिती ।

७३१ ॥ कृत्तनादेवः । २ । १ । ९३ । कृत्तनादि-
भ्यश्च कृत्तरि गे परतः । उरिंकरणो भवति । शपोऽपरादः । तस्य
पि श्वेप् नापित्सु । वकारमकारादीं “वा म्योः ख” इति उकारस्य ख ।
तनोमि । तन्वः । तनुयः । तन्मः । तनुमः । तनोपि । तनुधः ।
तनुध । तनाति । तनुतः । तन्याति । तन्वे । तन्वह । तनुवहे ।
तन्महे । तनुमहे । तनुपे । तन्यापे । तनुधे । तनुते । त-वाते ।
तन्वते । मनुङ् बोधन । अकारोकारापिती । मन्वे । मन्वह ।
मनुवह । मन्महे । मनुमहे । इत्यादि ॥ इच्छन् करणे अकारदुष्-
न्दावितो । अदेन उवे एपि च कृते “कुर्यि च” इति वर्तमाने—

७३२ ॥ गेऽनः कृद्विष्णुत् । ४ । ४ । १०७ । गे कृत्ति
परतः करोतेरुकारात्स्यात् उकारादेशो भवति । तकारापुनरेप् न
भवति । “वा म्योः ख” इति वर्तमाने—

७३३ ॥ कुर्यि च । ४ । ४ । १०६ । करोते परस्य उनः
म नित्य भवति यकारादीं म्योश्च परतः । करोमि । कुर्यः । कुर्मः ।
करोपि । कुरुथः । कुरुथ । करोति । कुरुतः । कुर्यति । कुर्ये ।
कुर्यहे । कुर्यहे । कुरुपे । कुर्यापे । कुरुधे । कुरुते । कुर्यति । कुर्यते ।
नन्दि-मन्-दूरः । समतनव । समतन्व । समतनुय । समतन्म ।
समतनुम । समतनोः । समतनुत । समतनुत । समतनोन् । सम-

यु व । युञ्ज्म । युनक्षि । युङ्क्थ । युङ्क्थ । युनक्ति ।
यु क्त । युञ्जति ।

७२९ ॥ ग्युद्युडोऽयन्नपात्रे । १।२ । ७३ । निपूर्वादुत्-
पूर्वाच्च युनेरयन्नपात्रे दो भवति । प्रयुञ्जे । प्रयुञ्जहे । प्रयुञ्जमह ।
इत्यादि । उद्युञ्ज । उद्युञ्ज्वहे । उद्युञ्जमह । इत्यादि । नियमार्थमुद्-
ग्रहण । हल्तेपूद् एव नान्यस्माद् । तन-निर्युनक्ति । इत्यादि । लङ्-
हल्ङ्याव्य । सुसिष्यर्नाजति सिपि खे पूर्वस्य च जज्ञे सिपि
रिवेति वर्तमाने—

७३० ॥ दः । ५ । ३ । ११० । धोर्दकारात्स्य पदस्य
रिर्वा भवति सिपि परत पक्षे द एव । अरुध । अरुन्ध । अरु-
न्धम । अरुण । अरुणात् वा । अरुद्ध । अरुद्ध । अरुणात् ।
अरुन्द्धा । अरुधन् । अरुधि । अरुद्धमहि । अरुद्धमहि ।
अरुद्धा । अरुधाया । अरुध्व । अरुद्ध । अरुधाता । अरु-
धत । अमुजि । अमुञ्ज्वहि । अमुञ्जमहि । अमुद्धा ।
अमुनाथा । अमुङ्ग्घ । अमुङ्क्त । अमुजाता । अमुजत ।
अयुनज । अयुञ्ज । अयुञ्म । अयुनक्त । अयुक्त । अयुक्त । अयुनक्त
अयुक्ता, अयुजन् । अयुजि । अयुज्वहि । अयुज्महि । अयुद्धा ।
अयुनाथा । अयुध्व । अयुक्त । अयुजाता । अयुजत ॥ लिट्—
रुध्या । रुध्याम । रुध्याव । इत्यादि । रुधीय । रुधीमहि । रुध्यामहि ।
इत्यादि । रुजीय । रुजावहि । रुर्जावहि । इत्यादि । रुज्या । रुज्याव
रुज्याम । रुजाय । रुजावहि । रुजीमहि । इत्यादि । लोटि । रण-
धानि । रणधान । रणधाम । रुद्धि । रुद्धात् वा । रुद्ध । रुद्ध ।
रणद्ध । रुद्धात् वा । रुद्धा । रुधतु । रुण्यै । रुणधावहे । रुणधाम-
है । रुत्स्व । रुधाथा । रुद्ध । रुद्धा । रुधाता । रुन्ता । रुनजे । रुनजा-

बहे । मुनजामहे । मुंस्व । मुंजाथां । मुग्ध्व । मुक्ता । मु-
जाता । मुजता । मुनजानि । मुनजाव । मुनजाम । मुग्धि,
मुक्तान् वा । मुक्त । मुक्त । मुनक्तु, मुक्तात् वा । मुक्ता ।
मुजन्तु । मुनजं । मुनजावहं । मुनजामहं । मुग्ध्व । मुजाथा । मुग्ध ।
मुक्ता । मुजात्तां । मुजता । इति रुधादिः ॥

तनुञ् विस्तारं । अकारोकारावितौ ।

७३१ ॥ कृञ् तनादेरुः । १ । १ । ९३ । कृञ्स्तनादि-
भ्यश्च कर्त्तरि णे परत उर्णिकरणो भवति । शपोऽपवादः । तस्य
विस्वप् नापित्सु । वकारमकारादी “वा म्योः ख” इति उकारस्य स्व ।
तनोमि । तन्वः । तनुमः । तन्मः । तनुमः । तनोपि । तनुथ ।
तनुथ । तनाति । तनुतः । तन्वति । तन्त्रे । तन्वह । तनुमहे ।
तन्महे । तनुमहे । तनुपे । तन्वाथे । तनुध्वे । तनुते । तन्वाते ।
तन्वते । मनुङ् बोधने । उकारोकारावितौ । मन्वे । मन्वहं ।
मनुमहे । मन्महे । मनुमहे । इत्यादि ॥ इङ्कृञ् करणे अकारह्रस्व-
न्दावितौ । आदेश्च उक्त्वं एपि च कृतं “कुर्यि च” इति वर्तमानं—

७३२ ॥ गेऽतः कृडित्पुत् । ४ । ४ । १०७ । गे कृडिति
परतः करोतेरुकारात्स्यात् उकारादेशो भवति । तकारात्पुनरप्यु न
भवति । “वा म्योः ख” इति वर्तमानं—

७३३ ॥ कुर्यि च । ४ । ४ । १०६ । करोते परस्य उतः
च नित्य भवति यकारादी म्योश्च परतः । करोमि । कुर्यः । कुर्यः ।
करोपि । कुरुथ । कुरुथ । करोमि । कुरुतः । कुर्यति । कुर्ये ।
कुर्यहे । कुर्यहे । कुरुपे । कुर्याथे । कुरुध्वे । कुरुते । कुर्याते । कुर्यते ।
उडि-सम्-पूर्व । समतनव । समतन्व । समतनुव । समतन्म ।
समतनुम । समतनोः । समतनुत । समतनुत । समतनोत् । सम-

तनुता । समतन्वन् । समतन्वि । समतन्वहि । समतनुगहि । सम-
तन्महि । समतनुमहि । समतनुथाः । समतन्वाथा । समतनुध्व ।
समतनुत । समतन्वाता । समतन्वत ॥ अमन्वि । अमन्वहि । अम-
नुवहि । इत्यादि । समपूर्व ।

७३४ । संपर्युपात् कुः सुट् भूषे । ४ । ३ । १२९ ।

सम् परि उप् इत्यंतेभ्यः परस्य कृञः सुडागमा भवति भूषे भूषाया-
मर्थे । गेर्षो कार्यस्यातरगत्यात् सुटि कृते पश्चादडागमः । समस्कु
रव । समस्कुर्व । समस्कुम । समस्कुरो समस्कुरुत । समस्कुरुत ।
समस्करोत् । समस्कुरुता । समस्कुर्वन् । समस्कुर्वि । समस्कुर्वहि ।
समस्कुर्महि । समस्कुरुथाः । समकुर्वाथा । समस्कुरुध्व । समस्कुरुत ।
समस्कुर्वाता । समस्कुर्वत । लिङि तनुर्या । तनुयाव । तनुयाम ।
इत्यादि । तन्वीय । तन्वीयहि । तन्वीमहि । इत्यादि । मन्वीय ।
मन्वीयहि । मन्वीमहि । इत्यादि । कुर्या । कुर्याव । कुर्याम । इत्यादि ।
कुर्वीय । कुर्वीयहि । कुर्वीमहि । इत्यादि ॥ लोटि-पितनवानि । पि-
तनवाय । पितनयाम । पितनु, पितनुतात् वा । पितनुत । पित
नुत । पितनोत्, पितनुतात् वा । पितनुता । पितन्वतु । पितनर ।
पितनवावहे । पितनयामहे । इत्यादि । मनवं । मनवावहे । मन-
यामहे । इत्यादि । करणाणि । करयाम । करवाम । कुरु, कुरुतात्
वा । कुरुत । कुरुत । करोतु, कुरुतात् वा । कुरुता । कुर्वतु ।
करये । करवावहे । करवामहे । कुरुध्व । कुर्याथां । कुरुध्व ।
कुरुता । कुर्याता । कुर्वता । इति तनादिः ।

डुर्काञ् द्रव्यविनमये । डुर्कापितो । लडादयः ।

७३५ ॥ क्रधादेः श्रा । २ । १ । ९५ । डुर्काञ् इत्येव-
मादिभ्यः कर्तरि गे श्लेषय विकरणो भवति । शकार शिक्कार्पाथः ।

सेन द्वित्वादेप् न भवति । “हल्यभोरी.” इति ईकारः । स्तरतादेशः ।
 “यश्चोरात.” इत्याख्य । क्रीणामि । क्रीणीयः । क्रीणीमः । क्रीणासि ।
 क्रीणीथः । क्रीणीथ । क्रीणाति । क्रीणीत । क्रीणीति । क्रीणे । क्री-
 णीवहे । क्रीणीमहे । क्रीणीपे । क्रीणीथ । क्रीणीथ्ये । क्रीणीते ।
 क्रीणीते । क्रीणीत ॥ वृञ् सभक्तो । वृणे । वृणीवहे । वृणीमहे ।
 वृणीपे । वृणीथे । वृणीथ्ये । वृणीते । वृणीते । वृणीते । ग्रहन् उपादाने ।
 “लिट्पायणः साचोऽय्याऽऽन्य” इति वर्तमाने-

७३६।।वशिष्यधिव्याचिउयाप्रटिब्रथिमचिउभ्रस्नां कृडि
 ति । ७।३।२६। वश्यादीना किति विति च साचो यणः इग् भवति ।
 इति प्रहेः ऋरारः । गृहामि । गृहीवः । गृहीमः । गृह्णासि । गृहीथः ।
 गृहीथ । गृह्णाति । गृहीतः । गृह्णति । गृह्ण । गृहीवहे । गृहीमहे । गृहीपे
 गृहीथे । गृहीथ्ये । गृहीते । गृह्णाते । गृह्णते ॥ लङि अक्रीणा । अक्रीणीव ।
 अक्रीणाम । अक्रीणाः । अक्रीणीत । अक्रीणीत । अक्रीणात् । अक्री-
 णीता । अक्रीणन् । अक्रीणि । अक्रीणीवहि । अक्रीणीमहि । अक्री-
 णीथाः । अक्रीणाथा । अक्रीणीथ्व । अक्रीणीत । अक्रीणातां । अ-
 क्रीणत । अक्रीणि । अक्रीणीवहि । अक्रीणीमहि । अक्रीणीथा । अक्रीणाथा ।
 अक्रीणीथ्व । अक्रीणीत । अक्रीणातां । अक्रीणत । अगृह्णां । अगृह्ण
 अगृह्णीम । अगृह्णाः । अगृह्णात । अगृह्णीत । अगृह्णात् ।
 अगृह्णीता । अगृह्णन् । अगृह्णि । अगृह्णीवहि । अगृह्णीमहि । अगृ-
 ह्णीथा । अगृह्णाथा । अगृह्णीथ्व । अगृह्णीत । अगृह्णातां । अ-
 गृह्णत ॥ लिङि-क्रीणीयां । क्रीणीयाव । क्रीणीयाम । क्रीणीया ।
 क्रीणीयात । क्रीणीयात । क्रीणीयात् । क्रीणीयातां । क्रीणीयायु ।
 क्रीणीयाय । क्रीणीयावहि । क्रीणीमहि । क्रीणीथाः । क्रीणीयाथा । क्री-
 णीथ्व । क्रीणीत । क्रीणीयाता । क्रीणीरन् । क्रीणीय । क्रीणीवहि ।

वृणीमहि । इत्यादि । गृह्णीया । गृह्णीयाव । गृह्णीयाम । इत्यादि ।
 गृह्णीय । गृह्णीवहि । गृह्णीमहि । इत्यादि ॥ छोटि-क्रीणानि । क्री-
 णाय । क्रीणाम । क्रीणीहि, क्रीणीतात् वा । क्रीणीत । क्रीणीत ।
 क्रीणानु, क्रीणीतात् वा । क्रीणीतां । क्रीणतु । क्रीणे । क्रीणाव-
 ह । क्रीणामहै । क्रीणीष्व । क्रीणाथां । क्रीणीष्वं । क्रीणीतां ।
 क्रीणातां । क्रीणतां । वृणे । वृणावहै । वृणामहै । वृणीष्व ।
 वृणाथां । वृणीष्वं । वृणीतां । वृणातां । वृणतां ॥

७३७ ॥ हौ हलः श्नः शानः । २ । १ । ९७ । हलन्ताद्धोः
 परस्य श्रात्यस्य हौ परे शानादेशो भवति । अतो हेरुप् । गृह्णानि ।
 गृह्णाव । गृह्णाम । गृहाण, गृह्णीतात् वा । गृह्णीतं । गृह्णीत ।
 गृह्णानु, गृह्णीतात् वा । गृह्णीता । गृह्णंतु । गृह्णे । गृह्णावहै ।
 गृह्णामहै । गृह्णीष्व । गृह्णाथां । गृह्णीष्वं । गृह्णीतां ।
 गृह्णाता । गृह्णतां ॥ इति क्रयादिः ।

चुर स्तेपे । अकार उच्चारणार्थः ।

७३८ ॥ चुरादिभ्यो णिच् । २ । १ । ३६ । चुरा-
 दिभ्यो धुम्यः स्वार्थे णिच् ल्यो भवति । चकारो णिङ्णिचोः सामा-
 न्यप्रहणविघातार्थः । णकारो णीति सामान्यप्रहणार्थः ।

७३९ ॥ घ्युळः । ५ । २ । ९३ । घेरुळः एप् भवति गे
 चागे च परतः ।

७४० ॥ तदंता धवः । २ । १ । ४४ । सन्नायताः शब्दा
 धुसज्ञा भवंति । इति धुसज्ञायां ततो ङडादयः । शबेवयादेशाः ।
 चोरयामि । चोरयावः । चोरयामः, इत्यादि । छन्दे संवरणं । ऐकार

इत् । तेन—एकदेशकृतं लिङ्गं समुदायस्य विशेषणमिति णिजन्ताद्भे
भवति । ऐविति ञ्णीति च वर्तमाने—

७४१ ॥ उडोऽतः । ५ । २ । ४ । गोरुडोऽकारस्य ङिति
परतः ऐप् भवति । इत्याकारः । छादये । छादयावहे । छादयामहे ।
इत्यादि । लक्ष्म् दर्शनांकयोः । पूर्ववदन्यत् । लक्षयामि । लक्षयानः ।
लक्षयामः । इत्यादि । लक्षये । इत्यादि । लङ्-अचोरयमित्यादि ।
अच्छादये । अच्छादयावहि । इत्यादि । अलक्षयमित्यादि । अलक्षये ।
अलक्षयावहि । अलक्षयामहि । इत्यादि । लिङ्-चोरयेयं । चोरयेव ।
चोरयेम । इत्यादि । छादयेय । छादयेवहि । छादयेमहि । इत्यादि ।
लक्षयेय । लक्षयेव । इत्यादि ॥ लक्षयेय । लक्षयेवहि । लक्षयेमहि ।
इत्यादि । लोटि-चोरयाणि । चोरयाव । चोरयाम । इत्यादि । छादयेयं ।
छादयावहे । छादयामहे । इत्यादि । लक्षयाणि । लक्षयाव । लक्षयाम ।
इत्यादि । लक्षये । लक्षयावहे । इत्यादि । युज पुच संयमे । “चुरा-
दिभ्यो णिच्” इति वर्तमाने—

७४२ ॥ युजादंर्वा । २ । १ । ३७ । युजादिभ्यो धुम्यः
स्वार्थे णिच् स्यो वा भवति । पक्षे-न्याय्यविकरणः शप् । पूर्ववच्छंभ ।
योजयामि । योजयावः । योजयामः । योजामि । योजावः । योजामः ।
इत्यादि ॥ अर्चे पूजायां । ऐकार इत् । णिजभावपक्षे ऐदिस्तावकाश
इति णिचि दो न भवति । अर्चयामि । अर्चे । इत्यादि । षृञ् आ-
वरणे । ञ्कार इच्चरित्ताभ्योऽणिचूपक्षे इति णिजताद्भे न भवति ।
वारयामि । वारामि । वरे इत्यादि । लङ्-अयोजयं । अयोजयामि ।
आर्चेय, आर्चे इत्यादि । अवारय । अवर । अन्वरे । इत्यादि । लङ्-
योजयेयं । योजेयम् । इत्यादि । अर्चेयय । अर्चेय । इत्यादि । वार-
येयं । वरेय । इत्यादि । लोटि-योजयानि । इत्यादि । अर्चयानि ।

अर्चे । वारयाणि । उराणि । धरे । इत्यादि समुच्चयं ।

इति कर्तृगलकारपरिच्छेदः ।

यदा तु—

७४३ ॥ लः कर्मणि च भावे च धेः । २ । ४ । ५७ ।

नव लकारास्त्यक्तनिशेषणाः सकर्मकेभ्यो धुभ्यः कर्मणि चकारात्कर्तारि भवति । धिसङ्गभ्यो भावे कर्तारि च भवति । इति कर्मभावयोर्लृ भवति । तदा—

७४४ ॥ ङौ । १ । २ । ७ । भावे कर्मणि च यो लकारस्तस्य दो भवति । तत्र—

७४५ ॥ गे परत् । २ । १ । ८१ । डिवाचिनि गे परता धीयक् त्या भवति, न श्वादयः । ककार कित्कार्यार्थः । पूर्वदे-त्वादि । भावकर्मणोस्तुल्य रूप । पर भावे त एव भवति । लकाराभिप्रेयभावस्यैकत्वादयुस्मदस्मद्विपयत्वाच्च लकारेण नाभिहित कर्तारि कर्तृवाचिनो मृदोभा ॥ भू सत्ताया क्रियायाः अकर्मकत्वाच्च भू इत्यं तस्मात् भावे लकारा भवति । भूयते देवदत्तेन रिदुषा । भूयते देव दत्ताभ्या विद्वद्भ्या । भूयते देवदत्तजिनदत्तगुरुदत्तैर्विद्वद्भिः । स्वया भूयत । मया भूयते । यद्यपि साधनभेदे वास्तवः क्रियाभेदः । तथापि स शब्देन नोपादीयते । इत्येकवचनमत्र भवति । “अकर्मका अपि धवः सगयः सकर्मका भवति” इति वचनादय गिपूर्वः-सकर्मको भवति । इति अनुपूर्व । अनुभूय । अनुभूयाउहे । अनुभूयामहे । अनुभूयसे । अनुभूयाथे । अनुभूयध्वे । अनुभूयते । अनुभूयेंते । अनुभूयते । एवमभिपूर्व । अभिभूये । अभिभूयाउहे । अभिभूयामहे । इत्यादि । तथा—लडादिषु—अभूयत । अन्वभूय । इत्यादि । भूयत । अनुभूयय । इत्यादि । भूयता । अनुभूयं । इत्यादि । एव—एष्यते । एष्यंत ।

एच्येत । एच्यता । एच्यते । अपच्यत । पच्येत । पच्यता । नद्यते ।
 अनद्यत । नद्येत । नद्यता । “हृलुञ् कृञ्चिन्त्यनदितः, इति नख । प्रच्य-
 स्यते । प्राच्यस्यत । प्रच्यस्येव । प्रच्यस्यता । एचोऽस्या इत्याधिकृत्य-

७४६ ॥ व्योऽल्लिति । ४ । ३ । ४५ । व्येजो घोरलि-
 टि अग्निद्विपये आस्त्र भवति । स्वञ्चञ्चुषादेरिति साचो यण इक् ।
 हृलं यणिक इति दीः । वीयते । अवीयत । वीयेत । वीयता । “यि
 कृञ्चिन्त्ययद्” इति वर्तमाने—

७४७ ॥ दीश्च्यकृत् । ५ । २ । १४८ । च्वाणकृद्
 यकारे भगयकारे च गार्दीर्भवति । दूयते । अदूयत । दूयेत । दूयता
 हायते । अहायत । हायेत । हायता । “ईय” इति वर्तमाने—

७४८ ॥ भूमास्यागापाहाऽसां हलि । ४ । ४ । ६९ ।
 भूस्तङ्गाना मा स्या गा पा हाक् मा इत्येतेषां च घृना हृलादी कृञ्चि-
 स्यगे परतः ईत्त्र भवति । त्रिशीयते । व्यशीयत । त्रिशीयेत । त्रिशी-
 यता । अद्यते । आद्यत । अयेत । अद्यता ।

७४९ ॥ यि कृदित्ययद् । ५ । २ । १४५ । शोभो य-
 कारादौ कृञ्चिते परतः अयञ्जदशो भवति । अयिशाप्यते । अप्यशा-
 प्यत । अयिशाप्येत । अयिशाप्यता । कित्येऽशोऽग जग्भिरिति वर्तमाने-

७५० ॥ अस्तेर्वचुः । १ । ४ । १११ । नृनोऽल्लेथ
 यथामुदय उच् भू इत्येतावादेशौ भवतोऽगो परतः । स्वञ्चञ्चुषा-
 देरिति साचो यण इक् । उच्यते । आच्यत । उच्येत । उच्यता ।
 दीभ्यन् । अदीभ्यन् । दीभ्यन् । दीभ्यता । प्रमूयन् । प्रामूयन् ।
 प्रमूयन् । प्रमूयन् । सन्नद्यन् । सन्नद्यन् । सन्नद्यन् । सन्नद्यन् ।
 अभिपूयते । अभ्यपूयत । अभिपूयेत । अभिपूयता । अस्यतं ।

आश्यत । अश्येत । अश्यतां । निश्चीयते । निरचीयत । निश्चीयेत ।
निश्चीयतां । तुद्यते । अतुद्यत । तुद्येत । तुद्यता । त्रियते । अत्रियत ।
त्रियेत । त्रियता । मुच्यते । अमुच्यत । मुच्येत । मुच्यतां । रुच्यते ।
अरुच्यत । रुच्येत । रुच्यतां । भुज्यते । अभुज्यत । भुज्येत । भुज्यतां ।
भुज्यतां । युज्यते । अयुज्यत । युज्येत । युज्यतां ।

७५१ ॥ तनेर्यकि । ४ । ३ । ४८ । तनेतराकारे
यकि परतो वा भवति । तायते । तन्यते । अतायत । अतन्यत ।
तायेत । तन्येत । तायता । तन्यतां । मन्यते । अमन्यत । मन्येत ।
मन्यतां । क्रियते । अक्रियत । क्रियेत । क्रियतां । विक्रीयते । व्य-
क्रीयत । विक्रीयेत । विक्रीयतां । सत्रियते । समत्रियत । सत्रियत ।
संत्रियता । गृह्यते । अगृह्यत । गृह्येत । गृह्यतां । “अगे” खामिति
चानुवर्तमाने ।

७५२ ॥ णः । ४ । ४ । ५६ । णः खं भवत्यगे परतः ।
चोर्यते । अचोर्यत । चोर्येत । चोर्यतां । छाद्यते । अछाद्यत ।
छाद्येत । छाद्यतां । लक्ष्यत । अलक्ष्यत । लक्ष्येत । लक्ष्यतां । यो-
ज्यते । अयोज्यत । योज्येत । योज्यतां । युज्यते । अयुज्यत । युज्येत ।
युज्यतां । अर्च्यते । आर्च्यत । अर्च्येत । अर्च्यतां । णिजभावेऽप्यविशेष ।
वार्यते । अवार्यत । वार्येत । वार्यतां । त्रियते । अत्रियत । त्रियत ।
त्रियतां । इत्यादि सप्रपञ्चमवगम्यान्वय ॥ अर्षि च कस्याचित् धाः
कश्चिदर्थभागः कर्मस्थप्रधानः फलरूपी विद्भेदादिः । कश्चिद् कर्तृ-
स्थप्रधानः भावनाक्रियाधिध्रयणादिः । तत्र यदा कर्मस्थे स्वस्वार्थ-
भागे मुक्तरत्वेन वा कर्मण्यस्पासोपिताया भावनायां पुनर्गते, तदा
तत्कर्मकर्ता भवति । तत्र लकारे—

७५३ । कर्मबलेऽस्त्रादीनां । २ । १ । ७६ । कर्मकर्तारि लृकरो

सति तदतस्य धोः स्रगत्यादिर्जितस्य कर्मणां च कार्ये भवति । यथा कर्मणि दयङ्निटो भवति । तथा तत्रापत्यर्थः । कर्मकर्तृषुपि ताव्येरोदाहरणानि भवति । कर्मकर्तृभ्यामभिव्यक्त्यर्थं स्वयमेवेत्यनुप्रयुज्यते । अनुभूयेऽह स्वयमेव । अनुभूयावहे । अनुभूयामहे स्वयमेव । इत्यादि । एव पथ्यते आदनः स्वयमेव । निश्चिन्तार्थः । इत्यादि नेय ।

इति यकारिच्छेदो द्वितीयः ।

कर्तारि शेषलकारानां पत । भू इति स्थिते “लोद् चाशिपि” इति पक्षे लिङ् । इकारेकारौ पूर्वप्रदितौ । मिडादयश्च । “छेः सीयुद्” “इयामुण्ये” इति वर्तमाने—

७५४ ॥ किदाशिपि । २ । ४ । ८६ । आशिप्यर्थे लिङ्गो इयामुद् किद् भवति । शेषोऽग एव इयमिकारे लिङ्गशिर्षात्पगसङ्गत्वाच्छ्वनत्प्रसखे न भवतः । स्कादंः स्कांऽने चेति शक्ति सख । भूयासं । भूयाम् । भूयास्म । भूयाः । भूयास्व । भूयास्त । भूयात् । भूयास्तां । भूयामुः । दमिधौ सीयुद् । इटो रन्तौ ।

७५५ ॥ तथाः सुद् । २ । ४ । ८८ । द्विद्वन्द्वान्तर्यवयोस्तकारयकारयोः सुडागमो भवति । ज्योः ख वल्ङ्गाविति यख । बलादपिडिति इद् । न्यादेवयोरेति पत्व घृन् ।

७५६ ॥ वेण्वेः । ४ । ५ । ६४ । इणः परस्मात् इटो

च्यास्त्र । पच्यास्म । पच्याः । पच्यास्त । पच्यास्त । पच्यात् । पच्या-
स्ता । पच्यासु. । एकाच् घस इति “न वृद्धय.” इति च वर्तमाने-

। ७५७ ॥ लौदिदचोऽपच्छ्रिशीडीरुपदकोद्वृद्धतः ।

५ । १ । १२३ । लृकारंत ओकारेतोऽजताच्च गोरेकाच्च. परस्य
वलाद्यगस्येद् न भवति पत् श्वि श्रि शी डी रूपदकं ऊदत वृ ऋदंत
अदंत इत्येतान् वर्जयित्वा । औकारेत्त्वात् पचेः सीयुट इद् न भवति ।
पक्षीय । पक्षीयहि । पक्षीमहि । पक्षीष्टाः । पक्षीयास्थां । पक्षीष्व ।
पक्षीष्ट । पक्षीयास्तां । पक्षीरन् ॥ नद्यास । नद्यास्व । नद्यास्म । इ-
त्यादि । प्सिपीय । प्सिपीयहि । प्सिपीमहि । इत्यादि । विया-
सं । वियास्व । वियास्म । इत्यादि । लौदिदच इत्यजतत्वात् व्यञ्ज
इद् न भवति । व्यासीय । व्यासीयहि । व्यासीमहि । इत्यादि । हू-
यास । हूयास्व । हूयास्म । इत्यादि ।

७५८ ॥ इणः पीध्वंलुङ्ळिटां धो ढः । ५ । ४ ।

६३ । इणः परेषां पी ध्व लुङ् लिता धकारस्य ढकारो भवति । इति
ढत्व । व्यतिहोपीय । व्यतिहोपीयहि । व्यतिहोपीमहि । व्यतिहो-
पीष्टाः । व्यतिहोपीयास्थां । व्यतिहोपीद् । व्यतिहोपीष्ट । व्यतिहो-
पीयास्तां । व्यतिहोपीरन् । हासीय । हासीयहि । हासीमहि । इत्यादि ।

७५९ ॥ लिङ्घेत् । ४ । ४ । ७० । भूनादीनां किति

लिङ्घि परतः एकारो भवति । विधेयास । विधेयास्व । विधेयास्म ।
इत्यादि । श्रिपूर्वः । श्रद्धासीय । श्रद्धासीयहि । श्रद्धासीमहि ।
इत्यादि । अद्यास । अद्यास्व । अद्यास्म । इत्यादि । औकारंदित्वाद्-
निद् । व्यन्यत्सीय । व्यन्यत्सीयहि । व्यन्यत्सीमहि । इत्यादि ।
“वेण्त्रेः” इति पक्षे ढत्व । शयिपीय । शयिपीयहि । शयिपीमहि ।
शयिपीष्टाः । शयिपीयास्थां । शयिपीद्, शयिपीष्व । शयिपीष्ट ।

शापिपीयास्तां । शपिपीरन् ॥ उच्यास । उच्यास्व । उच्यास्म ।
इत्यादि । मूत्रः स्थानिकद्वायेन वचेरनिडर्थ. औकार इत्यनिद् ।
वर्धाय । वर्धीवहि । वर्धीमहि । इत्यादि । दीव्यास । दीव्यास्व ।
दीव्यास्म । इत्यादि । व्यतिदीवपीय । व्यतिदीविपीवहि । व्यति-
दीविपीमहि । इत्यादि । वा छिमसाविति वर्तमाने—

७६० ॥ ऊदिद्व्वः । ५ । १ । १०० । ऊदितो धोभू-
मथ परस्य वलादोरिद् वा भवति । पक्षे इद् । इदपक्षे वेण्वारति वा
ढत्व । प्रसविपीय । प्रसविपीवहि । प्रसविपीमहि । प्रसविपीष्टाः ।
प्रसविपीयास्थां । प्रसविपीष्य, प्रसविपीद् । प्रसविपीष्ट । प्रसानया-
यास्ता । प्रसविपीरन् । अनिदपक्षे—इणः पीष्वमिति नित्य ढत्व ।
प्रसोपीय । प्रसोपीवहि । प्रसोपीमहि । प्रसोपीष्टाः । प्रसोपीयास्था ।
प्रसोपीद्वं । प्रसोपीष्ट । प्रसापीयास्ता । प्रसापीरन् ॥ सनद्यास ।
सनद्यास्व । सनद्यास्म । इत्यादि । औकारत्वादनिद् ।

७६१ ॥ नहो घः । ५ । ३ । ३९ । नहोञ्जेडि च
पदाते च धकारो भवति । इति धत्व । नस्मीय । नस्मीवहि ।
नस्मीमहि । इत्यादि । अभिपूयासं । अभिपूयान्व । अभिपूयास्म ।
इत्यादि । सोपीय । सोपीवहि । सोपीमहि । इत्यादि । "ऊदिद्व्व-"
इति ऊदिस्वात्पक्षे इद् । अशिपीय । अशिपीवहि । अशिपीमहि ।
इत्यादि । अनिदपक्ष-ब्रथेत्सादिनां पत्व ।

७६२ ॥ पटोः कस्ति । ५ । ३ । ७९ । पकारढका-
रयो ककारादेशो भवति सकारादौ परत । इति ककारः । अक्षीय ।
अक्षीवहि । अक्षीमहि । इत्यादि ॥ निधियास । निधियास्व । निधि-
यास्म । निधिपीय । तुयास ॥ सर्किः, हलांति च वर्तमाने—

७६३ ॥ सिद्धौ दे । १ । १ । १०० । दपरं सिद्धे डौ

लिङि च सकारादौ परे यो हल् तस्मिन् परे यं इक् तस्य किद्बद् कार्यं भवति । इति कित्वात् “घ्युङः” इत्येव न भवति । तुत्सीय ।

७६४ ॥ उः । १ । १ । १०१ । ऋवर्णांतस्य धोः सकारादौ सिलौ दे परे किद्बद् कार्यं भवति । कित्वात् गामयोरित्यप् न भवति । मृषीय । मुच्यासं । मुक्षीय । रुध्यास । हत्सोय । भुक्षीय । भुज्यास । युक्षीय । तन्यास । तनिषीय । मनिषीय । क्रियासं । कृषाय । क्रियास । क्रिषीय । वृत्तो वेति वर्तमाने-

७६५ ॥ लिङ्स्यादौ । ५ । १ । ९८ । वृजः परयोः लिङ् सि इत्येतयोः दविषययारिडा भवति । वरिषीष्ट, वृषीष्ट वा । गृह्यात् ।

७६६ ॥ गृहोऽलित्येकाचो दीः । ६ । १ । ९९ । गृहेरेकाचः परस्य इटो दांवा भवति न चेत् स इट् लिटि विहितः । बलादेरिटो दीः । गृहिषीष्ट । गृह्णीषीष्ट । णीरिति णिख । चार्षीस । छादयिषीष्ट । लक्ष्यास । लक्षयिषीष्ट । योज्यास । युज्यास । अर्च्यासं । अर्चिषीष्ट । वार्यास । त्रियास । वरिषीष्ट । वृषीष्ट । इत्यादि सविस्तरमधिगतव्य ॥ लिङुदाहियते । भू इति स्थिते-“भूतं” अनद्यतने,, इति चानुवर्तमाने-

७६७ ॥ परोक्षे लिट् । २ । २ । १०८ । अक्षेण्यः परावृत्त परोक्ष स्वयं साक्षादनधिगतं तत्र परोक्षे भूतेऽनद्यतनेऽर्थे वर्तमानाद्भोः लिङित्यप त्यो भवति । टकारो टिदंटेरेरिति विशेषणार्थः । इकारो लिटः कसुकानाविति विशेषणार्थः । पूर्ववन्मिवादयः । तेषा-

७६८ ॥ मानां णश्वमथाधुसणशतसुसः । ११ । ४ । ६९ । टितो ङेरादेशानां मानां नवानां यथासख्य णश्व म थ अधुस अश्व

णश् अतुस् उस् इत्येते नवांशः भवति । इति णशादयः । णशा-
वितौ । शित् सर्वादेशार्थः । परत्वादेपि प्राप्ते-नित्यत्वाद्-“अचि” भ्-”
इति चानुवर्तमाने—

७६९ ॥ लुङ्लिटोर्बुक् । ४ । ४ । ८७ । लुङ्लिटो-
रचि परतो भवतेर्बुगागमो भवति । ककारोकारावितौ । शेषोऽग एव,
इति वर्तमाने—

७७० ॥ लिट् । २ । ४ । ९६ । लिट् चागसंज्ञो भवति ।
इत्यगस्य बलादेरिट् प्राप्तः ।

७७१ ॥ लिटोर्ध्वस्फाद् किद्वत् । १ । २ । ९३ । इधेर-
न्यस्माच्च धोरस्फादापिति लिटि परतः कितीव कार्यं भवति । इति
कित्वान्—“एकाचः” न वृद्धयः” इत्यधिकृत्य—

७७२ ॥ कित्पूर्णव्भ्रयुकः । ५ । १ । १२५ । ऊर्णजः
श्रयतेरुगंताच्चैकाचो विहिते किति नेद् भवति । इति निषिद्धः ।

७७३ ॥ भृस्वृस्तुद्बुक्षुश्रोर्लिटि । ५ । १ । १२७ ।
भृस्वृस्तुद्बुक्षु इत्येतेभ्य एव लिटि नेद् भवति नान्येभ्यः । इति
नियमान्निषिद्धो निवर्तते । पुनर्भवत्येवेद् । आदेरकाचो द्वे, इत्य-
धिहृत्स्व-लिङ्बुक्चि धोः, इति द्वित्व ।

७७४ । पूर्व षः । ४ । ३ । ११ । द्विरुक्तयोः पूर्वोऽत्रयवः चसञ्ज्ञो
मथति । इति चसञ्ज्ञायां । चस्योचिति वर्तमाने—

७७५ ॥ हलोऽनादेः । ५ । २ । १८० । चस्य संवधि-
नो हलोऽनादेरुप् भवति । इति वकारस्योप् ।

७७६ ॥ मः । १ । २ । १८२ । चस्य संवधिनोऽचः
प्रादेशो भवति । इत्युकारस्य उकारः ।

७७७ ॥ भुगोऽत् । ५ । २ । १९३ । भवतेधस्य लिट्य-
कारादेशो भवति । इत्युकारस्यात्व । झलो जर्शति भकारस्य वकार ।
वभूय । वभूविब । वभूविम । वभूविथ । वभूयथु । वभूव । वभूय ।
वभूवतु । वभूवु । दस्य-टिड्ढेररित्येव । धासः संभाव । घञ्ज-
रिति ध्वमो वा ढत्व ।

७७८ ॥ लस्तज्ञस्यंशिरे । २ । ४ । ६९ । लिटिड्ढ-
क्षयोर्यथासख्य एग् इरे इत्यनागादेशौ भवतः । पूर्ववल्हिद् वुरु च
कार्य । व्यतिबभूवे । व्यतिबभूविह । व्यतिबभूविमह । व्यतिबभू-
विषे । व्यतिबभूवाथे । व्यतिबभूविद् । व्यतिबभूविष्वे । व्यतिब-
भूवे । व्यतिबभूवात । व्यतिबभूविरे । लिङ्प्रकृत्रोऽमीति वर्तमाने-

७७९ ॥ सर्विजादिदयायासोऽनृच्छूर्णोः । २ । १ । १४८ ।
सह रुगा वर्तमानात् इजादर्पोर्दय् अय् आस् इत्येतेभ्यश्चाम् भवति
लिङ्प्रत् कृत्रि परतः ऋच्छूर्णोर्ति वर्जयित्वा । कृत्रोऽमीति प्रत्या-
हारेण कृत्रस्तीना त्रयाणा ग्रहण । तस्मिन्नामत पदमिदमनतर प्रयुज्यत ।

७८० ॥ आम्बत्तत्कुः । १ । २ । ७१ । आमतस्यैव
तत्कृत्रो दो भवति । इति लिटो दः । तस्य पूर्वसंज्ञत्वादि । किञ्चा
ल्लिङ्येप् न भवति । यणादशस्थानिवद्भावन द्वित्व ।

७८१ ॥ उरः । ५ । २ । १८३ । चस्य ऋकारस्य अ-
कारादेशो भवति । शिवादामतस्य मुप उप् । त्यखं त्याश्रयामिति
पदस्य । नुगोऽमित्यनुत्वारः । या नुक् पदात्तस्यति विकल्पेन परस्त्व ।
एधाञ्चके । एधाञ्चक्यहं । एधाञ्चक्यमहे । एधाञ्चक्य । एधाञ्चकाथे ।
एधाञ्चक्ये । एधाञ्चक्य । एधाञ्चकाते । एधाञ्चक्यिरे । एधाञ्चक्य ।
एधाञ्चक्यिथ । एधाञ्चक्यिषे । एधाञ्चक्यिथु । एधाञ्चक्यिष्वे ।

एधावभूव । एधांमभूवतुः । एधावभूवुः । अम् अस्ति द्वित्व । ह्यो-
ऽनादरिति स ट् । चस्येति दीरिति च वर्तमाने—

७८० ॥ आद्यतः । ५ । ९ । १९३ । लिटि परतः आ-
देरतधस्य दीर्भवति । इति दीर्घ । पुनः स्वेको दीः । एधामास ।
एधामासिथ । एधामासिम । एधामासिथ । एधामामथुः । एधामास ।
एधामास । एधामामतुः । एधामामु । “उठोऽतः” इत्येप् । “म्वसो
देष्ये” इति वर्तमान—

७८३ ॥ हल्मध्ये लिट्यतः । ४ । ४ । ११७ ।
हलाम्ब्यं वर्तमानभ्यात् स्य भवति चस्य चरु लिटि परतः । इत्येचसं ।
धे भ्रादिनिपमान् नित्यमिटि प्रात् —

७८४ ॥ वाऽत्वद्चमृद्भो नित्यानिद्तासस्येऽरु-
द्व्यार्धेः । ५ । ९ । ११७ । नित्यानिद् तां येना तेभ्योऽकार-
वद्भ्योऽज्जेतभ्यः । मृद्भन् इत्येतान्या च विहित थे वा इद् भवति
एठ अद् व्या भसिं इत्येतान् वर्जयेत्वा । इति यदा इद् तदा सत्य-
न्त्यचरे भवतः । अन्यत्र चोः कुर्वं । पूर्वमदन्वत् । पश्च । पश्च ।
पेचिन्न । पेचिम । पश्कथ । पेचिथ । पेचथुः । पेच । पश्च ।
पेचतुः । पेचुः । पेचे । पेचिरहे । पेचिमहे । इत्यादि । पेचिषे ।
पेचाथे । पेचिभे । पेचे । पेचाते । पेचिरं ॥ ननंद । ननदिर ।
ननंदिम । इत्यादि । दम्भने । दम्भसिरहे । दम्भसिमहे । इत्यादि ।
“द्वे” चस्येति च वर्तमाने—

किद्द्रावात् स्वव्यच्छयादेरिति साचो यण इक् । “ एर्गिवाक्त्वाद्-
 ङोऽसुाधय , इति यणादेशः । पूर्ववच्छेप । विव्याय । विव्यय । विव्यिव ।
 विव्यिम । विव्यमिथ । विव्ययुः । विव्य । विव्याय । विव्यतु ।
 विव्युः ॥ पूर्ववत् णशादिषु कृतषु पित्त्वेवादि । कित्युशदेशः । धेवेद् ।
 स्थानिवद्भावेन द्विवादि । जुहुव । जुहाव । जुहुविव । जुहुविम ।
 जुहुविथ । जुहोथ । जुहुवथुः । जुहुव । जुहाव । जुहुवतुः । जुहुवुः ।
 व्यतिजुहुवे । व्यतिजुहुविवहे । व्यतिजुहुविमहे । व्यतिजुहुविषे ।
 व्यतिजुहुवाथे । व्यतिजुहुविष्वे । व्यतिजुहुविद्दे । व्यतिजुहुवे ।
 व्यतिजुहुवाते । व्यतिजुहुविरे । पक्षे लिङ्गाकृत्वातीति वर्तमाने —

७८६ ॥ भीहीभृहोरुज्वत् । २ । १ । ५० । भी ही भृ
 हु इत्येतेभ्यो लिङ्गत् कृत्वा भवति वा स च उज्वत् । उचि कार्यं द्वित्व-
 मित्वा चातिदिश्यते । द्वित्वे जश्त्वे च सत्येववादशौ । फलेशे दःप्राप्तः ।

७८७ ॥ न । १ । २ । ७२ । आम्बत् तत्कृत्नः फलेशे
 दो न भगति । इति प्रतिपिद्धः । बलादाविद् प्राप्तः ।

७८८ ॥ कृब्बोऽस्कृः । ५ । १ । १२८ । सुदर्जिताकृब्बो
 विहिते लिटि नेट् भवति । इति निपिद्धः । धेऽप्ययमेव परत्वान्निर्णयो,
 न विकल्पः । शेष पूर्ववत् । जुहुनाचकार । जुहुवाचकार ।

७९१ ॥ आतो णश औ । ५ । २ । ३६ । गोराका-
रात्कारस्य उटो णशः औकारदेशो भवति । इत्यौत्वं । दधी । दधिञ ।
दधिम । दधिथ । दधाथ । दधथुः । दध । दधी । दधतुः । दधुः । दधे ।
दधिमह । दधिमहं । इत्यादि । अदः,, घस्त्व,, इति चानुवर्तमाने

७९२ ॥ लिटि वा । १ । ४ । १३० । अदो घस्त्वनासो
वा भवति लिटि परतः । लृसार इत् । द्वित्वादि कार्यं ।

७९३ ॥ गम्हन्जनत्वन्यसोऽनाङि । ४ । ४ । २४ ।
गमादीना ह्रस्वः क्त्वात्प्रादायनाङि ख भवति । “शास्त्रस्यसा” इति
पन् । पूर्वस्ये । जघस । जघास । जक्षिञ्च । जक्षिम । जघ-
सिथ । जघथुः । जक्ष । जघात् । जक्षतुः । जक्षुः । व्यतिजघे ।
व्यतिजघिमह । व्यतिजघिमहं । व्यतिजक्षिषे इत्यादि । घस्त्वदेशा-
नासे-आइ । आदिव । आदिम । आदिथ । आदथुः । आद । आद ।
आदतु । आदुः । व्यत्यादे । व्यत्यादिवह । व्यत्यादिमहं । इत्यादि ।
अतिशिशरे । अतिशिशरिमहं । अतिशिशरिमहं । अतिशिशरिषे ।
अतिशिशरिषे । अतिशिशरिषे । अतिशिशरिषे । अति-
शिशरिषे । अतिशिशरिषे ॥ पूर्वस्ये पचः साचो यगः इत् ।

किद्वद्भावात् स्वम्बच्छषादेरिति साचो यण इक् । “ एर्गिवाक्चादु-
 ङाऽमुाभय., इति यणादेशः । पूर्ववच्छेप । विव्याय । विव्यय । विव्यिव ।
 विव्यिम । विव्ययिथ । विव्ययुः । विव्य । विव्याय । विव्यतुः ।
 विव्युः ॥ पूर्ववत् णशादिषु कृतषु पित्स्वेवादि । कित्युवादेशः । धे वेद् ।
 स्थानिवद्भावेन द्वित्वादि । जुहुव । जुहाव । जुहुविव । जुहुविम् ।
 जुहुविथ । जुहोथ । जुहुवथुः । जुहुव । जुहाव । जुहुवतुः । जुहुवुः ।
 व्यतिजुहुवे । व्यतिजुहुविवहे । व्यतिजुहुविमहे । व्यतिजुहुविषे ।
 व्यतिजुहुवाथे । व्यतिजुहुविष्वे । व्यतिजुहुनिदे । व्यतिजुहुवे ।
 व्यतिजुहुवाते । व्यतिजुहुविरे । पक्षे लिङ्गकृत्नामीति वर्तमाने—

७८६ ॥ भीहीभृहोरुज्वत् । २ । १ । ५० । भी ही भृ
 हु इत्येतेभ्यो लिङ्गत् कृत्वा भवति वा स च उज्वत् । उचि कार्यं द्वित्व-
 मित्वं चातिदिश्यते । द्वित्वे जश्त्वे च सत्येववादशौ । फलेशे दःप्राप्तः ।

७८७ ॥ न । १ । २ । ७२ । आम्बत् तत्कृत्नः फलेशे
 दो न भवति । इति प्रतिपिद्धः । बलादाविद् प्राप्तः ।

७८८ ॥ कुवोऽस्कृः । ५ । १ । १२८ । मुद्वर्जितात्कृत्नो
 विहिते लिटि नेट् भवति । इति निपिद्धः । धेऽप्ययमेव परस्त्रान्निपेधो,
 न विकल्पः । शेष पूर्ववत् । जुहुवाचकार । जुहुवाचकर ।

७८९ ॥ वाऽस्मण्णश् । १७२ । अस्मदो णश् वा णिद्
 भवति । इति पक्षे णिद्दभावः । जुहुवाचकृव । जुहुवाचकृम । जुहु-
 वाचकर्ध । इत्यादि । व्यतिजुहुवाचके । व्यतिजुहुवाचकृमहे । व्यति
 जुहुवाचकृमहे । इत्यादि ।

७९० ॥ इटि चात्स्व । ४ । ४ । १७ । इटि अजादौ चांग
 कृति परं आकारात्स्य खं भवति । इत्यात्स्व । जहे । जहिवहे ।
 जहिमहे ।

७९१ ॥ आतो णश औ । ५ । २ । ३६ । गोरंका-
रंतात्परस्य लिटो णशः औकारादेशो भवति । इत्यौवं । दधौ । दधिव ।
दधिम । दधिथ । दधाथ । दधथुः । दध । दधी । दधतुः । दधुः । दधे ।
दधिर्हं । दधिर्महं । इत्यादि । अदः,, घस्त्व,, इति चानुवर्तमानं

७९२ ॥ लिटि वा । १ । ४ । १३० । अदो घस्त्वभावां
वा भवति लिटि परतः । लृकार इत् । द्वित्वादि कार्यं ।

७९३ ॥ गम्हन्जनृत्वनृचसौञ्जङि । ४ । ४ । २४ ।
गमार्शना हलुङ्ङः क्ङित्थजादावनाङि ख भवति । “शास्त्रस्वसा” इति
एत् । पूर्वस्यं । जघस । जघास । जक्षिव । जक्षिम । जघ-
सिथ । जघथुः । जक्ष । जघास । जक्षतुः । जक्षुः । व्यतिजक्षे ।
व्यतिजक्षिर्हं । व्यतिजक्षिमहं । व्यतिजक्षिषे इत्यादि । घस्त्वादेशा-
माये-आद् । आदिव । आदिम । आदिथ । आदथुः । आद । आद ।
आदतुः । आदुः । व्यत्यादे । व्यत्यादिकहं । व्यत्यादिमहं । इत्यादि ।
अतिशिक्षे । अतिशिक्षिर्हं । अतिशिक्षिमहं । अतिशिक्षिषे ।
अतिशिक्षयाथे । अतिशिक्षिये । अतिशिक्षिषे । अतिशिक्षे । अति-
शिक्षयात् । अतिशिक्षिये ॥ पूर्वसद् मत्रो वचः साचो यणः इक् ।
अपिति स्वयच्छ्रयादीरिति इक् । उच्ये । उयाच । उचिर । उचिम ।
उयथिथ । उयथ । उचथुः । उच । उयाच । उचतुः । उचुः ।
उचे । उचिर्हं । उचिमहं । इत्यादि । द्वित्वादिर्कं । “प्लुङ्ङः” एप्

नेहिमहे । इत्यादि । सुपव । सुपाव । सुपुविव । सुपुविम । सुपु-
विथ । सुपोथेत्यादि । सुपुवे । सुपुविवहे । सुपुविमहे । इत्यादि ।
“भाद्यतः” इति दीत्व । “नुक्” इत्यधिकृत्य—

७९४ ॥ अश्नोः । ५ । २ । १९५ । अश्नोर्तेर्लिटि चस्य
कृतद्वित्वस्य नुगागमां भवति । व्यानशे । व्यानशिवहे । व्यानशि-
महे । व्यानशिपे । इत्यादि ।

७९५ ॥ वा चेः । ५ । २ । ७१ । चिनोतेथात्परस्य वा
कुत्वं भवति सन्लिटोः परतः । चिकय, चिकाय । चिक्रियव । चि-
क्रियम । चिक्रियथ, चिक्रियथ । चिक्रयथुः । चिक्रय । चिकाय । चिक्रय-
तु । चिक्रयुः । चिक्रय । चिकाय । चिक्रियव । चिक्रियम । चिक्रियथ,
चिक्रियथ । चिक्रियथुः । चिक्रिय । चिकाय । चिक्रियतुः । चिक्रियुः । चि-
क्रिये । चिक्रियवहे । चिक्रियमहे । इत्यादि । चिक्रिये । चिक्रियवहे ।
चिक्रियमहे । इत्यादि । तुतुदे । तुतुदिवहे । तुतुदिमहे । तुतुदिप ।
“न वृद्धयः” धे इति च वर्तमान—

७९६ ॥ ऋतः । ५ । १ । ११८ । ऋकाराताद्धोर्निहिते धे
नेद् भवति । ममर । ममार । मम्रिव । मम्रिम । ममर्थ । इत्यादि ।
मुमोच । मुमुचिव । मुमुचिम । मुमोचिथ इत्यादि । मुमुचे । मुमु-
चिवहे । मुमुचिमहे । इत्यादि । रुरोध । रुरुधिव । रुरुधिम ।
रुरोधिथ । रुरुधे । रुरुधिवहे । रुरोधिमहे । इत्यादि । बुमुजे ।
बुमुजिवहे । बुमुजिमहे । बुमुजिपे । इत्यादि । युयोज । युयुजिव ।
युयुजिम । युयोजिथ । इत्यादि । युयुजे । युयुजिवहे । युयुजिमहे ।
इत्यादि । ततन । ततान । तेनिम । तेनिम । तेनिथेत्यादि । तेने ।
तेनिवहे । तेनिमहे । तेने । तेनिवहे । तेनिमहे । इत्यादि । “कृत्रो-
ऽस्कुः” इत्यादि । चकार । चकार । चकृव । चकृम । चकर्थ ।

इत्यादि । चक्रं । चक्रवहे । चक्रमहे । इत्यादि । तस्यैव सपूर्वस्य
“संपर्युपात् कु. मुद् भूये,” इति मुद् ।

७१७ ॥ स्फायृद्वैरेण् १ ५ २ । १३५ । स्फादेः ऋका-
रातस्य गोरर्चश्च लिटि परत एण् भवति । सचस्कार । सचस्कारिण ।
सचस्कारिम । सचस्कारिथ । इत्यादि । सचस्करे । सचस्करिणहे । सच-
स्कारिमहे सचस्कारिये । सचस्कराथे संचस्कारिधे । सचस्करिद्वे । संच-
स्करे सचस्कराते । सचस्कारिरे ॥ चिक्रय । चिक्राय । चिक्रायिव । चिक्र-
यिम । चिक्रायिथ । चिक्रेथ । चिक्रियथुः । चिक्रिय । चिक्राय । चि-
क्रियतुः । चिक्रियुः । चिक्रिये । चिक्रियिवहे । चिक्रियिमहे । चिक्रि-
यिये ॥ इत्यादि । वत्रे । ववृवहे । ववृमह । ववृपे । वत्राथे । ववृद्वे ।
वत्रे । वत्राते । वत्रिर । वशिष्यविष्णुचित्राप्रहीत्यादिना यण इक् ।
अनुजग्राह । अनुजगृहिव । अनुजगृहिम । अनुजगृहिय । इत्यादि ।
अनुजगृहे । अनुजगृहिणहे । अनुजगृहिमहे । इत्यादि । चोरया-
चकार, चोरयाचकर । चारयाचक्रव । चोरयाचक्रम । इत्या-
दि । छादयाचक्रं । छादयाचक्रमह । छादयाचक्रमहे । इत्यादि ।
लक्षयाचकार । लक्षयाचकर । लक्षयाचक्रम । लक्षयाचक्रम । इत्यादि ।
लक्षयाचक्रे । लक्षयाचक्रमहे । लक्षयाचक्रमहे । इत्यादि । योजयाच-
कार । योजयाचकर । युयोज । अर्चयाचकार । अर्चयाचकार ।
आनर्च । वारयाचकार । वजार । वत्रे । इत्यादि सप्रपच सर्वमग-
तव्य ॥ लृक् प्रदर्श्यते । “भूर्त्,” इत्यनुवर्तमाने-

७१८ ॥ लृङ् । २ । २ । ११७ । भूतेऽर्थे वर्तमानाद्धेलृङ्
स्यो भवति । उकारो डितः सखमिति विशेषणार्थः । उकारो लृङ्-
उङिति विशेषणार्थः । स्यतासी लृत्वेरिति लाल्तासिः प्राप्तस्तदपवादः ।

७१९ ॥ सिल्लुङि । ३ । १ । ५२ । धांल्लुङि परतो मध्यं

सिस्त्वो भवति । इकारः “सावैम्मे” इति विशेषणार्थः । “यत् उप्” इत्यधिकृत्य—

८०० ॥ ध्रुस्येणिकपिवः सेम्मे । १ । ४ । १४९ ।

मुसन्नकेभ्यो भू स्या इण् इक् पिव इत्येतेभ्यश्च परस्य सेढम्भवति मे परतः । इति सेरुप् । ल्यखे ल्याश्चपन्यायंन सावैप् प्रातः, “नोमता गोः” इति निपिद्धः । “लुङ्लङ्लृक्क्यमाङ्गद्” इत्यद् । पूर्ववन्मिवादिः । “एम्” इत्यादि च ङित्कारकार्ये । पित्त्वेप् प्रातः । “नेटः” इति वर्तमाने—

८०१ ॥ झ्रुभ्वोऽथस्य मीङि । ५ । ३ । ९६ ।

तयोरथसंज्ञकयोर्मिङि पित्त्वेप् न भवति । “लुङ्लिटोर्हुक्” इत्यजादौ वुक् । अभ्रुवं । अभ्रुष । अभ्रुम । अभ्रुः । अभ्रुतं । अभ्रुत । अभ्रुत् । अभ्रुतां । अभ्रुवन् । दविधौ—सेरुप् न भवति । तत्र सेरिद् । एववादेशी । “झस्य देऽनतः” इत्यदादेशः । व्यत्यभविपि । व्यत्यभविष्वहि । व्यत्यभविष्महि । व्यत्यभविष्ठाः । व्यत्यभविषायां । व्यत्यभविष्वं । व्यत्यभविद्भ्वं । व्यत्यभविष्ट । व्यत्यभविषातां । व्यत्यभविषत । “स्कांतस्य ख” इति “रात्सः” इति च वर्तमाने—

८०२ ॥ धि वा । ५ । ३ । ६१ ।

धकारादौ परतो वा सकारस्य ख भवति । पक्षे जदत्वे ङकारः । ऐधिपि । ऐधिष्वहि । ऐधिष्महि । ऐधिष्ठाः । ऐधिषायां । ऐधिष्वं । ऐधिद्भ्वं । ऐधिष्ट । ऐधिषातां । ऐधिषत ॥ “सावैम्मे” इति वर्तमाने—

८०५ ॥ झलो झलि । ५ । ३ । ई२ । झलः परस्य सका-
रस्य खं भवति झलि परतः । इति संखं । “थविस्सेः” इति शैजुस् ।
अपाश्रु । अपाश्रव । अपाश्रम । अपाश्राः । अपाश्रक्तं । अपाश्रक्त । अपा-
श्रीत् । अपाश्रीतां । अपाश्रुः । अपाश्रुि । अपश्रवाहि । अपश्रमाहि ।
अपश्रयां । अपश्रयाणां । अपश्रव्यं । अपश्रक्त । अपश्रक्तां । अपश्रक्त ।

८०६ ॥ नेटि । ५ । १ । ष् । हर्लतस्य गोरचः ऐप् न
भवति मे परे साविडादी परतः । “रः खं” इति वर्तमाने—

८०७ ॥ ईट्टीटः । ४ । ४ । १६ । इटः परस्य सेरीडादी
त्ये परतः खं भवति । स्वकां दाः । अनदिप । अनदिष्व । अनदि-
ष्म । अनदीः । इयादि । अध्वसिपि । अध्वसिष्वहि । अध्वसिष्माहि ।
इत्यादि । “सी, मे” इति च वर्तमाने—

८०८ ॥ यम् रम् नमातां सक् च । ५ । १ । १४६ ।
यम् रम् नम् इत्येतेभ्यः आकारातेभ्यश्च मपरं सी परतः इट् भवति
सक् चागमं एषां । अव्यासिपं । अव्यासिष्व । अव्यासिष्म । अ-
व्यासीः । इत्यादि । अव्यासि । अव्यासिष्वहि । अव्यासिष्माहि । इत्यादि ।
“सावैम्मे” इत्यादि पूर्ववत् । अहौषं । अहौष्व । अहौष्म । अर्हापी-
रिस्थादि । व्यत्यहोपि । व्यत्यहोष्वहि । व्यत्यहोष्माहि । व्यत्यहोष्ठाः ।
व्यत्यहोष्ठाणां । व्यत्यहोष्वां । धि वेति यदा सेनं खं, तदा त्यादश-
योरिति परतः । जश्चे ढकारः । ष्टुत्ये च परस्य ढकारः । व्यत्यहो-
हृद्वं । व्यत्यहाष्ट । व्यत्यहोष्वातां । व्यत्यहोष्वात । अहासि । अहासाहि ।
अहासिष्माहि । इत्यादि । मुभूस्तेत्यादिना सेरुप् ।

८०९ ॥ आतः । २ । ४ । ९२ । आकारांतान् यः सिः
तस्मान् परस्य शैजुम् भवति । अर्थां । अथाव । अधाम । अधुः ।
इत्यादि । “यमस्ती सिडा दे” इति वर्तमाने—

८१० ॥ भुस्थोरिः । १ । १ । १९६ । मुसंझकस्य स्था
इत्येतस्य च धोः सकारादौ दपरे साविकारादेशो भवति किद्वच ।
शलि—

८११ ॥ प्राद्गोः । ५ । ३ । ६३ । प्रातात् गोरुत्तरस्य सका-
रस्य खं भवति शलि । इति ख । अधिपि । अधिष्वहि । अधिष्महि ।
अधिधाः । अधिपाथा । अधिध्व । अधित । अधिपातां । अधिपत ।

८१२ ॥ घस्त्वल्मुह्यव्सनि । १ । ४ । १२९ । अद-
र्घस्त्व इत्ययमादेशो भवति अचि लुङि घञि सनि च परतः । लृकारो
लित्कार्यार्थः । “वक्त्यसुख्यातेरङ्” इत्यधिकृत्य—

८१३ ॥ घृत्पुष्यादिलित्सर्तिशास्तेर्मे । २ । १ । ६१ ।
घृतादिभ्यः पुषादिभ्यश्च लृकारेऽङ्गः सार्तिशास्तिभ्यां च कर्तरि मपरे
लुङि परतो अङ् भवति । ङकारो डित्कार्यार्थः । अघस । अघस्ताव ।
अवसाम । इत्यादि । दविधौ सिरेव । “मरुद्देऽस्तोऽच.” इति वर्तमाने—

८१४ ॥ स्यगे सः । ५ । २ । १६४ । सकारादावगे
परतो गोरचः परस्य सकारस्य तकारादेशो भवति । इति तकार ।
शलिसेःखं । व्यत्यघरित्त । व्यत्यघत्स्वहि । व्यत्यघत्स्महि । व्यत्य-
घत्थाः । इत्यादि । अशयिपि । अशयिष्वहि । अशयिष्महि । इत्यादि ।

८१५ ॥ वक्त्यसुख्यातेरङ् । २ । १ । ५८ । वक्ति-वचै
परिभाषणे व्रुणादेशश्च, अमु क्षेपणे, स्या प्रकथने चक्षादेशश्च । एते-
भ्यो धुभ्यः कर्तरि लुङि परतोऽङ् भवति । इत्यङ् । “नशोऽङ्गाम्”,
इति वर्तमाने—

८१६ ॥ इव्यस्पद्वचोऽधुक्पुमुम् । ५ । २ । १४२ ।
श्चि अस् पत् वच् इत्यन्तेषा यथासख्यमकार थुक् पुम् उम् इत्यन्ते

आगमा भवति अडि परत. । इति वचेरुमागम' । अगोच ।
 अवाचाव । अगोचाम । इत्यादि । अगोच । अगोचागोहि । अवोचा-
 गोहि । इत्यादि । सरिट् । सितिपोरीट् । “इटीट ” इति सख । त्यख
 स्याथ्रयमिति “हलामच ” इति एपि प्राप्त नटाति निषिद्ध । ‘धुड ’
 इत्येप् । अदविप । अदविष्व । अदेविष्म । अदेरीरित्यादि । व्यत्यदेविपि ।
 व्यत्यदेविष्वहि । व्यत्यदेविष्महि । इत्यादि । असविपि । असविष्वहि ।
 असविष्महि । असोप । असाप्वहि । असाष्महि । इत्यादि ।
 अनात्स । अनात्स्व । अनात्स्म । अनात्सीरित्यादि । अनात्सि । अन-
 त्स्वहि । अनत्स्महि । इत्यादि । “सानजे.” इत्यधिकृत्य-

८१७ ॥ स्तुधूञ्सोर्मे । ५ । १ । १४६ । स्तु धूञ्
 मुञ् इत्येतेभ्यो मे परे साविट् भवति । असाविप । असाविष्व । असा-
 विष्म । असावीरित्यादि । असोपि । असोप्वहि । असोष्महि । इत्या-
 दि । आशिपि । आशिष्वहि । आशिष्महि । आशिष्ठा । इत्यादि ।
 अनिट्पक्ष व्रश्चेत्यादिना पत्व । पदो. कस्तीति कत्व । टुत्वादि च ।
 आक्षि । आक्ष्वहि । आक्ष्महि । आष्ठा । आक्षाथा । आद्धु । आष्ट ।
 आक्षाता । आक्षत । निरचेप । निरचेष्व । निरचैष्म । निरचेपीरि-
 त्यादि । समचपि । समचेष्वहि । समचेष्महि । इत्यादि । “हलामच ”
 इत्येप् । सिप्तिपोरीट् । श्लि से ख । अतोत्स । अतोत्स्व । अतोत्स्म ।
 अतोत्सी । अतोत्त । अतौत्त । अतोत्सीत् । अतोत्ता । अतोत्तु । “सिजौ
 दे” इति से किट्द्वभावात् “धुड ” इत्येप् न भवति । श्लि सेः ख ।
 धि वेत्यखपक्षे श्लि जश् शर्श ति सेर्जस्त्व । तस्य “शरो शरि स्वे”
 इति ख । अतुत्सि । अतुत्स्वहि । अतुत्स्महि । अतुत्था । अतुत्ताया ।
 अतुत्स्व । अतुत्त । अतुत्ताता । अतुत्सत । अमृपि । अमृप्वहि ।
 अमृष्महि । अमृथा । इत्यादि । शुत्सुभ्यादीत्यादिना अद् । अमुच ।

८१० ॥ भ्रुस्थोरिः । १ । १ । १९६ । भ्रुसंज्ञकस्य स्था
इत्येतस्य च धो' सकारादौ दपरे सविकारादेशो भवति किद्वच ।
श्लि—

८११ ॥ प्राद्रोः । ५ । ३ । ६३ । प्रांतात् गोरुत्तरस्य सकार-
रस्य खं भवति श्लि । इति ख । अधिपि । अधिष्वहि । अधिष्महि ।
अधिधाः । अधिप्राथा । अधिध्व । अधित । अधिपातां । अधिपत ।

८१२ ॥ घस्त्वल्जुलुङ्घ्यब्सनि । १ । ४ । १२९ । अदे-
र्वस्त्व इत्ययमादेशो भवति अचि लुङ्घि घनि सनि च परतः । लृकारो
लित्कार्यार्थः । “वक्त्यमुख्यातेरङ्” इत्यधिकृत्य—

८१३ ॥ दृत्पुष्यादिलित्सार्तिशास्तेर्मै । २ । १ । ६१ ।
दृतादिभ्यः पुषादिभ्यश्च लृकारेद्भ्यः सार्तिशास्तिभ्यां च कर्तरि मपरे
लुङ्घि परतो अङ् भवति । ङकारो ङित्कार्यार्थः । अघस । अघसाव ।
अघसाम । इत्यादि । दविधौ-सिरेव । “मरुद्वेऽस्तोऽचः” इति वर्तमाने-

८१४ ॥ स्यगे सः । ५ । २ । १६४ । सकारादावगे
परतो गोरचः परस्य सकारस्य तकारादेशो भवति । इति तकारः ।
श्लि-सैःखं । व्यत्यघात्सि । व्यन्यघत्स्वहि । व्यत्यघत्स्महि । व्यत्य-
घत्थाः । इत्यादि । अशायिपि । अशायिष्वहि । अशायिष्महि । इत्यादि ।

८१५ ॥ वक्त्यसुरयातेरङ् । २ । १ । ५८ । वक्ति-वचै
परिमापणे व्रुणादेशश्च, असु क्षेपणे, ख्या प्रकथने चक्षादेशश्च । एते-
भ्यो धुभ्यः कर्तरि लुङ्घि परतोऽङ् भवति । इत्यङ् । “नशोऽङ्गीम्”
इति वर्तमाने—

८१६ ॥ श्व्यस्पद्रुचोऽथुक्पुमुम् । ५ । २ । १४२ ।
श्वि अस् पत् वच् इत्यंतपा यथासख्यमकार थुक् पुम् उम् इत्येते

आगमा भ्रंति अडि परतः । इति वचेरुमागम । अत्रोच ।
 अवाचाव । अत्रोचाम । इत्यादि । अत्रोचे । अत्रोचावहि । अत्रोचा-
 महि । इत्यादि । सरिट् । सिप्तिपोरीट् । “इटीट ” इति सख । त्यखे
 त्याश्रयमिति “हलामच ” इति एपि प्राप्ते नेटीति निपिद्ध । “धुङ्.”
 इत्येप् । अदत्रिप । अदेविष्व । अदेत्रिष्म । अदेवीरित्यादि । व्यत्यदेविपि ।
 व्यत्यदेविष्वहि । व्यत्यदेविष्महि । इत्यादि । असत्रिपि । असत्रिष्वहि ।
 असत्रिष्महि असोप । असाध्वहि । असाष्महि । इत्यादि ।
 अनात्स । अनात्व । अनात्सम् । अनात्सीरित्यादि । अनात्सि । अन-
 त्स्वहि । अनत्समहि । इत्यादि । “सावजे.” इत्यधिकृत्य- ।

८१७ ॥ स्तुधूञ्सोर्णे । ५ । १ । १४६ । स्तु धूञ्
 मुञ् इत्येतेभ्यो मे परे साविट् भवति । असाविप । असाविष्व । असा-
 विष्म । असावीरित्यादि । असोपि । असोष्वहि । असोष्महि । इत्या-
 दि । आशिपि । आशिष्वहि । आशिष्महि । आशिष्ठा । इत्यादि ।
 अनिट्पक्ष ब्रथेत्यादिना पत्व । पढोः कस्तीति कत्व । टुत्वादि च ।
 आक्षि । आक्ष्वहि । आक्षमहि । आष्ठा । आक्षाथा । आद्धु । आष्ट ।
 आक्षाता । आक्षत । निरचेप । निरचेष्व । निरचैष्म । निरचेपीरि-
 त्यादि । समचपि । समचेष्वहि । समचेष्महि । इत्यादि । “हलामच ”
 इत्येप् । सिप्तिपोरीट् । श्लि से ख । अतौत्स । अतोत्स्व । अतौत्सम् ।
 अतोत्सी । अतौत्त । अतौत्त । अतोत्सीत् । अतोत्ता । अतोत्सु । “सिञ्चौ
 दे” इति से किद्वद्भारात् “धुङ्.” इत्येप् न भवति । श्लि से, ख ।
 धि वेल्यखपक्षे श्लो जश् शरीति तेर्जस्व । तस्य “शरो शरि स्वे”
 इति ख । अतुत्सि । अतुत्स्वहि । अतुत्समहि । अतुत्था । अतुत्साथा ।
 अतुद्व्व । अतुत्त । अतुत्साता । अतुत्सत । अमृपि । अमृष्वहि ।
 अमृष्महि । अमृथा । इत्यादि । दुत्पुण्यादीत्यादिना अद् । अमुच ।

अमुचाव । अमुचाम । इत्यादि । अमुक्षि । अमुक्त्वहि । अमुक्ष्महि ।
इत्यादि ।

८१८ ॥ वेरितः । २ । १ । ६२ । इरुन्देतो धोर्लुङि मे
परतो वा अङ् भवति कर्तरि । पक्षे सिः । दे तु सिरेव । किद्वाद्वादानेष्व ।
अरुध । अरुधाव । अरुधाम । इत्यादि । अरौत्स । अरात्स्य । अरौ-
त्सम् । अरौत्सीः । अरौद्ध । इत्यादि । अरुत्ति । अरुत्स्वहि । अरुत्स-
महि । अरुद्धाः । अरुत्ताथा । अरुद्धु । अरुत्त । अरुत्ताता । अरुत्सत ।
अमुक्षि । अमुक्त्वहि । अमुक्ष्महि । इत्यादि । अयुज । अयुजाव ।
अयुजाम । इत्यादि । अयौक्ष । अयौक्त्वहि । अयौक्ष्महि । अयौक्षी ।
अयौक्त । अयौक्त । इत्यादि । प्रायुक्षि । प्रायुक्त्वहि । प्रायुक्ष्महि ।
प्रायुक्थाः । इत्यादि । “वोर्णुञः,, इति वर्तमाने—

८१९ ॥ अतोऽनादेर्यः । ५ । १ । ८२ । धे परतो-
ऽनादेरिडादौ मपरे सावृप् वा भवति । इत्यैप् । अतानिप । अता-
निष्व । अतानिष्म । अतानारिल्यादि । पक्षे अतनिप । अतनिष्व ।
अतनिष्म । इत्यादि । दविधौ-थास्तयो — उब्रिति संरिति वति च
वर्तमाने—

८२० ॥ तन्भ्यस्यास्ते । १ । ४ । १५१ । तनादिभ्यः
परस्य सेरुन्वा भवति थास्तयोः परतः । इत्युपि-कृडितीति वर्तमाने-

८२१ ॥ हन्वन्वमूर्मन्मृगम्वनतितनाः ङङ्खं झलि
। ४ । ४ । ३९ । हनादीनां वनतेस्तनादीनां च गूना,
झलादौ किङ्कति खं परे ङ्ख भवति । इति नकारस्य ख । अतनिपि ।
अतनिष्वहि । अतनिष्महि । अतथाः । अतनिष्ठा । अतनिपाता ।
अतनिष्व । अतनिद्बं । अतत्त । अतनिष्ट । अतनिपाता । अतनि-
पत । पूर्ववद् सेरुवादि । अमनिपि । अमनिष्वहि । अमनिष्माहि ।

इत्यादि । अकार्षं । अकार्ष्वं । अकार्ष्मं । अकार्षीः । इत्यादि ।
अक्रीप । अक्रीष्वहि, अक्रीष्महि । अक्रीयाः । इत्यादि । अक्रीप ।
अक्रीष्व । अक्रीष्म । अक्रीषीः । इत्यादि । अक्रीपि । अक्रीष्वहि ।
अक्रीष्महि । अक्रीष्ठाः । इत्यादि । “वृत्तो वा,, इति वर्तमाने ।

८२२ ॥ लिङ्स्स्योर्दे । ५ । १ । ९८ । ष्ट् ष्ट् इत्ये-
ताभ्य ऋकारात्ताच्च परौ यौ लिङ्सी तपोर्दमिपययोरिङ् वा भवति ।
यदद्-तदा ।

८२३ ॥ वृत्तो वाऽलिपसौ । ५ । १ । ९९ । वृत्तः
परस्य इटो वा दीर्घमिति न चेत्त इट् लौ लिङि लिटि मपेः सौ च
भवति । इति दीर्घं । अवरीपि । अवरीष्वहि । अवरीष्महि । इत्या-
दि । इडभावे—सिद्धौ दे,, उरिति किद्बद्भावादेप् न भवति ।
अवृप्ति । अवृष्वहि । अवृष्महि । इत्यादि । ग्रहोऽलिट्येकाचो दी-
रिति दीर्घं ।

८२४ ॥ इन्व्यक्ष्ण्श्वम्इन्व्येदितां । ५ । १ । ९० ।
हमवयांतानां क्ष्ण् श्ण् श्चि इत्येपा एदिता च गूनाभिदादौ सार्वेण
न भवति । इत्यैवभावः । अगृहीपं । अगृहीष्व । अगृहीष्म ।
इत्यादि । अगृहीपि । अगृहीष्वहि । अगृहीष्महि । इत्यादि ।

८२५ ॥ णिकम्श्चिद्रुश्रोः कचंरि कच् । ३ । १ । ५६ ।
प्यतेभ्यो धुम्यः कम् श्चि द्रु श्रु इत्येतेभ्यश्च कर्तृनाचिनि लुङि परतः
कच् भवति । संरपवादः । ककारः कित्कार्याद्यः । चकारो “लिङु-
क्काचि घोः” इति विशेषणार्थः ।

८२६ ॥ णौ कच्युरुः प्रोऽशास्त्रकण्यृदितः । ५ ।
। २ । १२८ । शासु अक्खिन् ऋदित् इत्येतत्त्वर्जितस्य गोरुः
प्रदेशो भवति कच्यरे णौ परतः ।

८२७ ॥ द्वित्वेऽचि । १ । १ । ६८ । द्वित्पनिमित्तेऽचि
अजादेशो स्थानिषद्भवति । स्थानिषद्भावेन “लिङ्गुक्चि धोः” इति
द्वित्व । ह्रस्वोऽनादेरित्यादि च कार्ये ।

८२८ ॥ घेर्दीर्घनजादेः । ५ । २ । २१२ । घौ कच्यरे
ऽनक्त्वे णावनजादेर्गोश्वस्य घेर्दीर्घवति । णिखमङ् च । अचूचुरं ।
अचूचुराव । अचूचुराम । अचूचुरः । अचूचुरतं । अचूचुरत ।
अचूचुरत् । अचूचुरतां । अचूचुरान् ।

८२९ ॥ यौ कच्यनक्त्वे सन्वत् । ५ । २ । २११ ।
न विद्यतेऽकः खं यस्मिन् तदनक्त्वं तस्मिन्ननक्त्वे णौ कच्यरे परतश्चस्य
घिसङ्गके वर्णे परे सनीध कार्ये भवति । किं तत् । चस्येति “भृहाङ्-
मामिः,, इति च वर्तमाने—

८३० ॥ सन्यतः । ५ । २ । २०० । सनि परतश्चस्या-
कारस्य इत्वं भवति । इतीत्व । घेर्दीर्घनजादेरिति दीत्वादतरगत्येन
“छे च” इति तुक् । पुनः घित्त्वामावान्न दीत्वं । अचिच्छदि ।
अचिच्छदावहि । अचिच्छदामहि । इत्यादि । अल्लक्ष्ण । अल्लक्ष्णाव ।
अल्लक्ष्णाम । इत्यादि । अल्लक्ष्णि । अल्लक्ष्णावहि । अल्लक्ष्णामहि ।
इत्यादि । अयूयुज । अयूयुजावः । अयूयुजाम । इत्यादि । अयौश्व ।
अयौश्व इत्यादि । “आदेरेकाचो द्वे” इति वर्तमाने—

८३१ ॥ अचः । ४ । ३ । ३ । आदेरच. परस्य एकाचो द्वे
रूपे भवतः । आदिद्वित्पपवादः ।

८३२ ॥ न स्फार्दां न्द्र्वोऽयि । ४ । ३ । ४ । आदेरचः
परे स्फार्दां वर्तमाना नकारदकारेरेकवकारा न द्विरुच्यन्तेऽयकारे ।
आर्चिच । आर्चिचार । इत्यादि । आर्चिर्षि । आर्चिर्ष्वहि । इत्यादि ।
अर्मावर । अर्मावराव । इत्यादि । प्रावारिषं । प्रावारिष्व । इत्यादि ।

प्रावरिपि । प्रावरीपि । प्राश्रुपि । प्रावृष्वहि । इत्यादि सनिस्तरनम्यञ्च ।
 लुङ्गुदाह्रियते । “गम्यादिव्यास्यति,, इत्यधिष्ठत्य—

८३३ ॥ शोकानघनने लुद् । १ । ३ । ३ । वत्स्यस्यर्थे
 वर्तमानाद्धोर्लुद् भवति लृटोऽपवादः शोकानघनने ॥ शोकाऽनु-
 शोचन पश्चात्ताप इत्यर्थः । टकारः पूर्वम् । उकारः “स्यतासी लृः
 ल्योः,, इति विशेषणार्थः ।

८३४ ॥ स्यतासी लृत्वोः । २ । १ । ४ । लृ इति लृटि लृङि
 लो लृटि परतो मध्ये तासि ल्यो भवति । इकारो “हृलुङः कृञ्जियनदित,
 इति विशेषणार्थः । तस्य “वयोदरिद्” इति इद् । ततो मित्रादयः ।

८३५ ॥ लृटोऽन्यस्य दारौरम् । २ । ४ । ९७ । लृडा-
 देशानामन्यसङ्गक्राना तिप् तम् क्षि इत्येतेषा यथासख्य डा रो रम्
 इत्येते आदेशा भवति । “तास्थानेऽन्तेऽलः,, इति तिप् इकारस्य आदेशः ।
 ङिति टेरिति आस्तशब्दरूपस्य ख । “स्यगे स ” इति वर्तमाने—

८३६ ॥ तासस्त्योः खं । ५ । २ । १६९ । तासेरस्तश्च
 सकारस्य ख भवति सकारादी ल्ये ।

८३७ ॥ रि । ५ । २ । १७० । तासेरस्तश्च धोरेफादो
 सकारस्य ख भवति । एवायादेशौ । भवितास्मि । भवितास्व । भवि-
 तास्म । भवितासि । भवितास्य । भवितास्थ । भविता । भवितारा ।
 भवितारः ।

८३८ ॥ एति इः । ५ । २ । १७१ । तासेरस्तश्च सकार-
 स्य हकारादेशो भवति एकारादी ल्ये परतः । व्यतिभविताहे ।
 व्यतिभवितास्वहे । व्यतिभवितास्महे । व्यतिभवितासे । व्यतिभवि-
 तास्ये । व्यतिभवितास्थे । व्यतिभविता । व्यतिभवितारा । व्यतिभ-
 वितारः । एधिताहे । एधितास्वहे । एधितास्महे । एधितासे । इत्यादि ।

पक्तास्मि । पक्ताहे । सुनादितास्मि । प्रच्वंसिताहे । संव्यातास्मि । संव्याताहे । होतास्मि । व्यतिहंताहे । हाताहे । प्रणिपूर्वाद्वाचः—

८३९ ॥ नेर्गद्नद्पत्पद्भुमास्यतिहंतियातिवातिद्रा-
तिप्सातिवपौषढौसमुच्चिब्देग्धौ । ५ । ४ । १२० ।
गेरदुरोऽन्तःशब्दाच्च परस्य नेर्गदादिषु परतो णस्व भवति । इति
णत्वं । प्रणिधातास्मि । प्रणिधाताहे । अत्तास्मि । व्यत्यत्ताहे । अति-
शयिताहे । वक्ताहे । वक्तास्मि । देवितास्मि । व्यतिदेविताहे ।
सविताहे । सोताहे । “भ्यतरोऽदुरोऽधिकृतः” इति णत्वं ।
परिणद्धास्मि । परिणद्धाहे । अभिषोतास्मि । अभिषोताहे । अशिताहे ।
अष्टाहे । चैतास्मि । चैताहे । तोचास्मि । तोचाहे । मर्त्तास्मि ।
व्यतिमर्त्ताहे । मोक्तास्मि । मोक्ताहे । रोद्धास्मि । रोद्धाहे । भोक्ताहे ।
भोक्तास्मि । प्रयोक्ताहे । तनितास्मि । तनिताहे । कर्त्तास्मि । कर्त्ताहे ।
क्रीतास्मि । क्रीताहे । वरितास्मि । वरिताहे । गृहीतास्मि । गृहीताहे ।
घोरयितास्मि । छादयिताहे । लक्षयितास्मि । लक्षयिताहे । योजयि-
तास्मि । योक्तास्मि । अर्चापितास्मि । अर्चापिताहे । वारयितास्मि ।
वारयिताहे । वरितास्मि । वरिताहे । इत्यादि सर्वमुन्नेष ॥ लृट्
व्याख्यायते । गम्यादिर्यत्स्यतीत्यधिकृत्य—

८४० ॥ लृट् । २ । ३ । २ । वरत्यंत्यर्थे वर्तमानाद्दोर्लृट्
भवति । टकारः पूर्ववत् । ऋकारः स्यतासी लृत्वोरिति पिशाचणार्थः ।
तेनैव मध्ये स्येति विकरणः । इडववादेशास्ततो मित्रादपः । भविष्यामि ।
भविष्यावः । भविष्यामः । भविष्यसि । भविष्यथः । भविष्यथ ।
भविष्यति । भविष्यतः । भविष्यन्ति । व्यतिभविष्यं । व्यतिभविष्यावहे ।
व्यतिभविष्यामहे । व्यतिभविष्यसे । व्यतिभविष्यथे । व्यतिभवि-
ष्यथे । व्यतिभविष्यते । व्यतिभविष्यथे । व्यतिभविष्यते । एधिष्ये ।

पक्ष्यामि । पक्ष्ये । नंदिष्यामि । ध्वसिष्ये । व्यास्यामि । व्यास्ये ।
होष्यामि । व्यातेहोष्ये । हास्ये । श्रद्धास्यामि । श्रद्धास्ये । अतस्यामि ।
व्यत्यस्ये । शयिष्ये । वक्ष्यामि । वक्ष्ये । देविष्यामि । व्यतिदेविष्ये ।
प्रसन्निष्ये । प्रसोष्ये । नास्यामि । नरस्ये । अभिपोष्यामि । अभिपोष्ये ।
अशिष्ये । अस्ये । निधेष्यामि । निधेष्ये । तोत्स्यामि । तोत्स्ये ।

८४१ ऋदुभ्र इद् स्ये । ५ । १ । १४४ । ऋकारांता-
द्वाहन्तेधागे स्य इद् भवति । मरिष्यामि । व्यतिमरिष्ये । मोक्ष्या-
मि । मोक्ष्ये । रोत्स्यामि । रोत्स्ये । भोक्ष्ये । योक्ष्यामि । योक्ष्ये ।
तनिष्यामि । तनिष्ये । करिष्यामि । करिष्ये । क्रीष्यामि । क्रीष्ये ।
वरिष्ये । वरीष्ये । ग्रहिष्यामि । ग्रहीष्ये । चोरयिष्यामि । छादयिष्ये ।
लक्षयिष्ये । योजयिष्यामि । योक्ष्यामि । अर्चयिष्यामि । अर्चिष्ये ।
नारयिष्यामि । वरिष्यामि । वरीष्यामि । वरिष्ये । इत्यादि सप्रपंचम-
धिगतस्य ॥ लडुदाहियते । गम्यादिर्वस्त्वतीत्याधिकृत्य—

८४२ ॥ लिङ्हेतौ लृङ् क्रियाऽवृत्तौ । २ । ३ । १३० ।

हेतुस्तत्कालप्रभृतिर्लिङ्गे हेतुर्वक्ष्यते । तत्र लिङ्गे हेतौ वत्स्यति
काले लृङ् भवति क्रियापाश्चदवृत्तिरातिपत्तिर्भवति ।

८४३ ॥ भूते । १ । ३ । १३१ । भूते काले लिङ्हेतौ
क्रियावृत्तौ लृङ् भवति । टकारः पूर्ववत् । ऋकारः स्वतासा लृत्वो-
रिति सामान्यग्रहणार्थः । मध्ये स्यः । इडेववादेशाः । अडागमः ।
अभविष्य । अभविष्याव । अभविष्याम । अभविष्यः । अभविष्यतं ।
अभविष्यत । अभविष्यत् । अभविष्यतां । अभविष्यन् । दविधौ-व्यत्य-
मविष्ये । व्यत्यमविष्यावहि । व्यत्यमविष्यामहि । व्यत्यमविष्यथाः ।
व्यतिमविष्येथां । व्यत्यमविष्यथ्यं । व्यत्यमविष्यत । व्यत्यमविष्येता ।
व्यत्यमविष्यत । ऐधिष्ये । ऐधिष्यावहि । ऐधिष्यामहि । सर्वमन्यूह ।
इति कर्तृपरिच्छेदः ।

अथ भावकर्मकर्मकर्तृषु लिङादयो निर्दिश्यते ।

८४४ ॥ सिँस्यसीयुदतासां ङौ गूढाङ्गनृदशो जीद्
। ४ । ४ । ६५ । ग्रहेरजंतभ्यो हनृदशिभ्यां च परेषां सि स्य
सीयुद् तास् इत्येतेषां ङावर्थे विहिताना ङाढागमो भवति वा । पक्षे-
इद् । जीटि-ङ्गित्यचः, इत्येप् । तत्र -भावे--भाविपीष्ट, भविपीष्ट
देवदत्तेन । कर्मणि अनुभाविपीय । अनुभाविपीयेत्यादि । कर्मकर्तरि-
अनुभाविपीय स्वयमेव । अनुभविपीय इत्यादि । सर्वं कर्तृवन्नेय ।
एधिपीष्ट । पक्षाष्ट । नदिपीष्ट । घसिपीष्ट । “जो” इति “आतः”
इति चानुवर्तमाने—

८४५ ॥ कुञ्चौ युक् । ५ । २ । ३७ । गोराकारा-
तस्य युगागमो भवति कृति ङिति जीटि च परतः । सव्यायि-
पीष्ट । सव्यासीष्ट । हाविपीष्ट । होपीष्ट । हायिपीष्ट । हासीष्ट ।
घायिपीष्ट । घासीष्ट । अत्सीष्ट । शायिपीष्ट । शयिपीष्ट । वक्षीष्ट । निधा-
यिपीष्ट । निध्विपीष्ट । तुत्सीष्ट । मारिपीष्ट । मृपीष्ट । मुक्षीष्ट । रुत्सीष्ट ।
मुक्षीष्ट । युक्षीष्ट । तनिपीष्ट । मनिपीष्ट । कारिपीष्ट । कृपीष्ट । ऋपि-
पीष्ट । ऋपीष्ट । वारिपीष्ट । वरिपीष्ट । वृपीष्ट । माहिपीष्ट । महिपीष्ट ।
चोरयिपीष्ट । चोरिपीष्ट । छादयिपीष्ट । छादिपीष्ट । लक्षयिपीष्ट ।
लक्षिपीष्ट । योजिपीष्ट । योजयिपीष्ट । युक्षीष्ट । अर्चिपीष्ट । अर्चयि-
पीष्ट । वारिपीष्ट । वारयिपीष्ट । वरिपीष्ट । वृपीष्ट । इत्यादि । सर्व
प्रत्येप । लिटि—भाव—यभूव देवदत्तेन । कर्मणि-कर्मकर्तरि च-
अनुवभूतिरेह । इत्यादि । एधाचक्रे । पेचे । ननदे । दध्यत्ते ।
संविभ्ये । जुहवाचक्रे । जुटुंरे । जहे । निरधे । आदे । जक्षे ।
शिश्ये । ऊचे । दिशिचे । प्रमुपुरे । नेहे । अभिपुपुरे । आनसे ।
चिस्ये । चिच्ये । तुतुदे । मंत्रे । मुमुचे । रुरुधे । वुमुजे । गुमुजे ।

तेने । मेने । चक्रे । चिर्माये । वत्रे । जप्रहे । चोरयाचक्रे ।
छादयाचक्रे । उभ्रयाचक्रे । योजयाचक्रे । युयुजे । अर्चयाचक्रे ।
आनर्च । गारयाचक्रे । वत्रं । इत्यादि पूर्वसन्नेय ॥ लुङि-भावं-कर्मणि
तवचन । “लुङि” इति “तं त्रिः” इति च वर्तमाने -

८४६ ॥ लौ । २ । १ । ६८ । आवर्थे भावकर्मणि लुङि
तवचने परं वाञ्छित्त्वो भवति । सेरपादः । जकार ऐवर्थः ।

८४७ ॥ वेरुप् । ४ । ४ । १०२ । रेदत्तरस्य गोत्रिर्मि-
सभूतस्य उप् भवति । अभावि देवदत्तेन । अन्वभावि कम्बलो देव-
दत्तेन । कर्मकर्त्तरि-

८४८ ॥ कर्मवृत्तेऽध्यादीनां । २ । १ । ७६ । स-
त्यादिर्भवतस्य धाः कर्मकर्त्तरि विहिते लकारे कर्मवत् कार्य भव-
ति । व्यतिदगाभिन्य त्रौ प्राप्ते-

८४९ ॥ कर्षणि २ । १ । ६६ । कर्त्तरीति वर्तेते । कर्त्-
त्वेन विगृह्णने कर्मणि लुङि ते परतो त्रिर्वा भवति । पक्षे सिः । यदा
चित्तदा र्जद् । अन्वभावि कम्बलः स्वप्नेन । अन्वभाविष्ठ । अन्वभ-
विष्ठ । इति धेरूप्य । अन्यत्र त्रादत्तदभागाद् द्वैरूप्य । अन्वभाविषि ।
अन्वभविषि । अन्वभविष्वहि । अन्वभविष्महि । इत्यादि । “दुहध्व” इति
हलन्तनियमादन्वेषा त्रिविकल्पो न भवति । ऐरि । अपाचि ।
अदज्ञाता । अनदि । प्रानदिपाता । अप्रनि । अप्यत्रिपाता । अ-
प्यापि । अप्यापिष्ठ । अव्यात्त । अव्यापिपाता । अहोरि । अहा-
माता । अगपि । अगपिष्ठ । अधित । अधापिपाता । अधिपत्ता ।
अधत्माता । अज्ञापि । अगपि । अदज्ञाना । अदेदि । अदेदिपा-
ता । अनदि । अनदिष्ठ । अनदिष्ठ । अतोष्ठ । असात्रिपाता ।
अचरिपाता । अतोपाता । अनादि । अनात्तावां । अत्तारि । असा-

विष्ट । असोष्ट । असाधिपाता । असोपाता । आशि । आशिपातां ।
आक्षाता । निरचायि । निरचायिष्ट । निरचिष्ट । निरचायिपाता ।
निरचिपाता । अतोदि । अतुद्ध । अतुत्साता । अमारि । अमोचि ।
अमुक्षाता । त्रिरिति वर्तमाने-

८५० ॥ न रुधः । २ । १ । ६ । रुधेधोः कर्मकर्तरि जि-
ने भवति । ङाविति नित्य प्राप्तः । कर्मणि तु भवत्यव । अरोवि ।
कर्मकर्तरि-अरुद्ध । अरुत्साता । अभोजि । अभुक्षाता । अयोजि ।
अयुक्षाता । अतानि । अतानिपाता । अमानि । अमानिपाता ।
अकारि । अकारिष्ट । अकृत । अकारिपातां । अकृपाता । अकारि-
पत । अकृपत । अक्रायि । अक्रायिष्ट । अक्रीष्ट । अक्रायिपातां ।
अक्रीपाता । अवरि । अवारिष्ट । अवरिष्ट । अवरीष्ट । अरृत । अवा-
रिपाता । आवारीपाता । अवारिपाता । अवरीपाता । अरृपाता । अप्रा-
हि । अप्राहिपातां । अप्रहीपाता । “यद्गुहः” इति “ नमः ” इति
चाधिकृत्य-

८५१ ॥ दधिणिथ्रिथ्रंथिग्रंथिवचुद्दभोथ थिथ्र । २ ।
। १ । ७३ दे धीना ष्यताना थि थ्रिथ्रि प्रथि वच स्तु इत्येतेषां नमेष
कर्मकर्तरि निर्यक् च न भवतः । इति कर्मकर्तरि जिप्रतिषेधः ।
अचूचुरत स्वयमेव । कर्मणि अचोरि । अचोरिपाता । अचोरयिपाता ।
अचिच्छदत स्वयमेव । कर्मणि-अच्छादि । अच्छादिपातां । अच्छा-
दयिपातां । अल्लक्षत स्वयमेव । कर्मणि-अल्लक्षि । अल्लक्षिपातां ।
अय्युज्जत स्वयमेव । कर्मणि-अयान्नि । अयोजिपाता । अयोजयिपातां ।
अयुक्षाता । आर्धिचत स्वयमेव । कर्मणि-आर्धि । आर्धिपातां । आ-
र्धिपातां । अशीवरत स्वयमेव । कर्मणि अनारि । अनारिष्ट ।
अरृत । अवारिपातां । अवारयिपातां । अरृपातामित्यादि सधमधि-

गतस्य । लुटि तासौ जीटि च विकल्पः । अन्यत्रेद् । भाविता ।
 अनुभाविताहे । अनुभाविताहे । एषिता । पक्ता । पक्ताहे । नदिता ।
 अभिनदिताहे । ध्वसिना । ध्वसिताहे । सव्यायिता । संव्याता ।
 सव्यायिताहे । सव्याताहे । हाविता । होता । हाविताहे । होताहे ।
 हापिता । हाता । हापिताहे । हाताहे । परिधापिता । परिधाता ।
 परिधापिताहे । परिधाताहे । अत्ता । अत्ताहे । शायिता । शयिता ।
 अतिशायिताहे । अतिशयिताहे । वक्ता । वक्ताहे । देविता । देवि-
 ताहे । साविना । सविता । सोता । साविताहे । सपिताहे । सोताहे ।
 परिणद्धा । परिणद्धाहे । साविता । सोता । साविताहे । सोताहे ।
 अशिता । अश्र । अशिताहे । अश्रहे । चायिता, चेता । चायि-
 ताहे । चैताहे । तोचा । तोचाहे । मारिता । मर्ता । परिमारिताहे ।
 परिमारिताहे । मोक्ता । मोक्ताहे । रोद्धा । रोद्धाहे । भोक्ता । भोक्ताहे ।
 योक्ता । योक्ताहे । तनिता । तनिताहे । मनिता । मनिताहे ।
 कारिता । कर्ता । करिताहे । कर्ताहे । क्रापिता । क्रीता । क्रापिताहे ।
 क्रीताहे । वारिता । वरिता । वरीता । वारिताहे । वरिताहे ।
 वरीताहे । प्राहिना । प्राहिता । प्राहिताहे । प्राहिताहे । चोरिता ।
 चोरयिता । चोरिताहे । चोरयिताहे । छादिता । छादयिता ।
 छादिताहे । छादयिताहे । अक्षिवा, अक्षयिता । अक्षिताहे । अक्षयि-
 ताहे । योजनता । योजयिता । योक्ता । योजिताहे । योजयिताहे ।
 योक्ताहे । अर्चिता । अर्चयिता । वारयिता । वरिता । वरीता । इत्यादि
 सर्वमभिलक्ष्य । लुटि जीटि तदभावेन च द्विधा नीतिः । भाविष्यते
 देवदत्तेन । कर्मणि-कर्मकर्तारि च-अनुभाविष्यते । अनुभाविष्यते ।
 एषिष्यते । पश्यते । नदिष्यते । ध्वसिष्यते । व्यापिष्यते । व्यास्यते ।
 हाविष्यते । होष्यते । हापिष्यते । हास्यते । विधापिष्यते । विधा-

स्यते । अत्स्यते । आतिशायिष्यते । अतिशायिष्यते । वक्ष्यते । देवि-
ष्यते । साविष्यते । सविष्यते । सोष्यते । नत्स्यते । अभिषायिष्यते ।
अभिषोस्यते । अशिष्यते । अक्ष्यते । निश्चयिष्यते । निक्षेप्यते ।
तोत्स्यते । मारिष्यते । मरिष्यते । मोक्ष्यते । रोत्स्यते । भोक्ष्यते ।
योक्ष्यते । तनिष्यते । मनिष्यते । कारिष्यत । करिष्यते । कायि-
ष्यते । क्रीष्यते । वारिष्यते । वरिष्यते । ग्राहिष्यते । ग्राहिष्यते ।
छादिष्यते । छादयिष्यते । लक्षयिष्यते । लक्षिष्यते । योजयिष्यते ।
योजिष्यते । योक्ष्यते । अर्चिष्यते । अर्चयिष्यते । वारिष्यते ।
वारयिष्यते । वरीष्यते । वरिष्यते । इत्यादि सर्वमुन्नेय ॥ अथ लृङि
ञीटिङ्म्या द्विधा नीति । अभाविष्यत, अभविष्यत देवदत्तेन ।
कर्माणि-कर्मकर्तारि च अन्वभाविष्यत । अन्वभविष्यत । ऐधिष्यत ।
अपक्ष्यत । अनदिष्यत । अध्वसिष्यत । अव्यायिष्यत । अव्यास्यत ।
अहाविष्यत । अहोष्यत । इत्यादि सविस्तरमूहितव्य । एव परमप्र-
कृतेर्नव लकारा उदाहृता ॥

अथ त्यातेषु सन्नता

भवितुमिच्छतीति विगृह्य “ किद्गुप्तिज. सन् भिषज्यादिनि-
दाक्षमे” इति वर्तमाने-

८५२ ॥ तुमीच्छायां धोर्वाप् । २ । १ । ५ । “इच्छार्थे
लिङ्लोङ्” इत्यधिकृत्य-“तुमेककर्तृके” इति इच्छार्थे यो विहित तुम्
तस्मिन्निच्छाया तुमि परतो धो परस्यसज्ञ भूत्वा सन् वा भवति यदा
सन् तदा तुम् उप् ॥ “निमित्ताभावे नैमित्तकस्याप्यभाव ” इति इटो
निवृत्ति । भू सन् इति स्थिते नकार- “सन्त्यजे ” इति विशेषणार्थः ।
वलादेशिडिति प्राप्त । “न वृद्ध्य ” कित्यूर्णुञ्शुक् ।” इति च प्रस्तुत्य-

८५३ ॥ सनि ग्राहिगुहश्च । ५ । १ । १२६ । प्रहृगुहा-

भ्यामुगंतेभ्यश्च धुम्यः सनि किति इट् न भवति । इति निषिद्धः ।
“किद्वद्” इति “सनि” इति च वर्तमाने—

८५४ ॥ सीकः । १ । १ । ९८ । इगंतस्य धोः सका-
रादौ सनि परतः किद्वद् कार्यं भवति । इति किद्वद्भावात् “गा-
गयोः” इत्येप् न भवति ।

८५५ ॥ सन्यङोः । ४ । ३ । १३ । सन्नतस्य यञंत-
स्य च धोः आदेरचां द्वे रूपे भवतः । इति द्वित्व । हलोऽनादेरित्यादि
चकार्यं । भू भू प इति स्थिते—

८५६ ॥ तदंता धवः । २ । १ । ४४ । ते सन्नादयोऽन्ते
येषां ते तदंताः धुसज्ञा भवति । इति धुत्वे पूर्वबल्लडादिः । शपि
“एष्यतः” इति पररूपं । बुभूषामि । बुभूषावः । बुभूषामः । इत्यादि ।
कर्मव्यतिहारे—व्यतिबुभूषे । व्यतिबुभूषामहे । व्यतिबुभूषामहे ।
इत्यादि । लङि—अबुभूष । व्यत्यबुभूषि । लिङि—बुभूषेय । व्यति-
बुभूषेय । लोटि—बुभूषाणि । व्यतिबुभूषै । यकि—अतः” इत्यखं ।
बुभूष्यते देवदत्तेन । अनुबुभूष्यते कम्बळो देवदत्तेन । नेति त्रिरिति
जीडिति च वर्तमाने—

८५७ ॥ भूपार्थसन्किर्त्तनादीनां यक् च । २ । १ । ७४
भूपार्थानां सन्नतानां किरादीनां च कर्मकर्तरि यक् त्रि वीट् च न
भवति । इति निषेधात् यक् न भवत्येव । कर्मवदित्यतिदेशात् दवि-
षिष्य । अनुबुभूषते कम्बळः स्वयमेव । लङि—अबुभूष्यत । अन्वबु-
भूष्यत । अन्वबुभूषत । लिङि—बुभूष्येत । अनुबुभूष्येत । अनु-
बुभूषेत । लोटि—बुभूष्यता । अनुबुभूष्यता । अनुबुभूषतामित्यादि ।
लोट् चाशिषि—बुभूष स्व । बुभूषताद् वा । बुभूषत भवान्, बुभूष-

ताद् वा । लिङि च-अत. ख । वुभूष्यास । व्यतिवुभूषिपीय । लिटि-
 वुभूषाचकार । वुभूषाचकर । व्यतिवुभूषाचक्रे । लृङि-अवुभू-
 षिष । व्यत्यवुभूषिपि । लृटि-वुभूषितास्मि । व्यतिवुभूषिताहे ।
 लृटि-वुभूषिष्यामि । व्यतिवुभूषिष्ये । लृङि-अवुभूषिष्य । व्यत्य-
 वुभूषिष्ये । इत्यादि । वुभूषिपीष्ट देवदत्तेन । अनुवुभूषिपीय । वुभू-
 षाचक्रे । अवुभूषि । अन्ववुभूषि । अन्ववुभूषीष्ट कट स्वयमेव । ङौ-
 वुभूषिता । अनुवुभूषिताहे । वुभूषिष्यते देवदत्तेन । अनुवुभूषिष्ये ।
 लृङि-अवुभूषिष्यत । अन्ववुभूषिष्ये । इत्यादि । "अचः" इति द्वित्व ।

८५८ ॥ प्राग्वत् सनः । १ । २ । ६८ । सनः प्राच
 प्रकृते परस्य लकारस्य यथा दो भवति तदा सन्नतादपि । इति द ।
 र्धिधिष । इत्यादि ।

८५९ ॥ सन्यतः । ५ । २ । २०० । सनि परे यश्चः
 तस्याकारस्य इकारादेशो भवति । पिपक्षामीत्यादि । निनदिपामि ।
 इत्यादि । दिष्यसिपे । विव्यासामि । विव्यासे । इत्यादि ।

८६० ॥ हन्यधा सनि । ४ । ४ । १३ । हतेरिणि-
 गिञादेशस्य गमेरजतस्य च धोर्दीर्भवति झलादौ सनि परत ।
 जुहुषामि । जिहासे ।

८६१ ॥ स्सनिमीमाभूरभळभशकूपत्पदोऽच इस् । ५
 । ३ । १७४ । मौ मा भूइत्येवमादीनामचः स्याने इसादेशो भवति
 सकारादौ सनि परत चस्य चोप् । "स्यगे सः" इति तकारः ।
 धित्सामि । धित्से । "घस्त्वल्ङ्घञ्सनि" इत्यर्धस्त्वल्ङ्घञस्य
 "स्यगे स" इति तत्त्व । द्वित्वादि । जिघत्सामि । न्यतिजिघत्से ।
 शिशपिपे । विवक्षामि । विवक्षे ।

८६१ ॥ सनीवंतर्द्धभ्रस्जदम्बुस्वृश्रियुर्णुभरद्वापिसन्
तन्पतेः । ५ । १ । १०४ । इवतेभ्यो धुभ्यः ऋधादिभ्यश्च सनि
परतः इद् वा भवति । इद्पक्षे-भ्युः, इत्येप् । दिदेविषामि ।
इडभावे “किद्वत्सनि सीकः” इति वर्तमाने-

८६३ ॥ हळि । १ । १ । ९९ । सकारादौ सनि परतो
यो हल् तस्मिन् परे य इक् तस्य किद्वद् कार्यं भवति । इत्येप्
निषिद्धः । “ऋः शूर् ङे च” इति वक्ष्य ऊठे यण् तन्नो द्वित्वादि ।
दुष्ट्यामि । पूर्ववदिडभावः कित्च च ।

८६४ ॥ पाणि चाण्णिस्तोरेवाऽस्वित्स्वत्सहः ।
५ । ४५ । पाणि पत्वभूर्ते सनि परतः चादिष्णतात् परेषा ष्य-
स्ताना स्विदिस्वदिसहवर्जिताना स्तोतिरेव सकारस्य पत्व भवति ।
इति नियमादपत्व । प्रसुस्ये । निनत्सामि । निनत्से ।

८६५ ॥ सुयः सन्स्ये । ५ । ४ । ९७ । मुनोते साने
स्ये च परे पत्व न भवति । सुस्यामि । सुस्ये ।

८६६ ॥ स्मिद् पूद् ऋञ्जवशः सनि । ५ । १ । १४८ ।
स्मिद् पूद् ऋ अजू अश् इत्येतेभ्यः इद् भवति सनि परे । अशि-
शिपे । निधिक्षिपामि । निधिक्षिपामि । निधिक्षिपे । निधिक्षिपे ।
“हळि” इति “किद्वद्भावादेप् न भवति । तुतुत्सामि । तुतुत्से । “ह-
न्यचां सनि” इति दीः । “श्रुतामिक्षोः” इति वर्तमाने-

८६७ ॥ पुवाद्दुत् । ५ । १ । ८५ । पवगाद् वकाराच्च
धोरवपवात् परस्य ऋकारस्य उकारादेशो भवति । रतत्व । “दोर्वो-
रिणुः” इति दीः । मुस्ये । मुसुक्षामि । मुसुक्षे । कर्मकर्तरि-

८६८ ॥ वौन्मुचो धेः । ५ । २ । १७८ । धिसंज्ञकस्य
मुचेरचः ओकारादेशो भवति वा सनि सकारादौ परतथस्योप् ।
भूपत्यादिना न यक् । मोक्षत । मुमुक्षते वासः स्वयमेव । वृत्तामि ।
वृत्से । वुमुक्षे । युयुक्षामि । युयुक्षे । सनीर्वंतत्यादिना वेद् ।
तितनिपामि । इडभावे—

८६९ ॥ तनो वा । ४ । ४ । १४ । तनोतेर्ज्जलादौ
सनि परतो वा दीर्भवति । तितांसांमि । तितंसांमि । तितनिपे ।
तितासे । तितंसे । मिमनिपे । हन्यचा सनीति दीः ।

८७० ॥ ऋतामिद्धोः । ५ । १ । ८३ । ऋकारात्स्य
गोर्धोरिकारादेशो भवति । रतत्वं । दीत्व । चिकीर्षामि । चिकीर्षे ।
चिक्रीयामि । चिक्रीपे । वृत्तो वा लिमसाविति वर्तमाने—

८७१ ॥ सनीद् । ५ । २ । ९७ । वृत्तः सनि परतो
भोर्वेद् भवति । इडभावे-पुवादुद्' इत्युत्वादि । विवारिपे । विवरीपे ।
वुवूर्षे । सनि प्रहगुहक्षेति वेद् ।

८७२ ॥ वृद्विद्मुप्प्रहस्वप्प्रच्छां सनि च । १ ।
१ । ९७ । वृद् विद् मुप् प्रह् स्वप् प्रच्छ इत्येतेषां सनि क्त्वात्ये च
पुरे किद्वद् भवति । किद्वद्भावाद्-वशिन्यधि—इत्यादिना यण
इक् । ढत्वकत्वे भष्मावादि । जिघृक्षामि । जिघृक्षे । चुचोत्रयिपामि ।
चिच्छादयिपामि । लिच्छयिपामि । लिच्छयिपे । सुयोजयिपामि ।
युयुक्षामि । अर्चिचयिपामि । अर्चिचपे । विवारायिपामि । विवरी-
पामि । वुवूर्षामांत्यादि । सर्वं पूर्ववत् । कर्तरि न्वलकारेण भावे कर्मणि
कर्मकर्तरि च यथासंभवमभ्युह । इति सन्नताः ।

सृशमभीरणं वा भवतांति विगृहे-

८७३ ॥ धोर्यङ् भृगेऽभीक्ष्येऽशुभ्रुचेः । २ । १ । २२ ।

शुभ्रिचिचिर्जिताक्षोः भृगेऽभीक्ष्ये चार्थे वर्तमानात् यद्दयो भवति ।
 ङकारो ङिकारार्थः । तन्वङोरिति द्वयं । मूग्म्य इति स्थिते—
 ह्योऽनादेरित्यादि ङकार्यं ।

८७४ ॥ यङुपोरेप्यङिदाहाकः । ५ । २ । २०३ ।

यङि यङुपि च चस्याङित आकारांतहाक्वर्जितस्य एप् भवति
 दीवं च । इति इक् एवन्यत्र दीः । वोभृय् इत्यतः पूर्ववल्ङडादयः । “ङिदि-
 तो दः” इति दः । एत्वं । वोभृये । वोभृयावहे । इत्यादि । ङौ-यङि-

८७५ ॥ अतः । ४ । ४ । ५६ । गोरकारात्स्य अतः

खं भवत्यङ् परतः । वोभृय्यन्ते देवदत्तेन । कर्मणि कर्मकर्तरि च—
 अनुवोभृय्ये, अनुवोभृय्ये स्वयमेव । लङि-अवोभृये । ङौ—अवो-
 भृय्यत । अन्ववोभृय्ये । लिङि—वोभृयेय । ङे—वोभृय्येत ।
 अनुवोभृय्येय । लोटि-वोभृये । ङौ—वोभृय्यतां, अनुवोभृय्ये ।
 लिङाशिपि—वोभृययीय । ङौ—वोभृययीष्ट देवदत्तेन । अनु-
 वोभृययीय । लिटि—वोभृयांचक्रे । वोभृयांश्चमूव । वोभृयामास ।
 ङौ—वोभृयावभूव । अनुवोभृयांश्चमूव । वोभृयामास । “कृन्-
 स्तिञ्, इत्यस्तिप्रहणसामर्थ्यात् “अस्तेर्वच्भू” इति अस्तेर्भूभावो न
 भवति । लङि-अवोभृयिषि । ङौ—अवोभृय्य देवेन । अन्ववोभृय्ये ।
 अन्ववोभृयिष्ट वा । अन्ववोभृयिषातां । लोटि-वोभृयिताहे । ङौ—
 वोभृयिता देवेन । अनुवोभृयिताहे । लृटि—वोभृयिष्ये । ङौ—
 वोभृयिष्यते देवेन । अनुवोभृयिष्ये । लङि—अवोभृयिष्ये ।
 ङौ—अवोभृयिष्यत देवेन । अन्ववोभृयिष्ये ।

८७६ ॥ सूचिसूत्रिपूज्यस्यश्चत्यूर्णोः । २ । १ । ३३ ।

सूचि सूत्रि मूत्रिम्य एव हलाद्यनेकाच्योऽद्यश्चर्युण्य एव चाजा-
दिभ्यो भृशाभीक्ष्ये यङ् भवति नान्येभ्यः । इति नियमादेव 'एध
वृद्धौ, इत्यस्य यङ् नास्ति । तथा-पापच्ये । ङौ यकि-अतः खे च-

८७७ ॥ हळो यः । ४ । ४ । ५४ । हळताद् गोः
परस्य यकारस्य ख भवति अगे परतः । पापच्यते देवेन । कर्तरि
भावे कर्मणि च कर्मकर्तरि च समान । अपापच्यत । पापच्येतु ।
पापच्यता । पापचाचके । पापचिधीष्ट । अपापचिष्ट । पापचिता ।
पापचिष्यते । अपापचिष्यत । इत्यादि । अपापचि देवेन । नान-
द्यते । यङुपोरिति वर्तमाने-

८७८ ॥ नीग् वञ्चुसंसुध्वंसुभ्रंसुकस्पत्पद्स्कदां ।
५ । २ । २०४ । वचुप्रभृतीना यङुवताना चस्य नीगागमो
भवति । दनीध्वस्यते । "लिटीभ्यणः साचोऽर्घ्याज्य" वशो यकि" इति
च वर्तमाने-

८७९ ॥ स्वस्स्यम्व्यः । ४ । ३ । २९ । स्वस्स्यम्
व्या इत्येतेषा यकि साचोऽर्घ्यपरस्य षण इग् भवति । वेधीयते ।
"दीश्च्यकृद्ग" इति दीः । जोह्यते ।

८८० ॥ गत्यर्थात् कुटिले । २ । १ । ३४ । गत्यर्थात्
कुटिले वर्तमानात् यङ् भवति । जाहायते । भूमेत्यादिनेत्व । अभिदि-
धीयते । तन्नियमाददेर्यङ् नास्ति । यि कृडित्ययङ्, शाशय्यते । वाव-
च्यते । देदीव्यते । ङौ देदीव्यते देवेन । लिङ्वात् कृज्यामिति दीत्वस्य
पूर्वधासिद्धत्वादेप् प्राप्तः । "परेऽच प्राच" इत्यत्वस्य स्थानिवद्-
भावात्नास्ति । देदिवाचके । सोऽपूयते । नानद्यते । सोऽपूयते । अशा-
श्यते । चेचीयते । तोतुयते । अतोतुयत । तोतुयेत् । तातु-

यतां । तोतुदिपीष्ट । तोतुदाचक्रे । अतोतुदिष्ट । अतोतुदि । तोतुदिता ।
तोतुदिष्यते । अतोतुदिष्यत । “रीङ् ऋतः,” इति रीङादेशः । भ्रम्री-
यते । मोमुच्यते । रोमुष्यते । वोमुज्यते । योयुज्यते ॥

८८१ ॥ ङस्यातो नुक् । ५ । १ । २०५ । ङसङ्कां-
तस्य गोर्यङ्गोर्यश्चस्तस्याकारांतस्य नुगागमो भवति । तस्यानुस्वा-
रादिः । तंतन्यते । ममन्यते । चक्रायत । चक्रायते । वेब्रायते ।
वशित्यादिना यण इक् । यङ्गोर्यरिति वर्तमाने—

८८२ ॥ रीगृत्वतां । ५ । २ । २०९ । ऋकारवतो
गोर्यङ्गि चस्य रीगागमो भवति । जरीगृह्यते । इत्यादि । सर्वं पूर्वव-
नय ॥ इति यङ्गताः । किं च—

८८३ ॥ यङ् उप् । १ । ४ । १४४ । यङो बहुलमुप्
भवति । लखे त्याश्रयन्यायेन द्वित्वादि । ततो लडादिः । चर्करीत
चेत्यदादिषु मवन्मु पाठान् यद्ब्रुवतस्यादादित्वं । तेन शप उप् मविधिष्व ।

तिपा शपानुबधेन निर्दिष्टं यद् गणेन च ।

यच्चैकाक्ष्रपहण किञ्चित् पंचैतानि न यङ्गुपि ॥१॥

इति यङो द्वित्वाद् स्थानिवद्भावेन दो न भवति । यस्य गे पिलाचि
हस्युप्पोरौ” इति वर्तमाने—“ प्रुव ईद् ” इत्यनुबल्ये—

८८४ ॥ यद्भ्रुवस्तोर्व्वङ्गुलं । ५ । २ । १७२ । यद्ब्रु-
वतात्तु रु स्तु इत्येतेभ्यश्च परस्य ह्लादेः पितो गस्य वङ्गुलं ईडागमो
भवति । पित्स्वेद् न द्विस्तु । शस्य थादित्यत् । वोभवीमि । वा
भोमि । वोभूयः । वोभूमः । वोभवीपि । वोभोपि । वोभूयः । वोभू-
य । वोभवीति । वोभोति । वोभूतः । वोभवति । धवित्सेरिति शं-
र्त्तुस् । अवोभव । अवोभूव । अवोभूम । अवोभवीः ।

अबोभूत । अबोभूत । अबोभवीत् । अबोभोत् । अबोभूता । अबो-
 भवु । बोभूया । बोभूयाव । बोभूयाम । इत्यादि । सेहेरादेशो ङिदि-
 त्येवाद् नास्ति । बोभवानि । बोभवाव । बोभवाम । बोभूहि । बोभू-
 तात् वा । बोभूत । बोभूत । बोभवीतु । बोभोतु, बोभूतात् वा ।
 बोभूता । बोभवतु । बाभूयते देवन । इत्यादि । बोभूयात् । बाभू-
 यास्ता । बोभूयांचकार । अबोभवीत् । अबोभवीष्टा । अबोभवीषु ।
 प्रकृतिप्रहणे यद्भवतस्यार्णि प्रहणामिति कचिदेव न सर्वत्र । तेन-मु-
 भू इत्यादिना संख्व नास्ति । तथा च कचित्-

लुङ्लिट्प्रतिपदोक्तानि सानुबधकृतानि च ।

यद्भवतस्य नेष्टानि संख्यागणकृतानि च ॥ २ ॥

इत्याहु । परे पुनरत्राप्युपमिच्छति । अवाभोत् । अबोभूता ।
 अवाभवुरित्यादि । बोभविता । बोभवितारौ । बोभवितार । बाभवि-
 ष्यति । अबोभविष्यत् । जीटादि च-बोभाविषीष्ट । बोभविषीष्ट ।
 बोभवाचक्र । अबोभावि । इत्यादि । पापचामि । पापचिम् । पापच्व ।
 पापच्व । पापचीपि । पापक्षि । पापकथ । पापकथ । पापचीति ।
 पापक्ति । पापक्त । पापचति । नानदीति । नानसि । दनीध्वसीति,
 दनीध्वस्ति वा । वापति । वाव्याति । जोहवीति । जोहोति । जोहूत ।
 जाहति । जाहाति । जाहीत । दाधेति । दाधाति । घात् ।

८८५ ॥ थस्य ने पित्यचि । ५ । २ । ९५ । थसञ्च

कस्य गोर्धेरुक् एप्न भवति पित्तजादौ ग परत । देदितीति अनिङ्
 पक्षे घ्युक् ,, इत्येपि “व्यो ख वल्कौ” इति वखे च सति देदेति ।
 “कस्य शल्क्यो कृञ्चि” इत्येदनुवर्त्य-छु शूह्वे च्चेति शलि कौ
 च केचिद्गुठमिठति । तेनोठि यण्येपि च कृते-दद्याति । देद्युत् ।
 देदिवति । देदिवाचकार । सोपवीति । सोपाति । नानहीति ।

नानद्धि । सोपवीति । सोपोति । अशाशीति । अन्नाष्टि । चेचयीति ।
चेचेति । तोतुदीति । तोतोत्ति । रीगृत्वतामिति वर्तमाने-

८८६ ॥ ख्गुरिग् चोपि । ५ । ३ । २१० । श्रुत्वतो
गोर्यङ्गुपि चस्य ख्गुरिग् चागमो भवति । मर्मरीवि । मरिमरीवि ।
मरीमरोति । मर्मति । मरीमति । मरिमति । चर्करीति । चरिकरीति ।
चरीकरीति । चर्कति । चरिकति । चरीकति । जर्गृहीति । जर्ग-
र्हि । इत्यादि नेप । वृत्तुञ्च वृत्तौ । वृत्तुतीति । वर्वति । इत्यादि ।
गृधु अभिकाश्यायां । जर्गृयीति । जर्गर्हि । इत्यादि । लङ्-अज-
गृद्ध । ईडभावे-ष्युडः, एप् । सिपः ख । भङ्भावः । ततो धकारस्य
जश्च । “सिपि रिवा” इत्याभिकृत्य-दः, इति विकल्पेन रिः । रो री-
ति पूर्वस्य ख । दिखेऽङ्गः ” इति दीः । अजर्ग्घाः । अजगृद्ध ।
अजगृद्ध । अजगृधीत् ॥ अजगृर्हि । अजगृद्धा । अजगृधुः । इत्या-
दि सप्रपञ्चप्रयोगत्द् प्रयोग्यं ॥ इति यञ्चताः ॥

भवति कश्चित् त भवतं भावितस्य भवन वा प्रयोजयतीति वि-
गृह्-णिजिति षेति च प्रस्तुत्य-

८८७ ॥ हेतुपति । ३ । १ । ३९ । हंजुमति चार्थे धोर्वा
णिच् भवति । णकार षेःर्थः । चकारो णाविति सामान्यप्रहणा-
विधातार्थः । रेवागंदशौ । पुसञ्च । च । ततः पूर्वगृह्णादयः ।
भाययामि । भाययामः । भाय यामः । इत्यादि ।

८८८ ॥ णिचः । १ । ३ । ८६ । णिजताद्धोः फट्शे
कर्तारि तस्य दो भवति । भावये । भावयामहे । भावयामहे ।
इत्यादि । औ-यकि णेः एं । भाव्यते । अभाव्यत । भाव्यत ।
भाव्यता । फर्मकर्तारि-दधिणिधिप्रथिवचूञ्चोश्च जिधेति णिजतदा

त्रियकौ न भवतः । तत. शबादयः । भावयते स्वयमेव । इत्यादि । अभावयत् । भावयेत् । भावयता । ङौ—अभावयत् देवेन । अन्वभावयत् । अभावयत् । भावयेत् । भावयीत् । ङौ—भावयेत् । देवेन । कर्मकर्तरि यक् नास्ति शबेव । भावये स्वयमेव । भावयतु । भावयतात् वा । भावयतां । ङौ—भावयतां । कर्मकर्तरि—भावयतां । भाव्यात् । भावयिषीष्ट । ङौ—भविषीष्ट । भावयिषीष्ट देवेन । भावयाचकार । भावयावभूव । भावयामास । भावयाचक्रे । भावयावभूवे । भावयामाहे । एति हः,, इति हकार । णिश्रिद्भुत्सोः कर्तरि क्जिति कच् । भावि अ अम् इति स्थिते—लिङ्ङुच्काचि धोरिति द्वित्व ततो यणादेशस्तदपवाद पुनरियादेशः णे ख् च प्राप्त । परत्वात् णेरिति णेः ख । “णौ कच्युङ् प्रोऽशास्वक्च्युदित्” इत्युङ्; प्रादेश । “स्थानीवानल्विधौ” परेऽच. प्राच.,, इति च प्रस्तुत्य—

८८९ ॥ द्वित्वेऽचि । १ । १ । १८ । द्वित्वनिमित्तेऽचि

अजादेशो द्वित्वे कर्तव्ये स्थानिवद् भवति । इति स्थानिरूप । एतच्च—

८९० ॥ ओ. पुयण्ज्ये । ५ । १ । २१० । सनि परे

द्विर्भावे चस्य उवर्णस्व पवर्णे षणि जकारे अकारे परे इकारादेशो भवति । इति इकारः । इति चस्योवर्णस्येत्वशासनाज्जायते । तेन भू इ अ अम् इति स्थिते पश्चाद्वित्व चकार्ये । पूर्ववत् णिखैवावादेश-प्रादेशा । “धौ कच्यनक्खे सन्वद्” इति सन्वद्भाव । “ओः पुयण्ज्ये” इति चस्येत्व । घेर्दीर्नजादेरिति दीत्व । अवीभव । अवीभवे । इत्या-शुन्नेप ॥ एधयामि । लुङि—ऐदिध । पाचयामि । अपीपच । ङौ—अभावि देवेन । अभाविष्ट । अभावयिषि । ङीटि णिख । अवीभव । लुङि—भावयितास्मि । भावयिताहे । ङौ—भाविता देवेन । भावि-ताह । भावयिताहे । भावयिष्यते । ङौ—भविष्यते । भावयिष्यते ।

अभाविष्यन् । अभाविष्यत । औ-अभाविष्यत । अभाविष्यत ।
 एवापुत्रेण । एवयामि । ऐदिध । पाचयामि । अर्षापच । नंदयामि ।
 अननद । प्रध्वसयामि । प्रादध्वंस । हीन्डीभीत्यादिना णाविति
 वर्तमाने-

८९१ ॥ राच्छासाहाव्यावेर्षां युर् ॥ ५ । ३ । ४३ ।
 शा प्रमृतीना णो परतो युगागमो भवति । सव्यापयामि । समवि-
 ष्य । हावयामि, अजुह्व ।

८९२ ॥ हीन्डीभीत्यादिनां पुष्पावेष् ।
 ५ । २ । ४० । क्षी प्रमृतीना णो परतः युगागमो भवति । हापयामि
 अर्षाह्य । अर्षापयामि । अर्षदीधय । आदयामि । आदीद । अति-
 तापयामि । अन्यर्षाह्य । पाचयामि । अर्षाच । देरयामि । अदी-
 दिव । साययामि । असूरय । सन्नाहयामि । समनानह । सावयामि
 असूरय । आशयामि । आशास ।

८९३ ॥ चिस्फुरोर्वा । ४ । ३ । ५५ । चि स्फुर इत्येतयो-
 र्वाचो षारः च वा भवति । ततः पुर् । निधापयामि । निधापयामि ।
 निरर्षाचय । तोदयामि । अनुतुद । मारयामि । अर्षामर । मोच-
 यामि । अनुमुच । रोधयामि । अरुद्धय । मोत्रयामि । अयुमुत्र ।
 प्रयोत्रयामि । प्रायुत्रज । वितानयामि । व्यर्षातर्न । मानयामि ।
 अर्षानन । कारयामि । अर्षाकर । णाविति वर्तमाने ।

८९४ ॥ कीर्त्तेः । ४ । ३ । ९३ । की इत् । त्रि इत्येते-
 र्वाचो षारः तरे भवति । ततः पुर् । कापयामि । अर्षाचय ।
 कारयामि । अर्षाकर । अनुप्राहयामि । अन्यर्षाह्य । कारयामि ।
 अयुत्रु । अर्षाचय । अर्षाचय । अर्षाचय । अर्षाचय । अर्षाचय ।

यामि । अयूयुज । अर्चयामि । आर्चिच । वारयामि । अवीवरामि-
त्यादि योज्य ॥ घटादीना तु विशेष । गोहेरुड्ड , इति “दोषो
णाविति चाधिकृत्य ।

८९५ ॥ घटादिक्रगेवनुजनीजृप्ष्णस्क्लसञ्ज्यपोऽपर्य-
पस्वत्कम्चम्यमः प्रोऽम्ज्योस्तु दीर्वा । ४ । ४ । ९० ।
परि अप पूर्वस्वदिवर्जिताना घटादीना कगे वनु जनी जृप्ष्णस्
क्लस् राजि इत्येतेषा ऋमिचमिभमिवर्जितानाममताना च गूनामुक्
प्रो भवति णो परतोऽभ्जि परे तु णौ दीर्वा भवति । घटै चेट्याया ।
घटयामि । अघटि । अघाटि । व्यथैप् चठमीत्या । व्यथयामि ।
अव्याधि । अव्याधि । कगे इति सौत्रा धातु । कगयति । अकागि ।
अकागि । वनुङ् याचने । वनयति । अवनि । अवानि । जनीङ्
प्रादुर्भावे । जनयति । अजनि । अजानि । जृप्ष् वयोहानौ । जर-
यति । अजरि । अजारि । णस् नीरसने ऋसयति । अस्त्रासि ।
अस्त्रासि । क्लस् हारणदीप्त्या । क्लसयति । अक्लसि । अक्लसि । र-
जौञ् रागे ॥ हड्ड , इति श्रान्तखामिति रजेरिति चाधिकृत्य—

८९६ ॥ णौ मृगरमणे । ४ । ४ । २७ । रजेरुडो नकारस्य
ख भवति णौ परतो मृगाणा क्रीडायामर्थे । रजयति मृगान् व्याध ।
अराजि । अराजि । गम्लृ गतौ । गमयति । अगामि । अगामि ।
शमु दमु उपशमने । दमयति । अदमि । अदामि । अपर्यपस्वदादे
रिति किं ः स्वद्वैप् खनने । परिस्खादयति । अपस्खादयति । पर्य-
स्खादि । अपास्खादि । कमङ् कातौ । कमृतेर्णिङीयाञ्छिति णिङ् ।
कामयते । चमु अदने । आचामयति । अमु रगे । आमयति ।

८९७ ॥ श्मोऽदर्शे । ४ । ४ । ८१ । श्मोऽदर्शेऽर्थे वर्त-
मानस्योक् शस्य प्रो भवति णौ परतः । अञ्जि परे तु वा दीर्भवति ।

बुभूपयिषीय । बुभूपयाचकार । औ—बुभूपयाचक्रे । बुभूपया
 बभूवे । “णिकम्श्रिद्रुस्रो कर्तरि कञिति कञि द्वित्व । बुभूपि
 अ अमिति स्थिते—“चस्यैके” इति चस्य बुबु इति द्वित्व । हलोऽ-
 नादेरिति उवादि । अबुबुभूपम् । “चस्यैके” इति चस्य द्वित्वाभावे
 अबुभूप । अबुबुभूपे ॥ ङो—अबुभूपि । अबुभूपिपि । अबुभूपयिष्ट ।
 कर्मकर्तरि ङिट् नास्ति । बुभूपयितास्मि । बुभूपयिताहे । अ-
 बुभूपिताह । बुभूपयिताहे । बुभूपयिष्यामि । बुभूपयिष्ये । ङो-
 बुभूपिष्ये । बुभूपयिष्ये । अबुभूपयिष्यं । अबुभूपयिष्य । औ—अबु-
 भूपिष्ये । अबुभूपयिष्ये ॥ इत्यादि ॥ बोभूयते कश्चित्तमन्य प्रयुक्ते
 तस्मिन् यङतात् णिचि ध्रुत्वे लडादय । बोभूयामि । बोभूयये ।
 अबोभूयय । अबोभूयये । बोभूययेय । बोभूययय । बोभूययानि ।
 बोभूयये ॥ इत्यादि सनतणजतेन तुल्य ॥ बोभवीति काश्चि-
 त्तमन्य प्रयुक्ते इति यञ्च्यताण्णिचि—बोभवयामि । बोभवये ।
 इत्यादि । अबोभवय । अबोभवये । बोभवयेय । बोभवयेय । बोभ-
 वयानि । बोभवये । इत्यादि ॥ भावयति कश्चित्तमन्यः प्रयुक्ते इति
 णिजतात् णिचि—पूरस्य ण ख । भावयामि । भावये । इत्यादि ।
 अवीभवं । अवीभवे । एधयामि । ऐदिध । पाचयामि । अपीपच ।
 इत्यादि । सन्नतात् सन्नास्ति । “न सन ” इति निषधात् । बोभू-
 यितुमिच्छतीति यङतात्सनि यलांदरिडितीटि अतः ऐ द्वित्वे च
 सति “प्राग्वत् सनः” इति दः । बुवोभूयिषे । द्वित्वाभावे—बोभू-
 यिषे । औ—बोभूयिष्यत । अनुबोभूयिष्य । अबोभूयिषे । औ—अ-
 बोभूयिष्यत । अन्वेबोभूयिष्ये । बोभूयिषेय । औ—बोभूयिष्येत ।
 अनुबोभूयिष्येय । बोभूयिषै । औ—बोभूयिष्यता । अनुबोभूयिष्ये ॥
 इत्यादि पूर्वपदुनेपं ॥ बोभवितामिच्छतीति यञ्च्यतात् सनि—बुवो-

भविष्यामि । बोभविष्यामि । औ-बोभविष्यते । अनुबोभविष्ये ।
 इत्यादिनेय । भावयितुमिच्छतीति णिजतात्सनि इटि "दित्वेऽचि" इति
 णेरेवशादेशयोः स्थानिद्भायः । "श्रोः पुयण्ड्ये" इति ज्ञापकात्
 णी च ऐवाशादेशयोः स्थानिद्भायः । भू इ इति स्थिते भू भू इति
 दित्वमन्यत् पूर्यत् । विभाषयिष्यामि । विभावयिष्ये । कर्मणि—
 विभावयिष्ये । एव-एदिधयिष्यामि । पिपाचयिष्यामि । इत्यादि ॥
 बुभूषयितुमिच्छतीति वाक्यमेव ॥ सनतणिजतात् सनि-दित्वादौ च-
 बुबोभूषयिष्यति । बुबोभूषयिष्यते । दित्वाभावे-बोभूषयिष्यति ।
 बोभूषयिष्यते । यमुष्णिजतात् सनि-दित्वे च-बुबोभाषयिष्यति ।
 बुबोभाषयिष्यते । द्वित्राभावे-बोभाषयिष्यति । बोभाषयिष्यते ॥ णि-
 जतणिजतात् सन्नोदाह्रियते णिजतसनतादत्रिशेषात् । एताम्य एवो-
 दाहणपक्षप्रकृतिस्यो णिन् मिधीयते । यञ्जतसनतात् णिचि-बुबो-
 भूषयिष्यति । बुनाभूषयिष्यते । लुङि-कचि दित्वे च-अनुबुभूषयि-
 ष्यत् । अनुबुभूषयिष्यते । दित्वाभावे-बोभूषयिष्यति । बोभूषयिष्यते ।
 अत्रोभूषयिष्यत् । अत्रोभूषयिष्यते । यञ्जतसनताण्णिचि-बुबोभविष्य-
 यति । लुङि-कचि-अनुबुभविष्यत् । अनुबुभविष्यते । दित्वा-
 भावे-बोभविष्यति । अत्रोभविष्यत् । णिजतसनतात् णिचि-
 विभाषयिष्यति । लुङि-कचि-अत्रिविभाषयिष्यत् । द्वित्राभावे-
 अत्रिविभाषयिष्यते । यञ्जतणिजतसनताण्णिचि-दित्वे च-बुबोभूषयि-
 ष्यति । अनुबुभूषयिष्यते । द्वित्राभावे-बोभूषयिष्यति । अत्रो-
 भूषयिष्यत् ॥ यञ्जतणिजतसनताण्णिचि-बुबोभाषयिष्यति ।
 लुङि-कचि-अनुबुबोभाषयिष्यत् । दित्वाभावे-बोभाषयिष्यति ।
 अत्रोभाषयिष्यत् । इति यञ्जतनिर्देशिताः । इतिदिनेय विभाव्य
 यथ संभवमन्यत् । एव-एदोन्विष्यतिप्रकृतिस्यो विहित्वा । तदाह-

प्रकृतेस्सन्यबुञ्णिच् णिच् सन्नादेर्यङादितः ।

सन्यङ्प्यादेस्सन्यङ्सन्नादेर्णिज्यङ्णिच्सन्नादेक्षतलोऽपि ॥

अथ कण्डादयः ।

कण्डूञ् गात्रवर्षणे ।

९०० ॥ कण्डादेर्यक् । २ । १ । ४० । कण्डूञ् श्लेष्मन्-

दिम्यो धुम्यो यगित्ययं ल्यो भवति । ककारः कित्कार्यार्थः । पुनर्धु-

सज्ञायां—पूर्ववह्लुडादयः । कण्डूयति । कण्डूयते । अकण्डूयत् ।

अकण्डूयत । कण्डूयेत् । कण्डूयेत । कण्डूयतु । कण्डूयतां । कण्डूय्यात् ।

कण्डूयिपीष्ट । कण्डूयांचकार । कण्डूयाचक्रे । अकण्डूयीत् । अकण्डूयिष्ट ।

कण्डूयिता । कण्डूयिष्यति । कण्डूयिष्यते । अकण्डूयिष्यत् । अकण्डूयि-

ष्यत । सनि—सन्यङोरित्यादेरेकाचो द्वित्वं भवत्येकेषां मतं ।

चिकण्डूयिष्यामि । इत्यादि । यकस्तृतीयस्येत्यत्र “अचः” इति “ए

के” इति च विभागापेक्षयानुवर्तमाने—तेनादेरनादेश्चाचस्तृतीयस्यै-

काचो द्वे भवतः” इत्यपरे । तेषां कण्डूयिष्यामि । इत्यादि । यगंतस्य

यङ्यङुपी न संभवतः । णिच—कण्डूयति । कण्डूययते । अकण्डू-

ययत् । अकण्डूययत । कण्डूययंत् । कण्डूययंत । कण्डूययतु । कण्डू-

ययतां । कण्डूय्यात् । कण्डूययिपीष्ट । कण्डूययाचकार । कण्डूयया-

चक्रे । लुङि—अचकण्डूयत ॥ यकस्तृतीयस्येत्यत्र “अचः” इत्यनुवर्तते

इत्यस्मिन् दर्शने द्वित्वादिर्नास्ति “अचः” इत्यस्याभावात्—अकण्डूयत ।

“अचः,, इति नानुवर्तते इत्यत्र तु—य य इति द्वित्वं । अकण्डूययत ।

कण्डूययिता । कण्डूययिष्यति । कण्डूययिष्यते । अकण्डूययिष्यत् ।

अकण्डूययिष्यत । एव—मनु—रोयाप्रीणनयोः । मंतूये इत्यादि । वस्तु मा-

धुर्वे । वल्गयामि । इत्यादि । असू परगुणासहने । असूयामि । इत्यादी ।

सनि—असूयिष्यामि । इत्यादि । असूययामि । इत्यादि । आसूय-
यत । इणीञ् रूपठञञयोः । इणीयते । इत्यादि । सुखदुःखं तत्करण
“अतः,, इत्यख । मुरुयामि । इत्यादि । सनि—हृद्ये य,, इति यत् ।
सुखयामि । इत्यादि । णिचि—मुदयामि । इत्यादि । “वा क्य ”
इति सूत्रे क्ययकावेति केचित् पठति । तेषां सुखयामीत्यादि ॥

• इति कङ्गादयः ।

प्रकृतेः सुब्रतप्रकृतिकाः ।

आत्मनः पुत्रमिच्छतीति विग्रहं—

९०१ ॥ स्वेपः काम्यः । २ । १ । ७ । स्वस्यात्मनः सयधि
बदिवन्त तस्मादिच्छायामर्थे काम्यस्त्यो भवति वा । “तदता धवः”
इति पुसद्वाया—मुपो धुमृदोरिति सुप उप् । ततः पूर्ववद्दुडादयः ।
पुत्रकाम्यति । एव—वम्त्रकाम्यति । कन्याकाम्यति । कामिकाम्यति ।
राजकाम्यति । इद्रकाम्यति । स्व काम्यति । अंतर्वर्तिन मुपमाध्रिय
पदसत्रायां पदकार्ये नञादि । अपुत्रकाम्यत् । पुत्रकाम्येत् । पुत्रका-
म्यन्तु । पुत्रकाम्याच् । पुत्रकाम्यात् । इति हृद्ये य यगिति खमिति पक्षे
यत् । पुत्रकाम्याचकार । अपुत्रकाम्यीत् ।

९०२ ॥ हृद्यो यः । ४ । ३ । ६४ । हृद्यतादोः परस्य
यकारस्य खं । इतीह न भवति । पुत्रकाम्यिता । पुत्रकाम्यिष्यति । अपु-
त्रकाम्यिष्यत् । इत्यादि । सनि—

९०३ ॥ मुपः । ४ । ३ । १ । मुपनयवस्य धोर्यस्य कस्य
चिद् एकाच्चा द्वे रूपे भवतः । इति द्वित्वं पाचरूप्यं । पुपुत्रकाम्यति ।
पुतित्रकाम्यति । पुत्रचिकाम्यति । पुत्रकामिष्यति । पुत्रका-
म्यिष्यति । एव—वम्त्रकाम्यतीत्यादिपु नय । यवस्य नास्ति । णिचि
पुत्रकाम्यति । दुद्धि—रुचि । द्वित्वं चातुरूप्यं । अपुपुत्रकाम्यत् ।

अपुत्रकाम्यत् । अपुत्रचकाम्यत् । अपुत्रकाम्यत् । णावतो
नाशादनक्ख इति निषेधात् सन्वद्भावो न भवति । तथा—पुत्रमि-
च्छत्यात्मन इति विग्रहे—

९०४ ॥ क्यजझिमः । २ । १ । ८ । स्वस्य सवधिन इव-
तादिच्छायामर्थे क्यञ्चा स्यात् सा चेज्झिसञ्चकान्मकारात्ताच्च न भवति ।
फकार “न” क्ये,, इति विशेषणार्थः । चकार सामान्यग्रहणाविधा-
तायै । “ई ध्राम्भो” “अस्य चो इति चानुवर्तमाने—

९०५ ॥ क्यचि । ५ । २ । १५६ । गोरवर्णात्स्य ईकारो
भवति क्यचि परतः । पुत्रीय इति स्थिते—पूर्ववल्लडादयः ।
पुत्रीयति । कन्यायति ।

९०६ ॥ न क्ये । १ । २ । ११७ । नकारात्स्य शब्दस्य क्ये
परत पदसञ्ज्ञा भवति । क्य इति क्यङ् क्यच् क्यपित्यतेषां निष्प-
काननुग्रधानपास्य सामान्येन ग्रहण । पदत्व नख । तत ईत्व । रा-
जीयति । शर्मीयति । “दीश्च्यकृद्ग” इति दात्व । कनायति ।
शिवायति । तरुणीयति । दतिनायात् । पुत्रिणीयति । इक्षूयति ।
बधूपति । “रीङ् ऋत ” इति रीङ्—पित्रायति । “एचोऽयगायान्”
इति वर्तमाने—

९०७ ॥ ण्य ल्ये । ४ । ३ । ७६ । यकारातो य आदेशः स
यथास्थाने भवति यकारादौ ल्ये परत । गव्यति । नाव्यति । वा-
प्यति । घ्रपति । सरिन्यति । एतद्यति । युन्नयति । अस्मयति ।
“त्वमौ ल्यर्थां चक्रे” इति त्वमौ । ल्ययति । नयति । “दागोऽण्विजः”
इति वर्तत—

९०८ ॥ वा क्यः । ४ । ४ । ५५ । गोईडतान् परस्य क्य-
चूकुरडोर्यकारस्य ख वा भवत्यन परत । अनावान्, धवाप्यान् ।

इत्यादि । सनि—द्वित्वे—चानुरूप्यं । पुपुत्राययति । पुतित्राययति ।
पुत्राययिषति । पुत्राययिषति । णिचि—पुत्राययति । छुद्धि—फचि—
त्रैरूप्य । अपुपुत्रायत् । अपुतित्रायत् । अपुत्राययत् ।

९०९ ॥ अचः । ४ । ३ । ३ । धोः मुन्धोश्च परस्यादे-
रनादेश्च एकाचो द्वे रूप भवतः । अशिर्वायिषति । अश्वायिषति ।
अश्वायिषति । इत्यादि नेय ॥ प्रासादे इवाचरताति विग्रहे—

९१० ॥ गौणादीपश्चाचारे । २ । १ । ९ । गौणादावता-
द्वित्रताद्याश्चिन्म वाचारेऽर्थे वा क्यप् भवति । पूर्ववदुडादयः । प्रास-
दायति छुद्ध्यां । पर्यकायति मचके । अश्वायति वृषभे । इत्यादि ।
पुत्रमिवाचरताति पुत्रायतिः छात्रमाचार्यः । तत्रायति क्लिप्तय ।
राजायति संयकामियादि । अथ इमाचरताति विग्रहे—

९११ ॥ कर्तुः क्तिः । २ । १ । १० । गौणादाचरण-
क्रियायाः कर्तुवाचारेऽर्थे क्तिर्भवति वा । स च सर्वोऽप्रयोगात् ।
पूर्ववदुत्वे मुजुप् । ततो उडादयः । अश्वति गर्भः । गर्भयन्श्वः ।
हसति वरुः । इत्यादि । गल्भ इमाचरताति विग्रहे—

९१२ ॥ गल्भक्रीवडोडास्त्रिड्न् । २ । १ । ११ ।
गल्भादिभ्यो गणेभ्यः कर्तृभ्यः आचारेऽर्थे ष्त्रिड्न् भवति । द्वित्वाद् ।
गल्भते । क्रीवते । होडते । इत्यादि । श्येनायते काकः । अश्वायते
गर्भः । एनामाचरति एतापते । श्येनाय—श्येतायते । रोहिणाय
रोहितायते । श्येन इमाचरताति विग्रहे—

९१३ ॥ क्यद् च । २ । १ । १२ । गौणादाचाराक्रियायाः
कर्तुवाचारेऽर्थे क्यद् भवति । ककारः “ नः क्ये,, इति त्रिंशत्पञ्चा-
शे । कृताते दार्थः । पूर्ववदानीनादि । श्येनायते काकः । अश्वायते
गर्भः । एनामाचरति एतापते । श्येनाय—श्येतायते । रोहिणाय-

रोहितायते । कुमाराव-कुमारायते वृद्धा । तरुणीव-तरुणायते जीर्णा । तद्यते । यद्यते । त्वद्यते । मद्यते । इत्यादि ।

९१४ ॥ सः खं वा । २ । १ । १३ । गौणादाचारार्थे क्यङ् भवति । सकारस्याते वर्तमानस्य ख वा भवति । पयायते, पयस्यते ।

९१५ ॥ अप्सरस- । २ । १ । १४ । अप्सरसः क्यङ्, सन्निधाने सकारस्य नित्यं खं भवति । अप्सरायते ।

९१६ ॥ भृशादेश्चौ स्तः । २ । १ । १६ । भृशादेः कर्तुं च्यर्थे वर्तमानात् क्यङ् भवति । तत्तनियोगे सकारतकारा-तस्य ख भवति । अभृशो भृशां भवति भृशायते । शीघ्रायते । उन्म-नस्-उन्मनायते । वेहत्-वेहायते । इत्यादि । पटदित्यतो " द्विश्चा-नेकाचाऽव्यक्तानुकरणाश्च, इति ङाच् । " घ्रा ङाचि, इति तकारस्य पररूप ।

९१७ ॥ ङाच् लोहितादिभ्यः क्यप् । २ । १ । १७ । ङाजतेभ्यो लोहितादिभ्यश्च कर्तृमाचिभ्य च्यर्थे क्यप् वा भवति ।

९१८ ॥ क्यपो वा । १ । २ । १०० । क्यपताद् म वा भवति । पटपटायति । पटपटायते । सिमसिमायते । सिमसिमायति । अलोहितो लोहितो भवति लोहितायति, लोहितायत । अचर्म चर्म-वान् वा भवति-चर्मायति, चर्मायते इत्यादि । मुखं मुक्तं इति निगृह-

९१९ ॥ मुखादेश्चौ स्तः । २ । १ । १८ । मुखादेश्चि-वतात् भुज्यर्थे क्यङ् भवति । क्यप् प्रकृत क्यङ् न वाधते । मुखायते । दु खायत । कष्ट चिकीर्षति इति विभक्ते-

९२० ॥ कष्टरुक्षकृच्छ्रसप्रगदनात् पापे चिकीर्षी । २ । १ । २० । कष्टादे पापेऽर्थे वर्तमानादीयतात् चिकीर्षत्यर्थे

क्यङ् भवति । कषायते । कक्षायते । पाप कर्तुमिच्छतीत्यर्थः ।
शब्दं करोतीति विग्रहे—

९२१ ॥ शब्दादेः कृञि । २ । १ । २१ । शब्दादेरि-
बतान् कृष्यर्थे क्यङ् भवति । शब्दायते । वैरायते । हस्त
निरस्यतीति विग्रहे—

९२२ ॥ निरस्यंगेभ्यो णिङ् । २ । १ । २२ । अगेभ्यः
शरीरानयववाचिभ्यः श्वतेभ्यो निरासे क्रियाया णिङ् भवति ।
णिचंऽणवादः । हस्तपते । पादयते । सूत्रं करोतीति विग्रहे—

९२३ ॥ मृदो ध्वत्थे णिच् बहुलं । २ । १ । २८ ।
मृदो धूनामर्थे णिच् भवति बहुलं । णस्यरो “णौ,” इति सामान्य-
प्रहणार्थः । चकारस्तदनिघातार्थः । सुवुप् । “ णामिष्टवन्मृदः,,
इत्यातिदेशात्—तुरिष्टेमेकमु टे,, इति टिख । ततो लडादयः । सूत्र-
यति व्याकरण । मडयति माण्वकं । मिथ्रीयत्योदन । स्त्रञ्जति
वच्च । लवणयति सूष । प्रनयति पपः । कृत गृह्णाति—कृतयति ।
तूस्तानि विहति नितूस्तयति । केशान् विजूटीकरोवात्यर्थः । पाश
विमोचयति विपाशयति । रूप दर्शयति रूपयति । लोमान्यनुमाष्टि-
अनुलामयति । अन्वलुलामत् । पटुमाचष्टे—पटयति । अपटरीत् ।
वृक्षमाचक्षे—वृक्षयति । अत्रवृक्षत् । मूढमाचक्षे—मूढयति । अमुम्-
लत् । वहोञ् प्रापणे “तः,, इति क । “स्वञ्चुयादेः,, इति साचो
यण इक् । “हो ढः,, इति ढत्व । “अधः,, इति तकारस्य धकारः ।
पुत्र “ ढो ढि ” इति ढख । “ द्विखऽणः ” इति दीत्वं । ऊढ-
माचक्षे णिच् टिख । ऊढयति । लुञ्जि कचि—द्वित्वं प्रति ढत्वादे-
रसिद्धन्वान् ‘ अचः,, इति हि हि द्वित्व । चकार्यं च । णिख ।
“ द्वित्वेऽचि,, इति रमानिउद्भागान् तणद्वित्वं । औजिदत् ।

तृणान्युद्धृत्य शातयति—उत्तृणयति । वस्त्रेण समाच्छादयति—
सवस्त्रयति । वीणया उपगायति—उपवीणयति । तूडैरनुकृष्याति-
अनुतूलयति । श्लोकैरुपस्तौति—उपश्लोकयति । सेनयाभियाति-
अभिपेणयति । वर्मणा सनह्यति—सवर्मयति । चूर्णैरवकिरति अव-
स्त्रसयति वा—अवचूर्णयति । पासाच्छिनत्ति—पासयति । अश्वेनाति-
क्रामति—अश्वयति । अतिहस्तयति । बहुलनचनात् इह न भव-
ति । आख्यानमाचष्टे । इत्यादि सर्पत्र लकारेषु योज्य ॥

इति मुग्रतप्रकृतिकाः ।

अथ शत्रादयः कर्तृकर्मभावेषु कर्मकर्तरि च उदाह्रियते “ल-
टो वानितौ,, शतृशानौ,, इति वर्तमाने—

१२४ ॥ सलुटः । २ । ४ । १३ । सति काले यो लट्
तस्य शतृशानौ वा भवतोऽनितो परतः । “लो म,, इति द्विपये
शता । “इञ्जन दः,, इति द्विपये शानः । शस्तरः शिल्कार्यार्थः
ऋकारः उगित्कार्यार्थः । पूर्ववच्छवादि । भवदिति स्थितौ स्वाद-
य । शत्रायता वाच्यलिंगत्वात्त्रिष्वपि लिंगेषु योज्याः । तत्र-पुंसि-
भवान्, भवंतौ, भवंतः । इत्यादि । नपि-भनत्, भवती, भवति ।
इत्यादि । स्त्रिया—भवती, भवत्यो, भवत्यः । इत्यादि ॥ व्यतिभू
शान इति स्थिते—पूर्ववच्छवादौ कृते—

१२५ ॥ आने मुक् । ५ । १ । १५६ । गोरकारतादाने पर-
तो मुगागमो भवति । उकारककाराभितो । व्यतिभवमानः । व्यति-
भवमानो । व्यतिभवमानाः । इत्यादि । व्यतिभवमान, व्यतिभव-
माने, व्यतिभवमानानि । इत्यादि । व्यतिभवमाना, व्यतिभवमाने,
व्यतिभवमानाः । इत्यादि ॥ एयमानः, एयमानो, एयमानाः ।
पचत् । पचत् । पचती । पचमानः । पचमान । पचमाना । नदत् ।

नदत् । नदंती । ध्वसमानः । ध्वसमानं । ध्वंसमाना । व्ययत् । व्ययत् । व्ययती । इत्यादि । “न धाद्,” इति नुमो निषेधः । जुह्वत् । जुह्वता । “ वा नपः,” इति धे वा नुम् । जुह्वत् । जुह्वती । जुह्वति, जुह्वति कुडानि । जुह्वती, जुह्वती । उजिहानः । दधत् । अभिदधानः । अदन् । अदत् । अदती । भा दीर्घा-भान्, भाद् । “शाम्बो-राद्,” इति वा नुम् । भाती । भाती । व्यन्यदानः । व्यन्यदान । व्यन्यदाना । शषान् । शषान् । शषाना । व्रुम्, व्रुम्, व्रुमी । मुराण्, मुराण्, मुराणा । दीव्यन्, दीव्यत्, दीव्यंती । “ शप्-स्याद्,” इति नित्य नुम् । व्यतिर्दीव्यानः ॥ प्रसूयमानः ३ । नह्यन् ३ । नह्यमानः ३ । सुन्वन् । सुन्वानः । अश्नुवानः । चिन्वन् । चिन्वानः । तुदन्, तुदमानः ३ । म्रियमाणः । मुचन् । मुचमानः । रुम् । रुमानः । मुञ्जानः । प्रयुजन्, प्रयुञ्जानः । तन्वन्, तन्वान् । मन्वानः । कुर्मन्, कुर्याणः । क्रीणान्, क्रीणानः । वृणानः । गृह्णन्, गृह्णानः । चोरयन् । ठादयमानः । लक्षयन्, लक्षयमाणः । योजयन्, योजन् । अर्चयन् । अर्चयमानः । वारयन्, वारयमाणः । इत्यादि नैय । भापे — भूयमान देवदत्तेनेत्यादि । सर्वत्रैकचरनात् नपुंसक-लिङ्गमेव भवति । एष्यमानमस्माभिः । शप्यमान युगाम्यामित्यादि ॥ कर्मणि — अभिभूयमानो भान् राहुणा । अभिभूयमान कर्म प्यानेन । अभिभूयमाना बुद्धिः कर्मणा । इत्यादि त्रिलिङ्ग ॥ कर्मकर्त्तरि-अनु-भूयमानः स्रपमेव । इत्यादि । लृटि च-भविष्यन्, भविष्यन्, भविष्यती, भविष्यती वा । इत्यादि । व्यतिभविष्यमाणः । इत्यादि ॥ क्त्वि-भविष्यमाण । इति । अभिभाविष्यमाण, अभिभाविष्यमाणो देवदत्तो गुरुदत्तेनेत्यादि । तथा-शुधिष्यमाणः । पश्यन् ३ । पश्य-माणः ३ । नदिष्यन् । इत्यादि । होष्यत् । व्यतिहोष्यमाणः । क्त्वि-

हाविष्यमाण । होध्यमाणं । हास्यमानः । ङौ-हायिष्यमाणं । हास्ये-
मान वा । श्रद्धास्यन् , श्रद्धास्यमानः । ङौ-श्रद्धायिष्यमाण, श्रद्धा-
स्यमान वा । अत्स्यन् । अत्स्यत् । अत्स्यती, अत्स्यती वा । इत्यादिनेय ।

९२६ ॥ छिटः कसुकानौ । २।२।१०३। धोः परस्य छिटः
स्थाने कसु कानाभादेशौ भवतः । कसुर्मसंज्ञः । कानो दसन्नः ।
उकारः उगित्कार्यार्थः । ककारः कित्कार्यार्थः । कसौ दे नियमाद्
इद् प्राप्तः ।

९२७ ॥ कस्यैकाच्घसः । ५ । १ । १११ । आकारांतरात्
एकाच् घस एव कसाविद् भवति नान्यत्र । इति नियमान्निपिद्धः । ततः
स्वादयः । बभूवान् । बभूवासौ, बभूवासः । इत्यादि । शसादावजादौ-

९२८ ॥ वसोर्वस्योष् ॥ ४।४।११२। गोर्भस्यावयवो यो
वस्तस्य च यो वकारस्तस्य उशादेशो भवति । इत्युकारः । वभूवुपः ।
वभूवुपा । वभूवद्ध्या । वभूवद्भिरित्यादि । वभूवुपी । इत्यादि ।
काने—व्यतिवभूवानः । इत्यादि । ङौ—वभूवान देवदत्तेन ।
वभूवान इत्यादि । “हल्मध्ये लिट्यतः” इत्येत्वचखे । ततः एकाच्-
त्वादित् । पेचिवान्, पेचिवत्, पेचुपी । पेचानः । ननद्वान्, नन-
द्वत्, ननद्वुपी । सविविवान्, सविविवत्, सविव्युपी । इत्यादि ।
जुहुवान्, जुहुवत्, जुहुवुपी । व्यतिजुहुवानः । जुहुवाचकृवान् ।
जुहुवाचकृवत्, जुहुवाचकृपी । व्यतिजुहुवाचक्राणः । “ इटि
चात्ख” इत्यात्ख । अभिदधिवान्, अभिदधिवत्, अभिदधुपी ।
अभिदधान । जक्षिवान्, जक्षिवत्, जक्षुपी । व्यतिनक्षाणः । ङौ-

उचिवान्, उचिवत्, उचुषी । उचानः ३ । ऊ-उचानं । दिदि-
 वान् । दिदिवत् । दिदिवुषी । व्यतिदिदिवानः । संनेहिवान्, संने-
 हिवत् । संनेह्वी । संनेहिवानः । ३ । मुपुवान्, मुपुवत्, मुपुवुषी ।
 मुपुवाणः । निश्चिवान्, निश्चिवत्, निश्चिव्युषी । निश्चिव्यानः ।
 निश्चिवान्, निश्चिवत्, निश्चिव्युषी । निश्चिव्यानः । तुतुवान्,
 तुतुवत्, तुतुवुषी । तुतुवानः । रुध्वान्, रुध्वत्, रुध्वुषी । रु-
 ध्वावः । तेनवान्, तेनवत्, तेनुषी । तेनानः । चिक्रीवान्, चि-
 क्रौवत्, चिक्रायुषी । चिक्रायाणः । चौर्याचकृवान्, चौर्याचकृवत्,
 चौर्याचकृषी । व्यतिचौर्याचक्राणः । इत्यादि ॥ सानि-बुभू-
 पन् । व्यतिबुभूपमाणः । बुभूप्यमाणं देवेन । अनुबुभूप्यमाणः ।
 अनुबुभूप्यमाणः स्वमेव । बुभूयाचकृवान् । व्यतिबुभूयाच-
 क्राणः । इत्यादि । बुभूयाचक्राण । अनुबुभूयाचक्राणः । बुभू-
 पिष्यन् । व्यतिबुभूपिष्यमाणः । बुभूषन् । व्यतिबुभूपिष्यमाणः ।
 त्रिविस्तन् । व्यतित्रिविस्तमानः । इत्यादि ॥ कर्तार्याने-बोभू-
 पमानः । ऊ-बोभूप्यमानं देवेन । कर्म-अनुबोभूप्यमानः । क-
 तीरे काने-बोभूयाचक्राणः । ऊ-बोभूयाचक्राणं । अनुबोभूया-
 चक्राणः । बोभूपिष्यमाणः । ङी-बोभूपिष्यमाणः । अनुबोभूपिष्य-
 माणः । यङुपि-उवादिस्तः । “न धाद्” इति तुममानः । बोभुवत्,
 बोभुवती, बोभुवतः । इत्यादि । “वा नपः” इति वा तुन् । बोभु-
 वत्, बोभुवती, बोभुवति, बोभुवति । इत्यादि । बोभुवती, बोभु-
 वती, बोभुवत्यः । इत्यादि । बोभुवाचकृवान् । बोभुपिष्यन् ।
 गिचि-भावयन् । भावयमानः । ऊ-भाव्यमान । भाव्यमानः ।
 भावयमानः स्वमेव । भावयाचकृवान् । भावयाचक्राणः । ऊ-
 भावयाचक्राणं । भावयाचक्राणः । हावयन् । हावयमानः । ङी-

हाव्यमानं । हाव्यमानः । हावयांचकृवान् । हावयांचक्राणः । ङौ—
 हावयांचक्राणं । हावयाचक्राणः । हावयाचक्राणः । एव—धाद-
 यन् । देवयन् । सावयन् । तोदयन् । रोधयन् । तानयन् ।
 ऋपयन् । चोरयन्नित्यादि नेय । सन्नतणिजत-वोभूपयन् । वोभूपय-
 माणः । ङौ—वोभूष्यमाण, वोभूष्यमाणः । कर्मकर्तरि-दधिर्षात्या-
 दिना यगभावः । वुभूपयाचक्राणः । ङौ—वुभूपयाचक्राण । वुभूपया
 चक्राणः । लृटि—वुभूपयिष्यन् । वुभूपयिष्यमाणः । ङौ—वुभूप-
 यिष्यमाण । इत्यादि । यङ्तनिजते-वोभूययन् । वोभूययमानः । ङौ—
 वोभूययमान । वोभूययमानः । कर्मकर्तरि-यगभावः । वोभूययमानः
 स्वयमेव । वोभूययाचकृवान् । वोभूययांचक्राणः । ङौ—वोभूययांच-
 क्रानं । वोभूययाचक्राणः । वोभूययिष्यन् । वोभूययिष्यमाणः ।
 वोभूययिष्यमाणः स्वयमेव ॥ यङुचतणिजते-वोभावयन् । वोभावय-
 मानः । ङौ—वोभाव्यमान । वोभाव्यमानः । वोभावयमानः स्वयमेव ।
 वोभाविष्यन्नित्यादि । कङ्ङयत् । कङ्ङयमानः । ङौ—कङ्ङयमान । कङ्ङ-
 यमानः । कङ्ङयाचकृवान् । कङ्ङयाचक्राणः । ङौ—कङ्ङयाचक्राणं ।
 कङ्ङयाचक्राणः । कङ्ङयिष्यत् । कङ्ङयिष्यमाणः । इत्यादि च स-
 विशेषमस्येय । इति शत्रादिपरिच्छेदः ।

नमः श्रांपूज्यपादाय, लक्षणं यदुपक्रम ।

यदेवात्र तदन्यत्र यन्नात्रास्ति न तत्कचित् ।

इति प्रक्रियावतारे मिह्निधि.पचमः ॥

विकारो मिद्भ्वार्जिताः वक्ष्यमाणास्त्याः कृतसंज्ञा भवति । इति अधिका-
रेण कृतसंज्ञा-कृतकर्तर्यसिद्धिपिति प्रयोजन ।

९३० ॥ प्राक् क्तेर्वाऽसप्तमः । २ । १ । १०० । त्रियां
क्तिरिति वक्ष्यते । प्रागेत्स्मान् क्तिसदृशनात् असप्तमस्यो वा भवति ।
इत्यधिकारो वेदितव्यः । अपवादेन बाधितस्योत्सर्गस्य पुनरपवादत्रिपये
अनेन समावेशो निर्धारितः ।

९३१ ॥ ष्वोर्व्याः । २ । १ । १०१ । ष्वुत्तृजित वक्ष्यते ।
प्रागेत्स्मात् ष्वुमशब्दनात् वक्ष्यमाणा व्यसंज्ञा स्या भवति । तयोर्व्यं-
क्तस्वार्थ इति प्रयोजन ।

९३२ ॥ तव्यानीयौ । २ । १ । १०२ । धोः परतः तव्यानीय
इत्येतौ सौ भवतः । ततः स्वादयः । भवितव्य । मयनीय पुंसा ।
एधितव्य, एधनीय निद्विद्वित्त्वादि । अभिमवितव्यः । अभिमव-
नीयः शत्रुः । पक्तव्य, पचनीय, ओदनः । हर्तव्या, हरणीया
भूः । होतव्य, हवनीय हविः । अच्य, अदनीयं वृतमित्यादि ।

९३३ ॥ नश्यन्नेर्द्धलि । ५ । १ । ४० । नश् नश्च इत्ये-
तयोर्द्धलादौ ल्ये नुम् भवति । नश्यन् । नशनीय । मक्ष्यन् । मजनीय ।

९३४ ॥ योऽचोऽव्याच्युः । २ । १ । १०३ । धारजताद्
यस्यो भवति व्यापनादः वा आनु ऋकारात् इत्येतान् वक्ष्यिन्वा ।
टव्य । पून्-पव्य ।

९३५ ॥ इद् ये । ४ । ४ । ६८ । आकारात्स्य गोरीकारा-
देशो भवति यन्ते परे । धेय । देय । आस्थेय । अनुनय । विज्ञेय । प्रहेय ।

९३६ ॥ ध्वित्ये । ४ । ३ । ७३ । यकारादौ ये एचो अना-
दपो भवति । इत्यद् । मव्य हव्य । अ्रव्य । ट्यं । प्यं । इत्यादि ।

हाव्यमानं । हान्यमानः । हावयाचक्रान् । हावयाचक्राणः । हौ—
 हावयाचक्राण । हावयाचक्राणः । हावयाचक्राणः । एव—धाद-
 यन् । देवयन् । सावयन् । तोदयन् । रोधयन् । तानयन् ।
 कापयन् । चोरयन्नित्यादि नेय । सक्तगणित्त-बोभूययन् । बोभूयय-
 माणः । कौ—बोभूयमाण, बोभूयमाणः । कर्मकर्तारि-दधिष्णीत्या-
 दिना यगभावः । बुभूययाचक्राणः । औ—बुभूययाचक्राण । बुभूययां
 चक्राण । लृटि—बुभूययिष्यन् । बुभूययिष्यमाणः । औ—बुभूय-
 यिष्यमाण । इत्यादि । यङ्गणित्त-बोभूययन् । बोभूययमानः । औ-
 बोभूययमान । बोभूययमानः । कर्मकर्तारि-यगभावः । बोभूययमानः
 स्वयमेव । बोभूययाचक्रवान् । बोभूययाचक्राणः । औ—बोभूययां-
 चक्राण । बोभूययाचक्राणः । बोभूययिष्यन् । बोभूययिष्यमाणः ।
 बोभूययिष्यमाणः स्वयमेव ॥ यद्भुवतणित्त-बोभावयन् । बोभावय-
 मानः । औ—बोभावयमान । बोभावन्यमानः । बोभावयमानः स्वयमेव ।
 बोभावयिष्यन्नित्यादि । कङ्कयन् । कङ्कयमानः । औ—कङ्कयमान । कङ्क-
 यमानः । कङ्कयाचक्रान् । कङ्कयाचक्राणः । औ—कङ्कयाचक्राणं ।
 कङ्कयाचक्राणः । कङ्कयिष्यन् । कङ्कयिष्यमाणः । इत्यादि च स-
 विशेषमनस्येय । इति शत्रादिपरिच्छेदः ।

नमः श्रीपूज्यपादाय लक्षणं यदुपक्रम ।

यदेवात्र तदन्यत्र यन्नात्रास्ति न तत्कचित् ।

इति प्रक्रियावतारे मिह्निधिपचमः ॥

अथ कृदन्ताः प्रदर्शयते ।

जिष्णोःकिराटिमाणिक्यादङ्गिङ्गमल्लठत ।

भराटव्यटितथात रक्षत्वाजस्रमईतः ।

९२९ ॥ कृदाभिद् । २ । १ । ९९ । इतः प्रभृति धोर-

धिकारे मिह्वार्जिताः वक्ष्यमाणास्त्याः कृत्सञ्ज्ञा भवन्ति । इति अधिका-
रेषु कृत्सञ्ज्ञा-कृतकर्तर्यञ्जिरिति प्रयोजनं ।

९३० ॥ प्राक् क्तेर्वाऽसप्तमः । २ । १ । १०० । द्विषां
क्तिरिति वक्ष्यते । प्रागेत्तस्मात् क्तिसंशब्दनात् असमस्यो वा भवति ।
इत्यधिकारो वेदितव्यः । अपरादेन बाधितस्योत्सर्गस्य पुनरपवादविषये
अनेन समावेशो विधीयते ।

९३१ ॥ ष्वोर्ष्याः । २ । १ । १०१ । ष्वुत्तुजिति वक्ष्यते ।
प्रागेत्तस्मात् ष्वुत्संशब्दनात् वक्ष्यमाणा व्यसंज्ञा ल्या भवति । तयोर्भ्य-
क्तत्वात् इति प्रयोजनं ।

९३२ ॥ तव्यानीयौ । २ । १ । १०२ । धोः परतः तव्यानीय
इत्येतौ सौ भवतः । ततः स्वादयः । भवितव्य । भवनीयं पुंसा ।
एधितव्यं, एधनीय विद्वद्भिरित्यादि । अभिभवितव्यः । अभिभव-
नीयः शत्रुः । पक्तव्यः, पचनीयः, ओदनः । हर्नव्या, हरणीया
भूः । होतव्य, हयनीय हयिः । अक्षय्यं, अदनीयं घृतमित्यादि ।

९३३ ॥ नक्षमज्जेर्ष्विति । ५ । १ । ४० । नक्ष् मज्ज इत्ये-
तयोर्शब्दादौ ल्ये नुम् भवति । नष्टव्य । नशनीय । मक्ष्क्तव्यं । मज्जनीय ।

९३४ ॥ योऽचोऽञ्चस्त्रुः । २ । १ । १०३ । धोरजताद्
यस्यो भवति प्यापनादः या आसु रुक्मरात् इत्येतान् वर्जयित्वा ।
टव्य । पून्-पव्य ।

९३५ ॥ ईद्दे ये । ४ । ४ । ६८ । आकारांतस्य गोरीकारा-
देशो भवति यत्पे परे । धेय । देयं । आस्थेय । अनुमेय । निश्चय । प्रहेय ।

९३६ ॥ ष्टिपत्ये । ४ । ३ । ७६ । यकारादी ल्ये एचो भवा-
दयो भवन्ति । इत्यर् । भव्यं हव्य । भ्रव्य । लव्य । पव्यं । इत्यादि ।

अम्बास्त्ररिति किं ! यु मिश्रणे-याव्यं । पुञ् अभिपत्रे । आक्पूर्वः ।
आसाव्य । कार्ये । हार्ये ।

९३७ ॥ पोरदुहोऽत्रपिवापिरापिळपिजपिजभिचमिदभेः
। २ । १ । १०४ । त्रपादिवर्जितात् पत्रगांतात् अका-
रोक्तं यस्त्यो भवति । शपौ क्रीडं-शप्य । लभ्य । गम्यं । रम्य ।
त्रपादिनिषेधः किं ! अपत्राप्य । हुवपौञ् वीजसंताने । दाप्य । रप
रप व्यक्त्रया वाचि । राप्यं । लाप्यं । जप मानसे च । जाप्यं । जभ
मैधुने । जाम्य । चमु अदने । आचाम्यं । दभि सौरो धातुः । दाम्य ।

९३८ ॥ यतिचवितकिशकिञ्चसिसद्दयजेः । १ । १ ।
। १०५ । यत् चत् तक् शक् शस् सद् यत्ति इत्येतेभ्यो यत्तो
भवति । यतिञ् प्रयत्ने । यत्य । चतिञ् याचने । चत्य । तक्
ह्रस्वने । तक्प्यं । शक् शक्ने । शक्य । शस् हिंसाया । शस्यं । ष्टै
भर्षणे । सद्य । यजौञ् दानादौ । याज्य ।

९३९ ॥ गदमदयपोऽगोः । २ । १ । १०६ । गद मद यम इत्ये-
तेभ्यो गिरहितेभ्यो यो भवति । गद्यं । मद्य । यम्य । अगेरिति किं !
निगाद्यं । प्रमाद्य । आयाम्यं ।

९४० ॥ चरेः । २ । १ । १०७ । चरेरगिपूर्वाद् यो भवति ।
ष्यापरादः । चर्ये ।

९४१ ॥ आहोऽगरो । २ । १ । १०८ । आहपूर्वाचरोर्पो भवति ।

दाकृतः । ब्रह्म उच्यते ब्रह्मणा उच्यते इति ब्रह्मोच्यं । ब्रह्मवच । सत्य-
मुच्यते इति सत्याच । सत्यवच ।

९४३ ॥ भूयहत्याग्निचित्या भावे । २ । १ । भूय हत्या
आग्निचित्या गिबर्जितं मुपि वाचि क्यवता निपात्यंते भावे । भूयेति
भयतेर्नपुंसके भावे क्यप् । ब्रह्मणो भवनं ब्रह्मभूयं गतः । देवभूय
गतः । हस्येति हतेः स्त्रियां भावे क्यप् नकारस्य च तकारो निपात्यः ।
ब्रह्मणो हतिः ब्रह्महत्या । अग्निचित्येति अग्निपूर्वाच्चिन्नः स्त्रिया भावे
क्यप् तुक् च । अग्निचित्या । अग्निप्रहणमन्यमुन्निवृत्त्यर्थं ।

९४४ ॥ शास्त्वोतिवृष्टृजुषः । १ । १ । ११३ । शास् स्तु
एते वृन् ट् जुप् इत्येतेभ्यो धुम्यः क्यप् भवति । न यो वर्तते
चानुष्ठत्वात् सुप्यगेरित्येव । शासु अनुष्ठित्यं ।

९४५ ॥ शासोऽद्दृक्षीत् । ४ । ४ । ३६ । हृद्धः क्ति
चानुवर्तते । शासो गोरुद्धो ऋद्धि हृद्धदी चक्ति परतः इकारादेशो
भवति । “शास्त्वस्य” इति पठं । शिष्यः । स्तुन् स्तुती । स्तुञ्जः
एतीति शिष्यो महण । इण् गती । इत्वं । इष् रमरणे । इत्वं । इद्
अभ्यपने । अर्धान्य । वृन् प्रात्पूर्वः । वृत्त्यः । वृन् अनादरे । आ-
इत्य । जुपिन् प्रोतिसंनयोः । जुष्यं ।

९४६ ॥ ऋदुदोऽक्लृप्चृत्चः । १ । १ । ११४ । क्लृप्
चृति ऋचिर्बर्जितेभ्यः ऋकारोर्भे धुम्यः क्यप् भवति । वृत्तुन् वर्तने ।
वृत्त् । वृदुद्दुदुदुत्सायां । वृत्त् । अक्लृप्चृत्च इति किं ।
पत्स्य । चत्वे । अर्धे । व्यापरादः ।

९४७ ॥ प्यः । १ । १ । १२१ । धोर्ष्यस्यो भवति । णकार
देश्यः । कार्यं । हार्यं । पच् युञ् मुजित्यतो प्यः ।

९४८ ॥ चजोः कुर्यिष्ये तेजनिद्य । ५ । १ । ६४ । तेजनिद्ये

अध्वास्वुरिते किं ! यु मिश्रणे-यान्यं । पुञ् अभिपत्रे । आङ्पूर्वः ।
आसाव्य । कार्ये । हार्ये ।

१३७ ॥ पोरदुहोऽत्रपिवपिरपिळपिजपिजभिषामिदभेः
। २ । १ । १०४ । त्रपादिवर्जितात् पवर्गातात् अकारो
लोके यस्त्यो भवति । शपौ ऋद्धे-शप्यं । लभ्यं । गभ्यं । रभ्य ।
त्रपादिनिषेधः किं ! अपत्राप्यं । हुवपौञ् वीजसंताने । वाप्य । रप
रूप व्यक्ताया वाचि । राप्यं । लाप्यं । जप मानसे च । जाप्यं । जभ
मैथुने । जाम्यं । घनु अदने । आचाम्यं । दभि सौत्रो धातुः । दाम्यं ।

१३८ ॥ यतिधवितकिशकिशसिसद्दयजेः । १ । १ ।
। १०५ । यत् चत् तक् शक् शस् सद् यजि इत्येतेभ्यो यस्त्यो
भवति । यतिञ् प्रयत्ने । यत्य । चतिञ् याचने । चत्य । तक्
हसने । तक्यं । शक् शकने । शक्य । शस् हिंसाया । शस्यं । पद्
मर्षणे । सद्य । यजौञ् दानादौ । याज्य ।

१३९ ॥ गदमदयमोऽगेः । २ । १ । १०६ । गद मद यम इत्ये-
तेभ्यो गिरहितेभ्यो यो भवति । गयं । मय । यम्य । अगेरिति किं !
निगायं । प्रमाय । आयाम्यं ।

१४० ॥ चरेः । २ । १ । १०७ । चरेरगिपूर्वाद् यो भवति ।
ध्यापनादः । चर्ये ।

१४१ ॥ आङोऽगुरौ । २ । १ । १०८ । आङ्पूर्वाच्चोर्यो भवति ।
चर्यो देशः । अगुरात्रिति किं ! आचार्यः भट्टकलकः ।

१४२ ॥ वदः सुपि क्यप् च । २ । १ । १११ । वदोर्गवर्जिते
सुपि वाचि क्यप् भवति यश्च । कफारः कित्कार्यार्थः । पकारस्तु-
गर्थः । ऋपि-“स्वप्नच्छपादः” इति षण् इक् । “यागमिद्” इति

पाक्सः । ब्रह्म लयते ब्रह्मणा लयते इति ब्रह्मोच्यं । ब्रह्मवचं । सत्य-
मुच्यते इति सत्याद्य । सत्यवचं ।

९४३ ॥ भूयइत्याग्निचित्या भावे । २ । १ । भूय ह्य्या
अग्निचित्या गिर्वाजिते सुपि वाचि क्यवता निपाल्यंते भावे । भूयेति
भरतेर्नपुंसके भावे क्यप् । ब्रह्मणो भवनं ब्रह्मभूयं गतः । देवभूयं
गतः । हस्येति हंतोः त्रिषां भावे क्यप् नकारस्य च तकारो निपाल्यः ।
ब्रह्मणो हतिः ब्रह्मइत्या । अग्निचित्येति अग्निपूर्वाच्चिजः त्रिषां भावे
क्यप् तुक् च । अग्निचित्या । अग्निप्रहणमन्यमुच्यन्निवृत्त्यर्थं ।

९४४ ॥ शाम्स्त्वेतिवृश्चुवः । १ । १ । ११३ । शाम् स्तु
एति वृश् च षुप् इत्येतेभ्यो धुम्यः क्यप् भवति । न यो वर्तते
चानुष्ठत्वात् नुप्पगेरित्येव । शामु अनुशिथ्ये ।

९४५ ॥ शासोऽद्दृजीत् । ४ । ४ । ३६ । इल्लङ्ः क्ङिति
चानुवर्तते । शासो गोरुभे जाञि हल्यदी चक्ङिति परतः इकारादेशो
भवति । “शास्त्वसत्ता” इति पत्वं । शिष्यः । स्तुन् स्तुती । स्तुजः
एताति इणिको प्रहणं । इण् गती । इत्यं । इक् स्मरणे । इत्यं । इक्
अध्ययने । अधीत्यं । वृन् प्रात्पूर्वः । वृत्त्यः । वृन् अनादरे । आ-
इत्यं । जुषिन् प्रीतिस्तेनयोः । जुष्यं ।

९४६ ॥ ऋदुङोऽकृष्टपृचृचः । १ । १ । ११४ । कृष्टप्
वृति ऋचिर्वाजितेभ्यः ऋकारोभे धुम्यः क्यप् भवति । वृत्तुन् वर्तनं ।
वृत्वं । ऋदुश्च रन्ददुस्त्यायां । शय । अकृष्टपृचृच इति किं ।
धत्स्य । चर्त्वं । अर्च्यं । प्यापयादः ।

९४७ ॥ प्यः । १ । १ । १२१ । धोर्प्यस्यो मयाति । पकार
देश्यः । कार्यं । हायं । पच् युन् मुजिस्यतो प्यः ।

९४८ ॥ चतोः कुर्षिण्ये तेऽनिटा । ५ । १ । ६४ । तेऽनित्ये

गोश्वकारञ्जकारांतस्य कुत्वं भवति घिति ष्ये च परतः । पूर्ववदन्यत् । पाक्य । योग्य । भोज्यं । वच् इत्यतो ष्यः ।

९४९ ॥ निदाघावदाघार्घवाक्यं खौ । ५ । २ । ६६ ।

निदाघादयः शब्दाः कृतकृत्वादयो निपात्यन्ते खौ । वाक्य । अन्यत्रवाच्यं । पच् सिच् इत्यतो ष्यः ।

९५० ॥ ष्य आवश्यके । ५ । २ । ७४ ।

अवश्यस्य भाव आवश्यकं । तस्मिन्नावश्यकेश्च ष्ये परतः चजोः कुत्वं न भवति । “ष्यः” इत्यावश्यकेषु ष्यः । मयूरव्यंसकादित्वात् सः । “व्येऽवश्यमः” इति मख । अवश्यपाच्य, अवश्यसेव्य ।

९५१ ॥ युज्यज्प्रवर्चा । ५ । २ । ७५ ।

युज् ल्यञ् प्रवच् इत्येतेषां ष्ये परतश्चजोः कुत्वं न भवति । योज्य । त्याज्य । प्रयाज्य ।

९५२ ॥ भुजोऽदौ । ५ । २ । ७६ ।

भुज् इत्येतस्याद्यर्थेऽभ्यवहारे वर्तमानस्य ष्ये कुत्वं न भवति । भोज्य भोदनः । भदाविति किं ! भोग्यः कंबलः ।

९५३ ॥ निमाद्युजः शक्ति । ५ । २ । ७७ ।

इत्येताभ्यां परस्य युजः शक्यतेर्गम्यमाने कुत्वं न भवति । नियोक्तुं शक्यः नियोज्यः, प्रयोज्यः । शक्तीति किं ! नियोग्यः । प्रयोग्यः ।

९५४ ॥ ओरावश्यके । २ । १ । १२४ ।

उवर्णातादोरवश्यभावे योष्ये ष्यो भवति । यापयादः । पूज् पवने । इत्यतो ष्ये “व्ये” इत्याच् । पाष्यं । अयश्यपाष्यं । लृच् छेदने । लृष्यं । अयश्यलृष्यं । भू-भाव्य । अयश्यभाव्य ।

९५५ ॥ ष्युत्तृच् । २ । १ । १२९ ।

सर्वेभ्यो धुभ्यो ष्युत्तृच् इत्येतौ लौ भवतः । णकार ऐर्धः । चकारः “ष्युत्तृभ्यां च” इति विशेषणार्थः ।

९५६ ॥ बोरकः । ५ । १ । १ । तु इत्येतस्य गोर्निमित्तभूतस्य
अक इत्यपमादेशो भवति । भात्रकः । भविता । कारकः । कर्ता ।
नायकः । नेता । पाचकः । पक्ता । पाचकः । मोक्ता । इत्यादि त्रिषु लिङ्गेषु
योग्याः । लोदिदच्चेऽपश्चिःश्रिशील्यादिनाऽनिद्वयमित्त्व च प्रत्येय ।

९५७ ॥ गाङ्कुटामञ्जिण द्विद्वत् ॥ १ । १ । ८९ । गाङ्कुल-
तस्य कुटादीनां च घूना अञ्जिण ल्ये परतो ङित्वाय कार्यं भवति ।
सङ्गाटकः । सकुटिता । उद्घाटकः । उद्घुटिता ।

९५८ ॥ इटि विजः । १ । १ । ९० । विजर्धोरिडादी ल्ये
द्विस्कार्यं भवति । उद्विजिता ।

९५९ ॥ घनस्तोऽणञ्जौ । ५ । २ । ३५ । हतेर्णञ्जि-
वर्जितं ङिति परे नकारस्य तकारादेशो भवति ।

९६० ॥ हां घनो ङिन्नि । ५ । २ । ६७ । हतेर्हका
रस्य ङिति ल्ये नकारे च परतः कुत्व भवति । घातकः । हता ।

९६१ ॥ कृञ्जौ युर् । ५ । २ । ३७ । आकाराताहोः कृति
ङिति ङौ च युर् भवति । दायकः । दाता । विधायकः । विधा-
ता । गायकः । गाता ।

९६२ ॥ न मोऽफ्म्वम्यमूरमूनमृगमूनमः । ५ । २ । ३८ ।
कमि वमि यमि रमि नमि गमि चमिवर्जितस्य मांतस्य षांः गोः
कृति न्निते ङिति ङौ च यदुक्तं तन्न भवति । “उक्ताऽत ” इति षेण न
भवति । शमकः । शमिता । तमकः । तमिता ।

९६३ ॥ जन्वधेः । ५ । २ । ३९ । जन् वधि इत्येतयोः
कृति ङिति ङौ च यदुक्तं तन्न भवति । जनकः । जनिता । वध-
कः । वधिता ।

९६४ ॥ जभोऽचि । ५ । १ । ४१ । जभ इत्येतस्याजादौ
त्ये नुम् भवति । जभकः । जभिता ।

९६५ ॥ रधः । ५ । १ । ४२ । रध इत्येतस्याजादौ त्ये
परतो नुम् भवति । रधकः । “ ऊदिद्भूजः,, इति पक्षे इद् ।

९६६ ॥ नेट्यलिटि । ५ । १ । ३१ । रध इडादाव-
लिटि त्ये नुम् न भवति । रधिता । रद्धा ।

९६७ ॥ रभः । ५ । १ । ४४ । रभ इत्येतस्याजादौ त्ये
नुम् न भवत्यलिटि । आरभकः । आरब्धा ।

९६८ ॥ लभेः । ५ । १ । ४५ । लभ इत्येतस्याजादौ लि-
ङ्वर्जितस्य नुम् भवति । लभकः । लब्धा ।

९६९ ॥ मृजेरैप् । ५ । २ । १ । मृजेंदरैप् भवति
गागयोः परतः । समार्जकः । समार्जिता । समार्था । सानि-बुभूष-
कः । बुभूषिता । यङ्गि-बोभूषकः । बोभूषिता । यङ्गुपि-बोभाव-
कः । बाभाषिता । णिचि—भायकः । भाययिता ।

९७० ॥ तीच्छसहलुभरुपरिपः । ५ । १ । १०३ । इच्छ
सह लुभ रुप रिप इत्येतेभ्यस्तकारादायगे वा इद् भवति । इच्छतीवि
इयेः छदेशभाजो ग्रहणं । एपिता । सहिता । लोभिता । रोपिता ।
रोपिता । इडभावे—टुत्वादि ।

९७१ ॥ सहवहोऽस्यौः । ४ । ३ । ३०३ । सहि वहि इत्ये-
तयोरयणस्य द्रव्ये सःयौकारादेशो भवति । एष्टा । सोढा । लोन्धा ।
रोष्टा । रोष्टा ।

९७२ ॥ पचादिभ्योऽच् । २ । १ । १३० । पच् इत्येवमा-
दिभ्यो धुभ्योऽजित्पय त्यो भवति । पचतीति पचः । वचः । भवः ।

करः । हरः । नयः । लोलुबः । पोपुवः । वेपः । विळपः । श्वपचः ।
चक्रधरः । बहुवचनादाकृतिगणः ।

९७३ ॥ नंदादिभ्योऽनः । ३ । १ । १३१ । नंदि इत्येव-
मादिभ्योऽन इत्पयंस्यो भवति । नदपतीति नंदनः । णिख । वासानः ।
मादनः । विदूषणः । “ दोषो णो, इत्युक्त्वारः । साधनः । वर्द्धनः ।
शोभनः । रोचनः । एतेभ्यो ष्यतेभ्योऽनः । सहनः । पत-
नः । इत्यादि ।

९७४ ॥ ग्रहादिभ्यो णिन् । २ । १ । १३२ । ग्रह इत्ये-
वमादिभ्यो णिन् त्यो भवति । गृह्णातीति ग्राहयतीति च ग्राही ।
उद्गामन इति उद्गामी । तिष्ठतीति स्थायी । मंत्रयतीति मंत्री ।
समर्थयति इति समर्थी इत्यादि ।

९७५ ॥ ज्ञाकृगृप्रीगुहः कः । ३ । १ । १३९ । ज्ञादिभ्य
इगुह्म्यथ धुम्यः कर्त्तव्यो भवति । ज्ञानातीति ज्ञः ॥ “ इटि चाल्ले ,,
इति आत्खं । कृ विक्षेपणे । “ भ्रतामिद्धोः ” इतीद् । किरतीति
किरः । गृ निगरणे ।

९७६ ॥ प्रोऽचि । ६ । ३ । ५६ । गृ इत्येतस्य घोरजादौ
त्ये परे रेकः छर्यं वा भवति । गिरतीति गिरः । गिलः । प्रीञ् प्रियदी-
प्योः । प्रीणार्तीति प्रियः । लिख अक्षरविन्यासे । लिखतीति लिखः ।
बुधः । युधः । सुधः । इत्यादि ।

९७७ ॥ गावातोऽनिक् । ३ । १ । १४० । गो वाचि घोर-
कारातात् कां भवति अनिक् च । प्रतिष्ठत इति प्रस्थः । त्रैह
पालने । मुत्र । ग्ठे हर्षक्षये । मुग्लः । इत्यादि । अनिगिति किं
हेम् स्पर्द्धाशब्दयोः । प्रहः । ज्या वयोहानी । प्रज्यः । इत्यादि ।
“ खन्वच्छुषादेः ,, इत्यादिना पणिक न भवति ।

९७८ ॥ ज्वलादिग्रहाद् वा । २ । १ । १४० । ज्व-
लादिभ्यो ग्रहश्च धोरगौ वाचि णत्यो वा भवति । पक्षे-अच् । ज्वल-
तीति ज्वाल., ज्वल. । साह., सहः । रामः, रमः । प्राह, प्रहः ।

९७९ ॥ तन्श्याद् व्यधाश्चुसंश्रतीण्श्वसः । २ ।
१ । १४१ । तनादिभ्यो धुभ्यो णो भवति । तानः । उत्तानः ।
श्वैच् गतौ । अश्याय. । आत्—दायः । ग्लायः । व्यधो ताडने ।
व्यावः । श्रु गतौ । आश्रावः । सश्रावः । इण् गतौ । अत्यायः ।
स्वस् प्राणने । श्वासः । आश्वासः ।

९८० ॥ आशिपि वुच् । २ । १ । १५३ । धोराशिपि
गम्यमानायां वुच् भवति । चकारः “त्यस्थेऽचित्क्यपीद्”-इत्यादिना
विशेषणार्थः । जीवतान्—इत्याशास्यमानो जीवकः । नदकः
वर्द्धकः । जीवका । नदका । वर्द्धका ।

९८१ ॥ कर्मण्यण् । २ । २ । १ । कर्मणि वाचि धो-
रण् भवति । कुंभ करोतीति कुम्भकारः । छत्रधारः । शरलावः ।
वेदाध्यायः । चर्चावाद. । कुम्भकारी । छत्रधारी इत्यादि ।

९८२ ॥ आतः कोऽह्वावामः । २ । २ । ३ । कर्मणि
वाचि ह्वा वा ना वर्जितादाकारानात् धोः को भवत्यणोऽपवाद. ।
गा ददातीति गोदः । कबलदः । पार्थिणत्रः । सर्वज्ञः । क्षितिपः ।
प्रद्वग्यः । अह्वावाम इति किं ! स्वर्गह्वाय. । तनुयायः । धान्यमायः ।

९८३ ॥ प्रे । २ । १ । ४ । कर्मणि वाचि प्रशब्दे च धो-
रातः को भवति । तत्रप्रदः । धर्मप्रज्ञः । सिद्धे सत्यारंभो नियमार्थः ।
“प्र एव गौ नान्यास्मिन्” इति-गोसदायः ।

९८४ ॥ दाङ् । २ । २ । ५ । कर्मणि प्रशब्दे च

वाचि दा जा इत्येताभ्या को भवति । मोक्षप्रदः । मार्गप्रज्ञः । अय-
मापि नियमः । दाङ् एव नान्यस्मात्" इति—पार्श्वप्रत्रायः ।

१८५ ॥ मुपि । २ । २ । ७ । सुपि वाचि धोरातः को
भवति । कच्छेन पिवतीति कच्छपः । द्विपः । पादपः । समस्थः । विपमस्थः ।

१८६ ॥ गौवां वभूमि सव्यापद्वि त्रिकुशे कुशं कुशुमं जिपुं नि-
परमेवार्हं दिव्यघ्नैः स्थः । ५ । ४ । ७५ । गवादिभ्यः परस्य
तिष्ठतेः सकारस्य पत्व भवति । गोष्ठः । अंबाष्ठः । अंबष्ठः । भू-
मिष्ठः । सव्यष्ठः । द्विष्ठः । त्रिष्ठः । कुष्ठः । शुकुष्ठः । शंकुष्ठः । अगुष्ठः ।
मजिष्ठः । पुजिष्ठः । परमेष्ठः । वार्हिष्ठः । दिविष्ठः । अग्निष्ठा ।

१८७ ॥ नखमुचादयः । २ । २ । ८ । नखमुच इत्ये-
वमादयः शब्दाः शिष्टप्रयोगतः साधयो भवन्ति । नखान् मुंचन्ति—
अणोऽपवादः—नखमुचानि धनूपे । मूलानि विमुञ्चति मूलप्रिभुजो
रथः । कौ मोदते—कुमुद । जल रोहति जलरुहं ।

१८८ ॥ ओऽहं । २ । २ । १४ । कर्माणि वाचि अर्हते-
रत्यो भवति । इति पूजार्हो जिनः । पूजार्हा प्रतिमा ।

१८९ ॥ धृत्वोऽमूत्रे । २ । २ । १५ । कर्मण्यसूत्रे वाचि
धरतेरत्यो भवति । जल धरतीति जलधरः । शशधरः । चक्रधरः ।
गणधरः । असूत्र इति किं ! सूत्रधारः ।

१९० ॥ शम्यस्थो धोः स्वौ । २ । २ । १६ । शमि वा-
चि स्थानजिताद्धोरत्यो भवति ह्युविपये । श भवति—शभवः ।
शंकरः । अस्थ इति किं ! शस्था । शर्माति किं ! सस्था ।
शम्यजादित्वात् । खाविति किं ! शकरी जिनविद्या ।
हेत्वादिना अद् ।

९९१ ॥ हेतुशीलानुलोम्येऽशब्दश्लोककलहगाथावैर-
चादुमूत्रमंत्रपदे । २ । २ । २७ । हेतुः कारणं । शील स्व-
भावः । आनुलोम्यमनुकूलता । एतेष्वर्थेषु गम्यमानेषु शब्दादिवर्जित-
कर्मणि कृञो धोरद् त्यो भवति । तीर्थकरो जिनः । यशस्करी
जिनविद्या । श्रद्धाकरः । प्रेपणाकरः । अशब्दादाविति किं ? शब्द-
कारः । श्लोककारः । इत्यादि ।

९९२ ॥ गमेः खच्खड्डाः । २ । १ । ५८ । कर्मणि मु-
पि च यथासमव वाचि गमेर्धोः खच् खड् ड इत्यंते त्या भवति ।

९९३ ॥ मुमचः । ४ । ३ । २३३ । पूर्वपदस्याजंतस्याप्तः
खिदंते कृति द्यौ मुमागमो भवति । तुरगमः । तुरगः । तुरगः ।
“ उयापोः कचिद् खौ, इति प्रः । भुजगमः । भुजगः । भुजगः ।

९९४ ॥ विहायो विह च । २ । २ । ५९ । विहायस्
शब्दस्य वाचो विहादेशो भवति । गमेः खच्खड्डाः प्रागेव सिद्धाः ।
विहायसा गच्छतीति विहंगमः । विहगः । विहगः ।

९९५ ॥ मुदुस्याधारे ङः । २ । २ । ६० । मुदुस् इत्यं-
तयोरौचोर्गमेर्धो भवत्याधारः । मुखेन गम्यतेऽस्मिन्निति-मुगो देशः ।
दुगो देशः ।

९९६ ॥ आशिपि छ्नः । २ । २ । ६३ । कर्मणि वाचि
हतेराशिपि गम्यमानायां ङो भवति । तिभिं हत्वित्याशसिठः तिभिहः ।
शत्रुहः । शापहः ।

९९७ । कचिदपे । १ । १ । ६४ । कर्मण्यपशब्दे च
मुखेने वाचि हतेः कचिद्दो भवति । केशमणहतीति केशापहः ।
तमोपहः । दुःखापहः । कचिच्छब्दः शिष्टप्रयोगानुमरणार्थः ।

९९८ ॥ टगमर्त्ये । २ । २ । ६६ । कर्मणि वाचि हतेष्टम्
भवत्यमर्त्ये कर्त्तरि । वात हति विनाशयति वातघ्नमात्रिक क्षीर ।
पित्तघ्न माहिषं पयः । श्लेष्मघ्न कटुक । जायाघ्नस्तिळकः । पति-
ध्नी पाणरेखा ।

९९९ ॥ जायापत्योर्लक्षणे । २ । २ । ३७ । जाया पति
इत्येतयोर्वाचोः हतेष्टम् भवति लक्षणे लक्षणवति कर्मकर्तारि मर्त्ये ।
लक्षण शुभाशुभसूचन तिलकालकादि । जायाघ्नो ब्राह्मणः । येन
तिलकादिलक्षणेन जाया हति तद्वानित्यर्थः । एव—पतिध्नी कन्या ।

१००० ॥ स्पृशोऽनुदके किः । १ । २ । ६८ । स्पृशरुद-
कमर्जिते सुव्रते वाचि कस्तथा भवति । घृत स्पृशतीति घृतस्पृक् ।
मरण स्पृशतीति मरस्पृक् । अनुदक इति किं ! उदकम्पशः ।

१००१ ॥ ऋत्विग्दधृस्त्रुद्दिग्णिगंचुयुजिकुंचः ।
२ । २ । ७१ । ऋत्विक् दधृक् स्त्रुक् दिक् उष्णिक् इत्येते शब्दाः
कित्वाताः निपात्यते । अचति युजि कुच इत्येतेभ्यः क्तिर्मवति ।
ऋतौ ऋतु मा यजतीति ऋत्विक् । घृष्णातीति दधृक् । किर्दित्व च ।
सुजति तामिति स्त्रुक् । कर्मणि विरमागमश्च । दिशति ता-दिक् ।
कर्मणि किः । उत्स्निह्यतीति-उष्णिक् । ग्यतख पत्व च निपात्य ।
अचु-प्राङ् । दध्यङ् । युजि-युङ् । कुञ्च-कुङ्, कुञ्ची ।
निपातनादनख ।

१००२ ॥ कर्मणीवे त्यदाद्यन्यसमाने दृशष्टक् सक् च
। १ । २ । ७२ । त्यदादायन्यशब्दे समानशब्दे च कर्म-
णि द्वार्षे उपमाने वाचि दृशः टक् सक् क्तिश्च त्या भवति । त्य-
मिव पश्यति, स्य इव दृश्यते, - त्यादृशः । व्यादृशः । त्यादृक् ।

“आ”, इत्यात्वं । एव—तादृशः, तादृक्षः, तादृक् । अन्यादृशः । अन्यादृक्ष, अन्यादृक् । सदृशः, सदृक्षः, सदृक् । “समानस्य धर्मादिषु,, इति सादेशः ।

१००३ ॥ मन्वन्कनिव्विचः क्वचित् । २ । २ । ७३ ।

सुपि वाचि धोर्मन् वन् कनिप् विच् इत्येते त्या क्वचिद् दृश्यते । क्वचिदिति बहुलार्थः । तेन—यथालक्ष्य लक्षणव्यवस्था । मन्—सुष्ठु शृणार्ताति मुशर्मा । सुष्ठु तरतीति सुतर्म्मा । शृणाति दुःखमिति शर्मा सुख । वृणोति शरीरमिति वर्म तनत्र । हिनाति व्यवहारमिति हेम सुरर्ण । दधाति शोभामिति धाम । क्वचिद् प्रहणान्निष्ठपपदादपि त्यः । वन्—विजायते इति विजावा । “वन्या,, इत्यात्वं । एरमग्रे गच्छतीत्यग्रेगावा । “पे कृति बहुलं,, इतीपोऽनुप् । कनिप्—प्रातेरति प्रातरित्वा । करोतीति कृत्वा । कित्वाद्नेप् पित्वात् तुक् च भवतः । ध्यायतीति धीवा । ध्याप्योः कनिपि—क्वचिदन्यदेव” इति यण इक् । “हृलं यणिकः” इति दी. । एव—ध्यायत इति पावा । विष्—विशतीति वेद् । रिपतीति रेद् । पत्वजश्च । एवर्थश्चकारः । जागर्तीति जागः । अन्यथा—“जागुरवित्रिणशृङ्घीति एवप्रतिषधः स्यात् । शुभमिति क्षि. । शुभ यातीति । शुभयाः । कीलाळ पिबतीति कीलाळपा ।

१००४ ॥ क्विप् । २ । २ । ७४ । धोः क्विन् क्विप्

दृश्यते । अतरीक्षे सीदतीति—अतरीक्षसत् । एव—शुसत् । अदसूत इति—अदसूः । शतसूः । मित्र द्वेषीति मिप्रद्विद् । प्रद्विद् । द्विद् । मित्राय द्रुक्षतीति मित्रधुक् । गा दोग्धीति गोधुक् । प्रधुक् । अश्वं युनक्ति युज्यतेऽनेन वा इति अश्वयुक् । प्रयुक् । युजीति पूर्ववत् । तःव वेत्ति जानाति पिते विचारयति वा तत्त्वावित् । प्रवित् । विद्-

ति विद्यते विदति वा विद* । तेषा वरः-विदावरः । वाक्य भिन-
त्तीति वाक्यमित् । प्रभित् । भित् । तमाश्छित् । प्रच्छित् । छित् । शत्रु-
जित् । प्रजित् । जित् । अमणी । प्रणीः । नीः । विराट् । सम्राट् ।
उखाथ्रत् । पर्णध्वत् । वहाम्रट् । पक् । या । हाः । मित्रभूः । प्रतिभू ।

१००५ ॥ भजो ण्विः । १ । २ । ७७ । मुबते वाचि
भजेर्ण्विर्भवति । णकार ऐवर्थे । इकार उच्चारणार्थे । वकार. सति
साम्ये बाधनार्थे । तेनेह किप् न भवति । अर्थे भजतीति-अर्द्धभाक् ।

१००६ ॥ शीलेऽजातौ णिन् । १ । २ । ७८ ।
जातिवर्जिते मुबते वाचि धो णिन् भवति शीले गम्यमाने ।
यत्र फलनिरपेक्षा प्रवृत्तिस्तच्छीले । उष्ण भुङ्क्ते इत्येव शीलः
उष्णभोजी । उदास्रतात्येव शीला उदासारिष्यः । एव-प्रत्या-
सारिष्य गारः । प्रस्थापी । प्रयापी । शील इति किं ? उष्ण-
भोज. । अजाताविति किं ? शालीन् भोक्ता । तृन्नेव ।

१००७ ॥ कर्तरीवे । १ । २ । ७९ । कर्तृवाचिन्युप-
माने वाचि धोर्णिन् भवति । जात्यशीलार्थमिद । उष्ट इव काश-
तीति-उष्ट्क्रीशी । घ्राक्षरावी । सिंहनर्दी । वृत्ताविद्यार्थोत्तर्भूत इति
तदप्रयोगः ।

१००८ ॥ व्रतार्भाक्ष्ये । १ । २ । ८२ । मुबते वाचि
धोर्णिन् भवति व्रते आर्भाक्ष्ये गम्यमाने । व्रत शास्त्रतो नियमः ।
पार्श्वे एव शैव्यं-पाम्बशायी । स्थडिलशायी । अश्राद्धभोजी ।
अलवणभोजी । पुन पुनर्यद्भवतीति तदर्भाक्ष्य । तस्य भाव
आर्भाक्ष्य । कपायमार्भाक्ष्य पिबतीति कपायपायिणा गाधारय* ।
क्षीरपायिण. उर्शनराः । सौर्वारपायिणो बाल्हीकाः ।

१००९ ॥ मन्यात् । २ । २ । ८३ । सुवते वाचि
मन्यतेर्णिन् भवति । शोभनमानी ।

१०१० ॥ खश् स्वस्य । १ । २ । ८४ । स्वस्यात्मनो
पसवधि सुवत तस्मिन् वाचि मन्यतेः खश् भवति । दर्शनीयमात्मान
मन्यते दर्शनीयमन्यः । सर्वज्ञमन्यः । खित्वाऽनुम् । शिखाद् विकरणश्च ।

१०११ ॥ जनोऽनौ ङ । २ । २ । ९६ । कर्मण्यनु-
शब्दे च वाचि जनेडो भवति भूते । पुमासमनुजातः-पुमनुजातः ।
पुमनुजः । स्यनुजः । “अकर्मका अपि धवः सगयः सकर्मका भव-
ति” इति-जनिः सकर्मकः ।

१०१२ ॥ इंपि । २ । २ । ९७ । इवने वाचि जनेडो
भवति भूते । उपशमे जातः उपशमजः । अप्पु जातः-अप्पुजः ।
सरसिजः । “ईपोऽद्धलः,, इतीपोऽनुप् ।

१०१३ ॥ कायामजातौ । २ । २ । ९८ । जातिर्जिते
काते वाचि जनेडो भवति । बुद्धेर्जातः-बुद्धिजः सस्कारः । सक-
ल्पजः-कामः । दुःखजः शोकः । अजाताविति किं ! अदराग्जातः ।

१०१४ ॥ क्वचित् । २ । २ । ९९ । क्वचिदन्यास्मिन्
वाचि जनेडो भवति भूते लक्ष्यानुरोधेन । किञ्चातेन किञ्चः ।
अलजातेन-अलजः । द्वाभ्या जन्मनोपनयेन च जातः-द्विजः । न
जातः अजः । प्रजाता प्रजाः । स्त्रीभ्यो जातं-स्त्राजमनृत । अद्रया
जात-अन्जं । क्वचिदन्यस्मादपि धोः डो भवति । परमाहति पराहः ।
परिखाता परिखा । उपछा । अटति, अततीति वा आः । कन-
ति कायतीति वा कः । खन्यते खनतीति वा ल । भातीति भ ।

१०१५ ॥ तः । २ । १ । १०० । धोभूते काठे तसंज्ञस्यो

भवति । “कृत्वत् तः,, इति तसश्च । ककारोकारयोरित्स्ञा ।
भूयते स्म भवति स्म इति वा विप्रहे-भूतः । भूतवान् । शयितं ।
शयितवान् । कृतः । कृतवान् । कृतवती । णेः ख—भाषितः । भा-
षितवान् । भाषितवती । यान्तितं । कारितं । गमित । जनितामित्यादि ।

१०१६ ॥ इट् ते । ५ । १ । १०२ । निष्कुप इडागमो
भवति तसञ्ज्ञके परतः । निष्कुपितः । निष्कुपितवान् ।

१०१७ ॥ ङीष्श्चिदिद्वेदोऽपतस्ते । ५ । १ । १२९ ।
ङीष् चि इत्येताभ्यामिकारेतो यस्मिन् कस्मिंश्चिद् विकल्पितेऽथ
पताविर्जिताद्दोस्तसञ्ज्ञके परतो नेट् भवति ।

१०१८ ॥ द्रांत्वस्य तो नो दोऽपत्पृमूर्छा ॥ ५ । ३ ।
८० । दकारताद् रेफाताच्च मत्पृमूर्छिवर्जिताद्भोः परस्य तसञ्ज्ञकस्य
तकारस्य नकारादेशो भवति तसंनिधानं दकारस्य च । “पूर्वस्य”
इति वर्तमाने—

१०१९ ॥ ओदितः । ५ । ३ । ८४ । ओकारेतो धोः परस्य
ततकारस्य नत्व भवति । ङीनः । ङीनवान् । श्यनिर्देशात् भौवादि-
कस्य भवत्यंवेद् । ङयितः । ङयितवान् । ओश्चि गतिवृद्धयोः ।
स्वञ्च्युयादेः कितीति साचो यणिक् । “ह्यो यणिरुः” इति दीः ।
रूनः । रूनवान् । ईदित्—विर्जाजौ भयचलनयोः । उद्विम्नः ।
उद्विम्नवान् । लर्जाजौ लर्जिजौ प्राडे । स्फादिसख । लप्रः । लप्र-
वान् । नेट्-अपरद्धः । अपरद्धवान् । “ऊदिङ्गः” इति विकल्पेन
विकल्पितंत्वं । गम्ल् सुप गतौ । “ओदिदचः—इत्यादिना नेट् ।
“हन्मन्—” इत्यादिना ख । गतः । गतवान् । हनौ-इतः ।
इतवान् । प्रष्टो-पृष्टः । पृष्टवान् ।

१०१० ॥ आदितः । ५ । १ । १३६ । आदितो धोस्तं
इद् न भवति । त्रिमिदा-मिन्नः । मिन्नवान् । त्रिद्विदा-द्विष्णुः ।
द्विष्णुवान् ।

१०२१ ॥ स्फादेरातो धोर्यण्वतोऽध्याख्यः । ५ ।
। ३ । ८१ । अध्याख्यावर्जितादाकाराताद् स्फादेर्यण्वतो धोः परस्य
ततकारस्य नत्व भवति । सस्त्यानः । सस्त्यानवान् । निद्राणः ।
निद्राणवान् । म्लानः । म्लानवान् । स्फादेरिति किं ? यातः ।
आत इति किं ? ध्युतः । धोरिति किं ? निर्यातः । यण्वत इति
किं ? स्नातः । अध्याख्य इति किं ? ध्यातः । ध्यातवान् । स्पातः ।
स्यातवान् ।

१०२२ ॥ ल्वादेः । ५ । ३ । ८२ । ल्वादिभ्यः परस्य
ततकारस्य नत्वं भवति । ल्वनः । ल्वनवान् । पूनः । पूनवान् ।

१०२३ ॥ ऋतश्च क्तेः । ५ । ३ । ८३ । ऋकारातेभ्यो
ल्वादिभ्यश्च परस्य क्तस्तकारस्य नत्व भवति । इत्त्व दीत्त्व च । की-
र्णिः । तीर्णिः । शीर्णिः । छनिः । पूनिः । तकारस्य नत्वं
प्रागेव सिद्धं । कर्णः । कर्णवान् इत्यादि ।

१०२४ ॥ श्याञ्चुदिवोऽस्यर्शनपादानजये । ५ । ३ । ८७ ।
स्यै अचु दिव् इत्येतेभ्यः परस्य ततकारस्य भस्पर्शे अनपादा-
ने जये चार्थे नत्व भवति । प्रतिश्यायते स्म प्रतिर्शनः । प्रति-
र्शनवान् । अभिर्शनः । समच्यते स्म समक्तौ शकुनेः पक्षी । आचू-
नः देवदत्तः । अन्यत्र-र्शात वर्त्तते । उदक्तमुदक कृपात् । शूत वर्त्तते ।

१०२५ ॥ निर्वाणोऽवाते । ५ । ३ । ९० । निर्वाण इति
निस् पूर्वात् वातेः परस्य क्तकारस्य नत्व भवति अवाते कर्त्तरि । नि-

वाणो मुनिः । निर्वाणः प्रदीपः । अन्यत्र-निर्वातो वातः । निर्धात वातेन ।

१०२६ ॥ शुष्पचोः क्वौ । ५ । ३ । ९२ । शुषि पञ्च
इत्येताभ्यां परस्य ततकारस्य यथाक्रमं क व इत्येतावादेशौ भवतः ।
शुष्कः । शुष्कान् । पक्वः । पक्वान् ।

१०२७ ॥ क्षो मः । ५ । ३ । ९३ । क्षै जै सै क्षये । क्षा
इत्येतस्मात् परस्य ततकारस्य मकारादेशो भवति । क्षामः । क्षामवान् ।

१०२८ ॥ प्रस्त्यो वा । ५ । ३ । ९३ । प्रपूर्वात् स्थापतेः
परस्य ततकारस्य मत्व भवति वा । प्रस्तीमः । प्रस्तीमवान् । प्रस्ती-
तः । प्रस्तीतवान् ।

१०२९ ॥ दोसोमास्थां त्किृतीत् । ५ । २ । १५८ ।
घतिस्पतिमास्थाना तकारादी ल्ये परतः । इकारादेशो भवति ।
निर्दितः । निर्दितवान् । अवसितः । अवसितवान् । प्रमितः ।
प्रमितवान् । उपस्थितः । उपस्थितवान् ।

१०३० ॥ धाव्यो ङिः । ५ । २ । १६१ । धाजित्येतस्य
हिरादेशो भवति तकारादी ल्ये परतः । विहितः । विहितवान् ।

१०३१ ॥ दो दद् भोः । ५ । २ । १६३ । दा इत्येतस्य
भुसङ्गकस्य दद् इत्ययमादेशो भवति तकारादी किति परतः । दत्तः ।
दत्तवान् ।

१०३२ ॥ मरुद्धेऽच्च । ५ । २ । १६३ । मरुद्धेऽच्चादजताच्च
गे परस्य दा इत्येतस्य भुसङ्गकस्य च इत्ययमादेशो भवति किति ।
मरुत्त । मरुत्तवान् । प्रत्तः । प्रत्तवान् । परीत्तः । परीत्तवान् । तीति दीत्व ।

१०३३ ॥ त्किृत्प्येऽदोऽगं जगियः । १ । ४ । १२८ ।

तकारादौ किति थे चागे परतो अदेर्जग्विरादेशो भवति । जग्धः ।
जग्धवान् । प्रजाग्ध ।

१०३४ ॥ पूङ्गुजोः शानः । २ । १ । १२१ । पूङ्गो यजे-
श्च सत्यर्थे वर्तमानाद्दोः शानस्त्यो भवति । पवमानः । यजमानः ।

१०३५ ॥ वयःशक्तिशीले । २ । २ । १२२ । धाः सत्य-
र्थे वर्तमानात् वयासि शक्तौ शीले च गम्यमाने शानस्त्यो भवति ।
वयो यौवनादिस्तत्र—कतीह शिखड वहमाना । कतीह कवचं
पर्यस्यमानाः । यस्मिन् शिखडवहनादि भवति तदिह वयो गम्यते ।
शक्तिः सामर्थ्यं । तत्र—कतीह पचमानाः । कतीह समश्नानाः ।
कतीह पाके समासे च शक्ता इत्यर्थः । शील स्वभावः । तत्र—
कतीहाजानाः । कतीह मडयमानाः । कतीहाजानादिशीला इत्यर्थः ।

१०३६ ॥ सुब्द्विपर्हः सत्रपरिशस्ये । २ । ३ । १२४ ।
सुब् द्विप् अर्ह इत्येतेभ्यः सत्यर्थे वर्तमानेभ्यो यथाक्रम सत्रिणि
असौ शस्ये च कर्त्तरि शतृत्यो भवति । सर्वे सुन्वतः सत्रिणो यज्ञ-
माना इत्यर्थः । द्विपन् शत्रुरित्यर्थः । अहन् विशां । अर्हन् पूजा ।
विद्याचर्हतया प्रशस्यतेः कर्त्तव्यार्थः ।

१०३७ ॥ शीलधर्मसाधौ तृन् । २ । २ । १२५ ।
शीले धर्मे साधौ च सत्यर्थे वर्तमानाद्दोः तृन् इत्यय त्यो भवति ।
शीलमुक्तार्थः । धर्मः कुलाचारः । साधुः शोभन । तत्र—शील—
कर्त्ता कटं । वदिता जनापवादान् । करणं वदन च शीलमस्येत्यर्थः ।
धर्मे—बधूमूढां मुडयितारः । के ते भ्राविष्टायनाः । भ्राद्धे सिद्धेऽजम-
पहर्त्तारः आह्वरकाः । मुडनाहरणादिरेव तेषामाचारानुप्रवृत्त इत्य-
र्थः । साधौ—कर्त्ता कट । गंता खेडं । साधु करोति गच्छतीत्यर्थः ।

१०३८ ॥ भूभ्राज्यञ्चक्रवृत्तिरक्रवृत्तप्रजनोत्पचोत्पतो-
 न्पदरुच्यपत्रपवृत्तसहचर इण्युः । ३ । २ । १२६ । भूवादिभ्य
 शीलादी सत्यर्थे वर्तमानेभ्यः इण्युस्त्यो भवति । भवनशीलो भवन-
 धर्मा साधुवा भवतीति भविण्युः । एव—भ्रात्रिण्युः । अलंकारिण्युः ।
 निरुक्तिण्युः । प्रजनिण्युः । उत्पचिण्युः । उत्पतिण्युः । उन्मदिण्युः ।
 रोचिण्युः । अपत्रपिण्युः । वर्द्धिण्युः । वर्तिण्युः । सहिण्युः । चरिण्युः ।

१०३९ ॥ शंभ्यो विनिण् । २ । २ । १२९ । शमादिभ्यो-
 ऽष्टम्यो धुम्यः शीलादी सत्यर्थे वर्तमानेभ्यो विनिण् भवति । वका-
 रः कुत्वार्यः । इकारः उच्चारणार्थः । “न मोऽरुम्वम्वम्वम्वम्वम्व-
 चमः” इत्येवप्रतिषेधः । शमी । दमी । तमी । श्रमी । भ्रमी ।
 क्षमी । कमी । प्रमादी ।

१०४० ॥ दुहानुवदुष्टिपदुहयुजत्यजरजयजाभ्या-
 द्भ्यः । २ । २ । १३० ॥ दुहादिभ्यो धुम्यः शीलादी सत्यर्थे
 विनिण् भवति । दोही । अनुरोशी । दोषी । द्वेषी । द्रोही । योगी ।
 स्यागी । रागी । भोगी । अभ्याघाती । कल्याणभोगी । रजति
 निर्देशात् ।

१०४१ ॥ रुचलार्थाद्धेरनः । २ । २ । १४३ । रुच्ये-
 चल कोप इत्येतदर्थेभ्यां विसर्जकेभ्यो धुम्यः शीलादी सत्यर्थेऽनस्त्यो
 भवति । खणः । आक्रोशनः । चलनः । चोपनः । धेरिति किं ?
 खिता श्लोक । चलिता प्रामं ।

१०४२ ॥ हलाद्यन्ताद्धैदितोऽय्मूव्दीप्दीक्षणिङ् । २ ।
 २ । १४४ । वकारेत ऐकारेतश्च हलादेर्हलतात् विसर्जकाद्दोः
 शीलादी सत्यर्थेऽनो भवति यकारांत सूद् दीप् दीक्ष् णीक्ष् इत्येतान् ।

वर्जयित्वा । वर्त्तनः । वर्द्धनः । स्पद्धनः । जुगुप्सनः । मीमांसनः ।

१०४३ ॥ निद्रातंद्राश्रद्धाशीब्दयस्त्वृष्टिगृहिपतेरालुः । २ । २ । १५४ । तद्रादिभ्यः सत्यर्थे शीलार्थे बालुर्भवति । द्वे स्वप्ने । निद्रालुः । तंद्रालुः । ततो निपातनान्नत्वं । श्रतूर्वाद्वाञ्चः-श्रद्दालुः । शयालुः । दयालुः । स्पृहयालुः । गृहयालुः । पतयालुः । एते चुरादिषु कथादयः । तत्रातः खं । तस्य “ परेऽचः प्राचः ” इति स्थानिवद्भावात् “ व्युङ्कः एप् ”, उक्तेऽत एव न भवति ।

१०४४ ॥ सन्भिक्षाशंस्वर्षिदिच्छादुः । २ । २ । १६२ । सन्नतात् भिक्षादेश्च सत्यर्थे शीलार्थे उर्भवति । सन्-चिकीर्षुः । जिहीर्षुः । भिक्षि-यांचायां । भिक्षुः । आङ्कः शसिञ् इच्छायां । आशसुः । विद ज्ञाने । त्यस्य संनियोगे नकारागमः । विदुः । इच्छेति इच्छतेः छकारः । इप् इच्छायां । छकारो निपात्यते । इच्छुः ।

१०४५ ॥ वि-मत्यर्चार्थशीलादिभ्यः क्तः । २ । २ । १८१ । जिद्भ्यो मत्यर्थेऽर्चार्थेभ्यः शीलादिभ्यश्च धुभ्यः सति काले क्तस्यो भवति । जिमिदा—मिन्नः । जिद्विदा—द्विषणः । मतिरिच्छा ज्ञानं च । तत्रेच्छार्थेभ्यः—राज्ञां मतः । राज्ञामिष्टः । ज्ञानार्थेभ्यः—राज्ञां बुद्धः । अर्चार्थेभ्यः—राज्ञामर्षितः । शीलादिभ्यः—

शीलितो रक्षितः क्षांतः आकृष्ये जुष्ट उद्यतः ।

श्रयितः शमितस्तुष्टो दृष्टो रक्षित आशितः ॥

क्षांतोऽभिन्व्यापृतो दृष्टो दत्तस्तुष्टो दतःस्थितः ।

लितोऽथ दर्पितः स्निग्ध इत्याद्याः सति संमताः ।

१०४६ ॥ उणादयो बहुलं । २ । २ । १८२ । उणादयस्स्याः सति काले वर्तमानेभ्यो बहुलं भवति ।

१ ॥ कृत्वापाजिमिस्वदिसाध्यशुद्धसनिजनिचगीण्च-
ठिभ्य उण् । कृत्वा इत्येवमादिभ्यो धुम्भ उण् इत्यय ल्यो भवति ।
कारुः । वायुः । पायुः । जायुः । मायुः । स्वादुः । साधुः । आशुः ।
दारुः । सातु । जानुः । चारुः । आयुः । चादुः ।

२ ॥ गमेदोः । गम् इत्येतस्य धोर्दो भवति । गीः ।

३ ॥ भ्रमेथ दृः । भ्रम इत्येतस्य धोः दूर्भवति । भ्रूः ।

४ ॥ इतिस्तिपौ धुनिर्देशे । नदिः । विदिः । मिदिः ।
दरिः । भरतिः । जुद्धोतिः । अत्तिरित्यादयः । बहुलप्रहणाद् येभ्यो
धुभ्यो यस्मिन्नर्थे यं यथादृश्यते तं तेभ्यस्तस्मिन्नर्थे तथा भवंति ।
ध्वर्धकार्यनिवमसिद्धो भवति ।

यश्च वाच्यत्वृष्णा (ए) व्याप्तं सूक्ततत्र प्रयत्नतः ।

तत्प्रत्ययेयमिहोष्णादौ रत्नाकरमिमाखिल ॥ १ ॥

१०४७ ॥ पद्वृजो यञ् । २ । ३ । १६ । पदिसजिम्यां
घञ् ल्यो भवति स च कर्त्तरि । पद्यतेऽसाविति पादः । दृश्यतेऽसा-
विति रोगः । विद्यात् कुत्व ।

१०४८ ॥ सुः स्थिररुग्मत्स्यवले । २ । ३ । १७ ।
सर्त्तेशोः स्थिरादिषु कर्तृषु घञ् भवति । सरतीति सारः । चदनस्य सारः-
चदनसारः । पत्र-सदिरसारः । कालातरस्यापी पदार्थ उच्यते । अती-
सारो व्याधिः । “घञिप्रापः” इति दीप्ति । विसारो मास्यः । सारवर्धं ।

१०४९ ॥ भाव् । २ । ३ । १८ । धोर्भावे घञ् भवति ।
भवनं भावः । पाकः । त्यागः । रागः । कृदाभिधेयां भावो ङिग-
सङ्घावान् द्रध्यवत् भवति ।

१०५० ॥ अरुर्चरि । २ । ३ । १९ । कर्त्तुरन्यस्मिन् कारके घोर्घञ्

भवति । प्रास्यते तामिति प्रासः । प्रतुद्यतेऽनेन प्रतोदः । दास्यतेऽस्मै इति दासः । आहरति तस्मात्-इत्याहारः । मुज्यतेऽस्मिन्-भोगः । इत्यादि ।

१०५१ ॥ इङ्ङः । २ । ३ । २० । इङो धोर्भावेऽकर्त्तरि घञ् भवति । अचोऽपवादः । अधीयते इति-अध्यायः । उपेत्याधीयतेऽस्मात् इत्युपाध्यायः । उपाध्यायी । उपाध्याया । बह्नादित्वाद्वा ङी ।

१०५२ ॥ इणोऽभ्रेपे । २ । १ । ३३ । गिपूर्वादिणो धोरभ्रेपे विपयेऽर्थे वर्तमानादकर्त्तरि घञ् भवति । भ्रेपः स्वरूपाच्चलनं । एपोऽत्र न्यायः । एतदत्र साधुरित्यर्थः । भ्रेपे-न्यय गतः पापः । विशेष्यलिङ्गवचनाविव विशेषणानां ।

१०५३ ॥ ष्टग्रह्वृद्गम्वश्रणोऽच् । २ । ३ । ५४ । इ उ ऋ इत्येतदतेभ्यो ष्ट् वृ द्द गम् वश् रण् इत्येतेभ्यश्च धुभ्यो भावेऽकर्त्तरि अच् ल्यो भवति, घञोपऽवादः । इ-चयः । जयः । क्षयः । क्रयः । उ-नवः । स्तवः । पवः । लवः । ऋ-तरः । धरः । प्रहादि-ग्रहः । वरः । आदरः । गमः । वशः । रणः ।

१०५४ ॥ स्थादिभ्यः कः । २ । ३ । ७० । स्थाप्रभृतिभ्यो धुभ्यो भावेऽकर्त्तरि कस्त्यो भवति । प्रतिष्ठतेऽस्मिन्-इति प्रस्थः । सतिष्ठतेऽस्यामिति सस्था । व्यवतिष्ठतेऽनयेति व्यवस्था । प्रज्ञांत्य-स्मिन्निति प्रस्नः । प्रपिबत्यास्मिन् इति प्रपा । विध्यतेऽनेनेति विधः । “व्याशिव्यधि-” इत्यादिना यण इक् । आविध्यतेऽस्मिन्निति-आ-विधः । विहन्यतेऽस्मिन्ननेन वा विघ्नः । आयुध्यतेऽनेनेति-आयुधः ।

१०५५ ॥ द्वितः क्तिः । २ । ३ । ७४ । दुशब्देतो धोर्भावेऽ-कर्त्तरि क्तिस्त्यो भवति । क्तवतस्य केवलस्याप्रयोगात् “भावादिसः क्तिः” इतीमपर एव प्रयुज्यते । दुष्पचौञ्-पाकेन निर्वृत्तमित्यस्व-पदेन विग्रहः । पक्तिम् । दुष्पचौञ्-उत्त्रिम । दुष्पचू-याचित्रिम ।

डुधान्-विहित्रिमं । डुङ्गन्-ऊत्रिमं ।

१०५६ ॥ गौ भोः किः । ३ । ३ । ७८ । गौ वाचि
मुसङ्गकात् धोर्भविऽकर्त्तरि किर्भवति । प्रधान प्रधायते इति धेटो
धात्रो वा-प्रधिः । एषं विधिः । निधिः । उपाधिः । समाधिः । आदान
आदायतेऽस्मात् इति दाखुपाणां चतुर्णामन्यतमस्मात् किः । आदिः ।

१०५७ ॥ कर्मण्याधारे । २ । ३ । ७९ । कर्मणि
वाचि भास्कर्त्तरि आधारे किर्भवति । जल धायतेऽस्मिन्निति जलधिः ।
शरधिः । इपुधिः । वारिधिः ।

१०५८ ॥ युज्यद्-विच्छप्रच्छस्वप्रक्षो नङ् ।
२ । ३ । ७६ । युज् यत् विच्छ् प्रच्छ् स्वप् इत्येतेभ्यो भावेऽ
कर्त्तरि नङ् भवति । युजन-युञ्जः । यानः । विरनः । प्रश्नः ।
स्वप्नः । रक्षणः । विच्छेरेनेवर्थे क्तिरुण ।

१०५९ ॥ याच्ना । २ । ३ । ७७ । याञ्चेति स्त्रियां
भावेऽकर्त्तरि नङ् निपात्यते । याचन-याच्ना ।

१०६० ॥ स्त्रियां क्तिः । २ । ३ । ८० । स्त्रीलिङ्गे
भावेऽकर्त्तरि वर्तमानाद्धोः क्तिस्त्यां भवति । घत्रादेरपवादः । दृग्-
दृष्टि । सृज्-सृष्टिः । चितिः । कृतिः । भ्रातिः । शातिः । “ठस्य
ञ्चत्क्याः ङिति ” इति दात्व । क्रीर्णिः ।

१०६१ ॥ शीष्णविन्निपन्निपद्सूब्समजः । २ । ३ ।
८९ । शीप्रभृतिभ्योऽकर्त्तरि स्त्रियां ली क्यप् भवति । शेरतेऽस्या-
मिति शय्या । यंत्यस्यामनयेति वा इत्या । विदत्यस्या तथा वा
कर्मकामौ इति निद्या । निपदत्यस्या निपद्या । निपद्यतेऽस्यां निपद्या ।
मन्धतेऽनया मन्या । मुनोत्यस्या सुन्या । समर्जत्यस्या समज्या । सरीति ।

समितिः । वित्तिः । मतिः । सुतिः । इत्यादि बहुलवचनात् सिद्धं ।

१०६२ ॥ संपदादिभ्यः क्विप्क्तिः । २ । ३ । ९१ ।

संपदादिभ्यो धुम्यो भावेऽकर्तरि स्त्रिया क्विर्भवति क्विश्च । सपत् । सपत्तिः । विपत् । विपत्तिः । आपत् । आपत्तिः । परिपत् । परिपत्तिः । आशीः ।

१०६३ ॥ ष्यांस्विद्श्रथिघट्टिवंदोऽनः । २ । ३ । ९४ ।

णि आस् विद् श्रथि घट्टि वद् इत्येतेभ्यः स्त्रिया भावेऽकर्तरि अनस्त्यो भवति । णि इति णिङ्णिचोः सामान्यमहण । भावना । कामना । कारणा । हारणा । योजना । लक्षणा । आसना । वेदना । श्रथना । घट्टना । वदना ।

१०६४ ॥ ल्यात् । २ । ३ । ९९ । त्यातेभ्यो धुम्यो

भावेऽकर्तरि स्त्रियामत्यो भवति । कित रोगापनयने ।

१०६५ ॥ किद्गुप्तिजः सन् भिषज्यादिनिदाक्षमे

। २ । १ । ३ । किद् गुप् तिज् इत्येतेभ्यो यथासप्त्य भिषज्यादौ

निदायां क्षमाया चार्थे वर्तमानेभ्यः सन् इत्ययं त्यो भवति स्वार्थे ।

चिकित्सा । गुप् रक्षणे । “गुप्ध्वञ्चिच्छपन्पणेराय ” इत्यायः । गोपाया ।

चिकीर्षा । पुत्राया । पुत्रकाम्या । लोद्ध्या । अदात्र्या ।

१०६८ ॥ दृशुरेप् ५ । २ । १४३ । दृशोः ऋण्णांताना च
गूनामाङ्गे परतः षप् भवति । इत्सप् । रत्सप् । टाप् । जण । व्रण्ण-
त्रमा । क्षिप्-अयादेशः । क्षया । क्षमूप्-अमा । घटादयःपितः ।
घटैप्-घटा । व्यथैप्-व्यथा । प्रथैपि-प्रथा । भिदा विदारणे ।
मिच्चिरन्या । भिदा द्वैधीकरणे । विदा विचारणे । विच्चिरन्या ।
क्षिपा प्रेरणे । क्षितिः । इत्यादि ।

१०६९ ॥ चित्तिपूजिकथिकुञ्चिचर्चः । २ । ३ । १०२ ।
चित्त्यादिभ्यो भावेऽकर्तरि द्विया अङ्स्थो भवति । चित्त्यादयो हि
चुरादिष्यताः । णः ख । चिंता । पूजा । कथा । कुञ्जा । चर्चा । भूपि-
भेपिस्पृहिडोडिदोडिम्यश्चेति वक्तव्यं । भूया । भिया । स्पृहा । डोडा ।
दोडा ।

१०७० ॥ गावातः । २ । ३ । १०३ । आकाराताद्धो-
भानेऽकर्तरि द्वियामङ्स्थो भवति । प्रज्ञायते अस्या-प्रज्ञा । प्रदीयते
ऽस्या प्रदा । प्रधीयतेऽस्या प्रधा । उपधा । “इष्टि चाल्ब” इत्यात्ख । टाप् ।

१०७१ ॥ करणाधारे चानद् । २ । ३ । ११२ । करणे
आधारे च भावे च धारनद् भवति । घञायपवादः । टित्वात् द्विया
वीः । वृश्च्यतेऽनेनेति व्रश्चन । इष्मना व्रश्चनः इष्मव्रश्चनः । शास्य-
तेऽनेनेति शासनः । पलाशानां शासनः-पलाशशासन । छ्यतऽन-
नेति छ्यन । श्मश्रुकर्तनः । आधार-शेरतेऽस्मिन् इति-शयन ।
आस्यतेस्मिन्निति आसन । अधिष्ण्वतेऽस्मिन्निति अधिकरण । गौर्दु-
ह्यतेऽस्यामिति गोद्राहनी । तिलाः पांथ्यतेऽस्यामिति तिलपांथनी ।
सक्तुधाना । नम्भारे-हसन । जल्पन । शयन । आसन । वदन ।
भोजनं । चदनानुलेपन ।

समितिः । वित्तिः । मतिः । मुतिः । इत्यादि बहुलवचनात् सिद्धं ।

१०६२ ॥ संपदादिभ्यः क्विप्क्तिः । २ । ३ । ९१ ।

संपदादिभ्यो धुम्यो भावेऽकर्तरि स्त्रिया क्तिर्भवति क्लिश्च । सपत् । सपत्तिः । विपत् । विपत्तिः । आपत् । आपत्तिः । परिपत् । परिपत्तिः । आशोः ।

१०६३ ॥ ण्यास्विद् श्रंधिघट्टिवंदोऽनः । २ । ३ । ९४ ।

णि आस् विद् श्रंधि घट्टि वद इत्येतेभ्यः स्त्रिया भावेऽकर्तरि अनस्त्यो भवति । णि शत णिङ्गिचोः सामान्यग्रहण । भावना । कामना । कारणा । हारणा । योजना । लक्षणा । आसना । वेदना । श्रथना । घट्टना । वदना ।

१०६४ ॥ त्यात् । २ । ३ । ९९ । त्यातेभ्यो धुम्यो

भावेऽकर्तरि स्त्रियाम्त्यो भवति । कित रोगापनयने ।

१०६५ ॥ किद्गुप्तिजः सन् भिषज्यादिनिदाक्षमे

। २ । १ । ३ । किद् गुप् तिज् इत्येतेभ्यो यथासख्य भिषज्यादौ निदाया क्षमाया चार्थे वर्तमानेभ्यः सन् इत्यय त्यो भवति स्वार्थे । चिकित्सा । गुप् रक्षणे । “गुप्त्व्विच्छपन्पणेराय ” इत्यायः । गोपाया । चिकीर्षा । पुत्राया । पुत्रकाम्या । लोड्या । कंडूया । अटाद्या ।

१०६६ ॥ सरोईलः । २ । ३ । १०० । सह रुणा वर्त-

मानात् हलताद्धोः भावेऽकर्तरि स्त्रियाम्त्यो भवति । कुडिञ् दाहे । उपदेशावस्थायामेव “ इदिदोर्नुम् ” इति नुम् । कुडा । इडिञ् सपाते । डुडा । शिक्षा । भिक्षा । ईहा । ऊहा ।

१०६७ ॥ पिद्भिदादिभ्योऽह् । २ । ३ । १०१ ।

पिद्भ्यो भिदादिभ्यश्च भावेऽकर्तरि स्त्रियां अह्यो भवति । लृप्— ।

१०६८ ॥ दृशुरेष् ५ । २ । १४३ । दृशेः ऋण्णताना च
 गूनामाङ्गि परत एप् भवति । इत्येप् । रतत्व । टाप् । जरा । त्रप्—
 त्रपा । क्षिप्—अयादेशः । क्षया । क्षमूप्—क्षमा । घटादयःपितः ।
 घटैप्—घटा । व्यथैप्—व्यथा । प्रथैपि—प्रथा । भिदा विदारणे ।
 भित्तिरन्या । भिदा द्वेषीकरणे । विदा विचारणे । वित्तिरन्या ।
 क्षिपा प्रेरणे । क्षितिः । इत्यादि ।

१०६९ ॥ चित्तिपूजिकथिक्त्वाविचर्चः । २ । ३ । १०२ ।
 चित्त्वादिभ्यो भावेऽकर्तरि स्त्रिया अङ्त्यो भवति । चित्त्वादयो हि
 चुरादिष्यताः । णेः ख । चिंता । पूजा । कथा । कुत्रा । चर्चा । भूपि-
 भेषिस्पृहिडोलिदोलिभ्यश्चेति वक्तव्य । भूपा । भिपा । स्पृहा । लोला ।
 दोला ।

१०७० ॥ गावातः । २ । ३ । १०३ । आकाराताद्धो-
 र्भावेऽकर्तरि स्त्रियामङ्त्यो भवति । प्रज्ञायते अस्या—प्रज्ञा । प्रदीयते
 ऽस्या प्रदा । प्रधीयतेऽस्या प्रधा । उपधा । “इटि चात्त्व” इत्यात्त्व । टाप् ।

१०७१ ॥ करणाधारे चानट् । २ । ३ । ११२ । करणे
 आधारे च भावे च धारनट् भवति । घञ्वाद्यपवादः । टित्वात् स्त्रिया
 ङीः । वृश्च्यतेऽनेनेति व्रश्चन । इध्मना व्रश्चनः इध्मव्रश्चनः । शत्य-
 त्तेऽनेनेति शातनः । पलाशाना शातनः—पलाशशातनः । छ्यतऽने-
 नेति लयन । श्मश्रुकर्तनः । आधारे—शरतेऽस्मिन् इति—शयन ।
 आस्यतेस्मिन्निति आसन । अधिक्त्रियतेऽस्मिन्निति अधिकरण । गौर्दु-
 श्यतेऽस्यामिति गोदाहनी । तिलाः पीड्यतेऽस्यामिति तिलपीडनी ।
 सक्तुधाना । नम्भाये—हसन । जल्पन । शयन । आसन । वदन ।
 भोजनं । चदनानुलेपन ।

१०७२ ॥ पुंखौ घः प्रायः । २ । ३ । ११३ । घोः
 पुर्लिगे खौ करणाधारयोः घस्त्यो भवति प्रायः । कचिद्भवति
 कचिन्न भवतीत्यर्थः । घकारः “ छादेर्घे ” इत्यत्र विशेषणार्थः ।
 करणे-प्रच्छायतेऽनेनेति प्रच्छदः । “ छादेर्घे ” इत्युक्तः प्रः ।
 उरश्छायतेऽनेनेति उरश्छदः । दंताश्छायतेऽनेनेति दंतच्छदः । प्लवतेऽ-
 नेनेति प्लावः । आखन्यतेऽनेनेति आखनः । करः । आधारे-एष्य
 कुर्वस्यस्मिन् इति-आकरः । एष्य तुनंस्यस्मिन्निति आलवः । एष्य
 पुनंस्यस्मिन्-आपवः । पुंखाविति किं ? प्रहरणो दंडः । पुंम्रहणं किं ?
 प्रदानं । प्राय इति किं ? प्रासादनः ।

१०७३ ॥ खनेर्ददरेकेकवकाश्च । २ । ३ । ११५ ।
 खनेर्दोः करणाधारयोः पुंखौ ङ डर इक इकवक इत्येते त्वा भवति ।
 चकारात् घश्च । आखन्यतेऽनेनास्मिन् वा-आखः । आखरः ।
 आखनिकः । आखनिकवकः । आखनः ।

१०७४ ॥ घञ् । २ । ३ । ११६ । खनेः करणाधारेषु
 घञ् भवति । आखानः । पृथग्वचनमुत्तरार्थं ।

१०७५ ॥ तृच्चोऽवे । २ । ३ । ११७ । तृ सृ इत्येताभ्यां
 अवशब्दे वाचि करणाधारे पुंखौ घञ् भवति । अवतारः । समव-
 तारः । अवस्तारः ।

१०७६ ॥ हलः । २ । ३ । ११८ । हलंताद्धोः करणाधा-
 रयोः पुंखौ घञ् भवति । घापवादः । वेदः । चेष्टः । वेगः । नेगः ।
 लेखः । गंडः । वंधः । सगः । निमार्गः । विमार्गः । अपामार्गः ।
 “ घञि प्रायः ” इति दीः । आरामः । प्रासादः ।

१०७७ ॥ स्त्रीपद्दुसि कृच्छ्राकृच्छ्रे स्वः । २ । ३ ।

१०८२ ॥ परकालैऋकर्तृकात् । २ । ४ । ७ ।

पर कालो यस्याः सा परकाला क्रिया तथैकः कर्ता यस्य स तथा । तस्माद् सवधिशब्दात् पूर्वकालवाचिनो धोः क्त्वात्यो भवति वा । स्नात्वा भुङ्क्ते । भुक्त्वा व्रजति । व्रजित्वा करोति । कृत्वा शेते ।

१०८३ ॥ मृद्मृद्गुध्कुप्वद्बसःक्त्व । १ । १ । ९५ ।

मृडादीना क्त्वात्ये परे किद्वत्कार्यं भवति नान्येषा ।

१०८४ ॥ रुद्बिद्मुप्प्रह्रस्वप्प्रच्छां सनि च । १ ।

१ । १७ । रुदादीना सनि क्त्वात्ये किद्वद् भवति । रुदित्वा । विदित्वा । मुपित्वा । गृहीत्वा । सुप्त्वा । पृष्ट्वा ।

१०८५ ॥ नोद्स्थक्वचिलुन्पृतिवृप्मृपकृशः क्त्व ।

१ । १ । ११० । नकारोऽस्थकारफकारातस्य धोर्वचि लुचि ऋति वृपि मृपि कृश इत्येतेषा किद्वद् कार्यं भवति क्त्व परे । श्रपित्वा, श्रथित्वा । गुफित्वा, गुफित्वा । वचित्वा । वचित्वा । लुचित्वा । लुचित्वा । ऋतित्वा । अर्चित्वा । वृपित्वा । तर्पित्वा । मृपित्वा । मर्षित्वा । कृशित्वा, कर्षित्वा ।

१०८६ ॥ व्युङ्ङोऽवो हलः सन्क्वोः । १ । १ । १११ ।

उकारोऽवो धोरिकारोऽश्वावकारातस्य हलादस्सेटि सनि क्त्वात्ये च किद्वद् भवति वा । श्रुतित्वा, योतित्वा । लिखित्वा, लेखित्वा ।

१०८७ ॥ नञ्जोर्वा । ४ । ४ । ३३ । नशो जकारस्य

च गौरुङ्ङो वकारस्य ख वा भवति क्त्वात्ये परे । नष्ट्वा । नष्ट्वा । भक्त्वा, भक्त्वा ।

१०८८ ॥ वोदितः । ५ । १ । ११० । उदितो धोः

परस्य क्त्वात्यस्य वा इट् भवति । देवित्वा । वर्षित्वा । ध्वसित्वा ।

पञ्चे-उटादिः । कृत्वा । कृत्वा । श्वत्वा । “दोसोमास्यां ति कि-
ताद्” इत्यात्व । सित्वा । मित्वा । क्वे ददृभोः इति ददादेशः । दत्त्वा ।
“धात्रो हिः” हित्वा ।

१०८९ ॥ हाकः क्त्वा । ५ । २ । १६२ । हाको हिरादे-
शो भवति क्त्वात्वे । हित्वा राप्त्वे । “क्त्वाप्येऽद्रो जग्मिः” इति जग्म्वा ।

१०९० ॥ प्यस्तिवाक्से क्त्वः । ५ । १ । ३१ । तिसे
वाक्से क्त्वात्स्य व्यादेशो भवति । प्रस्तुत्य । प्रकृत्य । अधिकृत्य । उच्चैः
कृत्याचष्टे । नानाकृत्य गतः । तिवाक्से इति किं ? अकृत्वा । परमकृत्वा ।

१०९१ ॥ प्ये । ४ । ४ । ४० । हनादीनां प्ये परे खं भवति ।
प्रह्य । प्रम्य । प्रव्य । प्रत्य ।

१०९२ ॥ वा मः । ४ । ४ । ४१ । मकारोतानां
हनादीनां प्ये परे खं भवति वा । नियत्य, नियम्य । विरत्य, विरम्य ।
आगत्य, आगम्य ।

१०९३ ॥ प्ये च । ४ । ३ । २० । दीर्घे नित्यमात्वं भवति
प्ये एण्विपये च । उपदाय । अबदाय । उपदाता ।

१०९४ ॥ मिन्मीवोरखाचि । ४ । ३ । ५० । मिन्
मीन् इत्येतयोरात्व भवति प्ये खाञ्चर्जिते एण्विपये च । निनाय
गतः । प्रमाय गतः ।

१०९५ ॥ वा लीङ्छिनात्प्योः । ४ । ३ । ५१ ।
लिङ्छिनात्प्योः आत्वं भवति वा प्ये खाञ्चर्जिते एण्विपये च । वि-
जाय, विलाय ।

१०९६ । णेः । ४ । ४ । ५७ । णेः खं भवत्यगो ।
प्रकास्य । उच्चार्य । उपभोज्य । अनुभाव्य । अभ्याप्य । प्रस्थाप्य ।
प्रतिपाद्य ।

१०९७ ॥ प्येऽय् धिपूर्वात् । ४ । ४ । ६० । धिपूर्वात्
वर्णात् परस्य षेरयादेशो भवति प्ये परतः । प्रविभिदय्य । प्रचि-
च्छिदय्य । प्रशमय्य । प्रतमय्य । प्रकथय्य । प्रगणय्य गतः ।

१०९८ ॥ पूर्वाग्रेप्रथमाभीक्ष्ण्ये खमुञ् । २ । ४ । ८ ।
पूर्व अप्र प्रथम इत्येतेषु बाहु आभीक्ष्ण्ये च ध्वर्थोपाधी गम्यमाने
परकालैर्ककर्तृकाद्भो खमुञ् भवति । पूर्वभोज । पूर्वं भुक्त्वा । अप्रे
भोज । अप्रेभुक्त्वा । प्रथमभोज । प्रथम भुक्त्वा व्रजति । आभीक्ष्ण्ये-

१०९९ ॥ पूग्भृशाभीक्ष्ण्याविच्छेदे । ५ । ३ । ३ ।
क्रियाया. साकल्यमवयवाक्रियाणा वा कालस्वै भृशार्थः । पुन पु-
नरावृत्तिराभीक्ष्ण्य । सातत्यमविच्छेद. । एतेषु यत्पर वाक्य वा वर्तते
तस्य प्रागातिखान्दकादे सर्वस्य द्वे रूपे भवतः । भोजभोज । भुक्त्वा
भुक्त्वा व्रजति । पाय पाय । पीत्वा पीत्वा व्रजति ।

ईक्षमीक्ष तदा बाले रोध रोध च मामनु ।

आयमाय । नवृत्ता या जीवेदेकाकिनी कथ ॥

११०० ॥ कर्मण्याक्रोशे । २ । ४ । ११ । कर्मणि या-
चि करोतरेककर्तृकात् खमुञ् भवति आक्रोशे गम्यमाने । चारकार,
चोर कृत्वा क्रोशति । चारोऽसीत्याक्रोशतीत्यर्थः ।

११०२ ॥ कृत् कर्तर्यमिः । २ । ४ । ४८ । शिवर्जिताः कृतः
कर्तरि भवति । कृत्कः । कृत्वा । कुम्कारः । अक्षिरिति किं? कर्तुं
व्रजति । कर्तुनिष्ठति । कारकार व्रजति । अनिर्दिष्टार्थास्तुत्रदयः
स्वार्थे भावे भवति ।

११०३ ॥ जन्मूगो यो वा । २ । ४ । ५१ । जन्मू-
गा इत्येतेभ्यो यस्त्यो वा कर्तरि भवति । जन्मो देवदत्तः । जन्म्यं
देवदत्तेन । मज्ज्यो देवदत्तः । मज्ज्यं देवदत्तेन । गेयो देवदत्तः
गाथानां । गेया गाथा देवदत्तेन ।

११०४ ॥ शिञ्जिष्वास्त्रमृन्नुद्वृषारंभान् क्त
। २ । ४ । ५४ । शिञ्जिष्वादिभ्यो धुम्य आरनाथेभ्यश्च यः
क्तः स कर्तरि ण भवति । आशिञ्ज्ये भवन् कन्या । आशिञ्ज्या
कन्या भवता । शंङ्—अतिशयितं गुरु । अतिशयितो गुरुर्भवता ।
स्था—उपस्थितो गुरु भवान् । उपस्थितो गुरुर्भवता । आसू—
उपस्थितो गुरु भवान् । उपस्थितो गुरुर्भवता । अस्—अनुपितो गुरु
भवान् । अनुपितो गुरुर्भवता । वृन्—अनुव्रातः कन्या भवान् ।
अनुव्राता कन्या भवता । वृद्—आन्वटो वृद्ध भवान् । आन्वटो
वृद्धो भवता । वृन्—अनुव्रातो वृषटी भवान् । अनुव्रातो वृषटी
भवता । आरभः—प्रहृतं कट भवान् । प्रहृतः-कटो भवता ।
प्रहृत भवता ।

११०५ ॥ तपोर्व्यक्तस्वार्थः । २ । ४ । ५८ ।
तपोः कर्मभावयोः व्यक्तस्वार्था भवति । कर्तव्यः कटः । कार्यः
कटः । कृतः कटः । मुकरः । मुग्नं तत्त भवता । भावे—शयि-
तन्व । शयित । मुग्नं । मुग्नान् भवता । सकर्मकाद् कर्मणि
अहर्मण्यत् भावे षष्ठा सुरंते इति व्यवस्थापित्वापेक्षिति । म्यानद्

१०९७ ॥ प्येऽय् घिपूर्वात् । ४ । ४ । ६० । घिपूर्वात्
वर्णात् परस्य णेरयादेशो भवति प्ये परतः । प्रविभिदय्य । प्रचि-
च्छिदय्य । प्रशमय्य । प्रतमय्य । प्रकथय्य । प्रगणय्य गतः ।

१०९८ ॥ पूर्वांगप्रथमाभीक्ष्ये खमुञ् । २ । ४ । ८ ।
पूर्व अम् प्रथम इत्येतेषु वाक्षु आभीक्ष्ये च घ्वर्धोपाधी गम्यमाने
परकालैरुक्तकृतकाद्भो खमुञ् भवति । पूर्वभोज । पूर्वं भुक्त्वा । अप्रे
भोज । अप्रेभुक्त्वा । प्रथमभोज । प्रथम भुक्त्वा प्रजति । आभीक्ष्ये-

१०९९ ॥ पूग्भृशाभीक्ष्याविच्छेदे । ५ । ३ । ३ ।
क्रियायाः साकल्यमवयवक्रियाणा वा कात्स्न्यं भृशार्थः । पुन. पु-
नरावृत्तिराभीक्ष्य । सातत्यमविच्छेदः । एतेषु यत्पर वाक्य वा वर्तते
तस्य प्रागातिखाशकादेः सर्वस्य द्वे रूपे भवतः । भोजभोज । भुक्त्वा
मुक्त्वा व्रनति । पाय पाय । पीत्वा पीत्वा प्रजति ।

ईक्षमीक्ष तदा बाळे रोध रोध च मामनु ।

आयमाय निवृत्ता या जीवेदेकाकिनी कथं ॥

११०० ॥ कर्षण्याक्रोशे । २ । ४ । ११ । कर्मणि वा-
चि करोतरेककर्तृकान् खमुञ् भवति आक्रोशे गम्यमाने । चारकार,
चोर छत्वा योशति । चारोऽसीत्याक्रोशतीत्यर्थः ।

११०१ ॥ समर्थास्त्यर्थश्रुभृपद्मगच्छाघटरभलभ्रम
सर्शर्हं तुम् । २ । ४ । ४७ । समर्थार्थेषु अत्यर्थेषु शकादि-
षु च वाङ् धोस्तुम् भवति । समर्थो भोक्तु । पर्याप्तो भोक्तु । अस्ति
भोक्तु । भवति भोक्तु । शक्नोति भोक्तु । शृणोति भोक्तु । जाना-
ति भोक्तु । गच्छति भोक्तु । घटते भोक्तु । आरभते भोक्तु । आ-
उभते भोक्तु । प्रक्रमते भोक्तु । सहते भोक्तु । भवति भोक्तु ।

११०२ ॥ कृत् कर्तर्यसिः । २ । ४ । ४८ । शिवर्जिताः कृतः
कर्तरि भवति । कारकः । कर्त्ता । कुभकार. । अक्षिरिति किं ? कर्तुं
व्रजति । कर्तुमिच्छति । कारकार व्रजति । अनिर्दिष्टार्थास्तुमादयः
स्वार्थे भावे भवति ।

११०३ ॥ जन्भूगो यो वा । २ । ४ । ५१ । जन्भू-
गा इत्येतेभ्यो यस्त्यो वा कर्तरि भवति । जन्वो देवदत्तः । जन्व्यं
देवदत्तेन । भव्यो देवदत्तः । भव्य देवदत्तेन । गेयो देवदत्तः
गाथानां । गेया गाथा देवदत्तेन ।

११०४ ॥ शिल्पशीङ्स्थास्वस्मन्नरुद्भृजृषारंभात् क्त
। २ । ४ । ९४ । शिल्पादिभ्यो भुम्य आरभार्थेभ्यश्च यः
क्तः स कर्तरि वा भवति । आश्लिष्टो भवान् कन्या । आश्लिष्टा
कन्या भवता । शीङ्—अतिशयिते गुरु । अतिशयितो गुरुर्भवता ।
स्था—उपस्थितो गुरु भवान् । उपस्थितो गुरुर्भवता । आस्—
उपस्थितो गुरुं भवान् । उपस्थितो गुरुर्भवता । वस्—अनुपितो गुरु
भवान् । अनुपितो गुरुर्भवता । जन्—अनुजातः कन्या भवान् ।
अनुजाता कन्या भवता । रुद्—आरूढो वृक्ष भवान् । आरूढो
वृक्षो भवता । जृष्—अनुजाणो वृषली भवान् । अनुजाणो वृषली
भवता । आरभ.—प्रकृत कट भवान् । प्रकृतः कटो भवता ।
प्रकृतं भवता ।

११०५ ॥ तयोर्वर्गक्तत्वार्यः । २ । ४ । ५८ ।
तयो कर्मभाययोः व्यक्तार्था भवति । कर्तव्यः कटः । कार्यः
कटः । कृतः कटः । सुकरः । सुज्ञान तत्त्व भवता । भावे—शयि-
तव्य । शयित । सुशय । सुगान भवता । सकर्मकात् कर्मणि
अकर्मकात् भावे यथा स्युरेते इति व्यवर्थार्थस्तयोरिति । व्यानद्

बहुलमिति बहुलवचनात् अन्यत्रापि व्यानटो भवति । ज्ञानमावृणो-
ति आत्रियतेऽनेनेति वा ज्ञानावरणीय । एव दर्शनावरणीय । वेदनीय ।
गोहनीय कर्म । स्नानीय चूर्ण । दीपतेऽस्मादिति दानीयाऽतिथि ।
निरदति तदिति निरदन । राक्षा भुज्यते राजभोजना शाख्य ।
सप्रदीयतेऽस्मा इति सप्रदान । अपादीयतेऽस्मादिति-अपादान ।
अत एवान्येऽपि कृतोऽन्यत्रापि भवति । पादाभ्या हियते इति पाद-
हारक । गलेन चुप्यते गलचोपक । अत्र कर्मणि षु । चरोऽडुक्त ।
मनसि हृवोऽपि । मनोहरतीति मनोहारी ।

इति प्रक्रियावतारे कृद्विधि षष्ठ समाप्तः ।

समाप्तेषु प्रक्रिया ।



सत्सर्धि दधते समासमभित स्यातार्थनामोजत
निर्ज्ञात बहुतद्धित कर्ममिहास्यात यश शालिना ।
सैषा श्रीगुणनदिता नितवपु शब्दार्णव निणय
नावत्याश्रयता विविक्षुमनसासाक्षात् स्वय प्रक्रिया ॥१॥
दुरितमदेमनिशुभ कुमस्थलभेदनक्षमाऽप्रनलै ।
राजन्मृगाधिराजो गुणनदी भुवि चिर जीयात् ॥२॥
सन्मार्गे सकलसुखप्रियकरे सज्ञापिते सद्दने
प्राग्वासस्सुचरित्रानमलक कातो विवेकी प्रिय ।
सोय य श्रुतकीर्तिदवपतिपो भट्टारकोत्सस्तको, कोनस
ररम्पान्मम मानस कविपति सद्राजहसधिर ॥३॥

